

ЗАКОНОДАВСТВО СТЕФАНА ДУШАНА, ЦАРА СРБА И ГРКА, 1928.

Садржај

Увод. Глава I. Питање о склопу Душанова законодавства

Питање о односу између византијског и српског права. Мишљења Зигеља, Богишића, Ст. Новаковића; Павлова, Флоринског; Веснића, Мијушковића; Ст. Новаковића и К. Јиречека; М. Костренчића; М. Доленца; Герасимовића, Радојчића. Задатак овог рада

Део I. Палеографска и историска анализа Душанова законодавства

Глава II. Преписи Душанова законика

Питање о оригиналу ДЗ. Преписи: Струшки; Призренски; Ходошки; Хиландарски; Шишатовачки; Бистрички, Барањски; Атонски, Студенички; Раковачки; Раванички; Грбаљски и др.

Глава III. Узајамни однос преписа Душанова законодавства

Класификација Шафарика; Флоринског, Новаковића. Питање о тзв. Атонској преради. Докази прераде: индиректан стил; систематизација ДЗ; испуштање појединих чланова; промене у стилу. Нема прераде ДЗ у доба десп. Стефана

Глава IV. Место Скраћене Синтагме у Душановом законодавству

Веза ДЗ са СС; преписи СС без ДЗ; Други докази везе ДЗ и СС; наслов Хиландарског зборника; повеља о законодавном раду. Нема прераде Синтагме у доба десп. Стефана

Глава V. Значај византијског права у Душановој држави

А. Рецепција византијског права у Србији. Традиција византијског права; од Немање; од Милутина. Анализа Скопске повеље; Трескавичких повеља; Призренске тапије

Глава VI. Цар Душан као наследник грчких царева

А. Побуде Душанова законодавног рада. Идеал законодавца за доба краљевања; проглашење царства; подела државе на Србље и Романију. Јединствено законодавство. Веза законодавства са освојењима. Солунски правници. Покрет зилота у Солуну. Покрет исихаста. Б. Значај византијског права на Истоку: у Румунији; у Русији; у Јерменској; у Ђурђијанској. В. Законодавни рад цара Душана: законодавни одбор; превод и сакаћење Синтагме. Законик г. 1349 и 1354–1354.

Део II. Правне одредбе Властареве Синтагме и Законика Јустинијана у вези с одредбама Душанова законика

Глава VII. Црквено право у Душановом законодавству

§1. Црквено право у Синтагми; §2. Црквена организација: 1. Стицања права грађанства у цркви; 2. Црквена управа: а) епископи; б) остали клир; в) калуђери. §3. Брачно право; појам о браку; брачне сметње; престанак и развод брака

Глава VIII. Грађанско право у Душановом законодавству

§1. Увод; §2. Купопродаја; §3. Поклон; §4. Размена; §5. Остава; §6. Закуп и најам; §7. Зајам и залога; §8. Права на туђој ствари: службености; емфитевза; §9. Породично имовинско право; §10. Наследно право; наслеђивање по закону; по тестаменту

Глава IX. Кривично право у Душановом законодавству

А. Општи део. Од. I. Кривично дело. §1. Појам кривичног дела. §2. Противправност кривичног дела; нужна одбрана. Од. II. Кривац. §3. Појам извршиоца. §4. Појам виности; умишљај; нехат; подобност за урачунљивост. §5. Кривац код саучешћа. Од. III. Казна. §6. Систем казни. §7. Појам и циљ казне. §8. Основи ништења права на казну: право азила; помиловање

Б. Посебни део. §9. Кривична дела против вере. §10. Кривична дела против државе и владара. §11. Опште опасна кривична дела: паљевина; врачарство. §12. Кривична дела против моралности. §13. Кривична дела против живота, тела и части: убиство; телесне повреде и увреде. §14. Кривична дела против имовине: крађа; светотатство; разбојништво

Глава X. Одредбе из државног и судског права у Синтагми (и у ДЗ)

§1. Снага закона. §2. Права и дужности цара. §3. Цар као судија. §4. Судско устројство. §5. Права и дужности чиновника. §6. Судски поступак: а) позив на суд; б) судско време; в) ток парнице, сведоци; г) писмени докази; д) заклетва; ђ) Божји судови; е) ток парнице; ж) апелација; з) извршење пресуде

Глава XI. Каснија судбина Душанова законодавства

Важност ДЗ за време царства; за деспота Стефана; у турско доба. Прерада XVII века; њезини узроци и судбина

Прилог. Преглед садржаја Скраћене Синтагме

Закон цара Јустинијана

Допуне и исправке

БЕОГРАДСКИ УНИВЕРСИТЕТ

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

ЗАКОНОДАВСТВО СТЕФАНА ДУШАНА

ЦАРА СРБА И ГРКА.

ДОКТОРСКА РАСПРАВА
АЛЕКСАНДРА В. СОЛОВЈЕВА,
БРАЉЕНА 24 АПРИЛА 1928 ГОДИНЕ.

ИСПИТНА КОМИСИЈА:

Председник: Д-р Т. ЖИВАНОВИЋ, декан факултета;

Чланови: Д-р Ч. МИТРОВИЋ, ректор Университета

Д-р Т. ТАРАНОВСКИ, редовни професор.

БЕОГРАД, 1928

УНВ.БП.

734

Сени

Федора Федоровића Зигеља,

(1844—1921)

дугогодишњег професора историје

словенских права

на Варшавском Универзитету,

писца расправе

„Законникъ Стефана Душана“,

посвећује

његов слушалац

из година 1908—1910.

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „СВ. САВА“ М. СЛАДКОВИЋА, БРАНКОВА 16, ТЕЛЕФОН 249.

1928

Предговор.

„Државну, црквену, војну и административну организацију, веру, књижевност, просвету и масу елемената материјалне културе узео је Српски Народ већином из Византије — или сасвим или их је калемно на своје националне установе, своје националне облике“.

Св. Спанојевић, Византија и Срби, 1903, св. I, стр. IV.

Ова расправа могла би да носи и наслов: „Византијски елементи у Душановом законодавству“, јер у главноме расправља о значају византијског права у Душановој држави и у Душановој кодификацији. У овом спорном питању дошли смо до убеђења да је у сложеној „држави Срба и Грка“ морао важити сложен систем српско-грчког права, и да је Скраћена Синтагма Властарева (и „Законик Јустинијанов“) сачињавала са Душановим Закономом једну смишљену целину.

Стога смо нарочиту пажњу обратили на правну садржину Скраћене Синтагме Властареве, на њезине многобројне одредбе из брачног, грађанског, кривичног права и поступка, исто као и на везу ових одредаба са дотичним члановима Душанова Законика.

Није био наш задатак да дамо потпуну анализу самог Душановог Законика, толико пута коментарисаног. У осталом г. др. Метод Доленц дао је недавно најбољу и најисцрпнију анализу свих одредаба Душ. Законика (у упоређењу са правним односима германских народа). У нашој расправи остала су готово недодирнута питања о сабору, о сталешком уређењу, о баштини и проији, она питања у којима је Душанов Законик самосталан, јер у наведеним византијским *зборницима* нема одговарајућих одредаба.

С нашег гледишта могле би се и ове одредбе ДЗ. упоредити са византијском *сѣварношћу*, са полуфеудалним правним

односима позне Византије. Ипак овоме задатку смета велика препрека: историја византијског права епохе Палеолога није још ни проучена. Потребне су претходне монографске студије на томе пољу. Остављајући овај задатак будућности, штампамо ову расправу у нади да ће она допринети проучавању старог српског права у једном новом правцу, нако вероватно се могу наћи поједине грешке, које потичу из сложености наше теме.

Најтоплије захваљујем Скопском Научном Друштву које је штампање ове расправе на себе узело.

А. В. СОЛОВЈЕВ.

Преглед садржине.

	СТРАНА
<i>Увод. Глава I. Питање о склобу Душанова законодавства</i>	1
Питање о односу између византијског и српског права — 2; Мишљења Зигела, Боггишића, Ст. Новаковића — 3; Павлова, Флоринског — 4; Веспића, Мијушковића — 6; Ст. Новаковића и К. Јиречека — 7; М. Костренића — 10; М. Долеца — 11; Герасимовића, Радојчића — 14. Завршетак овог реда — 14.	
Део I. Палеографска и историјска анализа Душанова законодавства.	
<i>Глава II. Преписи Душанова Законака</i>	16
Питање о оригиналу ДЗ — 16. Преписи: Струшки — 18; Призренски — 19; Ходошки — 22; Хиландарски — 23; Шишатовачки — 24; Бистрички, Барањски — 25; Атонски, Студенички — 27; Раковачки — 28; Раванички — 30; Грбаљски и др. — 31.	
<i>Глава III. Узајамни однос преписа Душанова законодавства</i>	36
Класификација Шафарика — 36; Флоринског, Новаковића — 38; Питање о т. зв. Атонској преради — 39. Докази прераде: индиректан стил — 40; систематизација ДЗ — 41; испуштање појединих чланова — 45; промене у стилу — 46. Нема прераде ДЗ у доба десп. Стефана — 47.	
<i>Глава IV. Месно Скраћене Синтагме у Душановом законодавству</i>	49
Веза ДЗ са СС — 49; преписи СС бе. ДЗ — 50; Други докази везе ДЗ и СС — 53; наслов Хиландарског зборника — 54; повеља о законодавном раду — 55. Нема прераде Синтагме у доба десп. Стефана — 57.	
<i>Глава V. Значај византијског права у Душановој држави</i>	58
А. Репетиција византијског права у Србији — 59. Б. Традиција византијског права — 60; од Немње — 62; од Милутина — 63; Анализа Скопске повеље — 64; Трескавачких повеља — 66; Призренске тапије — 66.	
<i>Глава VI. Цар Душан као наследник грчких царева</i>	68
А. Побуде Душана законодавног рада. Идеја законодавца за доба краљевања — 68; проглашење царства — 70; подела државе на Србе и Романију — 74; Јединствено законодавство — 74; Веза законодавства са освојенима — 75; Солунски правници — 76; Покрет злата у Солуну — 78; Покрет исихаста — 79. Б. Значај византијског права на Истоку: у Румунији — 82; у Русији — 83; у Јерменској — 85; у Бурђијанској — 87. В. Законодавни рад цара Душана: законодавни одбор — 88; превод и скраћење Синтагме — 89; Законик г. 1349 и 1354—90.	

Део II. Правне одредбе Властареве Синтагме и Законика Јустинијана
у вези с одредбама Душанова Законика.

<i>Глава VII. Црквено право у Душановом законодавству</i>	92
§ 1. Црквено право у Синтагми — 92; § 2. Црквена организација: 1. Стицања права грађанства у цркви — 93; 2. Црквена управа: а) епископи — 95; б) остали клир — 96; в) калуђери — 97; § 3. Брачно право — 101; појам о браку 102; брачне сметње — 104; престанак и развод брака — 105.	
<i>Глава VIII. Грађанско право у Душановом законодавству</i>	106
§ 1. Увод — 106; § 2. Купопродаја — 107; § 3. Поклон — 113; § 4. Размена — 116; § 5. Остава — 118; § 6. Закуп и пајам — 120; § 7. Зајам и залога — 122; § 8. Права на туђој ствари: службености — 127, смфитевза — 129; § 9. Породично имовинско право — 129; § 10. Наследно право — 133; наслеђивање по закону — 134, по тестаменту — 137.	
<i>Глава IX. Кривично право у Душановом законодавству</i>	140
А. Општи део. Од. I. Кривично дело. § 1. Појам кривичног дела — 140; § 2. Противправност кривичног дела — 143; пушта одбрана — 144. Од. II. Кривац. § 3. Појам извршиоца — 145; § 4. Појам виности — 148; умишљај — 150; нехат — 151; подобност за урачуљивост — 152; § 5. Кривац код саучесника — 153. Од. III. Казна. § 6. Систем казни — 154; § 7. Појам и врсте казне — 157; § 8. Основи ништења права на казну: право азил — 160; помиловање — 161.	
Б. Посебни део. § 9. Кривична дела против вере — 162; § 10. Кривична дела против државе и владара — 171; § 11. Опште опасна кривична дела: плевина — 175; врачарство — 177; § 12. Кривична дела против моралности — 179; § 13. Кривична дела против живота, тела и чисти: убиство — 187; телесне повреде и увреде — 193; § 14. Кривична дела против имовине: крађа — 194, светотатство — 195; разбојништво — 197.	
<i>Глава X. Одредбе из државног и судског права у Синтагми (и у ДЗ)</i>	199
§ 1. Снага закона — 199; § 2. Права и дужности цара — 203; § 3. Цар као судија — 205; § 4. Судско устројство — 207; § 5. Права и дужности чиновника — 210; § 6. Судски поступак: а) позив на суд — 211; б) судско време — 212; в) ток парнице, сведоци — 213; г) писмени докази — 216; д) заклетва — 216; њ) Војни судови — 216; е) ток парнице — 218; ж) апелација — 219; з) извршење пресуде — 220.	
<i>Глава XI. Каснија судбина Душанова законодавства</i>	223
Важност ДЗ за време царства — 223; за деспота Стефана — 225; у турско доба — 225. Прерада XVII века — 227; њезини узроци и судбина — 231.	
<i>Прилог. Преглед садржаја Скраћене Синтагме</i>	233
Закон цара Јустинијана	236
<i>Допуне и исправке</i>	241
<i>Библиографија</i>	243

УВОД.

ГЛАВА I.

Питање о склопу Душанова законодавства.

Прошло је више од сто година како је отац српске историографије, Јован Рајић, први пут наштампао текст Душанова Законика.¹⁾ Од тога времена објављени су многи нови и бољи преписи ДЗ, а број расправа и чланака о ДЗ постаје све већи²⁾. Интересовање за Душаново доба и Душаново законодавство не попушта и чак се појачава после рата.³⁾ Јер заиста, Душаново је доба најважније и најизразитије у српској прошлости, те заслужује што пажљивију и свестранију обраду.

Ипак у обради Душанова законодавства постоји још неколико тамних и нерешених питања. То је потакло Св. Ђорића да г. 1914 наштампа⁴⁾ чланак „Основна питања о ДЗ“, у којем наводи чак пет оваквих питања: I. постанак, територијална важност и судбина ДЗ, II. систем ДЗ, III. однос између византијског и српског права с нарочитим погледом на ДЗ,

¹⁾ „Исторја разнихъ Словенскихъ народовъ...“ т. IV (Виена 1795) стр. 242—270 (по Текелјином препису).

²⁾ Изгледа, да је прва самостална расправа о ДЗ — од *Фр. Палицког* „Pravo staroslovanske azeb zrovnáni zakonův cara srbského Stefana Dušana s nejstaršími řady zemskými v Čechách“. У *Casopisu Ceskeho Muzea*, t. I. (1837) 68—110; преведена у „Гласнику“, књ. II (1849), 84—115.

³⁾ Да наведемо само расправе Н. Радојчића, Ст. Станојевића, М. Доленца, В. Намисавског и Ф. Тариновског.

⁴⁾ У Архиву за правне и др. науке, XVII (1914), стр. 190—204 и 263 до 278 (бројеви од 25 априла и 25 маја).

IV. извори ДЗ и V. садржај ДЗ¹⁾). Томе би могли додати и VI. утврђивање дефинитивног текста ДЗ.

Изгледа нам да је између ових питања најважније оно о односу између византијског и српског права, јер од тачног решења овог питања зависе донекле и остала.

Познат је велики утицај византијске културе и византијског права у старој српској држави. Многобројни су примери српских превода византијских правних зборника (Номоканона, у састав којег улази и Прохирон; Синтагме Матије Властара и др.)²⁾ У својој расправи о „Душановом Законику“ г. 1872 обратио је и Ф. Ф. Зигел пажњу на значај црквеног византијског права у средњовековној Србији³⁾. Он је нарочито истакнуо ту чињеницу што су, заједно с црквеним зборницима, улазили у Србију и неки световни закони. Зато је у прилозима својој расправи наштампао неке одломке из српског превода Синтагме М. Властара, јер је Зигелу изгледало да је Синтагма код Срба истиснула била све остале црквене зборнике. Зигел је приметно да Синтагма обухвата и много световних одредаба и закључује: „Синтагма Властарева, као зборник црквених закона, имала је обавезну снагу, а пошто су и световне одредбе улазиле у састав овог зборника, морале су и оне да буду примењиване.“⁴⁾ Што се тиче чисто световних зборника (преведених с грчког), они су примењивани само у толико у колико су одговарали српским обичајима,⁵⁾ Зигел је имао у рукама само један препис ДЗ и Скраћене Синтагме, с тога се није више позабавио овим питањем.

¹⁾ Архив, XXVII, стр. 192.

²⁾ У својој веома широко замисленој расправи „O znazenu prawa rzymskiego i rzymsko-bizantyńskiego i narodów Słowiańskich“ (Warszawa, 1868) обратио је Р. Хубе пажњу на то, да се ЗД налази обично заједно с Номоканоном и Законом Јустинијана. Зато је Хубе наштампао и анализирао ЗД, јер је био убеђен „да ЗД садржи прописе које допуњују одредбе ЗД, и да је он сам допуна ЗД“ (R. Hübner, Pisma I, 353).

³⁾ Ф. Зигел, Законник Стефана Душана, стр. 16—18.

⁴⁾ Зигел, оп. с. 18—19. Ипак није Зигел вачисто с тим питањем. Нешто раније говори он о истим световним одредбама у црквеним зборницима: „Биле су примењиване у Србији вероватно у толико, у колико је кавр учествовао у судству“ (и плава се на чл. 176 ДЗ, о суду градском).

⁵⁾ Као пример световног зборника преведеног с грчког, наводи Зигел „Цара Јустинијана Закон“ (ib. 18). Зигел је наштампао оделке СС. о вјечарству, о пајму, о предуби, о закону, о остави, о пријзи, о левери, о празницима, о крајњи гробова, о убиству и преглед садржаја СС. (Праг, 116—149).

Исте г. 1872 изашло је у Загребу библиографски нацрт В. Богишића¹⁾. Богишић зна већ за 13 рукописа ДЗ, зна да се ДЗ не јавља никад посебно „него је вазда с каквим другим рукописом, они или бивају у какву зборнику, или су са каквим Номоканоном или другђе, али тек вазда како уметак или додатак обширнијег списа.“²⁾ Ипак се он не задржава на овом питању и вели само да су српске компилације и прераде византијских зборника — „једна врста закона, о којим, ако се и не може доказати да су истекли управо из воље домаћег законодавца, ипак лако да су имали у Србији у неко време углед и силу правога закона.“³⁾ Богишић подробно описује ЗД у његове две редакције и у његовом односу према византијским изворима, али не говори ништа о његовом односу према српском праву.⁴⁾ О Синтагми Б. и не говори, јер је претрес зборника црквеног права одложио за III свеску свога нацрта, која није ни наштампао.⁵⁾

Г. 1877 изашао је Ст. Новаковић с мишљењем у којем је отишао даље него Хубе и Зигел.⁶⁾ Новаковић је написао: „Што се тиче значења ДЗ — кад се узме на ум садржина Фотијева Номоканона, који је још Св. Сава увео и у коме има и грађанских закона; кад се, потом, обрати пажња, да и ДЗ у рукописима долази увек као додатак тим законима и да у њему нигде наредбе цео предмет не исцрпљују нити се у каквом самосталном карактеру показују, онда изгледа као најзгодније да законодавну радњу Душанова времена треба сматрати као *додашке и исправке* или као *измене и дојуне* визант.-римским законима који су још од Св. Саве уведени.“ Зато је Новаковић наштампао одломке из византијских закона у својој књизи.⁷⁾ То је мишљење било исказано узгред у

¹⁾ V. Bogišić, Pisani zakoni na Slovenskom Jugu, Z. 1872.

²⁾ *Ib.* стр. 38.

³⁾ *Ib.* 56.

⁴⁾ Само говорећи о времену постанка ЗД, вели „не може бити раније од прве пол. 14 века, не ради тога што налазимо заједно ш њом ДЗ, јер је он у првобитном рукопису по свој прилици стајао по себи, — него.“ (*Ib.* 66).

⁵⁾ *Ib.* 56.

⁶⁾ Ст. Новаковић, Примери књижевности и језика српскога и српско-словенскога, Б. 1877, стр. 304—305.

⁷⁾ Наштампао је 23 члана из Зак. Јустинијана, а из Власт. Синтагме одредбе о куповини и продаји, о зајму, о азиду, о плаћеници и о убиству. Ст. Новаковић, Примери, стр. 294—303.

једној школској књизи и није нашло одјека у српској књижевности.

Али г. 1885 дошао је чувени канониста А. С. Павлов до сличних закључака.¹⁾ Прегледавши Бистрички препис ДЗ, који се налази у Москви, запазио је он први да ДЗ не стоји у вези са Светосавским Номоканоном или другим црквеним збиркама, него да долази у друштву са нарочитом скраћеном Синтагмом Матије Властара. Запазио је даље, да СС, ЗЈ и ЗД имају заједнички преглед садржине, и да СС садржи много више световних него црквених закона. Павлов је изашао с мишљењем да је скраћивање Синтагме било извршено ради примене у световним српским судовима оних грчких закона, који су српскоме народу били рецепирани. ЗД не може да се проучава засебно и независно од скраћене Синтагме, јер се и његове одредбе заснивају на њезиним грчким законима. Ни Павлов није успео да своје мишљење образложи подробије (штампано је само на 2 стране текста).

Велики напредак у проучавању Душанова законодавства учинио је Т. Д. Флорински.²⁾ Од г. 1880 почео је он да ради на проучавању Душанова доба. Г. 1888 изашло је његово капитално дело „Памятники законодательной дѣтельности Душана царя Сербовъ и Грековъ.“³⁾ Флорински је схватио обим законодавног рада Душанова у најширем смислу. Ту спадају и многобројне повеље, и ДЗ, и скраћена Синтагма.

Као Павлов, тако и Флорински обраћа нарочиту пажњу на то што се ЗД у свим старијим преписима налази у истом друштву — после СС и ЗЈ. Међутим потпуни српски превод Синтагме (ПС) јавља се увек засебно, без ДЗ. Подробна анализа садржине стила ПС и СС, њихово упоређење с грчким извором, убеђују Флоринског да је скраћивање Синтагме извршено у Србији с јасно одређеним циљем: да та компилација врши улогу „српског законика“.⁴⁾ И ЗЈ изгледа Флоринскоме

¹⁾ Протоколъ торж. засѣданія М. О. Ист. и Др. Росс. 30 марта 1885 г. = „Чтенія М. О. И. и Др. Р. 1885 кн. IV. Протоколы, стр. 4—6.

²⁾ Т. Флоринскій. Авонскіе акты и фотографическіе снимки съ нихъ въ собраніяхъ П. И. Севастьянова. СПб. 1880; *исли*. Южнѣе Славїе и Византія въ второй четверти XIV в. СПб. 1882. I—II; *исли*. Политическая и культурная борьба на греческомъ Востоку въ первой половинѣ XIV в. Киевъ 1883.

³⁾ Киевъ 1888, стр. XII+491+225+XXXIII.

⁴⁾ Флор. о. с. 439.

као прерада извршена у време Душаново да буде увесена у кодекс српских закона. А ЗД јавља се као допуна и СС и ЗЈ,¹⁾ као српска допуна византијског законодавства. Флоринскоме изгледа вероватно да су обе српско-византијске збирке добиле санкцију на истом сабору г. 1349, на којем је издат и ДЗ.²⁾ Тако је за време Душаново, по мишљењу Фл. извршена једна велика кодификација византијског и српског права, која истиче значај Душанове личности много више него што се обична узимало.

Флорински је своје мишљење образложио многим индиректним доказима, нарочито палеографском анализом свих рукописа и упоређењем садржине СС и ПС. Ипак није изнео оно што би било најважније — упоредну анализу садржине СС, ЗЈ и ЗД.³⁾

Зато у својој оцени Флоринскова рада није Зигељ примио те закључке. Зигељ је почео да аналише правнички садржај ових зборника и наишао је на нека размимоилажења између ЗД и СС.⁴⁾ Нашао је и неке противуречности између ЗД и ЗЈ и тиме доказивао да ови зборници нису сачињавали једну целину, чак да СС и ЗД. нису могли да имају истовремено ни обавезну снагу.⁵⁾ Зигељу изгледа да има размимоилажења и између СС и Прохирона, и „пошто је Прохирон, као саставни део Номоканона, имао обавезну снагу у Душановој Србији, није било потребе законској рецепцији СС“.⁶⁾ Зигељ налази и противуречности између СС и ЗЈ, што је опет доказ да нису могли ови зборници сачињавати делове једног српског законског кодекса.⁷⁾

По Зигељу спадају и СС и ЗЈ у правну књижевност полузваничног карактера исте врсте као и у Чешкој и у Пољ-

¹⁾ Флор. о. с. 490.

²⁾ „дан на једном од следених сабора“. Флор. 16. — Ово последње мишљење никако се не слаже с тиме да је ДЗ допуна СС и ЗЈ.

³⁾ Као историчар-филолог, а не правник, није се Флорински сматрао позван за овакав посао.

⁴⁾ Ф. Зигељ. О сочиненіи Т. Флоринскаго. — Записки Имп. Ак. Наукъ. т. 63, кн. 1 (СПБ. 1890). Отчетъ о присужденіи премій митр. Млкарія, стр. 57—113.

⁵⁾ *ib.* стр. 90—95.

⁶⁾ *ib.* стр. 99. По мишљењу Зигеља, чл. 101 ДЗ нарочито се позива на Прохирон, а не на СС.

⁷⁾ *ib.* 103.

ској XIV—XVI века. Постале су обе збирке иницијативом Душановом, који их није посматрао као законе већ као дела врло поучна за српске правнике.¹⁾ Задатак је ових збирака био да српске правнике науче теоретским начелима. Сам ЗД брзо је изгубио своју важност, по мишљењу Зигеље, док су СС и ЗЈ добијали у значају. Зато су ове збирке у рукописима XV века стале на прва места, док је ЗД због своје неподобности животу, одступио на задње место.²⁾

Још су даље отишли у негирању стварне везе између споменутих српско-грчких компилација и ЗД — српски писци тога доба. У свом чланку о Јустинијановим Законом³⁾ вели М. Веснић да је преписивање ЗЈ заједно с ЗД било „посао здравих и беспослених“ калуђера, који су тај рад вршили без разумевања.⁴⁾

У расправи о систему ДЗ иступа Др. Мијушковић⁵⁾ одлучно против Флоринскога (коме пребацује „готово непријатељско држање према Србији и Душану“). По мишљењу М. био је ДЗ једна „пошћуно смишљена целина“, нека врста *устшава* наше средњовековне државе. Тек после пропасти царства (и деспотовине?), кад брига око одржања реда и сигурности у српском народу пада сасвим на цркву, труди се црква да томе задатку одговори, црпећи из црквено-византијских споменика. „Синтагма Властара, Зак. Јустинијана и других царева, Прохирон, Еклога, Номоканони постадоше редовни пратиоци ДЗ, једино и искључиво по иницијативи Цркве“⁶⁾. „Од некадањег самосталног и јединог закова, ДЗ постаде део српско-византијске компилације, саставни део зборника целокупног важећег и неважећег српско-византијског права“⁷⁾.

¹⁾ *ib.* стр. 105—107.

²⁾ *ib.* стр. 111—112.

³⁾ М. Веснић. Тако звану Јустинијанови Закони „Бранич“. III (1889) 137—148 и 221—230.

⁴⁾ „То је посао здравих и беспослених становника самостана, који су можда у њему тражили забаве, по који ни од кливог осетивјег упуца није био за српско право“. Бранич, III, 236.

⁵⁾ Др. Мијушковић. Систем Душ. Законика. Српски Преглед 1895, бр. 4—6.

⁶⁾ Ово мишљење доста је нетачно. У ствари, ни Прохирон ни Еклога ни Номоканони нису никад постали пратиоци ДЗ (в. у глави II).

⁷⁾ Српски Преглед, стр. 188.

Много је опрезнији у негирању Флоринсковог мишљења Ст. Новаковић г. 1898 у свом познатом издању ДЗ. Он сад не мисли (као некад) да је ДЗ само додаток грчким зборницима, да су СС, ЗЈ и ЗД, раније сачињавали једну целину. Што се они налазе заједно у зборницима, то је радња преписивача. Цар Стефан не би сматрао да законе *свешћих ошћаца* (= визант. право) треба узаконјавати. Они су већ ступили у важност од времена Св. Саве.¹⁾

Али ради потреба грчких земаља, могао је цар Стефан мислити да Фотијев (Светосавски) Номоканон замени нечим новим, подеснијим и прегледнијим (ради употребе „по многим судовима које је цар установљавоа и које је намеравао да уреди“). Тада је преведена Синтагма, као краћи облик закона свешћих отаца. „Смисливши да по судовима свог царства преводом Синтагме рашири и распространи законик св. ошћаца, цар Стефан је имао срећну мисао да уз *шо* погледа и на законе земље Српске“. Дакле по примеру Законика Св. Отаца и он скупи Законик своје земље.²⁾

Из наведеног се види да Ст. Новаковић негира само спољашњу везу између СС и ЗД, али признаје да је Синтагма имала обавезну снагу, као нови облик *Закона Св. Ошћаца*, дакле да је византијско право важило у Србији у пуном обиму и није требало ни потврде Душанове; да би се таква потврда сматрала чак „за повреду вере“.³⁾

Издање Новаковићево изазвало је критику Флоринскога,⁴⁾ који остаје при својем мишљењу о уској вези СС, ЗЈ и ЗД. Флор. вели: да он није ни помишљао на „узаконјење“ византијског права од стране Душанове, него само на кодификацију његову. Таква спољашња прерада византијских закона и спајање са српским законима могла је да буде извршена само на сабору. У ову кодификацију спада СС, која изгледа су-

¹⁾ *Нол. Зак. Душ. XL.*

²⁾ *ib.* XLI.

³⁾ „У време цара Стефана као и раније, мислило се непрестано да су закони (црквено-грађански византијски закони) саставни део вере и верске организације, и извесно би се сматрало за повреду вере да је ко поменуто да се на ново прогласију“. *Нол. ib.* XL.

⁴⁾ *Г. Флоринский*. Критико-библиогр. обзоръ новѣйшихъ трудовъ и изданій по славяновѣдѣнию. II. Киевъ. 1898, стр. 30—42 (= Изв. Унив. Св. Влад. 1898, ноябрь, 232—244).

нишња као приватни посао. Међутим Новаковић се не зауставља на разлици између ПС и СС.

У својој оцени Новаковићева рада К. Јиречек¹⁾ није јасно изразио своје мишљење. Он не прима мишљење Флоринског, али примећује да у ЗД фале готово сва питања грађанског права (лично, брачно, наследно, облигационо, трговачко), сва питања која се налазе у гл. 1—37 Прохирина.²⁾ Ради тога морале су судије српске да се служе грчким зборницима, нарочито Прохирином, који је садржан у Номоканону. Што се тиче Синтагме, која је, упоређена са Прохирином и Номоканonom пружала веома мало нове грађе, била је по мишљењу Јир., само азбучни кључ за обе те књиге. Важан је доказ, који пружа Јир. да је ЗЈ важио у Душановој Србији.³⁾ Ипак не даје Јир. одговора на питања зашто се СС, ЗЈ и ЗД налазе обично заједно. Њему изгледа да су се разни судови служили разним књигама. Дужност би била дворског судије и других царских судија да се држе ДЗ. Судије световних и духовних патримонијалних судова били би упућени више на византијске зборнике, док би се градске судије служиле градским статутима.

На питање о односу између СС и ДЗ вратио се Ст. Новаковић г. 1907.⁴⁾ И ту Нов. признаје потпуну обавезну снагу византијских закона *свешћих ошца*, као саставног дела вере у средњовековној Србији. Византијски закони чинили би темељ или први део законског зборника Душанова времена. ДЗ. и Вл. Синтагма изгледају Нов. „као дела једног времена, једне интуиције и једних државних посленика“, чак као „једна целина“.⁵⁾ И Новаковић сад стоји потпуно на гледишту да су византијски законици имали обавезну снагу у српској земљи. Дели мишљење Јиречеково да се у Душаново време судило по ЗЈ.⁶⁾ Чл. 101 ДЗ наводи Нов. као драгоцен доказ о употреби византијског и поименце Властарова зборника у суђењу. И побијајући тврдњу Зигељову да постоје противуречности

¹⁾ *C. Jireček*, Das Gesetzbuch Stefan Dušans. Archiv für Slav. Phil. XXII (1900), стр. 144—214.

²⁾ *Иб.* стр. 156—162. Тачније било би речи: у гл. 1—38 Прохирина.

³⁾ То је „аналогја“ у привредној тачњи (Јир. *Иб.* 158).

⁴⁾ Матије Властара Синтагма. Словенски превод времена Душанова, издао Стојан Новаковић Б. 1907.

⁵⁾ Предг. III.

⁶⁾ *Иб.* Предг. XV.

између Синтагме и ЗД, Новаковић наводи 9 примера јединства и везе одредаба Синтагме и ЗД.¹⁾ Осим тога врло вешто побија Зигељове примере и у 5 случајева показује да нема никаквог размимоилажења, између Синтагме и ЗД.²⁾ Видимо да се Нов. сасвим приближио мишљењу Флор. нарочито кад вели: „ЗД је баш утврђивао вредност визант. законодавства у Србији и *попуњавао* га у ономе у чем је оно било *недовољно*“.³⁾ Ипак Ст. Новаковић избегава речи „допуна“ и нешто даље вели: „Законодавство је Душаново унело у своје чланке оне засебне потребе народног живота које изгледају као допуне к визант. законима, али су у ствари самостално законско дело о оним појавима српског друштва, о којим виз.-римски закони нису имали никаквих наредба. Тога ради се мисао о допунама мора из основа одбацити... Номоканон се сматрао као *Закон Св. Ошца* заједно са свима његовим допунама из визант. закона. По сматрању XIV в. нико није био властан у тај законик нешто додавати или га допуњавати.“⁴⁾ Новаковић сматра да је српски превод Синтагме извршен по наредби Душановој г. 1347 или 1348, као дело које је претходило ДЗ.⁵⁾ У томе се слаже Нов. с Флоринским. Али у једноме погледу изнео је сасвим ново мишљење. — Душанову времену припада само потпуни превод (ПС); што се тиче СС, то скраћење Властара припадало би много познијем времену. Ослоњивши се на једно место из биографије деспота Стефана, које говори о деспотовој правичности, ствара Новаковић читаву слику ревизије закона у г. 1402—1427. Пошто су у српским државама и даље свуда вредили као земаљски законик и Властарева Синтагма и ДЗ, у држави се деспота Стефана (по свој прилици око 1413) осетила потреба да се у један зборник саставе Синтагма и ДЗ и да се Властар

¹⁾ *Иб.* XVI—XXIII.

²⁾ *Иб.* XXIII—XXV.

³⁾ *Иб.* XXIII.

⁴⁾ *Иб.* XXIX. Без сумње греша Новаковић, јер постојање „допуна“ на византијских закона“ показује да је сваки цар био властан да допуњује визант. законодавство, да издаје законе и повеље, да издаје и читаве законске зборнике.

⁵⁾ „То је дело могло цару Стефану тим самим, може бити, што је нареджено да се преведе, разбудити мисао да помишља и на свој законик, на основу уредбу царства које је подизао“ *Иб.* XXXII.

у исто време скрати. Онда је постао зборник из СС, ДЗ, ЗЈ, у којем се и ДЗ најчешће налази. Не може се узети ипак да је састав тога зборника био прописан.¹⁾

Дакле Новаковић је најодлучније исказао мишљење да су византијски зборници (и нарочито ПС) имали снагу закона и пре Душана и после њега, признаје Душану превод ПС, али скраћење Синтагме ставља у почетак XV века.

Ово је мишљење у главном постало меродавно за садашње научнике. Понавља га (с неком резервом) К. Јиречек г. 1912²⁾. О ревизији Душанова законодавства за време деспота Стефана говори С. Бобчев.³⁾ Под утицајем Веснића и Новаковића покушава и П. Лебл⁴⁾ да побије мишљење Флоринског.

У послератно доба видимо све веће интересовање за Душаново царство и за Душаново законодавство. Готово сви писци о том добу поводе се за ауторитетом пок. Ст. Новаковића, што се тиче спољашње историје Душанова законодавства. Зато без приговора понављају Новаковићево мишљење да су Струшки и Призренски преписи — најстарија редакција ДЗ, да је за време деспота Стефана извршена нека ревизија Душанова законодавства (представљена Атонском версијом) и да је тек онда од ПС скраћена ССинтагма, која од тада постаје пратилац ДЗ.⁵⁾

Што се тиче питања о значају византијског права у Душаново доба, у том питању нису ови писци сложни и често му поклањају мање пажње него Ст. Новаковић.

Најближе Ст. Новаковићу стоји др М. Костренчић, који на завршетку својих предавања о ДЗ, има нарочити одељак „Празнине ДЗ“. Изложивши контроверзу о односу између Синтагме, ЗЈ и ЗД, он прихваћа мишљење Новаковићево и закључује: „Након тога што су овако темељито продискутована и рашчишћена сва та питања у литератури, можемо ...

¹⁾ *ib.* XXXIII—XXXV, XXXIX.

²⁾ *C. Jireček*, Staat u. Gesellschaft. W. 1912, II, s. 7. = *Jireček* Ист. Срба III, 145 и IV, 190.

³⁾ *Сл. Бобчев* Историја на старобългарското право. С. 1910, стр. 167—168.

⁴⁾ *P. Lebl*, Le Code Douchan, Paris 1912, p. 24—26.

⁵⁾ *M. Kostrenčić*, Hrvatska pr. povjest (1923), стр. 311—313; *M. Dolenc*, Dušanov Zakonik. Lj. 1925.

казати ово. Нема оправдана разлога Душановим Закоником називати цели зборник који обухвата подједнако и законе римско-византијског порекла, већ под ДЗ треба да разумемо само ону оригиналну радњу српску, насталу на саборима г. 1349 и г. 1354. Исто тако држимо да није оправдано мишљење да ДЗ нема самосталног значења, него да имаде значај супсидијарни, те да је вредио као суплетарно право према рим.-виз. правним зборницима, које је репрезентовало неко опће право (*jus commune*) према коме би ДЗ био неки *Lex specialis*, него мислимо да он имаде сасвим самостални значај закона државних.¹⁾ И др М. Доленц позива се на Ст. Новаковића кад говори о том питању у сличним изразима.²⁾ ДЗ по њему није супсидијарно ни суплеторно право, него уставни царски акт који треба да самостално уреди правне односе у држави. И на другом месту, говорећи о Синтагми и о ЗЈ, признаје др Доленц да су та два правна извора „имала снагу закона услед ауторитета правзора, т. ј. законика цара Јустинијана, законодавца *ka' exochen*.“³⁾

Ипак у прегледу система ДЗ др Доленц најмање говори о снази византијских закона. На једном месту, говорећи о приватном праву и о правинама ДЗ, спомиње да „допунске изворе треба тражити у разним *новелама* византијских царева, делом у разним царским повељама манастирима, и у трговачким уговорима.“⁴⁾ Ипак као најважнији извор дру Доленцу изгледа обичајно српско право — *antiqua consuetudo*. И писац мисли да и ако у јавном праву српском има много византијског утицаја, у приватном праву има га много мање, и да је уопште приватно право средњевековне Србије много ближе правним установама Мађарске, Чешке и Пољске. Ово је знак сродности тих народа.⁵⁾

И у прегледу појединих института приватног права др Доленц говори на неколико места, да је у породичним одно-

¹⁾ *M. Kostrenčić*, о. с. 327—328.

²⁾ Првотни назор, да је већал ДЗ за *subsidiarno in-supletorno* право, особито з озиром на велико шевило празнина, је дананес туди од Ст. Новаковића же опашћен ии веља седј паћ сплошно за правитно, да је бил ДЗ издан кот уставни царски чин, ки би нај самостолно уредил правне размере в држави, ии сичер в сплошнем по бизантинском взору. *M. Dolenc*, о. с. стр. 3.

³⁾ *M. Dolenc*, о. с. 7.

⁴⁾ *ib.* 106.

⁵⁾ *ib.* 107.

сима све било уређено по обичајном праву, да и облигационо право није знало за комплициране (византијске) правне институте, због примитивних правних односа огромне већине држављана Душанове царевине.¹⁾

Још више негира значај византијског права у Душановој држави др Полићевић.²⁾ Називавши на питање о празницима ДЗ, и он ставља питање, чиме су судије попуњавале те празнине. Ипак изгледа дру П. да је значај византијског права најмањи. „Српски народ у старој српској држави управља се по својем обичајном праву, а ДЗ није ништа друго но зборник писаног српског обичајног права, као код Ломбарда — њихов солиски (sic) закон“. Др Полићевић вели чак да „о неком односу између рим.-византијског права и нашег обичајног права не може бити речи, а још мање сме се мислити да је ма у којем делу римско-византијско право имало неки надмоћан утицај.“³⁾ По мишљењу дра Полићевића, у Душановој држави важио је систем персоналних закона. ДЗ био је обавезан за све Србе у држави, а његове празнине биле су попуњаване српским обичајним правом. „Грчко-византијски закони вредили су само за побеђене. Однос између ова два права није био никакав.“ По мишљењу писца „римско-византијско право никада ни у једном моменту није важило у српској држави, сем за свештенство као изузетно, и зато оно није никад ни било озакоњавано, јер се искључиво тичало вере.“ Др Полићевић допушта чак и француски утицај у неким одредбама ДЗ,⁴⁾ али одлучно негира утицај византијски.

Против византијског уплива буни се и др. Јеврем Герасимовић.⁵⁾ Ипак он признаје неки значај византијских збор-

¹⁾ *Dolenc*, о. с. 112, 129.

²⁾ *Др М. Полићевић, Устројство правосудја у старој српској држави* — Архив за правне науке XXIII (1923), 1, 88, 193, 262, 330.

³⁾ Архив XXIII, стр. 338—340.

⁴⁾ у чл. 102 и 150—154 (крал Милутин могао је из судских установа Св. Луја да узме забрану злобоја и закон о пороти), ib. 343—344.

⁵⁾ „У последње време византофили малте неће да нам представе наше старо право, не као примљено од Византије, већ као да га је Византија покловила правним духом сиромашној Србији, отприлике онако, као што данас Америка покловља Епарони: где музеј, где библиотека, а нама библиотеку“. *Ј. Герасимовић, Старо српско право*, Б. 1925, стр. 4.

ника, само у много мањем обиму — но што га је признавао Новаковић. Превод Синтагме Властареве учињен је, по мишљењу Ј. Герасимовића (који ту понавља мишљење Зигелово) да би се појачало правно образовање судија. Др. Герасимовић одриче Синтагми готово сваки значај и мисли „да оних 40 чланова о цркви у ДЗ више вреде но сви синтагмати, градски закони, прохирони и типичи“. ДЗ је по њему прави Устав старе српске државе, а разни превођени зборници нису ни могли имати праву законску силу, њихов је претежнији карактер био: упутство.¹⁾ „Синтагма има претежнији теоријски карактер, а од свих зборника грчких — Градски Закон можда је једини закон“. Дакле по мишљењу дра Герасимовића, Синтагма има најмање значаја; ако је који грчки зборник важио у Душановој држави, — то је Прохирон (Градски Закон).²⁾

Видимо да мишљења дра Полићевића (1923) и дра Герасимовића (1925) уносе нова гледишта у питање о односу између византијског и српског права у Душановој држави. Ипак ни они ни раније споменути писци (др. Костренчић 1923 и др. Доленц 1925) не испитују подробније то питање и служе се обично резултатима Новаковићевих испитивања. Покушаје самосталних испитивања на овом пољу пружају нам др. Н. Радојчић и др. В. Намисловски.

У својим значајним расправама (г. 1923 и 1924) указује др. Радојчић на византијско порекло чл. 171 и 172 ДЗ. Тиме поставља опет питање о византијским изворима ДЗ, које проширује у питање о значају византијског правног реда у Душановој држави. Закључци дра Радојчића у том погледу од велике су користи за науку: доказао је да су Василике утицале на поједине одредбе ДЗ. Ипак он не улази у питање о односу између ДЗ и превођених грчких зборника.³⁾

¹⁾ *Герасимовић* о. с. 14—16 и 20—21.

²⁾ Баш је овај закључак дра Герасимовића кроз погрешку. „По закону градском“ у повелу Душановој 5-XII 1355 значи исто што „по закону нашем“, „per le vostre manze“ у сличним повељама другим Дубровчанима, дакле — по закону града Дубровника, а никак по Прохирону! (в. *М. Пуцић, Споменци II*, бр. 22, 23, 24, 28). У осталом, овај је израз тачно протумачио још *Ф. Зигел* г. 1872 (*Законикъ*, стр. 118), ул. *наш* чланак у Архиву, ив. XVI (1928), стр. 313—320.

³⁾ *Н. Радојчић, Силага Закона по Душ. Записнику*. — Глас СХ (1923), стр. 100—139; у своје немачком чланку г. Радојчић понавља хипотезу Нова-

После неколико успешних радова из старог српског права, у којима је радио само на основу ДЗ, и др. Намисловски осетио је потребу да обради питање о утицају византијског права на српско.¹⁾ Почео је да прати тај утицај од XII в., изнео је неколико лепих опажања о улози манастира као спроводника византијског права по својим метохијама, приметио је јачање византијског утицаја за време Милутиново и велики значај византијског права за време Душаново. Зако-нику Јустинијана признаје др. Намисловски законску снагу још у Милутиново доба; сматра да је у време Душаново важио Прохирон. Најмање говори о Властареву Синтагми. Поводећи се за Новаковићем, и Намисловски мисли да је скраћивање Синтагме и спајање њезино са ЗЈ и ЗД у један зборник настало тек у г. 1402—1427²⁾. Оставио је нерешено питање о односу између Синтагме и ДЗ. у Душаново доба.

Видимо дакле да се у последње време јавља у књижевности све веће интересовање за Душаново законодавство, али да је несугласица између писаца све већа. Постоје разна мишљења о утицају византијског права у Душановој држави, постоје и разна питања на која још нема одговора. Треба да се да тачан или макар приближно тачан одговор на питања:

- 1) у којем је обиму важило византијско право у Србији пре Душана,
- 2) да ли је Душан држао византијске законе за обавезне „само за побеђене“ или за читаву државу,
- 3) који су византијски зборници могли да важе у његовој држави,
- 4) да ли је Душан могао да ствара промене и допуне у византијским правним зборницима,
- 5) какав је значај српског превода Синтагме Властареве и њезиног српског скраћивања (ПС и СС),

којићеву о релацији ДЗ и скраћивању Синтагме за време деспота Стефана. *N. Radošić*, Die Gründe einer serbischen Entlehnung aus dem Byz. Rechte — *Bull. Hist. Acad. Roum.* T. XI (1924), s. 235.

¹⁾ *W. Namysłowski*, Wege der Rezeption des byzant. Rechts im mittel. Serbien. — *Jahrbücher für Kult. u. Gesch. der Slaven*, B. I Heft 2, s. 139—152.

²⁾ *W. Namysłowski*, Serbskie prawo sądowe w wiekach średnich. *Lw.* 1926, str. 10, 76.

- 6) да ли је тесна веза између СС, ЗЈ и ЗД постала у доба деспотова или у доба царства,
- 7) колики је византијски утицај у самом ДЗ,
- 8) чиме су попуњаване „празнине ДЗ“,
- 9) да ли је Душаново законодавство одговарало стварним приликама (и да ли је било примењивано), и
- 10) каква је била каснија судбина тога законодавства.

Покушаћемо да дамо бар приближан одговор на поједини постављена питања. Да се ова питања пречисте, треба да се постанак, склоп и садржина Душанова законодавства аналишу још један пут са три тачке гледишта:

- 1) са палеографско-филолошке стране (сачувани преписи ДЗ, њихова старост, садржина, међусобни односи, односи према оригиналу),
- 2) са политичко-историске стране (историски узроци утицаја византијског права на Србе, политички и етнографски односи у Душановој држави, однос Душанов према Византији и према Грцима-поданицима) и
- 3) са правничке стране (анализа правне садржине читавог зборника Душанова законодавства — СС, ЗЈ и ДЗ заједно, питање да ли се они размимонтажу или попуњавају међу собом, да ли су правни прописи СС и ЗЈ могли важити и за Душанову царевину).

Два прва задатка већ су била свестрано обрађена, нарочито у истраживањима Т. Флоринског и Ст. Новаковића.

Трећи задатак није још проучен. Зато је његова обрада — главна садржина нашег истраживања.

Ипак, пошто су прва два задатка добила противуречне одговоре, сматрали смо за нашу обавезу да поновимо још и палеографску и политичку анализу постанка Душанова законодавства, тим више што смо у току рада (започетог г. 1923) дошли до извесног још непознатог материјала, а тиме и до неких нових закључака.

Палеографска и историско-политичка анализа улазе у први део наше књиге. Други њен део обухвата правничку анализу читавог Душановог законодавства, с нарочитим обзиром на елементе византијског права.

Д Е О I.

Палеографска и историска анализа Душанова законодавства.

ГЛАВА II.

Преписи Душанова Законика.

Нама се није сачувао оригинал Душанова Законика, и незнамо какав је управо био тај оригинал. Ст. Новаковић мисли да је „оригинал ДЗ морао би бити писмено или књига са златним печатом царства (хрисовуља)“.¹⁾ Наше је мишљење да први оригинал није био у облику повезане књиге²⁾ него у облику једне дугачке хрисовуље, једног оријашког свитка од много десетина слепљених комада пергамена или хартије, са потписима чланова сабора и са златним царским печатом на крају свитка. Имамо тачних података, да су на таквим „саборним свитцима“ (συνεδικός τόμος) писане одлуке савремених сабора — цариградских г. 1341, 1347 и 1351³⁾ и бугарског сабора г. 1350.⁴⁾ Царски потпис црвеним мастилом, потписи патријарха, епис-

¹⁾ Те су речи нешто нејасне. Ст. Новаковић, Зак. Душана стр. LXI.

²⁾ Сви сачувани преписи ДЗ, имају облик повезаних књига на хартији. Као повезане књиге (на пергамену) сачувале су велике манастирске повеље: Београдска, две Дечанске и Призренска (в. А. Соловјев, Од. спом. стр. 99, 116 и 142). Вероватно, нису то оригинали, него стари преписи.

³⁾ Haec et talia, in longis voluminibus et tabulis perscripta et in Tomum redacta (συνοδικὰ βιβλία), cum imperatore et patriarcha episcopi et presbyteri omnes propriis subscriptionibus muniverunt. Nic. Gregoras, XXI, o сабору авг. 1351 (ed. Bonn. II, 1025). Уп. Constantini Armenopoli narrationes de tribus tomis synodicalis sub Imperatoribus Constantino Porphyrogeneto, Manuele Comneno et Michaele Palaeologo promulgatis... Migne, Patrologia graeca, I, 150, p. 41.

⁴⁾ И Милутинова повеља Хиландару г. 1318, издата на сабору, уписана је на свитку. „И здѣ же понуждаеть... гдѣ ми и лузовни отъ кнр-Никодѣмъ

копа и других чланова, висећи печат (χρυσόβαλλον) спомињу се у тим податцима.¹⁾ Као пример можемо навести сачуван у Москви оригинал „Саборног Законика“ (Соборное Уложение) г. 1649, писан на савијеном у „коло“ дугачком свитку, ширине 15 см., а дужине 308 метара (из 959 слепљених листића хартије).²⁾ Слично морао је да изгледа и оригинал ДЗ, само нешто краћи по обиму.

Није нам познато где је чуван тај оригинал: да ли у некој царској архиви, да ли у дворском суду, или највероватније у некој цркви (патријаршиској у Пећи или митрополијској у Скопљу).³⁾

Без сумње је пропао без трага за време турских зулума,⁴⁾ и морамо имати само врло слабу наду, да се могао сретним случајем сачувати у Цариграду, у турским архивама које нису још довољно испитане.

У недостатку оригинала, морамо да се служимо многобројним преписима ДЗ, који потичу из разних места и из разних векова и који имају доста већих или мањих разлика између себе.

Те разлике стварају једно врло важно питање о томе какав је био првобитни текст ДЗ, и који су од сачуваних преписа најближи том изгубљеном тексту. То питање, о којем су расправљали многи научници (Шафарик,⁵⁾ Зигел,⁶⁾ Богишић⁷⁾)

и сје въ златнобѣжѣиѣмъ свѣтѣку самъ написати“. Спом. III, стр. 23. Остављамо на страни питање о аутентичности ове повеље, уп. Ј. Радоша, Летопис М. Срп. 183 (1895), стр. 92.

¹⁾ Царскимъ же и патријаршскимъ и всего собора изволеніемъ написанъ бысть свитоукъ, во извѣщеніе прочимъ родовомъ, иже послѣжде хотящимъ быти... Сиде убо собору свѣтлу устроившу сѧ и свѣтлую поставише побѣду, подписанъ бысть свитоукъ червленными и царскими писменами и царскою запечатанъ печатомъ иъ лѣто 7441. Житіе св. Феодосіа Тырновецкого. Чтенія М. 1860 № 1, л. 9. Биограф наводи и имена епископа и игумана, која је вероватно нашао у саборној одлуци. То је сабор г. 1350.

²⁾ Текст је писан само на једној страни хартије (947 параграфа); на другој страни налазе се 315 потписа свих чланова сабора и потписи царских лијака. Ј. Малиновскиј, Лекція по ист. русск. права. Варш. 1914, стр. 71.

³⁾ Новаковић, о. с. LXIII. На царску архиву опоминку речи „да стоји у царства ми“ у хрис. 1349. (А. Соловјев, Од. сп. 147).

⁴⁾ У ман. Св. Марка више Призрена (где је нађена Призренска хрисовуља Душанова) чувао се био неки „законодѣлац“, велика књига од 17 ова, изгорела у пожару г. 1820-х. П. Срећковић, Силан-Паша, Беогр. 1865, стр. 3.

⁵⁾ Památky děvného písem. Jhosl. Pr. 1851. Okázky, str. III—IV.

⁶⁾ Законникъ Ст. Думъ П. 1872.

⁷⁾ Písani zakoni, Zagreb 1872.

доста је расветљено после капиталних радова Флоринског¹⁾ и Ст. Новаковића.²⁾ Закључци, које је Новаковић изнео г. 1898, сматрају се обично као дефинитивни. Ипак можемо нешто додати тим закључцима, нарочито после проналаска и проучавања три нова рукописа ДЗ.

Зато износимо наш преглед и класификацију познатих нам преписа ДЗ.

1. Струшки препис.

За најстарији и најближи оригиналу сматра се сад препис, нађен г. 1843 у Струзи од руског проф. В. И. Григоровића.³⁾ То су, на жалост, само одломци ДЗ, на 15 полу иструлелих листова хартије. Ту је сачувана једна половина садржине ДЗ, наиме:

на л. 1.	чл. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11...
л. 2.	чл. 12, 13, 14, 14 ^a , 15, 16, 17, 18, 19...
л. 3.	чл. 62, 66, 73, 58, 59, 60, 63, 64, 67...
л. 4.	чл. 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75...
л. 5.	чл. 75, 76, 77, 78, 79, 80...
л. 6.	чл. 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 86, 88, 89...
л. 7.	чл. 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95...
л. 8.	чл. 95 ^a , 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104...
л. 9.	чл. 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111...
л. 10.	чл. 122, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133...
л. 11.	чл. 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139,
л. 12.	чл. 139, 142, 143, 144, 145, 148, 149...
л. 13.	чл. 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155...
л. 14.	чл. 155, 156, 157, 158, 159, 160...
л. 15.	чл. 160, 161, 162 и 163 (само 4 речи).

¹⁾ Памятники законодательной деятельности Душана. К. 1888.

²⁾ Законик Стефана Душана. Б. 1898.

³⁾ Чува се сад у Москви, у Румјанцовском Музеју. Григоровић га није штампано за свог живота, показивао га је само Богшићу у Одеси (*Bogišić, Pisani zakoni*, ат. 37 описује га као „Казански други“ или „Струшки“). Описан је тај препис и од *А. Е. Викаорова* „Собрание рукописей В. И. Григоровича“ М. 1879, стр. 24. Први га је проучио и штампано *Т. Флорински* „Памятники“ К. 1888, стр. 175—193 и Прилож. стр. 1—13 (овае га „1-а Григоровичевъ списокъ (Струшкий). *Слѣ. Новаковић* говори о том препису (по издању Флоринског) на стр. LXV—LXVIII другог изд. „Законика“ (Б. 1898) и служи се његовим варијантима у штампану текста.

Дакле свега 101 члан ДЗ (и 4 речи од још једног). Ипак је тај препис врло важан, јер изгледа најстарији од сачуваних. Григоровић и Флорински стављају га у XIV век.⁴⁾ Језик је тог преписа врло чист, без трагова словенизама који се јављају почетком XV века. Зато и Флорински и Новаковић сматрају с пуним правом да је текст Струшког преписа најближи изгубљеном оригиналу ДЗ.⁵⁾ Ипак морамо приметити да се у распореду чланова Струшки препис не слаже свуда с Призренским, који је сачувао оригинални распоред без покушаја систематизације.⁶⁾ У Струшком препису видимо неке особине, које га по распореду чланова приближују доцнијим преписима „Атонске версије“. Достојно је пажње да Струшки препис нема нумерације чланова и има врло мало наслова над појединим члановима (само седам наслова).⁷⁾

Међутим у Струшком препису недостаје датум пред чл. 136, који дели чланове I-г Законика од II-г и који се налази у свим осталим преписима старије групе. То је важна чињеница која показује да и Струшки препис није савремен Душановом добу, да он спада у време кад се већ било заборавило на разлику између I-г и II-г Законика.

Дакле, у Струшком препису имамо један препис, који заиста припада XIV веку и који је у многоме најближи оригиналу. Ипак то није тачан препис оригинала, него већ почетак стварања једне засебне версије, која се у нечем подудара с Призренском, у нечем и с Ходошко-Атонском версијом.⁸⁾

2. Призренски препис

Призренски препис није толико стар као Струшки али је сачувао најпотпунији текст ДЗ. Сачувао се у свештеничкој

⁴⁾ *Флорински* (о. с. 176) држи да је то споменик „несомнишно XIV ст.“ Григоровић био је истог мишљења (в. *Bogišić, Pisani zakoni*, 37 „pisan... kako vlasnik njegov misli, u XIV vijeku“).

⁵⁾ *Флор* о. с. 193

⁶⁾ Напр. чл. 62, 66 и 73 груписани су заједно и стављени пред чл. 58; не налази се на својем месту ни чл. 65, испремештани су чл. 87 и 86; сасвим су испали чл. 123 и 124, чл. 140 и 141, чл. 146 и 147.

⁷⁾ Над чл. 14, 58, 63, 64, 67, 74 и 76.

⁸⁾ О свим случајевима, у којим се Струшки препис подудара са Призренским и са Ходошким, подробно расправља *Флор*, о. с. 178—192.

породици у селу Дворанима близу Призрена,¹⁾ одакле га је г. 1860 донео у Београдску Народну Библиотеку Никола Мусулин,²⁾ из Нар. Библиотеке пропао је без икаква трага за време рата 1914—1918 г.

Одкад су га наштампали г. 1870 — Ст. Новаковић,³⁾ а г. 1872 — Федор Зигел,⁴⁾ признато је да је тај препис најважнији за проучавање Душанова законодавства.⁵⁾

Ту не долази ДЗ. сам, него на самом крају рукописа, после неколико других законика и чланака. То је био рукопис, писан на хартији in—8°, на 165 листова.

1. Прва два листа били су изгубљени.⁶⁾

2. На садашњим л. 1—3 „Сказани главицима“ (преглед садржаја Скр. Синтагме Матије Властара).

3. на л. 4—109 — сама *Скраћена Синтагма*.

4. на л. 109—111. — *Правила Св. Јована Посника*.

5. на л. 111. — опет одломак из Синтагме: „О канонику и о еже хиротони даемыхъ. Каноникъ еже мы поповину именуемъ.“⁷⁾

6. на л. 112. — Светог Василија сказаније (питања и одговори о цркви).

¹⁾ То село не спомиње се у старим повељама. Изгледа да је то заселак великог села Муштушта, које се спомиње с црквом Св. Симеона у хрисовули Призренској епископији г. 1326, а г. 1348 поклоњено је са две цркве Душановом хрисовулом манастиру Св. Аранђел близу Призрена (*Новак*, Зак. Слом. 641, 688). Породица попа-Симе дала је народу 21 попа.

²⁾ Учитељ у Призрену и у Смедереву, књижевник (в. *Нар. Енцикл.* с. в. II, 295).

³⁾ у свом промашеном издању „Законик Стефана Душана, цара српског. У Биограду 1870“, у којем је „наумио да чланке доведе у лојички ред“ и зато се није држао оригинала.

⁴⁾ *Ф. Зигел*, „Законикъ Стефана Душана“ СПб. 1872. Ту је Зигел тачно наштампао (по верном препису проф. Ва. Ив. Ламанског) текст Злуст. и Здуш. (с руским преводом en regard) и одломке Скр. Синтагме (Прил. стр. 3—149). Донео је и литографску слику једног листа Призренског преписа.

⁵⁾ подробно је описан од *Флор.* о. с. 193—201 и од *Новак*. Зак. Душ.² стр. LXVI—LXVIII. Новаковић је узео Призренски текст за оснoв свог дефинитивног издања ДЗ.

⁶⁾ То се видело по кривдима од њих и по томе што први кватернијон нема 8 л. него само 6. в. *Новак*. Зак. Душ.¹ стр. XIII.

⁷⁾ *Флор.* о. с. 194 мисли да је то одломак „из некоег Номоканона“. Међутим то је гл. 28 саст. X Синтагме МВластара.

7. на л. 127. — 131. „Благоверног и христољубивог цара Јустинијана Закон“.

8. на л. 131. — 156. *Душанов Законик*.

Душанов Законик прекида се на дну л. 156. без свршетка започетог чл. 186. После тога долази

9. на л. 157—165 зборник правила за клир, писан доцнијим рукописом.¹⁾

Видимо да је у главноме садржај Призренског рукописа овај: долазе редом Скр. Синтагма, Правила Св. Јована Посника, Законик Јустинијана и Законик Душанов. Тај исти ред наћићемо и у другим старијим рукописима.

Не зна се тачно у које је доба био писан Призренски зборник. Ст. Новаковић стављао га у крај XV или поч. XVI века,²⁾ Ламански — у крај XIV в.,³⁾ Флорински — у почетак XV.⁴⁾ У другом издању Законика каже Новаковић да Призренски зборник „не може бити старији од прве четвртине XV в.“⁵⁾ Г. Љуба Стојановић мисли да је зборник писан првом половином XVI века.⁶⁾ Држимо да је то последње мишљење најмеродавније.

Призренски је зборник важан, што је сачувао највише чланова ДЗ, који долазе ту махом у првобитном тексту и иду првобитним редом, без доцнијих покушаја систематизације.⁷⁾ Ипак треба признати да и Призренски ЗД није веран оригиналу. Он доноси новост коју немају други старији преписи: додао је наслове и бројеве свим појединим чланцима.⁸⁾ Затим на много је места текст Призренског ЗД. покварен од непажљивог преписивача, који често није ни добро разумео

¹⁾ упор. *Флор.* о. с. 195

²⁾ Зак. Ст. Душ. 1-во изд. XV—XVI

³⁾ *Зигел.* о. с. стр. 39

⁴⁾ *Флор.* о. с. 199

⁵⁾ *Новак*. Зак. Ст. Душ.² стр. LXVII

⁶⁾ Каталог рукописа Нар. Биба. IV, стр. 123. Штета што није ни један од истраживача обратио пажњу на волене знакове, који би могли да најтачније датирају зборник.

⁷⁾ То је лепо доказао *Св. Новаковић*, Зак.² стр. CXV и сл.

⁸⁾ свега 188 бројева и наслова. На неколико је места преписивач погрешно (нема броја при чл. 22, 27, 78, 79, 139, али зато је прескочио бројеве између 44 и 46; 79 и 81, 109 и 111, 149 и 151.) Зато се његова нумерација не слаже с оном, коју је утврдио Ст. Новаковић.

свој оригинал. Зато кад се служимо Призренским текстом треба да га на много места исправљамо помоћу Струшког, Ходошког и др.¹⁾

Дакле, Призренски је ЗД један непажљив препис XVI века с једног доброг рукописа, блиског оригиналу ДЗ.

3. Ходошки препис.

Ходошки је препис Душанова законодавства познат одавна. Павле Шафарик набавио га за време својег боравка у Новом Саду (око г. 1831) из манастира Ходоша.²⁾ Шафарик га је с правом држао за најстарији од познатих у његово доба и наштампао га г. 1851 у свом делу „*Právníky jihoslovenského písemnictví*.“ Сад се налази тај зборник у Прагу у Народном Музеју са збирком Шафарикових рукописа.³⁾ То је зборник писан на хартији in—4°, има сад 188 листова, али недостају му: 1 лист на почетку, 12 у средини и неколико на завршетку.

л. 1 — изгубљен је.

л. 2—3 — преглед садржаја ССинтагме.

л. 3—81 — текст *Скраћене Синтагме* Властара.

л. 81^v—83 — *Правила Св. Јована Посника*.

¹⁾ Тако је на много места урадио *Св. Новаковић* у 2-ом изд. ДЗ, означивши те исправке заградама и звездичама (напр. у чл. 5, 6, 7, 9, 13, 14). Ипак могло би се рђав текст Призренског исправити још на много места помоћу осталих преписа (напр. у чл. 11, 14, 21, 28, 31, нарочито у чл. 39, у чл. 46, 52, 58, 61, 62, 66, 73, 74, 75, 78, 79, 82, 92, 95, 97, 98, 101; уп. *C. Jireček, Das Gesetzbuch, Archiv f. sl. Phil.* XXII (1900).

²⁾ За име Ходошког рукописа познана је једна чудна забавна И *Флоринска* (о. с. 202) и *Св. Новаковић* (Зак.² LXXV, позивајући се на К. Јиречка) тврде да „ниш има манастира ниш каквога другога места, с којим би се то назвање могло довести у везу“ и држе да је Шафарик при излазку Законика г. 1851 „*при брзом чишању*“ од речи записа г. 1688 „*тегда ю издадеши ходошуму мнѣшу Стефану Ходошуму расодну*“ помислио „да је оно ходошум = ходошум — име тог имаоца“. (*Новак* LXXV). Међутим манастир Ходош, задужбина Стефана Јакшића, стоји од XV века и до дане у Арладском срезу. Без сумње одатас га је набавио П. Шафарик, који му већ г. 1831 даје исти назив — Ходошки, што и г. 1851. Смешто је мислити да би чувени филолог могао допустити овакаву бесмислену погрешку, кад је имао рукопис 20 год. у рукама! О мн. Ходошу в. „*Српска правосл. митрополија Карловачка*“. У Карл. 1910, стр. 193—194.

³⁾ Описан од П. Шафарика. „*Wiener Jahrbücher*“ 1831 № 116 (= *Gesch. der südslav. Literatur*, 18., III, 221) од *Флор.* о. с. 201—206, од *Новак*. LXXIV—LXXVI.

л. 83—86 — *Цара Јустинијана Закон*.

л. 86^v—98 — *Душанов Законик*.

л. 98—134 — разна црквена правила (правила св. 7 сабора и Јов. Посника), другим рукописом.

л. 134—163 — чланци из астрологије и медицине, на л. 187 завршава се пасхалија годином 1390.

Дакле, тај се зборник дели на два дела: у једном су већ позната нам 4 законска зборника (СС, ПрП, ЗЈ и ДЗ), у другом разни чланци који за нас немају значаја⁴⁾ и који су шта више писани другим рукописом.

Прва три законска зборника имају сасвим исти текст, као и Призренски препис. Што се тиче ДЗ, то он има овде само 130 чланова. Неки су чланови испуштени из средине,⁵⁾ и фале му сви чланови од 153 до краја. Видимо трагове неког сисематисања: по неколико сродних чланова имају општи наслов.⁶⁾ Језик има више словенизама него језик Струшког и Призренског преписа.⁴⁾ Време, кад је написан зборник, није тачно одређено. В. Јагић ставља тај рукопис у XV век, у прву или другу половину тог столећа.⁷⁾

Ходошки препис ДЗ доста је близак оригиналу по распореду чланова, али је језик прилично дотерап по правилима Константина Философа.

4. Хиландарски препис.

Тај препис сматрао се као изгубљен. Видео га је В. И. Григоровић г. 1843 на Светој Гори и дао је недовољан опис зборника.⁸⁾ Г. 1925 нашли смо га у Хиландару и преписали. То је зборник у повезу, писан на хартији in—8°, на жалост без завршетка. Прекида се на л. 118.⁹⁾

⁴⁾ Ти су чланци описани од *V. Jagića, Starine*, X, 81—126.

⁵⁾ То су чл. 38, 39, 46, 48, 51, 54, 57, 60, 72, 83, 84, 106, 109, 117, 121, 123, 124, 128, 132, 142.

⁶⁾ Таквих наслова има свега 82.

⁴⁾ О томе в. *Флор.* о. с. 205.

⁵⁾ *Starine* X, 81.

⁸⁾ *Григоровић* *Очерк путешествія по Евр. Турциѣ*. М. 1877, стр. 32. Попис је наслова сасвим нетачан. На основу тих података говоре о том зборнику неколико речи *Флор.* о. с. 261—263 и *Новак*. о. с. LXXIII—LXXIV.

⁹⁾ Као л. 119 и последњи увезан је погрешно један лист католичког требника, писаног готским рукописом XIV века.

л. 1—3^у — преглед садржаја СвСинтагме са значајним насловом „Сви закон'ни б'гочтиваго и христоролюбимаго господина б'ра Стефана“.

л. 3^у—101 — текст *Скраћ. Синтагме*.

л. 101^у—103^у — *Правила Св. Јована Посника*.

л. 103^у—107^у — *Цара Јустинијана Закон*.

л. 107^у—118^у — *Душанов Законик*.

Душанов Законик прекида се ту на чл. 125. Велика је штета што ДЗ нема ту завршетка. Оно што је сачувано од ДЗ, подудара се од речи до речи с Ходошким преписом. Исти је распоред чланова, исти наслови; исти су чланови испуштени.¹⁾ И текст је осталих делова зборника (СС, ПЈ, ЗЈ) исти што и у осталих зборника.

По рукопису и правопису изгледа нам да је тај зборник писан у XV веку.

5. Шишатовачки препис.

И Шишатовачки препис сасвим је сличан Ходошкоме у његовом законском делу. Припадао је некад П. Шафарику, који га је вероватно добио из ман. Шишатовца у Фрушкој Гори. По запису на л. 120-м види се да је писан на Светој Гори г. 1541. То је зборник на хартији in—4^о, на 137 листова²⁾.

л. 1. одломак грчког текста, погрешно увезан на место изгубљеног.

л. 2—3. — Преглед садржаја ССинтагме.

л. 4—91. — *Шекот Скраћ. Синтагме*.

л. 91^у—93^у — *Правила Св. Јована Посника*.

л. 93^у—97^у — *Цара Јустинијана Закон*.

л. 97^у—111^у — *Душанов Законик*.

л. 111^у—115^у — *Правила светих 7 сабора Јована Посника*.

л. 115^у—118^у — О правиле светих отаца вкратце изабрано.

л. 118^у—120 — Указ 7 насељенским саборима.

л. 121—137 — познијом руком: О степенех сродства.

Тај је зборник у законском своме делу сасвим сличан Ходошкоме: исти је распоред чланова, ДЗ има ту иста 130 члана као и Ходошки. Долазе само ситне стилистичке разлике:

¹⁾ Постоје само незначителне стилистичке разлике.

²⁾ Описан од Флор о. с. 223—227 и Новак о. с. LXXVI—LXXVII.

језик је Шишатовачког преписа нешто ближи народноме. Има много ситних погрешака које показују да је преписивач био доста непажљив.³⁾

6. Бистрички препис.

Тај је рукопис припадао манастиру Бистрици, што се види из кратког записа. Писан је г. 1444, Руски научник Н. И. Надеждин донесе га г. 1830-х из Влашке у Москву, где се тај рукопис налази сад у Истор. Музеју.⁴⁾ То је зборник писан на хартији in—4^о, на 210 лист.

л. 1—5 — Преглед садржаја ССинтагме.

л. 6—168. — текст *Скраћ. Синтагме*.

л. 168—172 — *Правила Св. Јована Посника*.

л. 172^у—178^у — *Цара Јустинијана Закон*.

л. 178^у—209^у — *Душанов Законик*.

И тај је препис близак Ходошкоме по општем садржају своме и по распореду чланова ДЗ. Ипак је тај распоред још нешто више промењен, а што је главно — налазимо ту 184 чланова ДЗ (од којих су 180 исти што и у Призренском). Тиме је тај препис много важнији за историју текста, него препис бр. 3—5. Врло је важно и то што Бистрички препис носи тачан датум — г. 1444.

7. Барањски препис.

Тај је зборник сасвим непознат историчарима словенских права. Налази се сад код г. Јована Вујића у Сенти.⁵⁾ Пронашао га је био др. Бошко Петровић у цркви једног барањског села (изгледа да у с. Вилању) и описао га г. 1913.⁶⁾

¹⁾ О томе види подробно код Флор о. с. 223—227.

²⁾ Био је познат Шафарику, који доноси кратку белешку у Раматката. Први га је подробно описао А. С. Павлов (Чтења Моск. О. Ист. и Др. 1885, IV. Прот. стр. 7) затим Флорински о. с. 217—223 и Новак о. с. LXXII—LXXIII.

³⁾ Благодарна љубавности г. Вујића, могли смо проучити и преписати у Сенти тај зборник.

⁴⁾ Др. Бошко Петровић, „Из старе српске књижевности“. Ср. Карловици, 1913, на стр. 41 вели: „Овај зборник правила црквених нашао сам у барањској жупанији у једној севској цркви српској, зато му дајем име Барањски зборник“, тако га и назива свуда на стр. 41—74. Ипак на стр. 63 изменио му се речи: „Вилањски рукопис“. Вилањ је село јужно од Печуја.

То је зборник писан на хартији in—8°, коме недостају неки листови на почетку, у средини и при завршетку књиге. Сад има свега 231 лист, макар што по бројевима листова на дну кватерниона изгледа, да је морало бити најмање 257 листова.¹⁾

1. првих 7 листова недостају.
2. на сад. л. 1—116^y налази се текст *Скраћ. Синџаге*.
3. на л. 117—120 — *Правила Св. Јована Посника*.
4. на л. 120—225 — *Цара Јустинијана Закон*.
5. на л. 125^y—152 — *Душанов Законик*.
6. на л. 153—231 — Уставленије св. оцаца о житији всего лета и друга црквена правила²⁾.

Књига је писана једном руком од почетка до краја.³⁾ Датума нема⁴⁾. По воденом знаку на хартији изгледа нам да је писан последњих година XV в.⁵⁾ И ту налазимо у првом делу зборника СС, ПСЈ, ЗЈ и ЗД. истим редом и истог обима, као и у претходећим зборницима. И овде има ДЗ. 184 члана, као и у Бистричком и врло је сличан томе препису. Ипак, у нечем се разликује од Бистричког (опет у распореду чланова) и тиме се потпуно подудара с Атонским. Само је једна разлика од Атонског, што Барањски има један члан више, то је

¹⁾ Б. Пејровић сасвим нетачно вели да рукопис „има свега 205 листова“ о. с. стр. 42. Недостају му — 7 л. на самом почетку, 2 л. на 5-г кв., 1 из 6-г, 4 из 7-г, 1 из 8-г, 2 из 16-г (све из СС). 1 — на 24-г, 2 — из 25-г, 2 — из 28-г, 2 из 29-г, 2 из 30-г, 1 из 31-г.

²⁾ Нека од тих правила налазе се у Ходошском зборнику, нека — у српским Номоционима XIII—XIV в. и штампана су од *Jazuh* у Statinama III, 189—200 и VI, 113, 125, 147—151. О томе подробно Б. Пејровић, о. с. 46—47.

³⁾ Врло је важна белешка на л. 152^y „*се наврха шрџтоу послѣже а друго комаду књиги*“ — то значи да све оно што следи после ДЗ. исписано је било из „другог комада“, из друге књиге.

⁴⁾ Црвеним и црним мастилом; у СС долази и зелено мастило.

⁵⁾ Два познија записа на л. 231 спомињу митроп. Ваћентија Јовановића, дакле из поч. XVIII в.

⁶⁾ Б. Петровић много распричава о „Палеографским особинама Бар. зборника“ (о. с. 42—46) и мисли да је могло бити писан у првим деценијама XV в. Обратио је пажњу и на водени знак, те без сваких разлога мисли: „Водени тисак сведочи да је писан још у независној Србији“ (стр. 46). Међутим, тај водени знак, као што се види из темељног дела Н. П. Лахачова (Палеографическое значение бумажных водяных знаков. I—III. СПб. 1908) долази на италијанској хартији од г. 1479 до 1501, као „напскај тѣра“, бр. 1242, 1287, 1353 и др.

чл. 130, који се налази и у Бистричком. И у тексту и у на словима слажу се Барањски и Атонски преписи, само долази у Барањском један наслов више¹⁾.

8. Атонски препис.

Овај препис налазио се некад на Св. Гори у манастиру Св. Павла, одакле га је В. И. Григоровић г. 1844 донео у Русију.²⁾ Налази се у Моск. Румјанцовском Музеју. Познат је у науци, одакле га је Флорински описао и наштампао у своме делу.³⁾ То је зборник на хартији in—8°, од 242 листа, добро сачуван; изгледа само да је први лист изгубљен.⁴⁾

1. л. 1—3 — *Преглед садржаја СС*.
2. л. 4—164 — *Текст ССинџаге*.
3. л. 165—166 — *Правила Св. Јована Посника*.
4. л. 169—176 — *Цара Јустинијана Закон*.
5. л. 176—208 — разни чланци о вери православној.⁵⁾
6. л. 208—242 — *Душанов Законик*.

Дакле и ту долазе исти редом СС, ПП и ЗЈ, само је од њих ДЗ. раздвојен неким црквеним чланцима о вери. То би могла бити и доцнија допуна, јер се и за Атонски зборник не зна тачно, кад је писан. Флорински мисли да припада XV или XVI веку.⁶⁾ Ту се налазе 183 чланова ДЗ, сасвим истим редом као у Барањском рукопису, груписани под насловима у извесном систему.⁷⁾

9. Студенички препис.

Тај је препис најмање познат и најмање приступачан за научно проучавање. Некад је припадао манастиру Студеници;⁸⁾

¹⁾ То је наслов над чл. 7. *О сирѣахъ*.

²⁾ Нешто су о том зборнику звани П. Шафарик (Památky, Okázky III и Богвић (Pisani zakoni, 37) која га зове „Kazanjski prvi III Atonski“.

³⁾ Памјти. стр. 206—217 и Приз. 14—35 (ЗД); у: Св. Новаковић Зак. стр. LXVIII—LXX.

⁴⁾ „Оглавление рукописи, котораго начальныи листъ утраченъ (Пам. 207).“

⁵⁾ В. Флор., Пам. 207—208.

⁶⁾ „Письмо-сербский полууставъ XV—XVI ст. Никакихъ болѣе точныхъ указаний на время написанія рукописи не имѣется“. (Пам. 207). Иста је појава и у Призренском зборнику, који припада XVI веку.

⁷⁾ О том начину груписања говори подробно Св. Новаковић, Зак. стр. XCVII—CIV.

⁸⁾ То се види на запису на последњем листу, в. Новак. Зак. LXXI.

налази се одавна у породици Јошиловића, златара у Сарајеву.¹⁾ Око г. 1872 исписао је из тог зборника сарајевски митрополит Хаџи-Сава текст ДЗ, али садашњи власник рукописа не даје никоме ништа да препише.²⁾ То је зборник на хартији in—8°, на 273 листа, види се да је још доста листова изгубљено и на почетку, и с краја и из средине. У зборнику том долазе разне поучне беседе и богоугодне приче, и само на крају ДЗ. Изгледа да је тај зборник писан у XVII веку и да је састављен из разних комада из разних зборника.

1. на л. 1—202 — разне богоугодне приче и др.

2. на л. 203—266 — *Скраћ. Синтагма*.

3. на л. 267—273 — одломци *ДЗаконика*.

И ту долази ДЗ после СС., али то су у ствари само одломци ДЗ, без почетка и завршетка, само 61 члан у великом нреду. Чланови се ређају овако:

Чл. 12; 14—18; 29—31; 20, 21; 32, 33; 50—53; 102, 104, 107, 108; 112, 113; 118, 120—122; 132, 134, 138, 140, 143—147; 151; 54, 55; 65, 66, 69, 71, 73—77; 79, 80; 152—154; 159, 161, 162, 165, 166; 174, 180, 173.

Видимо да је преписивач (или његов оригинал) врло често прескакао поједине чланове по своје свиђању. Ипак је тај текст важан, јер он има понекад више сличности са Струшким Призренским, а понекад и са Раковачким преписом. И велика је штета што непредусретљивост садашњег власника не даје да се проучи текст СС, који је опет у вези са ДЗ.

10. Раковачки препис.

Раковачки је препис познат одавна. Писан је био у фрушкогорском манастиру Раковцу крајем г. 1700 од јеромонаха Пахомија.³⁾ Г. 1828 налазио се у библиотеци Новосадске гимназије; онда је текст ДЗ штампан у „Сербском Летопису“ III, 44—62 и IV, 31—55.⁴⁾ После тога однесе га П. Шафарик

¹⁾ Сад код Миће Јошиловића, златара; видели смо га у августу г. 1924.

²⁾ Тим текстом послужило се *Св. Новаковић*, који је и описао тај зборник, *Зак. LXX—LXXII*.

³⁾ *на лето, год 1700* — тако стоји у запису на л. 53.

⁴⁾ Штампан од *Б. Магарашевића*, после тога од *П. Шафарика* у делу *Кухарског*, *Antiquissima monumenta juris slovenici*. Vars. 1838, p. 92—226; описан од *Флор*. *Пам.* 244—249 и од *Нов*. *Зак.* LXXVII—LXXIX.

у Праг, где се сад налази у Народном Музеју. То је зборник на хартији in—folio на 78 листова.¹⁾

л. 1—4 — *Преглед садржаја СС, ЗЈ и ЗД*.

л. 5 — празан (само запис г. 1779).

л. 6—53 — *Текст ССинтагме*.

л. 54 — празан.

л. 55—57^v — *Јустинијана Цара Закон*.

л. 58—75^v — *Душанов Законик*.

л. 76 — одломак из ССинтагме.

л. 76^v—78 — *одломак Душанове Повеље о законод. раду*.

л. 78^v — празан.

И у Раковачком зборнику долазе редом СС, ЗЈ и ЗД. Ипак пошто је тај препис најмлађи, налазимо на многе промене и преиначења. ССинтагма не долази ту као обично подељена на 12 састава (и 93 главе), него долази у једном новом распореду. Неко је покушао да одбаци поделу на „саставе“, која је изгубила свој смисао у српском преводу и место тога поделио целу грађу ССинтагме на 75 глава у нешто систематскијем реду.²⁾ Правила Св. Јована Посника сасвим су испуштена из зборника. ЗЈ. јавља се у једном новом облику: има само 25 чланова³⁾. Фали му 10 чланова према обичним версијама ЗЈ, али има два члана који се не налазе у пређашњим зборницима.⁴⁾ И ДЗ. јавља се у новом облику: има ту више чланова, него у осталим зборницима, свега 196. Недостаје ту неких чланова, који се налазе у Призренском, али

¹⁾ *П. Шафарик* је у своје време забележио да рукопис има 78 листова и тачно је побројао: 1. Inhaltsanzeige, S. 1—4; 2. Auszug aus M. Vlastares, S. 6—53; 3. Bruchstücke aus dem Justinians Gesetz, S. 55—57; 4. St. Dušans Gesetzbuch, S. 58—74; 5. Einige unerhebliche Beilagen, darunter eine reuige Stimme des St. Dušans aus dem Reiche der Toten, S. 75—78 (*Gesch. d. slav. Litter.* III, 224—225). Доцније је ипак неко нетачно пагинирао листове СС (преочио је неколико њих), тако да је Флоринском и Новаковићу изгледало да рукопис има само 74 листова и да су на крају неколико листова изгубљени. Међутим по нашем бројању види се да зборник и сад има истих 78 листова, и да оно што је Шафарик држао за „покајнички глас Душанов не царства мртвих“ то је значајна повеља Душанова о законодавном раду његовом. С тога падају и закључци Д. Мијушковића, који се на тај „покајнички глас“ позива. (*Српски Преглед*, 1895, стр. 190).

²⁾ Тај текст СС није још нигде штампан. Довећемо га као Додатак.

³⁾ Штампан од *Флор*. *Пам.* Прил. VII (стр. 212—215).

⁴⁾ О томе в. *Флор*. *Пам.* 452—455.

зато 15 чланова Раковачког зборника су *paragraphi unici*, који се не налазе ни у једном од осталих зборника.¹⁾ У томе је важан значај Раковачког преписа: види се да је то препис с једног оригинала, који је обухватао нешто више него остали познати нам зборници. То се види још на два места: Раковачки је зборник једини сачувао одломак врло важне повеље Душанове о законодавном раду,²⁾ а на другом месту спомен да је и СС узаконџена од цара Душана³⁾. И ако преписивач, јеромонах Пахомије, много што шта није разумевао у испретураним листовима с којих је преписивао,⁴⁾ ипак је имао пред собом један врло значајан и стар оригинал. Зато је тај зборник врло важан за историју текста Душанова законодавства.

11. Раванички препис.

Раваничким преписом почиње серија новијих прерада Душанова законодавства. Главни је њихово обележје у томе, што је цела садржина зборника знатно скраћена и испремештена. Сасвим су испуштена Правила Св. Јована Посника, испао је део одредаба СС, а остали већи део расподељен је између ЗЈ и ДЗ. Зато имамо у тим прерадама само два дела: ЗЈ, који носи фантастичан наслов: „Благочестиваго и христолюбиваго цра великаго Константина Иустиана Грчѣскаго съ патриархоъ Григориѣмъ и вельмужи царства него законъ поставлени, како подобаетъ строити царство него“ и ДЗ, са насловом „Благочестиваго и вѣрнаго и христолюбиваго Македонискаго цра Стефана законъ постављени въ лѣто 6857

¹⁾ в. *Флор.* Пам. 426. Ти су чланови пробудили сумњу Шафарика (в. *Kucharski, Antiquiss. monum.* 224, пр. 95 и *Maciejowski, Hist.* I, 301). Ипак је већ *Крейџ* држао да су и ти чланови из Душанова доба (*Гласник*, VI, 106), и то је *Загел* добро доказао и образложио (*Законов.* 47—62).

²⁾ ит. од *Магарашевића* у *Серб. Лѣтопису* IV, 49—53 и од *Св. Новаковића*, *Зак.* XXIII—XXVI и *Зак.* стр. 3—5. Почетак те повеље није био преписан од јеромонаха Пахомија.

³⁾ „Ся законикъ или правило стѣнихъ аѣлъ по оуставу цѣквеному и прѣданию стѣнихъ Фѣи и соудъ градекихъ съставлени и оутврѣдени блгочѣствѣмъ и хѣтолюбивѣмъ и симодрижашѣмъ цѣмъ Сръбскѣмъ и Бѣгарскѣмъ и Поморѣю и Грчѣскою землемъ сѣмъ стѣно блгочѣствѣмъ и хѣтолюбивѣмъ краѣмъ Дечѣвскаго Стефана третѣаго Оурочѣмъ“, после текста СС., на л. 53^у.

⁴⁾ Напр. текст ДЗ. преписан је редом како је лежао испретурен, не запазивши да надовезује почетак једног и завршетак другог чланка без сваког смисла (тако је текст штампан у „*Серб. Лѣтопису*“, IV).

и т. д.* Тако стоји у Раваничком рукопису. То је зборник на хартији in-8^о на 75 л.¹⁾ Некад је припадао ман. Раваници, као што се види из записа г. 1687 на л. 56^у. П. Шафарик нађе га г. 1831 у Војводини и однесе у Праг, где се сад рукопис налази у Нар. Музеју.²⁾

1. на л. 1—22. Цара Константина Јустинијана закон.

2. на л. 22—46. Македонског цара Стефана закон.

3. л. 47—51. Суд цара Леона и Константина (познијом руком)

4. л. 52—68. разне молитве (још познијом руком).

Изгледа да је старији део зборника писан око половине XVII в. или раније.³⁾ Тај је зборник без сумње најстарији представник читаве групе млађих преписа Душанова законодавства.⁴⁾

12. Грбаљски препис.

И тај је препис још непознат у науци. Налази се у библиотеци В. Божишића у Цавтату. Види се да је у XVIII в. припадао општини Грбаљске жупе (између Котора и Будве, онда под млетачком управом). Писан је руком Антуна Батута, канцелара Грбаљске жупе, око г. 1765.⁵⁾

То је зборник на хартији in-8^о, на 80 листова.

л. 1—2 — празни.

1. л. 2—23. „Копија изваћена из Либра од Бревелеѣх от комунитати Гербалске кое се находе у руке главарѣх од исте комунитати“ (збирка повластица од г. 1647 до 1765, у српском преводу).

л. 24—24 — празни.

¹⁾ Описан од *Флор.* Пам. 227—244 и од *Нов. Зак.* LXXIX—LXXX.

²⁾ *Флор.* штампало је ЗД по Равн. преп. у Пам. Прил. III (стр. 36—54).

³⁾ *Флор.* Пам. 228; на једном листу прочитао је *Флор.* запис о грађењу неке куће (из г. 1676).

⁴⁾ По распореду чланова ДЗ. стоји Раванички препис најближе Баравском зборнику.

⁵⁾ То се види из записа на л. 26: Antonio Baffutta, Canc. della Comunità di Zuppa, ho copiato e tradotto; он је дакле превео млетачке повластице.

Изгледа нама да је ово „*Љубишин препис ДЗ*“ о којем је др. В. Божишић г. 1872 напоменуо да се један препис налази код Ст. М. Љубише у Будви (*Рис. зак.* 38). Будва је најближа Грбљу; врло је вероватно да је после смрти Љубише В. Божишић добио тај зборник од наследника Љубишиних и није успео да тај зборник преда јавности. Уп. *Флор.* Пам. 263 и *Нов. Зак.* LXXXIV.

2. л. 26—42. — Исте повластице у талијанском тексту.
л. 43—45 — празни.
3. л. 46—53 — Цара Константина Јустинијана Закон.
4. л. 54—63 — Македонског цара Стефана Закон.
л. 63—80 — празни.

Врло је значајно, што ЗКЈ и ДЗ долазе ту у једној полузваничној збирци, после млетачких дукала који су важили за Грбаљску жупу као основни закони. Ту долазе, као и у Раваничком препису, ЗКЈ и ДЗ без СС. Имају много мање чланова него Раванички зборник.¹⁾ Ипак је све најважније сачувано, а што је главно, долазе ту поједини чланови и изрази којих нема у Раваничком и који су ближи старијим версијама.²⁾ То значи да је Грбаљски зборник преписан (и скраћен) с једног архетипа, старијег од Раваничког. То даје велики значај Грбаљском зборнику, као и сама чињеница да је ту ДЗ уписан у полузваничну књигу једне автономне приморске општине под млетачком влашћу.

13. Загребачки препис.

У библиотеци Југословенске Академије у Загребу налази се један зборник који је без сумње писан такође у Далмацији. Први га је описао Флорински³⁾. То је зборник на хартији in-8°, који има сад свега 18 л.; неколико листова фале му из средине и с краја. Писан је „не раније него половином XVIII века.“⁴⁾

1. на л. 1—11. *Константина Јустинијана Закон.*
2. на л. 12—18. *Македонског цара Стефана закон.*

Текст ЗКЈ ту је сличан по садржају и распореду тексту у Раваничком зборнику. Само је језик много модернији, са много талијанских речи. И текст ДЗ најсличнији је тексту у

¹⁾ Напр. у ДЗ недостају чл. 19, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 32, 34—36, 65 и др. који се налазе у Раваничком (свега је у Грбаљском изостављено 50 чланова ДЗ према Раваничком).

²⁾ Напр. у Грбаљ ДЗ налазимо чл. 30, 75, 135, 137, 138, 149, 154 којих нема у Раваничком препису, али који сви долазе на истим местима у Атонском препису.

³⁾ Пам. 258—261. У Мјесећнику 1911, с. 299 писао је о томе зборнику R. Strohal (са доста нетачности) и наштампао латиницом текст ЗКЈ из тог зборника. Без разлога мисли R. Strohal да је то рукопис XV века!

⁴⁾ Флор. о. с. 258.

Раваничком зборнику (само је неколико листова изгубљено).¹⁾ Тај је препис врло интересантан јер показује да се традиција Душанова законодавства чврсто држала у XVIII веку у Далмацији (то показује и Грбаљски зборник).

14. Софијски препис.

У Народној Библиотеци у Софији нашао је Флорински још један препис Душанова законодавства.²⁾ То је зборник на хартији in-8°, који садржи:

1. *Константина Јустинијана Закон.*
2. *Македонског цара Стефана Закон.*
3. Правила васељенских сабора.
4. Летопис Српски (свршава се год. 1649).

Овај је зборник допет у Софију из Кратова и писан од прилике у другој половини XVII века.³⁾ По своме садржају много личи на Раванички препис, ма да има неких разлика у распореду чланова: напр. 8 чланова који у Раваничком препису улазе у ДЗ, ту се налазе у ЗКЈ.⁴⁾ Доста је велика разлика у стилу: стил је Софијског преписа многоречив и распучен, док је Раванички доста кратак.⁵⁾

15. Текелијин препис.

То је доцнији препис, којем је било суђено да се из њега ДЗ најпре штампа и у свету позна. Некад је припадао Сави Текелији (сад се налази у библ. Текелијанума у Пешти). По том препису штампао је Ј. Рајић ДЗ у IV св. своје „Историје“ г. 1795.⁶⁾ После тога био је тај текст преведен на француски и на немачки.⁷⁾ То је зборник на хартији in-8°, на 24 листа.⁸⁾

¹⁾ ун. опис од Флор. Пам. 258—261 и од Нов. Зак. LXXXIII.

²⁾ оп. Флор. Пам. 249—254 и Нов. Зак. LXXXII. Штампан је ДЗ и ЗКЈ из тог зборника од Флор. Пам. Прил. 52—75 (ЗКЈ) и 75—94 (ДЗ).

³⁾ То је мишљење Флоринског и К. Јиречека.

⁴⁾ Чл. 147—154 ДЗ Рав. = чл. 7—10 ЗКЈ Соф. (Флор. Прил. 50 и 56).

⁵⁾ в. Флор. Пам. 251—254.

⁶⁾ „Исторія разнихъ Словенскихъ народовъ“, т. IV, стр. 242—270.

⁷⁾ Engel. Geschichte Serbien und Bosnien 1801, стр. 290—310; *Ami-Boué. La Turquie d'Europe*, P. 1840. IV, p. 426—441.

⁸⁾ описан од Флор. Пам. 255—257. Цео је зборник описан и наштампан од Ј. Борђевића у „Срб. Летопису“ 1859 (књ. 99) стр. 1—51.

- л. 1—12 — *Константина Јустинијана Закон.*
л. 12^у—24 — *Македонског цара Стефана Закон.*

Распоред и текст закона сасвим је сличан Софијском зборнику; ситне разлике долазе само у појединим речима, које су у Текелијином писане више по читању српском, него у Софијском.¹⁾

16. Београдски препис.

То је једини препис који се налази у Београду, у Народној Библиотеци.²⁾ Опет је сасвим сличан по садржају и по распореду чланова Софијском и Текелијином. Зборник је на хартији in-16^о, на 114 листова без почетка.

1. на л. 1—33. *Константина Јустинијана Закон* (фали л. 1 и 8).

2. на л. 33^у—66. *Македонског цара Стефана Закон.*

3. л. 67—72 — били су празни па испуњени доцније стиховима и молитвама.

4. л. 73—79 — календар; л. 79^у—85 — празни.

5. л. 86—97. Канон, писан г. 1757; л. 98—114 — празни.

Вероватно је законски део зборника писан још у XVII веку. И тај је препис врло близак Софијском и Текелијином; изгледа да су сва три преписа начињена с једног оригинала.

17. Карловачки препис.

У Патријарашкој Библиотеци у Карловцима налази се један познији препис Душанова законодавства. То је рукопис бр. 42; зборник на хартији in-8^о, на 60 листова.³⁾

1. л. 1—36. — *Константина Јустинијана Закон.*

2. л. 36^у—50^у — *Македонског цара Стефана Закон.*

3. л. 51—60 — празни.

Писан је руком XVIII века. ЗКЈ сасвим је сличан тексту Београдског; исто је тако сличан и текст ДЗ, само што није потпуно, прекида се на чл. 53-м. Тај је препис без значаја.

¹⁾ Ст. Новаковић погрешно каже да је Софијски писан по читању српском (Зак. LXXXII).

²⁾ Описан од Флор. Пам. 257, 258, *Нов. Зак. LXXXII*, од Љ. Савановића, Каталог рук. Нар. Библ. стр. 380. То је рукопис бр. 512 (38); нађен је био у проте округа Рудничког г. 1847; зато га зове П. Шафарик „*Руднички препис*“ (наше белешке из г. 1925).

³⁾ По нашим белешкама из г. 1925; опис Флор. Пам. 258; *Нов. Зак. XVI* (спомених се и у Зак. LXXXIII).

18. Стратимировићев препис.

Налазио се г. 1898 у Новом Саду код проф. А. Сандића, који га је добио из библиотеке митр. Ст. Стратимировића. То је зборник на хартији in-16^о, на 92 листа.¹⁾

1. л. 1—40 — *Константина Јустинијана Закон.*

2. л. 41—87 — *Македонског цара Стефана Закон.*

Рукопис је XVII—XVIII в. Слаже се у свему са Софијским преписом и нема нарочитог значаја.

19. Борђошки препис.

У Сомбору у породици Борђошких чува се рукопис који је по предању још за време Велике Сеобе из Србије донет. То је зборник на хартији in-8^о, на 51 л.²⁾

л. 1—3 — садржај ЗКЈ и ДЗ.

л. 4—12 — летописац српски.

л. 13—31 — *Константина Јустинијана Закон.*

л. 32—50 — *Македонског Цара Стефана Закон.*

И тај је зборник (који је могао бити написан још у XVII веку) сасвим сличан Софијскоме, осим незнатних разлика у правопису и појединим речима.

20. Ковиљски препис.

Налази се у књижници маи. Ковиља; писан је у Београду г. 1726.³⁾ И у овом препису долазе

1. Летописац Српски.

2. *Константина Јустинијана Закон.*

3. *Македонског цара Стефана Закон.*

И тај текст се у свем слаже с Софијским.

То су сви досад познати 20 преписа Душанова законодавства.⁴⁾

Обрвтали смо нарочиту пажњу на интересантну белешку Ст. Новаковића о препису ДЗ на кожи, који се некад налазио у маи. Тамнави у Бијелинској нахији, у скровишту испод

¹⁾ Опис од *Нов. Зак. LXXXIV*.

²⁾ Описан од *Нов. Зак. LXXXV*.

³⁾ Описан од *Нов. Зак. LXXXVI*.

⁴⁾ *Нов. и Флор.* говоре још о „Љубишњом препису“ (који је вероватно, Грбавски) и о неком „Далматинском“ (по белешки *Bezilica*, Plk. zak. 58; *Флор.*, Пам. 281; *Нов. LXXXIV*) — није ли то исти што и Загребачки?

олтара.¹⁾ Отишли смо у мају г. 1927 у Бијелину и у манастир Тавну и добили смо само негативни резултат. Г. 1876 био је манастир попаљен до темеља од Турака, последње рукописе однео је пре 30 година неки аустријски научник, и сва наша трагања остала су без успеха.

У „Босанској Вили“ споменуо је г. 1898 г. Тихомир Ђорђевић²⁾ да му је г. Степа Димитријевић саопштио да је у Петрограду у Библиотеци Св. Синода видео један непознат примерак ДЗ. Писали смо о томе у Петроград дру В. Н. Бенешеву, најбољем познаваоцу рукописа канонског права. Одговор његов (10 јан. 1927) гласи да у Синодској Библиотеци не постоји рукопис ДЗ. Постоји само рукопис Потп. Синтагме из краја XIV в. који је г. Бенешев описао још г. 1901³⁾ и који је вероватно г. Ст. Димитријевић држао за рукопис Душанова законодавства. (Тако мисли г. Бенешев.)

ГЛАВА III.

Узајамни однос преписа Душанова законодавства.

Врло је важно питање — класификација преписа Душанова законодавства. Оригинал његов није нам се сачувао, а сачувани преписи, као што смо видели, показују доста разлике између себе. Зато су поједини научници, који су се бавили Душановим Закоником, уложили много труда да одреде који су преписи ближи изгубљеном оригиналу.

Први је о томе писао П. Ј. Шафарик г. 1851.⁴⁾ Његова подела није тачна. Он дели све њему познате рукописе на два разреда: први са краћим текстом, други с опсежнијем текстом ДЗ. Рукописе првог разреда дели у две врсте: у прву спадају зборници који се држе првобитног слога, у другу — они који су парафразирани или поправљани.

¹⁾ *Сл. Новаковић, Зак. Душ.* стр. LXXXVII; белешка из г. 1860-х.

²⁾ *Т. Р. Ђорђевић, Приказ Законика Ст. Душана од Сл. Новаковића „Босанска Вила“ 1899 г. (бр. 23—24) стр. 359.*

³⁾ *В. Н. Бенешевич, Извѣстiя отъ русск. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ, т. VI (1901), кн. IV, стр. 150—227; рукопис носи бр. 2073.*

⁴⁾ *„Památky. Okázky občanského písemnictví, str. III—IV. Шафарик убили су позната 9 рукописа ДЗ, од којих три само по кратким описима Григоровића.*

I. У први разред спадали би: а) првобитног слога:

1. Ходошки (писан око г. 1390).
2. Шиштовачки, писан г. 1541.
3. Хиландарски (познат само по белешци Григоровића)

в) приначеног слога:

1. Раванички, писан 1650—1687.
2. Руднички (= Београдски), писан око 1700.
3. Текелијин, писан у XVIII в.

II. У други разред спадали би:

1. Раковачки (писан 1700)
2. Казански први (= Струшки).
3. Казански други (= Атонски).

Та подела није ни срећна ни тачна, она полази од претпоставке да је Ходошки зборник најстарији, док у ствари није тако. Најважније рукописе (Струшки и Атонски) познавао је Шафарик само по недовољним белешкама Григоровића, и зато их је ставио у други, новији разред.

Год. 1870 издаје Стојан Новаковић први пут Призренски препис ДЗ. Но он није одмах осетио сву важност тог преписа. Пошто тај препис има више србизама него Ходошки, изгледао је он Новаковићу млађи од Ходошког и издавач га ставља у поч. XVI века. Новаковић и не улази ту у питање класификације и само понавља у предговору изведену расподелу Шафарикову.¹⁾ Понавља Шафарикову класификацију и Богишић г. 1872 (само је допуњује Призренским, Далматинским и Карловачким зборницима). Богишић има већ податке о 14 преписа ДЗ, ипак их није све сам проучавао и зато није ништа променио у Шафариковој расподели.²⁾ Исте г. 1872 издао је Зигел своју темељну расправу о ДЗ. Имао је у рукама само један препис Призренски и проучавао је његов правнички садржај. Стога не говори много о класификацији преписа и наводи опет Шафарикову класификацију.³⁾ Ипак приметно је (по Даничићу) да је текст Призренског зборника много тачнији и старији, него Ходошког, који је Шафарик сматрао за најстарији.⁴⁾

¹⁾ *Сл. Новаковић, Законик*, стр. XI—XII.

²⁾ *Pisani zakoni*, стр. 35—38.

³⁾ *Закопникъ Ст. Душ.* 31—39.

⁴⁾ *Иб.* стр. 39—40. *Зигел* позива се на чланак Ђ. Даничића у *Ради* XV, 181.

Највише је урадио за проучавање ДЗ. Флорински г. 1888.¹⁾ Он је први лично проучио све познате рукописе; први је поклонно много пажње Струшком и Атонском препису, пронашао је и два нова рукописа — Софијски и Загребачки. Он је сасвим тачно приметно да се најстарији и најтачнији текст ДЗ налази у Струшком препису, да је томе тексту врло сличан и текст Призренског преписа, који изгледа Флоринскоме да је писан у XV веку. После тога дошли би Ходошки и Шишатовачки (скраћена ред. од 130 чл.), Атонски (175 чл.), Бистрички г. 1444 (184 чл.); те версије изгледају да су постале у XIV или XV в.

Много су млађи Раковачки препис, Раванички (XVII в.) Софијски, Текелијин и остали из XVII и XVIII века.²⁾ Та је подела у главном тачна, и те се поделе у главном придржава и Ст. Новаковић г. 1898.

Ст. Новаковић поклања нарочиту пажњу Призренском препису, који он сматра (као и Струшке фрагменте) за најблажи оригиналу. У Струшком и Призренском препису запазио је Новаковић оригинални облик царских наредаба (царство ми), који се у Ходошком и осталим преписима већ замењује индиректним стилем (царь, царевь).³⁾ Из тих разлога издваја Новаковић Струшки и Призренски препис као најстарију версију, најближу оригиналу. У другу групу старијих преписа ставља Новаковић седам преписа: Атонски, Студенички, Бистрички, Хиландарски, Ходошки, Шишатовачки и Раковачки. На чело те групе ставља Новаковић Атонски препис и по њему зове ту версију Атонском. У Атонском препису опазио је Новаковић покушаје систематизације. „Нашао се неко који је умео да схвати разлику међу параграфом и главом“ и састављао је чланке у групе сродније у садржини.

¹⁾ У своје капиталном делу „Памятники законодательной деятельности Душана цarya Сербовъ и Грековъ“ К. 1888. стр. XII + 491 + 225 + XXXIII. Флорински доноси податке о 16 рукописа, од којих је 10 проучио лично (у Москви, у Прагу, у Загребу, у Београду и у Софији).

²⁾ Флор. Пам. 266-7; уп. оцену од Љ. Шојановића у Отдабини, XXI (1889), стр. 443-449; још је о томе питању писао Д. Мијушковић у „Српском Прегледу“ 1895, стр. 145-149 и он је узео Призренски рукопис за онај „који се највише приближује оном непознатом оригиналу“.

³⁾ На ту чињеницу је први обратио пажњу Флор. Пам. 195-196, при упоређењу Струшког, Призренског и Ходошког преписа.

Тако је Атонски препис добио 84 наслова над групама чланова ДЗ и испремештао је неке чланове ради систематизације. Сасвим исти ред види Новаковић и у Бистричком препису. Што се тиче Ходошког преписа (који Новаковић држи због пословењеног језика за млађи од Атонског), Новаковић мисли: „да је писац Ходошког преписа имао пред собом и текст Призренског и редакцију сличну Атонској; да је у свем следовао редакцији Атонској, али да извесне чланове није хтео да премешта с њиховог Призренског места“.⁴⁾ И Студенички препис ставља Нов. у ред оних који нису систем Атонски „усвојили потпуце“. Хиландарски препис држи Новаковић за испретуран и непотпун и за близак Ходошком по систему наслова.⁵⁾ Што се тиче Раковачког преписа, мисли Новаковић да се пред преписивачем налазио некакав старији рукопис Атонске групе, у којем је тај преписивач врло много мењао тако да је немогуће одредити спада ли Раковачки препис у „раздељак Ходошки с мањом мером систематизације“.⁶⁾

Новаковић покушава чак да одреди време тих прерада и мисли да је Атонска прерада извршена за време деспота Стефана, између 1402—1427.⁴⁾ „Како се у то време налазило још и оригиналних текстова Законика, нису сви примали то преуређење у целини, и нека одступања видимо у преписима Хиландарском, Студеничком, Ходошком, Шишатовачком и Раковачком.“ У Ходошком (и Шишатовачком) види Новаковић још засебну версију; неко је народно-говорни стил Атонског дотеривао на књижевно-словенски. Прерада представљена Раваничким преписом спада вероватно у доба патријарха Пајсија (1614—1648).⁵⁾ Ту је прераду неко још даље прерађивао при крају XVII (или поч. XVIII) века. То су Текелијин; Софијски и др. преписи. Новаковић даје и схему те везе између рукописа:

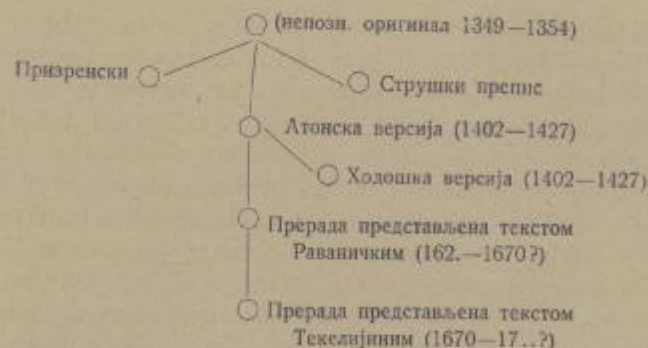
¹⁾ Нов. Зак. XCVII, CIV—CVI. Шишатовачки се у свему слаже с Ходошким. lb. CXI.

²⁾ lb. CIX—CXI. Хиландарски препис познат је Новаковићу само по белешци Григоровића.

³⁾ lb. CXI.

⁴⁾ lb. CXXXVII—CXXXIX.

⁵⁾ lb. CXLVII.

Та класификација Новаковићева примљена је у главном и од доцнијих истраживача ДЗ.¹⁾ Ипак сад кад имамо у рукама још три нова преписа ДЗ — Хиландарски, Барањски и Грбаљски, видимо да та класификација потребује неке исправке и допуне. И ми примамо мишљење да је Струшко-Призренски версија најстарија, ипак са две резерве: Призренски је зборник преписан у XVI в. заиста с једног старог оригинала, али са много погрешака и непажње; зато се не може сваки облик Призренског сматрати као најближи оригиналу. Друго, и Струшки текст, који је по стилу најближи оригиналу, показује већ неке промене у реду чланова, изгубио је чак и наслов испред II-г дела ДЗ; дакле и он се се већ нешто удаљио од оригинала.

Осталих 8 преписа старије групе имају заједничке црте које је добро запазио Новаковић. То су замена директног стила царских наредаба индиректним и покушаји систематизације у распореду чланова. Ипак држимо да те промене немају оног значаја, који им даје Ст. Новаковић.

1. Индиректан стил.

Што се тиче прве одлике — индиректног стила, не можемо јој приписати ону важност, коју виде ту Новаковић и Флорински. Они мисле да је та промена морала постати, кад више није било царства.²⁾

¹⁾ Примају је и Јиречек и Костречић и Доленц и Намисловски.

²⁾ Флор. вели „отмеченниа измененіа в текстѣ Холошской рукописи несомнѣнно указываютъ на болѣе позданюю эпоху, когда не только не существовало уже сербскаго царства, но и утрачено было живое пониманіе смысла выраженія „царство ми“ (Пам. 196).

Међутим та промена могла се извршити и за време царства. Оригинал ДЗ. имао је без сумње директне облике: „царство ми“, али преписи издати од дворске канцеларије или учињени од царских судија, већ су могли да замењују тај облик речима: „господинь царь, царь, царевь, царско“, јер тако су говорили и писали о цару и његови логофети и дијаци и његове судије.¹⁾ Да та разлика стила не може имати одлучног значаја, најбоље се види из тога што се и у Стр.-Пр. версији доста често употребљава индиректан стил,²⁾ док и преписи Атонске групе служе се понекад директним стилем.³⁾

2. Постепена систематизација ДЗ.

Поводом друге разлике — покушаја систематизације, држимо да је Ст. Новаковић без разлога истакнуо на прво место Атонски препис, а после тога Холошки као доцнију версију. Наше је мишљење да су се покушаји систематизације ређали обрнуто:

А. Ако примимо ред Призренског као најближи оригиналу, онда прве покушаје систематизације можемо наћи већ у Струшком препису ДЗ. Ту је:

- 1) чл. 14 подељен на два.⁴⁾
- 2) чл. 66 стављен после 62 (оба говоре о позиву на суд).
- 3) чл. 73 стављен после чл. 66 (јер оба говоре о заступништву на суду).
- 4) чл. 87 стављен испред чл. 86.
- 5) чл. 95 подељен на два.⁴⁾

Ту су већ додати и неколико наслова.

Б. У Холошком, Хиландарском и Шиншатовачком налазимо неке исте промене (бр. 1, 4 и 5), али осим тога још:

¹⁾ Напр. „господинь царь поведе“ у пов. 1349—1354 (А. Соловјев. Оз. Сп. 144); у истој повели говори и сам цар „знаменне царско“, не „знаменне царства ми“ (ib. 143) уп. још ib. 137, 139, 141, 152, 158, 161, 167.

²⁾ У Прир. чл. 23, 25, 27, 43, 45, 48, 49, 51, 60, 68, 72, 77, 79, 81, 83, 91, 103, 105, 113, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 124, 128, 129, 132, 133—235; у I-м делу ДЗ служи се Струшки препис на 24 места индиректним стилем, док директним само на 8 места!

³⁾ У Хиланд. чл. 26, 30, 34, 35, 40, 42, 81, 75 (исто у Атонском).

⁴⁾ Можемо ипак сматрати да су чл. 14 и 95 већ били подељени на двоје у самом оригиналу ДЗ, а што нису подељени у Призренском, то може бити непажња преписивача XVI века, који је над Призренским разио Признато је напр. да је Призренски преписивач погрешно спојио чл. 26 и 27.

1) после чл. 31 долази чл. 65 (јер оба говоре о поповима-баштиницима)

2) после чл. 50 — чл. 55 (јер оба говоре о увреди части)

3) чл. 53 стављен је испред чл. 52

4) после чл. 56 — чл. 61 и 62 (јер говоре о позиву из суд)

5) после чл. 71 — чл. 69 (јер говоре о себрима)

У тим преписима имамо већ више наслова.

В. У Бистричком препису налазимо, осим истих 8 одлика Ход.-Хил.-Шиш. групе, још даље промене:

9) после чл. 47 долазе чл. 44 и 46 (јер 45 и 47 говоре о баштиним црквама, а 44 и 46 — о отроцима властеоским)

10) после чл. 54 долазе чл. 49, 51, 52 (јер сви говоре о кривичној одговорности властеле.)

Г. У Барањском и Атонском налазимо све исте промене (3 из Струшког + 5 из групе Х.-Х.-Ш + 2 из Бистр.) и још:

11) после чл. 16 долазе чл. 35, 36, 37 (јер сви говоре о манастирском животу)

12) после чл. 19 — чл. 29 (о калуђерском животу)

13) после чл. 30 — чл. 32—34 (а чл. 41+65 долазе доцније)

14) после чл. 65 — чл. 95 (о увреди)

15) после чл. 66 — чл. 78, 91, 103, 104 (о судском поступку)

16) после чл. 86 — чл. 94, 95а, 96 (о убиству).

Једина је разлика између Барањског и Атонског преписа у томе што је Барањски сачувао чл. 130, који је испуштен у Атонском. Дакле изгледа нам да је Атонски препис по својем распореду не први, него *последњи* у тој групи *постејених* систематисања.

И мишљење Новаковићево, да је „писац Ходошког преписа имао пред собом и текст сличан Призревском и редакцију сличну Атонској; да је у свему следовао редакцији Атонској, али да извесне чланове није хтео да премешта с њиховог Призренског места“¹⁾ — то мишљење изгледа нам погрешно. Није Ходошки рукопис преписиван с Атонског, него је Атонски препис — резултат овог систематисања које се наговештава у Ходошком и продужено је у Бистричком. То је еволуциони развитак у једном истом правцу, који нам изгледа учињен од истих лица.

Важно је питање, ко је преписивао и прерађивао ДЗ?

¹⁾ Нав. Зак., CVI.

Обично се мисли да је то посао приватних лица „здравих а беспослених калуђера“, као што рече Веснић. Држимо да није тако. Калуђери су заиста у XV и познијим вековима преписивали оно што су имали пред собом, али преписивали су са великим пietetом и без доста разумевања. Зато су преписивали обично истим редом који су пред собом имали (чак су преписивали и испретуране листове у случајном реду¹⁾), могли су нешто да промене у правопису, у стилу (дотерујући народни језик на црквено-словенски), али ипак не би дирали у распоред и садржај појединих чланова ДЗ. И зашто баш само ДЗ, а не СС, не ЗЈ, који долазе у споменутих девет зборника увек у истом реду? И тешко је претпоставити да би промене, као напр. смештање чл. 65 после чл. 35 ДЗ, могле постати због самовоље преписивача калуђера, од којих је један радио на Хиландару, други у Струзи, трећи у Румунској Бистрици, — независно један од другог.

Напротив држимо да су те промене биле изазване потребама живота, да је то посао не приватних лица-калуђера, — него званичних лица, у првом месту дворске канцеларије. Дворска је канцеларија у низу година тежила да постепено поправи недостатке система ДЗ, да да нека исправљена издања његова.

На сабору г. 1349 издат је био (као наставак кодификације грчког права) Законик од 135 члана. Издат на сабору као кодификација захтева појединих сталежа и оних правних српских одношаја, о којим нема спомена у грчким зборницима, тај I део ДЗ. исплао је доста мало систематски (и ако видимо у њему неке трагове система).²⁾

Зато је без сумње у следећим годинама 1350—1354 логифетова канцеларија, којој је био задатак да издаје званичне преписе закона, да снабде све судије по Душановој држави тим преписима, — могла да нешто испремешта, да нешто поправља у том најважнијем и најмање систематски обрађеном делу Душанова Кодекса.

Зато после основне редакције А (која се сачувала у Призревском) видимо ситне промене у версији А₁ (у Струшком). Затим, јављају се наслови над групама и 5 даљих промена

¹⁾ Напр. у Раковачком тексту ДЗ.

²⁾ Питање о систему ДЗ најбоље је решено у нав. расправи Мијусковића.

у версији Б (Ход, Хил, Шиш). После неке године дана при новом преписивању примерака ДЗ. нареди логофет да се унесу још два премештања, то је версија В (Бистр). После неког времена додати су свим претходним исправкама још 6 премештања (у Барањ. и Атонском). То је еволутивни развитак истих поправака, то је низ „исправљених и допуњених издања“ ДЗ, који се ређају из године у годину.

Све су те исправке могле бити учињене још за владе Душанове, кад се по ДЗ. заиста судило. Онда преписивање законика и повеља није био калуђерски посао, него посао дворске канцеларије. У чл. 134 ДЗ. спомиње се такса логофету и „дијаку“ за писање хрисовуља. Ти су „дијаки“ дворски без сумње преписивали и ДЗ. под надзором логофета.

Да су те исправке учињене још за Душаново доба, види се најбоље из тога, што се сви ти покушаји систематисања крећу само у пределима I-г Законика 1349. Из тога можемо закључити да су сви премештања у версијама А., Б, В и Г учињене још пре г. 1354, док није било II-г дела ДЗ.

Позната је ствар да у II-м делу ДЗ. има доста чланова који су у ствари само допуна I-г дела (напр. чл. 139 ad 68, чл. 137 ad 114; чл. 140 ad 115 et 93; чл. 171 и 172 ad 105, чл. 180 ad 92). Без сумње, један познији редактор, који би имао пред собом потпун текст ДЗ. и који би почео да премешта његове чланове ради систематисања, пренео би макар један од тих чланова из II-г дела у I део, на место које му више личи. Тако је заиста урадио *једино* редактор Раковачког преписа. Он је доста испремештао из II-г дела у I ДЗ:

- 1) после чл. 68 унео је чл. 139 и 174 (о меропсима).
- 2) после чл. 92 — чл. 180 (о познаним лица)
- 3) после чл. 115 и 93 — чл. 140 (о прѣтѣи чловека).

И обратно, Раковачки преноси из I-г дела у II-ги:

- 1) после чл. 191 унет је чл. 81
- 2) после чл. 192 — чл. 54, 76 и 47
- 3) после чл. 194 — чл. 13 и 24.

Тако би требао да ради сваки редактор XV века, пред којим био би потпун текст ДЗ.¹⁾ Међутим ни у једном од седам старијих преписа (Стр. Ход, Хил, Ш, Бистр, Бар, Ат.) нема

¹⁾ Тим пре што је у Струшком препису нагубљена свака разлика између I и II дела ДЗ — испало је наслов пред чл. 136.

ни једног сличног случаја. То нас убеђује да сви покушаји систематизације у тим преписима спадају у доба, кад II-г дела ДЗ. још није било, дакле у године 1349—1354. У то доба се заиста судило по ДЗ, у то доба јављају се постепена улпшавања ДЗ. Само Раковачки зборник изгледа нам да је преписан с једног врхетипа који је постао већ после г. 1354, јер ту нема разлике између I и II дела ДЗ, поједини чланови слободно се преносе из једног дела у други. Зато је тај зборник сачувао највише чланова ДЗ, јер су ту и неке новеле Душанове, а може бити, и Урошеве.²⁾

3. Испуштање појединих чланова.

Питање, које је много теже за решење, то је питање о узроцима испуштања појединих чланова. Није нам јасно зашто се напр. чл. 38 и 39 налазе само у Призренском и Раковачком зборнику, и фале у свима осталим. Значи ли то да су се ти чланови налазили у оригиналу ДЗ и испуштени су од преписивача, или напротив да ти чланови нису ни били у оригиналу ДЗ и дометнути су од преписивача као допуна? У случају да су ти чланови испуштени од преписивача, који су то преписивачи урадили, — да ли дворска канцеларија у г. 1349—1354 или доцнији преписивачи-калуђери XV и XVI в?³⁾ Значи ли то да су чланови били укинута од самог цара или да су само били непотребни дотичном судији, или да су испуштени нехотом или непажњом доцнијих преписивача? Могло се дешавати и једно и друго и треће; па готово је немогућно да погодимо, из којих је разлога испуштен дотични члан.⁴⁾ Зато се нећемо пуштати у та нагађања.⁵⁾

¹⁾ Нешто усамљен стоји Студенички препис. Сачувао је врло мало чланова, преписан је у позније време, не може се научно прегледати. Зато је тешко о њему израћи правила суд. Ипак видимо да је у главном ред чланова Студеничког врло близак Призр., нема премештања група Б, В, Г; само на једном месту премештени су чланови (чл. 18, 29, 30, 31, 20), и то премештање разликује се од версија В, В, Г.

²⁾ То питање покушавао је да реши *Флорински*. Пам. 275—282.

³⁾ Могли бисмо приметити неку постепеност и у овом правцу, нарочито ако се опет ограничимо на I део ДЗ. Најпотпунији је Призренски препис. У Барањском и Бистричком недостају 5 чланова (чл. 38, 39, 72, 109 и 123). У Атонском нема истих 5+6 (чл. 106, 117, 121, 124 и 128). У Ход., Хил. и Шиш. нема истих 11+8 (чл. 46, 48, 54, 57, 60, 83, 84 и 132). Чл. 130 недостаје само у Атонском препису.

4. Промене у стилу.

Што се тиче промена у стилу, и ту треба разликовати промене које је учинила дворска канцеларија, од промена које потичу од доцнијих преписивача, и обратити пажњу на то, што у сваком препису може бити и јелних и других. Напр. Призренски је зборник сачувао најстарији распоред чланова; ипак то не значи да би и читав текст Призренског био најстарији; на много места има погрешака и промена у стилу које потичу већ од преписивача XVI века. С друге стране, Ходошки зборник носи јасне трагове дотеривања на црквено-словенски језик, које је вероватно постало у XV веку у доба Константина Филозофа; ипак то не значи да би Ходошка версија постала после Атонске. Напротив видели смо да је распоред чланова у Ходошкоме ближи оригиналу ДЗ, него у Атонском. Архетип је Ходошког постао раније него архетип Атонског; само је преписивач Ходошког у XV в. више пословено језик свог оригинала.

И упоређење стила Призренског и Атонског преписа, које је на широко изнео Новаковић,¹⁾ не може никако да служи у прилог тези да је Атонски препис — прерада из доба деспота Стефана. Напротив, нека упоређења показују чак да је текст Атонског сачувао облике старије и тачније од Призренског.²⁾ С друге стране, ако је Атонски препис на много места поправио и допунио текст Призренског, те су исправке могле бити учињене и за доба цара Душана и цара Уроша, од дворске канцеларије³⁾ или од појединих судија, који су се ДЗ служили. Као такве изгледају нам исправке у чл. 13, 35, 99, 101, 131, 146, који су у ствари значајне допуне или глосе нешто вејасном оригиналном тексту.⁴⁾ Те су допуне

¹⁾ Нов. Зак.² CXXI—CXXXV.

²⁾ Напр. у чл. 21, 55, 58, 66, 68, 71, 73, 75, 76, 78, 85 и т. д.

³⁾ Врло је интересантно упоредити уговоре с Дубровником цара Душана 20-IX, 1349 и цара Уроша 25-IV, 1357 (Нов. Зак. Сл. 169 и 178). Садржај је тих уговора у свему исти; ипак је дворска канцеларија после 8 година начинила много ситних исправака у распореду чланова, у начину изражавања, у реду речи, у правопису. Исти је однос између старијих версија ДЗ.

⁴⁾ Напр. допуна у чл. 13 тачно одговара црквеном законодавству; у чл. 99 глоса одређује тачну козну за кајазу; у чл. 131 поопшрена је казна у духу Душанова законодавства.

могле постати већ у првим годинама примене ДЗ по наредби логофетовој. И промене у стилу чл. 34, 44, 125 нису ништа више него замена казуистичке законске редакције једном одредбом више општег карактера. И то је природни развитак правничких схватања, који је могао постати за време Душаново, при примењивању тих законских одредаба.¹⁾

Дакле, проучавање старијих преписа ДЗ, убеђује нас да није било никакве нарочите прераде ДЗ за време деспота Стефана, него да је већи део разлика и промена постао још за време цара Душана, у једном еволуционом улепшавању ради практичних правничких потреба.

И заиста, хипотеза Новаковићева о тобожњој преради ДЗ за време деспота Стефана заснива се на врло лабавим основима. Новаковић се позива на једно место из биографије деспота Стефана, где Константин Философ говори о праведности деспотовој;²⁾ и Нов. мисли да те „речи свакојако обухватају рад на законима“ и да само „Константин Ф. по несрећи описује резултат место акције“. Ипак, наведено место не може да се тако слободно тумачи. То су само обичне похвале биографа праведности дотичног владара. Сличне похвале можемо наћи и у животу краља Драгутина³⁾ и краља

¹⁾ Напр. у чл. 34 испуњен је неспретан облик „по Загорја и вилуде“ и тим је одредба добила општи карактер; у чл. 44 речи „што имао властеле“ замењене су општим изразом „што си кто имао“, дакле и други сталели; у чл. 125 замењен је „жупљанин“ општим изразом: „кто доге“. То је генерализација сасвим разумљива, јер и трговац и странак може да се служи станом по чл. 125. Сасвим је погрешно тумачење Новаковића, који и у томе види доказ да је Атонска версија постала у почетку XV в., кад је тобоже „реч жуџа почела излазити из обичаја“ (Нов. Зак.² CXXXI.). Реч „жуџа“ позната је XV веку исто као и XIV (в. повеље деспота Стефана из г. 1394—1402 и г. 1405, Нов. Зак. Сл. 490 и 461), исто као и у XVII („св. вѣстми жупани и селя и оправданіем тѣх прѣдѣла“ пише г. 1655 пећска патријаршија, Годишн. Чуп. IX, 20).

²⁾ „И вѣсакѡ нечестивѡ поумранѡ бысть и оустраши се, роуцѡ оубо отѣшкѡше се испранѣзѡвѡушникѡ и мѡлѡ пространѣмѡ, правѣѡ же пропѣшѡни и плодѡ носивѡни. Не изгонѣше скорѡ кѡснѣцаѡѡ, никѡ богатѡни оубогѡѡ, никѡ прѣвѣзѡмаше прѣвѣзѡмаѣни прѣдѣла банѡвѡниѡ, никѡ исходѡлаше мѡлѡ вѣзѡможѡниѡхѡ никѡ правѣдѡниѡхѡ крѡвѡ проливѡше се.“ То место наводи Сл. Новаковић и у Зак.² стр. CXXXIX и у Слут. М. Вл. стр. XXXIV; уп. Гласник XLII, 282—283.

³⁾ „Сѡ бо благочѣстивѡи по пророку глаголюцѡ творѡше сице рекѡ: „Неправдоѡ възнѣвѡвѡнѡхѡ и омрѣзѡ ми, законѡ же твоѡ възѡлюбиѡхѡ“. Тако бо

Уроша I,¹⁾ ипак оне не значе да би напр. краљ Драгутин био предузео неку „ревизију закона“. Напротив, те похвале Константинове убеђују нас баш да није деспот Стефан прерађивао ДЗ. Константин Филозоф толико воли да говори о свом омиљеном владару, толико прича напр. о некој реформи у дворским чиновима коју је извео деспот Стефан, — да не би прећутао такву важну реформу као ревизију царских закона, не би се задовољно само да „описује резултат место акције“. Једини закључак који можемо извести из биографије деспотове, то је да деспот Стефан „*dux et rigidus quandoque plus debito*“ заиста примењивао византијске казне.²⁾

Других стварних доказа Новаковић нема, осим тога што преписи Атонски и нарочито Ходошки носе трагове дотеривања на црквено-словенски језик, што опет потсећа на доба Константина Философа.³⁾ Али то дотеривање није исто у Атонском и Ходошком, дакле није плод једне званичне ревизије, него плод рада појединих преписивача. Међутим, све главне одлике Ход-Х-Ш, Бистр. и Бар-Ат. версија могле су постати већ у доба царева Душана и Уроша (нарочито између г. 1349—1354).⁴⁾

бѣ въ истину въ дни королевства него имже и мы самовидци быхомъ. Неправда бо и грѣхъ и лихоимство, велико единому гетеро отъ злыныхъ, всѣа оубо та не обрѣтааху се въ дни него.* (Даничић, Животи, 23).

¹⁾ „Бысть бо ревитель отъчскихъ законовъ и преданихъ“ (ib. 15); па та места већ је обратво пажњу Н. Крстић, као на доказ да је онда већ било писаних закона у српској држави (Гласник, VII, стр. 60).

²⁾ То се види и из извештаја Константинова и Орбинијева о побуни у Сребрници г. 1427, после које је деспот Стефан „неким одсецао руке и ноге“ (Гласник, XXII, 318) уп. В. Ђоровић, Сребрница за владе деспота Стефана. (Прилог, II, 76).

³⁾ Ипак Новаковић вели „да међу версијом Стр-Пр. и Атонском нема скоро никаквих великих разлика у језику“ (Зак. СХХХV).

⁴⁾ То смо доказали што се тиче наслова, систематисања, употребе индиректног стила и појединих глоса и промена стила у тим версијама. Можемо додати да је допуна текста у чл. 169 у Бистр. Бар-Ат. могла постати само у доба царства и никакво у доба деспотове, јер се у тој допуни каже „и градъ да плати глобу що рече царь“. уп. Нов. Зак⁶. стр. СХХХIII, док *Jur. Ist.* Срба IV, 190 и ту промену принције деспоту.

ГЛАВА IV.

Место Скраћене Синтагме у Душановом законодавству.

Врло је важно питање о односу између ДЗ и грчких законодавних зборника. Из прегледа старијих преписа Душанова законодавства видимо да ти старији преписи обухватају увек исте правне споменике, који се ређају на исти начин. То су — Скраћена Синтагма Матије Властара (и Правила Св. Јована Посника), Законик Цара Јустинијана и Законик Цара Стефана Душана. Тај је састав и ред сасвим исти у преписима: Ходошком, Хиландарском, Бистричком, Шишатовачком и Барањском. Исти је и у Атонском и Призренском, само су ту између појединих законских зборника уметнути неки чланци црквеног садржаја. И у Раковачком препису г. 1700 ређају се: СС, ЗЈ и ЗД (недостају само Правила Св. Јована); у непотпуном Студеничком препису налазе се само СС и ЗД (без ЗЈ), али тај препис XVII в. врло је рђав.

Једном речи, у свим старијим преписима не долази ДЗ. никад сам, него увек у истом друштву — после СС и ЗЈ.¹⁾

У свима доцнијим преписима (Грбаљски, Раванички и др.) не долази ДЗ сам, него опет у друштву са ЗЈ, док је читава грађа ССинтагме расподељена између ЗЈ и ДЗ.

Дакле у свима преписима јавља се ДЗ у нераздељивој вези са СС и ЗЈ. Та чињеница не може бити случајна, не може се објаснити тиме, што су преписивачи — калуђери скупљали у зборнике разну законску грађу. Јер могли би смо поставити питање: зашто се не јавља ДЗ. макар у једном препису заједно с Номоканоном или с Потпуном Синтагмом Властаревом? Познато нам је 19 српских преписа Потпуне Синтагме (од XIV до XVII в.).²⁾ Ту је ПС. увек сама (с неко-

¹⁾ Зато не разумемо зашто је *Сл. Новаковић* казао: „извод М. Властара и ДЗ са ЗЈ налазе (се заједно) само у *Вознијим* рукописима XV века“ (Синт. XXXIII). Ти рукописи припадају већином XV веку, али они су најстарији између сачуваних. Што се тиче Струшког преписа, не можемо га узимати у обзир, јер је то само фрагмент, који је сачувао једва половину ДЗ.

²⁾ То су: Пињски XIV в. (у Карловцима), Петроградски 1370-х г., Новојерусалимски XIV—XV в. (у Москви), Драгомиров г. 1451 (у Петр.), Зетски 1453 (у Крушедолу), Цетињски 1478, Холмовски 1495, Охридски XV в., Вифеоички (у Кара.), Церски 1579 (у Кара.), Струшки 1590 (у Беогр.), Хиландарски XVII в., Зографски XVII в., Дечански XVII в., Погодински XVII в. (у М.),

лико малих и *увек истих* црквених чланака); никад не долазе с њом ни ЗЈ ни ДЗ, само Правила Јов. П. То је најбољи доказ да није био састав законских зборника случајан, него да сваки од њих има свој тачно одређен садржај. За цркву важили су Номоканон или ПС, за световне судове — СС + ЗЈ + ЗД.

Постоје додуше преписи СС без ДЗ, али ти су преписи из познијег доба (XVI—XVII век) и изгледа да су дефектни или преписани са дефектних оригинала. То су:

1. Карловачки зборник

Зборник се налази у Карловцима, писан у XVI в. на 159 л. in-folio.¹⁾ Нема почетка ни завршетка. Садржи на л. 1—88 СС без почетка и без последњег састава Ф. Види се да је преписивач имао пред собом дефектан оригинал, у којем већ није било последњих глава ССинтагме.

После тога над л. 89 писано је црвеним мастилом: *ѿ зде дрѹѣг извод*. Сам преписивач савесно бележи да је оно што следује, узето из друге књиге (л. 89—159 — правила св. апостола и 7 сабора).

2. Бешеновски зборник

Зборник налази се у мн. Бешенову, писан г. 1581 на 208 л. in-4°.²⁾ Садржи на л. 2—79 Скраћ. Синтагму, на л. 79^у—81 — Правила Св. Јована Посника, на л. 81^у—85 — Цара Јустинијана Закон. После тога на л. 85 значајна напомена: „Здѣ овому изводу *шотико обрѣтохом*, и пакы спрѣва не бы главизне и неколико правила.“ На л. 86 „*ошудѣ другиа изводѣ*“.

Опет је сам преписивач забележио да је он имао пред собом дефектан оригинал, без почетка (и заиста није преписао преглед садржаја СС) и без завршетка. Оно што следује (л. 86—208) узето је из друге књиге.³⁾

Петроградски 2-ги, XVII в., Румјанцовски 1620 (у М.), Лазовски XVII в., Беочински XVIII в. Од тих преписа прегледали смо 2 Карловачка, Хиландарски, Зографски, Дечавски, Лесновски и Беочински.

¹⁾ Познат је био *Шафарик*у, *Gesch. d. s. d. sl. Lit III* № 157; *Флор. Пам.* 323 и *Новак*. Синт. XLVI—L; у Карлов. Патриар. Библи. носи бр. 125. По нашим белешкама из г. 1925.

²⁾ Познат само *Шафарик*у, *ib.* № 155; наше белешке из г. 1923.

³⁾ Интересантан је запис на л. 208, из којег се види да је и тај зборник XVI в. био намењен практичној употреби, изборним судовима: „Сврши се

3. Новопазарски зборник

Налазио се у Карловцима (где га нисмо нашли). По опису Ст. Новаковића, то је зборник писан у XVI в. in-4° на 157 л.¹⁾ Садржи на л. 1—86 СС. обичног типа, само последњи састав Ф има не 4 главе као обично, него само 1. То изазива нашу сумњу, није ли и тај зборник преписан с једног оригинала, у којем је већ фалио и завршетак СС и све оно што затим обично следује. После тога долазе Правила Св. Јована (л. 86^у—88) и разна саборна и апостолска правила (л. 88^у—157).

4. Београдски зборник (Маркова манастира).

Налази се у Београдској Нар. Библи. То је зборник писан у XVI в. на 91 л. in-4°, без свршетка, нађен у Марковом манастиру око Призрена.²⁾ Садржи на

л. 1—3. — Преглед садржаја СС.

л. 4—60^у — *Скраћ. Синтагма*.

л. 60^у—62 — *А се правила Св. Јована Посника*.

л. 62^у — *О канонику и о еже хиротони*.

л. 63^у—65 — *Цара Јустинијана Закон*.

л. 65^у—67 — *Молитва иже глаголетъ архиереи*.

л. 67^у—86^у — *Поучене к духовному отцу*.

л. 86^у—91 — *Събрания от различних правил*.

До стр. 65 је текст тог зборника (СС, ПЈП и ЗЈ) сасвим исти као у Призренском зборнику. Није искључено да је он и преписан с Призренског.

5. Хиландарски зборник

Налази се на Хиландару.³⁾ То је зборник in-4° на 130 л. писан г. 1620 у Јањеву од јеромонаха Ауксентија.

сја светаа и божественаа книга, а глаголемѣа Законѣкѣ, Уставѣ и Законѣ от съборѣ и от царѣ благочестивѣхъ судов о свѣ и за всѣ, що хошѣ искати и судити, много мудрости, а ино и просто. А ти, *избранѣи судѣа*, правѣи судѣи судѣи, *накожѣ* ѣместѣне светѣи и преподобѣи“.

¹⁾ Описан од *Шафарика*, *Gesch III*, 221 (№ 161) и *Нов. Синт. I* III 1 X.

²⁾ У Б. Нар. Библи. носи бр. 415 (310); описан од *Флор. Пам.* 324 (као „Београдски Номоканон“), од *Нов. Синт. LXIII* и од *Ль. Стојаковића*, *Каталог*, IV—123; наше белешке из г. 1925.

³⁾ У Хиландарској књижици носи бр. 371; по нашим белешкама из г. 1925; спомиње га *архим. Леонид* као „Законоправник (норичка) с тумачењем Матаје Властара, у 4°; рус. XVI ст.“ *Славено-српска књижица на Св. Гори*, Гласник, 44 (1877), стр. 236.

- на л. 1—3 — преглед садржаја СС.
 л. 4—67 — *Скраћ. Синџагма*.
 л. 67—69^v — *А се правила Св. Јована Посника*.
 л. 69^v—72 — *Цара Јусџинијана Закон*.
 л. 72^v—74 — Молитва юже глаголетъ архіерен.
 л. 75—93 — Поученіе к духовному отцу.
 л. 94—100 — Събраніе от различних правил.
 л. 100—117 — Различніе главизни, събрани от инаго Номоканона.
 л. 118—123 — Повѣданіе, како одлучише се от нас Латинѣ.

И ту је опет до л. 72 састав зборника исти што у Призренским или Ходошким зборницима (СС, ПП, ЗЈ долазе као нераздељива целина, чак ниједан од тих делова не почиње на новом листу, него *in continuo*).

6. Велески зборник

То је зборник писан у XVII в. *in-16°*, садржи 116 л. без почетка и завршетка¹⁾. Налази се у Беогр. Нар. Библиј. (2), нађен је био у Ветерском ман. у Велесу. Почетак недостаје.

- л. 1—102^v — текст *Скраћ. Синџагме*.
 л. 103—109 — *А се правила Св. Јована Посника*
 л. 109—116^v — *Цара Јусџинијана Закон* (без завршетка).

Опет исти састав зборника: СС, ПП и ЗЈ. Пошто завршетка нема, можемо слободно претпоставити да је после ЗЈ. могао у оригиналу долазити и ДЗ.

То су сви преписи СС, где она долази без ДЗ. Ипак видимо да и ту долази она у четири зборника заједно са ПП и ЗЈ, и да је могла бити преписана с оригинала којима је фалио обични завршетак. Јасни трагови тих дефеката виде се у бр. 1, 2, 3 и 6. Не видимо таквих јасних трагова у бр. 4 и 5, где је и ЗЈ читав.²⁾ Можемо претпоставити да су калуђери XVI—XVII в. обраћали више пажње на оно законо-

¹⁾ Кратко описан од Љ. Стојановића, Каталог IV стр. 115 (као „Номоканон“ без почетка).

²⁾ У В. Нар. Библиј. носи бр. 410 (39) „обретена въ манастирѣ Ветерски, г. с. Оремѣ въ Велесѣ отъ Јордана Константинова“; наше белешка из г. 1925.

³⁾ То су зборници писани: у XVI в. оно Призрена, и у Јањеву г. 1620.

давство које има ауторитет правоверних грчких царева и нису преписали ДЗ, световно законодавство једног анатемисаног цара, и ако су можда тај ДЗ. имали пред собом у оригиналу.⁴⁾

Да је веза између СС, ЗЈ и ДЗ у старијим преписима нарочито тесна, види се још из ових чињеница. а) На челу зборника долази обично преглед садржаја СС; на крају тог прегледа долази реченица: „По сих најрѣд иши законѣ благовѣрнаго и христолюбиваго цара Јоусџинијана и законѣ бжовѣрнаго бра Стефана“. Оно што се не налази у СС, треба читалац (судија) да тражи у ЗЈ и ЗД.⁵⁾ Та реченица налази се у најстаријим преписима (XV в.): Ходошком, Хиландарском, Бистричком и Атонском. Нема је само у Призренском зборнику, који је преписан тек у XVI веку.⁶⁾

б) Још је Флорински обратио пажњу⁷⁾ на то да се у Раковачком зборнику, који је сачувао много старих облика, говори о СС: „Си законикъ или правило стѣхих аблъ по оуставоу цѣквнomoу и прѣданію стѣхих оцѣ и суд градскихъ състављени и оутврдени бжгочствимъ и хртолюбивимъ и самодрѣжавнимъ цѣмъ Срѣбскимъ и Бжлгарскимъ и Поморію и Грѣчскою землоу сѣм стѣо бжговѣрнаго христолюбиваго краља Дечанскога Стефана третјаго Оуроша“. Из тога записа излази да је ССинџагма „састављена и утврђена“ царем Душаном. Тај запис преписан је од јер. Пахомија, г. 1700; зато му нису поклонили пажње ни Зигел, ни Новаковић.⁸⁾ Ипак, треба се сетити да је јером. Пахомије имао пред собом један много потпунији текст ДЗ, да је савесно сачувао и драгоцен одломак Душанове повеље и 15 *capita unice*. Могао је имати пред собом и аутентичан наслов СС (можда у одломку) који је мало парафразирао.⁹⁾

⁴⁾ Познато је како су поједини калуђери били незадовољни Душаном, који је својом самоволом донео Божју казну на Србе. *Jur. Ист. Срба* IV, 111.

⁵⁾ То је запазно Флор. Пам. 288.

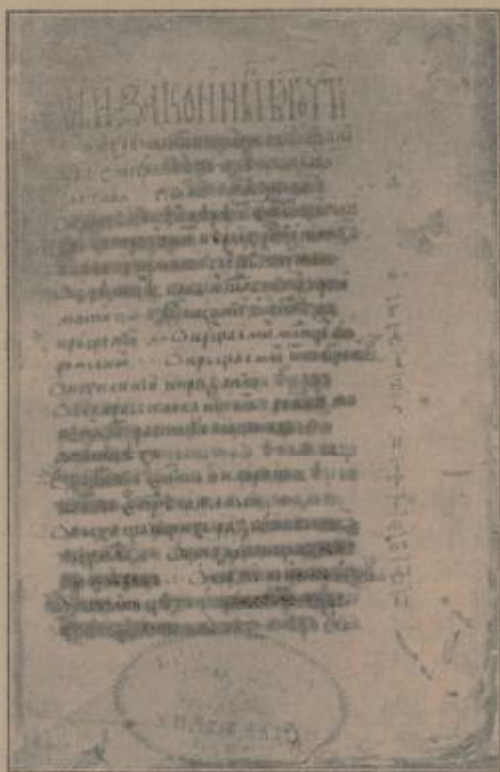
⁶⁾ Нема ни у Баран. зборнику, јер ту недостаје цео преглед садржаја.

⁷⁾ Флор. *ib.* 244 и 289.

⁸⁾ Св. Новаковић чак и не спомиње онај запис ни кад описује Раковачки рук. (Зак. Душ², LXXVII), ни кад расправља о скраћивању Синџагме (изд. Синт. стр. XXX—XL).

⁹⁾ Титула Душанова „царь Србски и Бжлгарски и Поморію“ и „кралъ Дечанског Стефана“ изгледају нама интерполиране. Али остали текст изгледа

в) Та претпоставка налази своју потврду у томе, што је у већини старих преписа Душ. Кодекса изгубљен први лист, на коме би требало да буде наслов.¹⁾ Међутим Хиландарски зборник носи на првом месту, изнад прегледа садржаја СС,

Први лист Хиландарског Зборника бр. 370,
снимак 21. априла 1925.

наслов „Сви Законникъ Благочиниваго и христіолюбимаго господина цѣа Сѣвѣана“. Тај зборник припада XV веку. Хиландарци су редовно долазили на саборе од 1346 до 1355 и добро

знали веродостојан, напр. спомен Душанова оца, којег Душан у својим повељама неколико пута спомиње као „светог краља „Уроша трећиаго“ (Хил. бр. 17, 25, 28).

¹⁾ Напр. 1-ни лист недостаје у Холанском, Атовском, Шинат., Призр., Баран., Студен. (и наравно у Струшком) преписима.

су се сећали какав је законик био узаконен од цара Душана. Зато је то сведочанство од много пресуднијег значаја, него Раковачки запис г. 1700, с којим се оно ипак лепо подудара.

г) Наслов СС доста се одликује од наслова ПС. Најпре Матија Властар зове се у том наслову „Матѣеѣмъ Солунскимъ“. Овај топографски податак, непознат грчким изворима, лакше је могао постати г. 1349, него много доцније око г. 1427.²⁾ Осим тога, наслову је додата реченица: *Сви законникъ изъбрахома изъ великаго законника, яко ескорѣ обрѣтати ескѣмаа о вѣсакои вѣри, и винахъ грѣховныхъ и ѡ соудѣ царскимъ.* У том је поднаслову свака реч значајна. Кратки је законик пробран из „великог законника“ ради практичне употребе, ради бржег проналажења сваких предмета,³⁾ нарочито „суда царског“. Једини је из тога закључак да је СС постала ради практичних сврха царских судова. Опет тај израз има више смисла г. 1349, него у доба деспотово, кад би се пре говорило о потребама „суда деспѣшова“ или „суда господарева“, него о потребама суда царског.

Најзад и сам глагол „изъбрахома“ може да се односи на радњу сабора. Српски владари го оре о себи у 3-м лицу једи. (напр. изъбра господетво ми) или у 1-м лицу јединице, као приватна лица; док се о радњи сабора говори у 1-м лицу множине.⁴⁾ Познати су нам многи сабори Душанова доба, али немамо података о неком законодавном сабору за време деспота Стефана.

д) Сам цар Душан спомиње законодавни рад сабора г. 1349 у две повеље. У једној вели се да је „сва васиона“ сабрана у Скопљу на збору „расматрала саставленије богоносних оцаца и тај рад саборника“; и „следејући ономе што је узаконено од свѣшних оцаца“ ми смо „уствѣили и уствѣрили

²⁾ Зна се да је Властар живео још г. 1355. (Нов. Сит. VI) и да је свој живот почео и завршио на Св. Гори у манастиру чувсног прота кир-Исава. Архим. Арсениј, Писмо Матѣея Властара. М. 1892, стр. 3. Можемо претпоставити да је и он главом дошао на сабор у Скопљу г. 1349 као и остали „гумани и ѡстни нустиножители“.

³⁾ *вѣсакои вѣри* (богѡвѣстѣ) — значило би сваки предмет парнице, нарочито грађанске; *вина грѣховна* — кривично дело, уп. у ДЗ. израз *сѣрѣкиѡ, сѣрѣкиѡѣ* за кривична дела против цркве (чл. 4, 5) и против државе (чл. 51, 52 ДЗ).

⁴⁾ Напр. у Аранђеловској повељи г. 1348. у повељи 21 маја 1349, 28 маја 1350 и др.

и направили — записивати даровнице црквама.¹⁾ Ово „ми“ односи се на заједнички рад цара и сабора. Без сумње, изрази као „саставленије богон. отаца“, „узаконјено од св. отаца“ много лакше могу да се односе на СС. Властареву²⁾ него на ДЗ.

е) У другој повељи Душановој (недавно од нас објављеној у целини)³⁾ спомиње се исти сабор у Скопљу у мање песничким али много тачнијим правничким изразима. Ту се тачно наводи читав састав сабора (патријарх, царица, краљ Урош, митрополити, игумани, калуђери и сва властела српска и грчка), и рад сабора описује се речима: „обновисмо и састависмо и узаконисмо свака правила светих и божанствених црква“. У тим новим податцима врло је важно што су на законодавном сабору г. 1349 били и *калуђери и сва властела грчка*.⁴⁾ Њихов утицај морао је да издејствује најпре потврду византијских закона.⁵⁾ И изрази „*обновисмо и састависмо и узаконисмо свака правила*“ опет нас подсећају на СС. Властареву. За скраћен зборник византијских закона најбоље личи израз „*обновисмо (византијске законе)*“, док остала два израза могу да се односе на ССинтагму, и на нови рад над ДЗ.⁶⁾

¹⁾ „Пише и повелѣва царство ми... Привде же вселенига њена събрашии се радостно оу Скопя на зборѣ и весело... глаголемо... Тѣмъ же съмотривше боговосныхъ отъць съставляенига, и съборникъ того рада, и ми сними послѣдоуемъ отъ светихъ отъць таже соуть оузаконена, и оуставили и оутврдили и направили — божьственимъ црквамъ записовати и утврдити поведе и хрисовуле, слова царства. Тѣмъ же образомъ послѣдоующе и зъ рабѣ Христоу Стефанъ... и царство ми оному закону навикъ... (повеља 21 маја г. 1349 у „Гласнику XXIV, 238 — Акты мюн. Пантел. 358.

²⁾ Која се зове „*сѣчинене до саставьныхъ*“, „сѣчинене... священныхъ и божьствьныхъ правилъ“, „законикъ... по уставу црковному и прѣдано *свѣтмихъ отъць съставлени и утврждени*“. Последње речи налазе се само у Ракон. рчк.; тим нише је то поуларане од значаја.

³⁾ То је повеља 28 маја 1350 — Ипанку Пробиштитовињу, преписана од нас у Хиландару на Ускре г. 1925. Ова важна мараџија недостаје у старијим издањима те знамените повеље (од Љ. Стојановића у Спом. III, стр. 1 и Сп., Новаковића, Зак. Сп. 305; уп. А. Соловјев. Од. Сп. 150).

⁴⁾ Досад нам је састав сабора био познат само из наслова ДЗ, у којем се не спомињу тачно ни царица, ни краљ Урош, ни калуђери, ни грчка властела.

⁵⁾ Из повеља о сабору на Крушићима г. 1355 видимо да су калуђери били махом Светогорци „*св. игумени и св. ѿци поустаножителѣ Светне Гори Авоиа*“ (А. Соловјев. Од. Сп. 157).

⁶⁾ Реч „*састављен*“ долази у наслову СС. Ракон.; „*састављеније*“ и „*узаконјено*“ у повељи 21 маја 1349; у наслову ДЗ вели се само да је овај законик „*посстављен*“ од сабора.

И израз „правила светих и божанствених црква“ подсећа нас на обичне епитете византијских закона: „*εργοι και θεοι υβρισ*“, на наслов Синтагме „*Συνταγμα των εργων και θεων κανωνων*“.

Имамо дакле доста јаких доказа који потврђују мишљење наше (и Флоринског) да је СС. још од Душанова времена у тесној вези с ЗЈ и с ДЗ, да се та три законика заједно сматрају као „законик састављен и утврђен од благочестивог цара Стефана“. Ти докази могу да оборе тезу Новаковићеву о томе да је у време деспота Стефана око г. 1413 грађен избор из Синтагме и да је у то време од СС, ДЗ, ЗЈ и других законских ситница састављен зборник, у ком се и ДЗ најчешће налази. Та је теза сасвим априорна. Она се заснива једино на хипотези да је за време деспота Стефана предузета нека ревизија текста ДЗ.

Ми смо већ из прегледа преписа ДЗ видели да је та хипотеза о деспотовој ревизији ДЗ заснована само на сувише слободном тумачењу биографије деспотове; и та хипотеза пада, јер нам два нова преписа ДЗ (Хиланд. и Барањски) показују јасно да су се промене у тексту ДЗ вршиле еволутивним путем још за Душаново доба. Кад је пала хипотеза о ревизији ДЗ међу 1402—1427, онда пада и теза о скраћивању Синтагме у то доба, јер та теза нема *никаких* других ослонаца.

Врло је тешко претпоставити да би то спајање СС и ДЗ у један зборник (ако би било извршено неких 70 година после издања ДЗ) могло потпуно истиснути старе преписе ДЗ, где се он био налазио без СС. Тешко је претпоставити да би то спајање, извршено негде у Ресави, у малој деспотовини XV века, постало меродавно и за Румунију (Бистрички препис) и за Свету Гору (Хиландарски и Атонски), да би после тога хиландарски калуђери сматрали да је то законско дело деспота Стефана — „законик цара Стефана“. Много је лакше помислити да то спајање датира заиста од цара Стефана.

Можемо обратити пажњу још на једну чињеницу, која иде у прилог нашем мишљењу. Познато је да је реззвска школа Константина Философа обраћала нарочиту пажњу на стил, на дотеривање језика на црквено-словенски начин. Баш по траговима овакве стилистичке прераде ставља Новаковић Ходошку версију ДЗ у доба Константина и деспота Стефана. Наравно, кад би превод Синтагме спадао у доба Душаново (око

1347—8, како мисли Новаковић), а скраћење Синтагме — у доба деспотово („међу 1401—1427, понајпре пак око 1413¹⁾), осетила би се велика разлика између ПС и СС не само у саставу и распореду, него и у стилу и начину изражавања. Међутим језик и стил сасвим су исти у ПС и СС, подударају се до најмањих ситница²⁾! То је врло важан доказ, да су и превод Синтагме и њено скраћење извршени у исто доба, у истим годинама, чак и од истих лица. Ако сам Новаковић признаје да је ПС преведена око 1347—8, по свој прилици по заповести цара Стефана, онда морамо усвојити да је у исто време начињен и извод из Синтагме, који је тако тесно спојен с ДЗ не само спољашном везом, него и унутрашњом. У томе ће нас убедити и правничка анализа садржаја СС, ЗЈ и ДЗ.

ГЛАВА V.

Значај византијског права у Душановој држави.

Да се потпуно пречисти питање о односу византијских правних зборника према Душановом Законику, треба да се подсетимо улоге византијског права у Душановој држави.

А. Рецепција византијског права.

Примање хришћанства било је од пресудног значаја за правни живот свих Словена и нарочито Балканских Словена. Хришћанство је донело нове основе у друштво, нове погледе на свет, на морал, на политичке и породичне односе. У XIII—XIV веку већ коначно преовлађује хришћанска култура над остатцима паганства: онда „приватни живот, друштвени ред, сваколика уљуђеност носи тип хришћански.“³⁾ И заједно с вером долазе међу Србе и закони. На првом месту закони црквени, који имају безусловну снагу у православној цркви и који обухватају не само црквене односе, него и брачно и породично право. Ти су закони од безусловног ауторитета за

¹⁾ *Нов. Синт.* XXXV, XXXIX.

²⁾ В. Флор, 325, 327; *Нов. Синт.* XXXI; зато је Новаковић био у могућности да наштампаше потпуно текст Синтагме, а да у том тексту истине помоћу масних слова сва места који су унета у скраћену рецензију (ib. XXXII), јер је текст дословно исти и у ПС и у СС.

³⁾ *Св. Новаковић*, Зак.² стр. VII.

цркву и за све грађане, нарочито од времена кад је Св. Сава уредио односе автокефалне српске цркве према Цариграду и кад је старањем Св. Саве донет преведен с грчког Фотијев Номоканон с објашњењима Зонариним.¹⁾ Познато је да православни Номоканон није збирка само црквених закона, него да ту улазе и поједини световни закони. Нарочито Светосавски Номоканон има много световних закона, који имају кадкад доста мало везе с црквеним пословима: ту улазе и извод из Јустинијанових Новела у 87 глава и читав *Προβουλος νόμος* Василија Маћедонца.²⁾

О значају те чињенице лепо говори Ст. Новаковић: „Ето тако су у српски народ први пут дошли писани закони црквени и грађански, који су и један и други *пуштем цркве* пуштени у употребу у земљи... Очеvidно је како су закони, грађански исто тако као и црквени, сматрани као саставни део вере и њезиних уредаба и како није никоме ни на ум падала потреба каквога новог претреса или каквог новог рада законодавне власти. За историју Римског Права ова је чињеница од напреднога значаја.“³⁾

Можемо мислити да су нарочиту улогу у тој рецепцији византијског права вршили атонски манастири (као Хиландар) који су још од Немањиног доба добијали земљопоседе у српским земљама и служили се правом суда над својим селацима.⁴⁾ И епископи српски могли су вршити уплив у том правцу као сарадници краљева, што се види већ из одредаба Жичке повеље о брачним питањима.⁵⁾

¹⁾ Уп. А. Павлов, *Первонач. славянорусскій Номоканонъ*. Каз. 1869 и чланке *Jazuka* у *Starinama*, књ. III и VI, 60—111, и *И Срезневског* у *Starinama* III, 189—202.

²⁾ Читав текст Закона Градског (= Прохирона) из Светосавског превода штампан је од архив. Н. Лучаћа у *Гласнику* 2-г одељења, књ. VIII (Б. 1877). Крмења Морачка, стр. 34—134. И у Номок. писаном од еп. Рашког Григорија г. 1305, налазе се на л. 262—325 „Заповѣди Леона прѣмудраго цара и сына него Константина. Закона градскога глави различни въ 40 градези“ (*И. Срезневски*, *Обзорѣніе*, *Сборникъ* И.А.К.Н.т. LXV, № 2, стр. 75.)

³⁾ *Св. Новак*. Зак.² XV; на другоме месту вели *Новак*. духовито да су ти закони долазили међу Србе „кријумчарским путем: не као римско право, него као део вере“ (*Архив* I, 219).

⁴⁾ На то скренуо је пажњу W. Namyslowski. *Wege der Rezeption*, 141.

⁵⁾ Прва је брига једног хришћанског владара да уреди брачна питања. Тако и примитивни бугарски „Закон суди људем“ обраћа тим питањима нарочиту пажњу. в. *Бобчева*. *Стар. правни пам.* 86—88.

Б. Традиција византијског права.

Осим ове рецепције византијског права, која се врши помоћу цркве, на исти начин као и у Русији, треба обратити пажњу на другу чињеницу, о којој се обично мало води рачуна — на то „да је сав наш историски живот протекао у класичној домовини Римског Права.“¹⁾

За време Октавијана Августа (првих година после Христа) већ је читав Балкан до Дунава (чак и преко Дунава) освојен од Римљана и сачињава неколико римских провинција.²⁾ Латински и грчки језик и римска култура брзо продиру у све те области, нарочито у многобројне градове. Едиктом цара Каракале г. 212 добили су сви слободни људи права римских грађана. Онда су сви Илирци почели да се служе римским правом, да се осећају као прави Римљани, да дају чак и царева на римски престо.³⁾ Римљани шире земљорадњу на многобројним царским, приватним и црквеним поседима, шире и културу вина и рударство и трговину и занат.

Од времена Константина В. и Теодосија (+ 395) приближује се Илирија културном утицају Цариграду. Кроз Илирик пролази граница између Источне и Западне Римске царевине, и средњевековна Србија остаје на граници између латинских и грчких утицаја. Ипак и с једне и друге стране осећа она велике утицаје римског права. За време Јустинијана ствара се величанствен *Cognus Juris*, — систем целокупног важећег римско-византијског права, који је почео да важи и у Илирији и у Далмацији. У то време су већ ти крајеви махом хришћански, и Јустинијан је установио у граду „Јустинијана Прима“ (око Скопља) год. 535 привилегисану архиепископију за цео север Илирика.

Баш у то време, у V и VI век спадају многобројни напади, навалe и пресељавања разних варварских племена на Балкан — Гота, Гелида, Лангобарда, Херула и најзад Словена, који су преплавили читаво полуострво. Ти су народи, нарочито Словени, донели собом новије, много примитивније друштвене

¹⁾ О томе врло лепо расправља *Св. Новаковић* у чланку „Средњевековна Србија и Римско Право“ — Архив пр. I (1906) 206—226.

²⁾ *Јарчек*, Ист. Срба I—22.

³⁾ Из Далмације — Диоклецијан, из Ниша — Константин Велики и Константијане, из Београда — Јовијан, из Македоније (Дарданије) породица Јустина и Јустинијана, и др. *Јарчек*, Ист. I—25.

односе, незнабоштво и начела свог домаћег права. Ипак нису они могли да униште све трагове римско-византијског права. „Први људи наших племена, насељени на овој класичној земљи римског права, застали су на њој и римски ред, и римску администрацију, и римско суђење.“⁴⁾ А примање хришћанства од насељеника — Словена још их је више приближило схватањима византијског права. И Словени нису никад успели да униште читаву римско-византијску културу у освојеним земљама. Остало је многобројно романско, „влашко“ и грчко насеље по варошима и по планинама и долинама. Остали су манастири са својим имањима. Остали су и византијски градови, о које се отимају Словени, Авари, Бугари и Грчко царство; и већи део времена припадају те земље опет Грчком царству, које заводи ту своју управу и свој правни ред. Од времена Василија II Бугароубице постаје Дунав г. 1018 опет северном границом Византијске царевине.⁵⁾ Грчки утицај шири се чак на Мађарску, где су прве повеље Арпадоваца писане грчким језиком.⁶⁾ Кроз читав XI и XII век Скопље је седиште византијског дукса или катепана, коме је подчињен цео западни Балкан.⁷⁾ Неке сачуване грчке повеље XI и XII века показују нам да у то време епископи и манастири у српским земљама имају своје зависне сељаке-„парике“ (*παροικιοι*) и да се правни положај тих сељака одређује по византијском праву.⁸⁾ Сви манастири који су у току XI и

⁴⁾ *Св. Новаковић*, Архив I (1906) стр. 21.

⁵⁾ „После 1018 опасала је била византијска област српске земље са три стране, па и дуж читаве источне стране, од Призрена до Београда и Срема“ — *Јур. Ист. I*, 154.

⁶⁾ У једном писму Св. Стефану пише папа Силвестар „miror in tuo regno novem graeca et tantum unum latinum coenobium dari“. В. *Марковић* Прав. мон. стр. 37; г. 1204 пише папа Иннокентије краљу Емерику „unum sicut ibi latinorum coenobium, quum tamen ibidem sint multa Graecorum“, ib. 38. Повеља Св. Стефана (+ 1038) ман. Веспрному писана је грчки (*Јур. I*, 152).

⁷⁾ В. чланак *N. Bănescu* у *Byzant. Zeitschr.* XXV (1925), стр. 331. Између тих катепана у Скопљу беху такве истакнуте личности, као Константин Двоген г. 1026—27 и Никифор Врениј 1074.

⁸⁾ Повеље цара Василија Охридској архиепископији у чл. *Св. Новаковића*. Охридска архиепископија у почетку XI века. „Глас LXXVI (1908) стр. 1—62 (спомињу се ту еп. Нишки, Брашчевски, Сремски, Липљански и др.). „Практик“ г. 1152 ман. Богородице Елеусе око Струмице „Изв. Русског Арх. Инст. вѣ Конст.“ VI (1900) стр. 1—153.

XII в. подигнути у Македонији и скопској Старој Србији, били су грчки.¹⁾ Оснивачи тих манастира нису византијски владари, него обично Грци, представници цркве, византијски достојанственици и византијска властела.²⁾ Најмањи је грчки утицај у Рашкој (у долини Лима и Ибра) — ипак један податак из г. 1093 показује да је и ту било православних манастира и да је њихово монаштво било не само грчкога типа, него још и гркофилско.³⁾

Значај је политике Немањине у томе што је он раскрстио са западном латинском и са националном богумилском струјом и учврстио код Срба православље а с њим и византијски утицај. Прва освајања Немањина већ проширују уску област преднемањинске Србије на рачун земаља византијске културе. Тако је напр. Ниш, неко време „главни град“ Немањина, био знатан центар византијске цивилизације.⁴⁾ Немањи није пошло за руком, да трајно освоји Ниш, Скопље и Призрен. Ипак видимо да је он први јасно истакао магистралу свих доцнијих освајања својих потомака — према истоку и југу, да откидају комад по комад од византијских земаља.⁵⁾ При томе он не руши византијску културу и византијски правни ред, него их прима и проширује, у колико је то могуће.⁶⁾

Нарочито су учврстили византијски утицај синови Немањини, Стефан Првовенчани „севастократор и зетъ одъ Бога

¹⁾ В. Марковић. Правосл. монаштво, стр. 16.

²⁾ В. Марковић. о. с. 21, 25. Грчки био је цео епископат у тим крајевима. Између архијереја било је учених људи као пред крај XI в. славни писец Теофилакт, у XII в. Призренски еп. Јован. Јаречек, Ист. Срба, I, 161.

³⁾ Ана Комнина, IX, 5, ed. Bonn, I, 438, нав. В. Марковић. о. с. 44.

⁴⁾ В. В. Марковић. о. с. стр. 47 и 58. У Пироту се једна махала и данас зове Глаата, по имену једног дела Цариграда. Дакле било је и Грка — трговлаца и занатлија. Грци — становници спомињу се г. 1229 чак и у Срему „ut Sclavi et Graeci, qui inhabitant terram illam“ Smič. Cod. dipl. III, 306, up. В. Марк. оп. 38.

⁵⁾ У борби с богумалима служиле се Немања прописима визант. кривичног права. У Хиландарској повељи испољава своје поштовање према византијском цару и уводи византијске аграрне односе у хиландарским метохима. По мишљењу В. Марковића „управа такође подобиљет“, коју је Немања дао својим задужбинама значи „потпуно визант. манастирско уређење“. о. с. 59.

⁶⁾ Трајна освајања Немањина су „одъ Гръчке земле: Лабъ съ Дялланьмъ, Габочица, Рѣке, Загрѣлата, Дѣаче, Лепенѣца, Бѣлица“. А. Соловјев. Хиланд. повеља, стр. 8.

вѣчаннаго киръ Алексина цѣсара Гръчкаго,¹⁾ и Св. Сава „въспитаниѣ и прорасль“ Свете Горе.²⁾ Њихов рад има чисто националан задатак: „своѣ отъчство просвѣтити“, подигнути „своју дѣдицу“, „земљу Сръпску“; али средство за то подизање су — увођење византијског правног реда у цркви, утврђивање православља и у опште „потпуно изједначење Србије с Истоком.“³⁾ Превод Номоканона, с којим је неразделив Прохирон; и Жичка повеља, где се строго кажњавају преступи против византијских схватања брака — то су најзначајнији споменици тог заједничког културног рада краља и архијепископа.

Тешко је погађати, у колико се овај културни ред византијски учврстио између Срба у XIII веку; за то нам недостају споменици. Али без сумње византијски правни ред морао је да преовлада у оним областима, које су нарочито од времена Милутинова освојене од Византије, које се дуго време сматрају као „Грчке земље“, ма да су постале део Немањинске државе. У својим освајањима наглашује краљ Милутин да он не мења никако правни ред, него потврђује „хрисуване светихъ и правовѣрнихъ царъ“ и њихове наредбе.⁴⁾ Осећај неког легитимитета према грчком правном реду најбоље се испољава у томе што све земље, које је Милутин „узео на мачу“ од Грка, добија он после тога као „прикију“ Симонидину од свога таста, и то нарочито наглашује у својој повељи.⁵⁾

После заузећа тих византијских земаља можемо приметити многе промене у српским повељама, јер ту су Срби заступили византијске уставове и много савршеније судско уређење, одомаћено оиде већ од давних времена.⁶⁾ Нарочито је

¹⁾ А. Соловјев, *Ив.* стр. 9.

²⁾ Доментијан, *Живот Св. Саве* (изд. Даничића), 223.

³⁾ Теодосије, изд. Даничића, стр. 85—86; up. В. Марковић, о. с. 72.

⁴⁾ Скопска повеља г. 1300. Од. Спом. 69, 70, 73—76, 78, 80.

⁵⁾ „И посѣбшествованиѣ емъ светию ми гдиу Симеона и Сави прѣехъ по мѣсто Скопску страну и Овчепольску и Положъску и Дѣбрьску и прочеѣ ине стране, и потомъ быхъ зетъ благовѣрному и самодръжавному царю Гръцкому, киръ-Андронѣку Палеологу, и да ми онузи земљу у прикию“, повеља г. 1308. *Нов. Зак. Сл.* 477. Достојно је пажње да је за поклоње Милутинове у Скопској области издата исте г. 1308 још и грчка повеља цара Андроника а. *Нов. Ив.* 476.

⁶⁾ *Иур. Ист.* III, 141.

Дакле, краљ Урош II Милутин је први између српских владара освојио многе земље прожете византијском културом и византијским правним редом. У колико видимо из доста једностране грађе — манастирских повеља, није Милутин много шта мењао у томе византијском правном реду.¹⁾ И по варошима био је грчки елемент увек доста јак. Доста је да се подсетимо податка Кантакузинова о јакој грчкој странци у Скопљу и другим варошима за време ратовања г. 1350.²⁾

У областима, освојеним од краља Дечанског (г. 1328 — Штип, Велес, Просек) и од краља Душана (г. 1334 — Прилеп, Струмица) морао је византијски живаљ бити још сважнији. Три трескавачке повеље краља Душана пружају за то врло значајне податке.³⁾ Види се да је утицај византијске културе врло јак у правничкој терминологији (као и у Скопској повељи).⁴⁾ Али и у етнографским односима доста је јак грчки елемент. Од 80 разних личних имена, која се помињу у трескавачким повељама, 54 су очевидно грчка, а осим њих има 7 која могу бити и грчка и српска. Само су 19 имена чисто словенска. Зато су имена села већином словенска.

Изгледа да су сељаци већином Срби, а властела већином Грци, са звучним титулама као *протоновелисимъ, голъмъ сѣрашѣйгедархъ, голъмъ ѿашига, касѣрофилакѣ, прѣшосевасѣтѣ* и др.⁵⁾ И попис имања Хтетовског манастира (у Полошкој области) показује нам опет много Грка између властеле, обичних сељака и клира.⁶⁾ Чак и у таквом граду као Призрен, који је пао у српске руке још око г. 1220,⁷⁾ уговор о продаји куће из Душанова доба писан је потпуно по грчком

¹⁾ Путеве рецепције византијског права покушао је да определи В. Намисловски „*Jahrbücher für Kult. u. Gesch. der Slaven*“ V. 1. H. II, s. 139—152, ипак и он види често рецепцију виз. права тамо где је у ствари традиција.

²⁾ *Cant. Hist.* I. IV, с. 19 (ed. Bonn, III, 133).

³⁾ Врло лепу анализу ових повеља с тог гледишта дао је Сѣ. Новаковић. Прилеп у првој половини XIV в. по трескавачким повељама краља Стефана Душана, *Глас.* LXXX (1909), стр. 1—24.

⁴⁾ Изрази: катастих, метох (црквено имање), стась (приватно имање), царсва левгелатва, зенгари, влкснстась, синоръ, перноръ, сѣхтисати, геракаръ, поклисаръ и многобројне грчке титуле. *Новак.* о. с. 18.

⁵⁾ *Новак.* о. с. 19; 22—23.

⁶⁾ в. А. Соловјев. Од. Сл. 129—132.

⁷⁾ *Jur. Ist.* I—219.

образцу од једног „намика“ (*νομικός*).¹⁾ Крстови уговорача и сумећника (*πλησιωτικός*) на челу акта, продаја двора са службеностима, продајна цена у *лишрама* сребра, дефиниција баштинског права као права „*харисаши, прикисаши*, продати, за душу дати али заменити“, клаузула која прети „*налогијом*“ ономе који би хтео да се служи правом прекупа, могућност подизања парнице у царевом и црквеном суду — то су појаве које показују како су дубоко укоренили византијски прописи у грађанском праву Душанове државе.²⁾

Кад би смо имали више споменика српског приватног права тог доба, не само тај јединствен чудом пронађен уговор,³⁾ наша теза о јакој традицији византијског права у Душановој држави добила би вероватно много више илустрација.

Још један приватно-правни уговор са периферије Душанове царевине показује нам, колико је била јака традиција византијског права чак у полудивљој Арбанији. Тај уговор писан је г. 1359 у Драчу на грчком језику (и ако је један уговорач — католички бискуп) од „протоногара и тавулара“ Јована Кориалита.⁴⁾ Грци су изгубили Драч још г. 1272 у корист Анжувинаца. Изгледа да је Драч био неко време и под Душановом влашћу.⁵⁾ Ипак је византијски правни ред у Драчу јачи и од латинског и од српског утицаја. Без сумње су исте прилике биле и по другим варошима Душанове државе.

¹⁾ По нашем мишљењу, грчки *Намисловски* (о с. 145) кад наводи ту повељу као пример даљег продирања византијског права *im kaiserbischem Gebiete*. По именима уговорача и сведока видимо да је становништво мешано, грчко-српско; напр. Доброслава *Карогова* кћи, *Мано Драгичин брат, Калоганъ Зининъ, Софинъ, Раико* и *Богдан Курани* внуци. Изгледа чак да су то већим делом потомци Грка у процесу србизације.

²⁾ А. Соловјев. Уговор о куповини, *Архив.* XXXIII (1927), стр. 429.

³⁾ Пронашва га је случајно М. Милојевић на тавлу призренске цркве; в. његов. *Путопис* III, 234; ун. *Гласник*, XXXV, 119.

⁴⁾ *Acta Albaniae*, II, 142. Грчки нотари (*ταβουλάριος*) припадају православној клири, сачињавају есваф, којему на челу стоји протоногар.

⁵⁾ *Sufflay, Sibi i Arbanasi*, 42; г. 1359 био је Драч опет под Анжувинцима. Исти номини (*νομικός*) са протоногаром на челу спомину се у Драчу још г. 1258 у грчкој исправи, писаној за владе Манфреда Хохенштауфена (*A. Alb.* I, 246) ун. М. Ков. *Драшке приватно-правне листине* в 13 столећју, *Архив арбан.* II, стр. 1—10.

ГЛАВА VI.

Цар Душан као наследник грчких царева.

Врло је вероватно да је Стефан Душан већ у младим годинама усвојио одређен идеал — да постане не само краљ, него хришћански цар, чувар праве вере, чувар закона, праведан судија и законодавац.

Седам година (од прилике 1314—1321) провео је Душан у прогонству у Цариграду,¹⁾ ту је научио да чита и говори грчки.²⁾ „Ко зна какав је и колики утицај на стварање његова типа извршило његово у раном детинству борављење у Цариграду?“³⁾ Морао је да понесе собом незаборавне утиске о сјају византијског двора, о лепоти саборних цркава, о трговачком богатству Цариграда — и о слабости, о трулежу Византијске царевине, која ипак чува претензије да заповеда свима православним хришћанима.

Да је Душан имао јасан појам о задатку владара као законодавца, видимо из једног интересантног податка, коме се поклањало мало пажње. Животописац Душанов, описујући крунисање Душаново на краљевство 8 септембра 1331, каже да је Душан у престоној беседи рекао: „молю Бога да оутврди ме вољу разоума, да не преступим Божије заповести ни да умањим светоположеног благовјерца Христова, нѣ паче испљнити ми и *окончашаи* *большими* *закони* и сѣвршенними оустави утвржденија и записанија родителъ моихъ и прѣродителъ ѣже о светинихъ и божѣствъныхъ цркъвохъ“.⁴⁾

Пошто је биограф Душанов прекинуо свој рад на г. 1337, изгледа да је тај податак савремен крунисању и веродостојан. Ту је већ читав програм владаочевог рада — чувати праву веру и завршити бољим законима и уставима одредбе пре-

¹⁾ Дакле до 13-те године живота (рођен око г. 1308). Хронологија тих факата није тачно утврђена. Седам година прогонства спомињу се у једној белешци из г. 1330 (*Ль. Стојановић*, Записи I, бр. 56) и у Цамблака. *Јар. Ист.* I, 257.

²⁾ О томе сведоче многобројне грчке повеље Душанове и нарочито његов разговор са еп. Григоријем Паламом. *В. Ујенскић*, *Очерки по ист. визант. образованности*. ЖМНП, 1892 г. стр. 413.

³⁾ *Сл. Новаковић*, *Балканска питања*. Б. 1906, стр. 257.

⁴⁾ *Животи*, изд. *Даничића*, 219.

дака, које се тичу цркава.¹⁾ То је она брига о правој вери, која је прва дужност једног православног цара.²⁾

Доста дуго ипак остаје Душан при старом начину законодавства својих предака. Не кодификација, не „*больши закони*“, него само поједине повеље манастирима — то је његов рад за време краљевства. И у том раду он не уводи ништа ново, само се највише брине да ради „по старини“, да потврди одредбе својих предака и грчких царева.

У једној повељи из г. 1333 можемо већ приметити поноситу мисао (непознату његовим предцима) да Душан седи „на прѣстолѣ краљевства Срѣбскога тако царь и владыка“.³⁾ Ипак су грчки цареви за Душана највиши ауторитет у правном смислу. И после освајања грчких земаља г. 1334 краљ Душан нарочито наглашује свој правни конзерватизам. Узевши доста градова који су били под Грцима, он издаје своје хрисовуље на исти начин као и пређашњи цареви и потврђује њихове даровнице.⁴⁾ У тим краљевским повељама Душан се све чешће пореди с царевима, говорећи да он ради исто што „*сви христолубиви цареви и краљеви*“.⁵⁾ Од г. 1339 све чешће се понавља као рефрен у аренгама његових хрисовуља лепа изрека Соломонова: „Многю цари царствують и силни правду пишуть“.⁶⁾ Писати правду — то је главни задатак цара, који

¹⁾ *П. Срећковић*, наводићи то место, примећује: „Краљ је — дакле обећао издати законик“ (*Историја*, Б. 1888. II, 340). Ипак ту се миље говори о једном световном законнику, него о односу владара према цркви.

²⁾ ун. *Ерпагоге*, II, с. 4. (= *Ерпагог. авета*, I, с. 4).

³⁾ Повеља о продаји Стона Дубровнику 22 јан. 1333. Од. Сл. 119. (*Мил. Мој.* 103).

⁴⁾ „*прѣсѣм грады доволны, надъ ними же Грци обладаху*“ дао је „*хрисовуль по образу древнихъ царей Грчскихъ и Българскихъ*“, наређује „*да је пољ областю архиепискупа, како и у всѣхъ хрисоволахъ пише грчскихъ*“, даје „*хрисовуль свои, приложивъ села и утврдивъ по образу древнихъ царей Грчскихъ, иже прѣжде мене обладали суть тѣми странами*“. *1-ва пов. Трескавцу*. Гласник XXI; потврђује „*ливине въ Архѣпхоори, що придале царь*“, *2-га Треск*. Гласник XI; „*що су дали царие и кралеве, все исписавъ и утврдивъ, нарекосмо*“. *3-а Треск*. Гласник XIII.

⁵⁾ „*Благочестиво и благопринѣтно и похвално всѣмъ христолубивнымъ царемъ и кралемъ, ѣже любите и желаете топло имѣти къ тѣмъ цркви*“, повеља г. 1343—1345. *Хил. бр.* 16, 20, 22, 23.

⁶⁾ Пов. 1339—*Хил. бр.* 17 (у Зак. Сл. 406 нема аренге); у пов. 1348—*Хил. бр.* 30, 31, 32 (Од. Слом. 133; *Саф. Пат.* 99); пов. 1349, *Акѣи Панѣ*. 352 и 356.

важи и за краља. Од г. 1344, кад је Душан освојио многе нове грчке земље, он све више осећа, да је он једним делом грчки владар, „чъстьникъ Гръчскимъ странамаъ“ (1343—1345),¹⁾ *īete totius imperii Romaniae dominus* (1345),²⁾ чак „самодржавни господињъ всѣхъ Српскихъ земль и Поморскихъ и Гръчскихъ“ *κράτης καὶ αυτοκράτορ Σερβίας καὶ Ρωμανίας* (окт. 1345).³⁾ И Душан проглашује чак да је он „наследник по милости Божјој великих и светих царева грчких“ (1345).⁴⁾ Као „наставникъ“ светих царева има он главну дужност да настави, да продужи њихов правни ред.

Примање царске титуле (после новембра 1345 г.) и венчање за „цара Срба и Грка“ (*βασιλεὺς καὶ αυτοκράτορ Σερβίας καὶ Ρωμανίας*) 16 априла 1346 — то су чињенице од пресудног значаја. Душан јасно показује своју тежњу да замени оба претендента на цариградски престо, и Кантакузина и Палеолога, да се јави грчким грађанима као најјачи у борби и најпозванији за престо. За Византију није била никаква новост отимачина за престо; доста је она видела узурпатора, од којих је готово сваки постао „*ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστός βασιλεὺς*“. Претендент може да постане признат, легитиман цар. Средства за овако легитимисање су — крунисање од патријарха, поштовање цркве, потврда правног реда црквеног и грађанског.

И Душан се тим средствима служи, у првом реду ради тога да ново стање ствари признаду грчки поданици његове државе.⁵⁾ Целу је зиму 1345/6 провео у новоосвојеним грчким крајевима. Ту је обасуо богатим даровима византијску властелу, царски Меникејски манастир око Сереза и светогорске манастире. Све су повеље тим даровима *ἰσσανε грчки*, потврђују стара права и допуњују их новим богатим поклонима.⁶⁾

¹⁾ Хил. бр. 23 (*Флор. Ав. акти*, 68), бр. 16 (*Спом.* III, 25), бр. 22 (*Флор. Ав. 66*), бр. 28 (*А. Соловјев*, Прилози VII, 169).

²⁾ Повеља 15 окт. 1345 Млетцима (*Љубић II*, 278).

³⁾ Повеља 25 окт. 1344. Хил. бр. 21 (у рег. *Новак*, Зак. Сп. 598, не достаје ова титула); нов. окт. 1345 (*Агр. V*, 111).

⁴⁾ Хил. бр. 27. (*А. Соловјев*, Од. Сп. 127) „пособствова ми (Бѣа) кралевствовати великими и славними градови гръчкими и наставнику бити великииъ и светиимъ цареимъ Гръчкимъ“.

⁵⁾ *Флор. Пам.* стр. 9; *Ст. Сѣнојевић*, Цар Душан, Б. 1922, стр. 16; *Флор. Ю. Сл. и Виз. II*, 112—116.

⁶⁾ *Флор. Пам.* 121—145 et passim; *Сѣнојевић*, *ib.* стр. 17; то су даровнице: маи. Меникеју окт. 1345 (*Микл. М. Acta graeca V—111*; Зак. Сп. 722);

Тиме је Душан добио наклоност грчког свештенства, монаштва и властеле. То свештенство и сам охридски митрополит (који је од X в. имао претензије на титулу патријарха) и патријарх бугарски пристали су на проглас српског архијепископа Јанићија за патријарха. Одмах после тога 16 априла 1346 г. венчан је Душан у Скопљу „на православно царство“ од два патријарха — српског и бугарског, и благословен од читавог сабора свештенства српског, бугарског и грчког.¹⁾

Душан осећа сву важност тог догађаја. Сад је он постао исто, што „и велики Константин цар“, није више владар једног народа, него „цар у сваку православно веру“.²⁾ И прва му је брига да његова држава постане царство не само по имену него и по садржини³⁾ — својим правним уређењем. У својој повељи, која изгледа као предговор Законику, вели Душан да је задатак његов „поставити истините и православне законе, као што принадежи имати, у светој цркви, по земљама и по градовима“.⁴⁾ То постављање православних закона није само доношење нових закона, него пре свега потврда старог хиљадугодишњег реда православног византијског царства у новоосвојеним областима. По врло важноме сведочанству Ник. Грегоре, Душан је свој начин живота променио „на римски начин“ и постао пре свега цар Ромејаца (Грка).⁵⁾ Јер је сину своје оставио да управља по српским обичајима свима земљама на север од Скопља и р. Вардара. А сам узме грчке

списк. Феремону 1345? (*Флор. Прил. VIII*), маи. Св. Анастасије 1345; (*Микл. Mail. V*, 127); маи. Иверу јан. 1346 (*Флор. Ав. акти*, 95); маи. Филотеју апр. 1346 (*ib.* 81), Ксиропотаму стр. 1346 (Зак. Сп. 553), Есфигмену апр. 1346 (*ib.* 533 и 535) Иверу апр. 1346 (*ib.* 556) Зографу апр. 1346 (*ib.* 543) властелицу Фокопуду апр. 1346 (*Микл. М. V*, 129), Ватопеду мај 1346 (*Ав. акти*, 97) — обично носе грчки потпис цареа. — У повељи Иверу спомиње се и нека општа хрисовула свим Светогорским манастирима (пре јан. 1346).

¹⁾ Тако вели сам Душан у својој повељи. *Нов. Зак.*²⁾ стр. 4—5.

²⁾ У истој повељи, стр. 4 и 5.

³⁾ *Сѣнојевић*, о. с. 19.

⁴⁾ „Възискахъ иѣнага добродѣтелиа (sic) и все-истиние и православнии-сѣ иѣри закони поставити, такоже подобаетъ имѣти и пособити, по сѣни и всѣхъ съборѣти и абльскон цѣкви Гдѣ Бѣа и Спаса Іѣ Христа, по земляхъ же и градовехъ“... *Нов. Зак.*²⁾ стр. 5.

⁵⁾ ... βασιλεὺς Ῥωμαίων ἑαυτὸν ἀνεγέροισεν, τὴν τε βάρβαρον ἑλάναν ἐξ τῆς Ῥωμαίων ἱμερίων ἤθη... *Nic. Gregoras XV*, с. I. (ed. Bonn, p. 746). На то је већ скренуо пажњу *Флор. Ю. Сл. II*, стр. 106—107.

земље и градове да њима управља по римским (грчким) законима.¹⁾

Заиста је истог 15 апр. 1346 млади Урош крунисан само за краља, не за цара.²⁾ Византијско право зна за крунисање наследника за живота претходника: тиме постаје он легитиман наследник и савладар. Међутим однос Уроша према оцу изгледа подређен — он носи не царску него краљевску титулу и добија један део земље на непосредно управљање, добија Српску земљу као у део. Сад се ставља Српска земља у исти однос према читавој царевини, у коме је за младости Душанове стајала Зета према краљевини Српској. Rex iunior Урош врши непосредну краљевску власт у Србији, као заменик свог оца, који врши врховну власт у читавој држави и непосредно управља у грчким земљама, „по римским законима“. То је од прилике исти однос као и између Мађарске XII—XIII в. и Хрватске, где је доста често владао син мађарског краља, као крунисан краљ Хрватске или само као rex totius Sclavoniae.³⁾

Да је та подела Душанове државе била заиста извршена, да је Грегора био тачно обавештен, то се види из неколико споменика тог доба.

У великој даровној повељи Хиландару г. 1348 Душан јасно разликује два дела своје државе: *Србља* и *Романију*.⁴⁾ И тачан попис метохија у тој повељи даје нам могућност да видимо, које области спадају у један а које у други део. У Српску земљу спадају: Плав, Зета, Морава, Пилот, Липљан, Призрен, Полог.⁵⁾ У Романију спадају: Просек, Штип, Бре-

¹⁾ ἡδὴ δὲ καὶ πρὸς τὸν υἱὸν τὴν ἄλλην ἡγεμονίαν ἀναίρεται καὶ τὸ μὲν ἀρχὴν παρέσχε, κατὰ τὰ εἰρησμένα τοῖς Τριβαλλοῖς, τῆς ἐκ τε κώλου τοῦ Γενίου καὶ αὐτοῦ τοῦ ποταμοῦ μέχρι τῆς τῶν Σκοπίων πόλεως, ἧς καὶ ποταμὸς Ἀρδός ἀνωτὴν πρὸς μέγιστος καίτοι παραβαθὼν ἡγεμονίας. Ἐκείτῃ δ' αὖ τὸν ἐκείθεν Ρωμαϊκὴν χωρὴν καὶ πόλιν κατὰ τὴν εἰρησμένην Ρωμαίοις ἑστῆσαν, ἧς καὶ εἰς τὰ κατὰ Χριστοπόλιν τὴν παρῶν στενά. *ib.* (p. 747).

²⁾ Το ποταμὸς у *Cantac.* III, c. 89 (ed Bonn, p. 551).

³⁾ *M. Kostrenčić*, Hrvatska pravna povjest, p. 190—191.

⁴⁾ „Исписасмо имена метохијама њским по Срблцима и по Романи“. *Нов. Зак. Сп.* 420.

⁵⁾ в. „Села по земљи Српској“. *Нов. Зак. Сп.* 420—422; за време Милутиновога спада Полог још у „Грчку прикију“, као и Скопље и Дебар.

галница, Струма, Струмица, Сер, Редина.¹⁾ Изгледа да и Скопска област спада у „Романију“.²⁾

Иста се подела спомиње још и у међународном уговору с Дубровником 20 септембра г. 1349 (четири месеца после издања ДЗ). Ту се свуда строго разликује „земља царева и краљева“, „тргови цареви и краљеви“, „властелин царев и краљев“ и сваки подзник царев и краљев.³⁾ Видимо чак из једне повеље г. 1353, да краљ Урош као „краљ њским Србљем“ потврђује исте године (и истог дана?) даровницу свог оца манастиру Св. Арханђела, вероватно зато што се објект даровнице налази у „Српској земљи.“⁴⁾

Дакле де југе била је држава Душанова подељена на два готово равна дела: у једној половини владало се више „по обичајима српским“, у јужној по грчким законима.

Ипак та подела, извршена де југе, остала је на хартији, готово без примене de facto. Тому било је неколико узрока. Прво — лични моменат. Талентиран и снажан владар као Душан без сумње је потискивао из државних послова српских свог малолетњег и „нејаког“ сина Уроша. У ствари је Душан вршио врховну власт непосредно и у српској земљи. Урошева Српска Краљевина била је само декорација.

Друго — историјско-правни моменат. Није се могла извршити тачна подела на области „српског права и грчког права“. Јер се у српске земље рачунају области као Призрен, Полог и др., некад освојене од Грка, с јаким траговима грчког права и грчког живља и ако само по варошима и по метохијама. И ту видимо грчке уставове као номика, кефалију. И ту, у српским земљама, вршило се од векова јаки утицај

¹⁾ в. „И земља Греческа“. *ib.* 422—423.

²⁾ Црква Св. Петра у Тморанима (јужно од Скопља) спада у Грчку земљу, *ib.* 422, уп. *B. Марковић*. Јесу ли средњовековни Срби сматрали Македонију бугарском? *Крф.* 1918 стр. 30—32. Тешко је повући тачну границу између „Српске и Грчке земље“.

³⁾ в. *Нов. Зак. Сп.* 189. (Од. Сп. 145—147) „кога любо мала и гошма из земље царства ми и краљев“.

⁴⁾ в. *Нов. Зак. Сп.* 701—705; црква Св. Николе под Кошљем прилаже се манастиру Св. Арханђела под Призреном.

⁵⁾ Овај израз долази у повељи г. 1355 мн. Св. Николе у Добрушти: „ли кефалија ми повелоца ми кнезь ми севасть, истомже одь владуицих ми земли царства ми по обичајамь српскимь“ *Нов.* *ib.* 720.

грчког права (кроз Номоканон и Прохирон). С друге стране — и „грчке“ земље имају врло много српског становништва, нарочито по селима, ту се јавља и српска властела, и српски чиновници као напр. *жујани*.¹⁾

У ствари подела између српског и грчког права није могла бити извршена ни на територијалном основу, ни на основу личних статута. Становништво је било сувише измеђано. И права тежња Душанова била је да читаву своју државу уреди по неким јединственим „православним законима“. За све области морало је важити исто право православне цркве и православних царева, са неким само допунама и променама, које се јављају услед потреба српског народа и српских обичаја. Те српске допуне морају да важе и на северу и на југу, само се на северу много чешће примењују.²⁾ И у предговору ДЗ и у самом ДЗ (као и у СС) не прави се никаква разлика између Срба и Грка у правном погледу. Нису они победници и побеђени, него равноправни грађани, *православни* и једни и други. Царске повеље писане су без разлике српски и грчки, оба су језика званична; сам је владар — цар Срба и Грка, он сазива „властелу српску и грчку“,³⁾ свештенство српско и грчко на „сабор Српски и Грчки.“⁴⁾

Да се његова држава приближи византијској култури, уводи Душан византијски церемонијал на двору као и многобројне византијске титуле. Његови рођаци и сарадници, војводе и властела постају сад деспот, севастократор, *несар*, велики слуга (*μέγας δούλοτικός*), севаст, велики логофет, протовистијар, двородржица (*κουροπαλάτης*), алагатор.⁵⁾ Византијско државно уређење преовлађује сад у Душановој царевини, ипак треба се

¹⁾ *Зовљани* у грчким повељама Душановом Ватопеду 1346 г. (о имњанима у јужним земљама) и мн. св. Анастасије (оно Зихне, г. 1345 *Нов. Зак. Сп.* 586, 743.

²⁾ *М. Попић* мисли да је ДЗ важио „за све Србе у старој Српској држави, а грчко-византијски закони вредили су само за побеђене“ и да је „персоналитет закона оног доба искључно мешање њихово“. (*Архив*, XXIII (1923), стр. 340).

³⁾ На саборе 1349 (*А. Соловјев*, Од. Сп. 151) и 1355 (*А. Соловјев*, Два прилога, *Гласник Св. Н. Др.* II, 35).

⁴⁾ „Стефан цар събра съборъ сръбскыи и гръцкыи оу градоу Серу“ г. 1354 *Сказание о архіеі Сръбскыи*, *Гласн.* XI, 160 „со всѣми зборомъ Сръбскыи и Грцкыи земаи и Поморскыи“ повеља 10 авг. 1355, *А. Соловјев*, Два прилога, 31.

⁵⁾ в. *Св. Новаковић*, Византијски чиновни и титуле, *Глас* LXXVIII (1908).

сетити да су сви (или готово сви) носиоци државног уређења ипак Срби пореклом.¹⁾ Ти Срби чврсто везани за Душана, имају тежак задатак да управљају освојеним грчким крајевима, да их прилагоде српској превласти и да се сами прилагоде грчкој култури. То су рођак Душанов, деспот Оливер у Злетову,²⁾ полубрат Душанов деспот Симеон у Епиру,³⁾ шурак Душанов деспот Јован Асен — у Авлони и Белграду⁴⁾, *несар* Прељуб — у Јањини и Влахији⁵⁾, *несар* Воихна — у Драми и др.

Сви су они управљали у грчким областима и без сумње по грчким законима. Сваком од њих био би од велике користи један српски превод грчких закона.

Велика освајања Душанова г. 1345—1349 издавала су и велики његов законодавни рад. Овај законодавни рад врши се у неколико праваца: у издавању многобројних повеља, у превођењу и систематизацији византијских закона, и у кодификацији нових законских одредаба којих нема у византијским збиркама.

Главна је тежња тог рада — да се у новом царству учврсти правни ред Византије, да се својим грчким поданицима Душан прикаже не као узурпатор него као легитиман цар, и да се тиме олакша пут *ad acquirendum totum imperium Constantinopolitanum*.⁶⁾

Треба се сетити да је законодавни сабор 21 маја 1349 радио непосредно после тога што су чете Прељубове освојиле Епир, Акарнанију и Тесалију и дошле до граница франачких у Коринском заливу. После тог сабора 1349 крене сам Душан на освајање Солуна, друге престонице Византијског царства.⁷⁾

¹⁾ *Св. Савинојевић*, о. с. 13.

²⁾ Оливер „Грчкињ“, ожењен Грчкињом Маријом, уп. *Ј. Радоњић* у *Гласу* LXXXIV (1914) и *Јар. Ист. Срба*, 287.

³⁾ Ожењен се Томаном, ћерком грчког Деспота Јована и брзо се погрчио. После смрти Душанове јавља се као „цар Грка и Срба Симеон Урош Палеолог“ (грчке повеље, *Гласник* XVIII, 201; *Нов. Зак. Сп.* 791).

⁴⁾ Потписује се: „Επί 6 δεσποτός Κωνσταντινου“ на повељама писаним српски. *Слом.* XI, 30.

⁵⁾ *Гласник* XIV, 235; *М. Orbini* наводи да је *несар* Прељуб био намесник у Етолији.

⁶⁾ *Љубић*, *Листине* II, 326.

⁷⁾ Лети г. 1349 српска војска опсела је Солун (*О. Тафтал*, *Thessalonique*, стр. 243). Повељу 28 маја 1350 издаје цар Душан „од Солуна гредући“. Од. *Слом.* 152.

У Солуну је у то време куцао пулс једног врло развијеног и интензивног живота. С једне стране — озбиљан правнички рад на кодификацији, с друге стране — јака страначка борба која излази из оквира личних симпатија према Кантакузену и Палеологу и прелази у праву социјалну револуцију.

Кроз читав XIV и XV век византијски правни живот зна само за два нова правничка дела и оба су извршена у Солуну, док се у Цариграду не јавља ни један правни колектор. Оба су солунска правна зборника постала за време краљевања Душанова. Г. 1335 састави јеромонах Матија Властар свој *Συνταγμα κατὰ στοιχεῖον*,¹⁾ у јануару г. 1345 заврши номофилакс и судија Солунски кир Константан Арменопуло свој *Βιβλίον τῶν τε Θεῶν καὶ ἀλλοθενῶν νόμων*, познати и под називом *Πρόχειρον νόμων*, и најчешће као *Ἐξάβιβλος*, због своје поделе и шест књига,²⁾ Матија Властар унео је у свој зборник сву најважнију грађу и црквеног и световног права, коју је расподелио у облику азбучног речника, (у 24 главе од Α до Φ).³⁾ К. Арменопул је у свој зборник унео само световно право, које је доста систематски расподелио у шест књига (I — de jure et de personis, II — jura in rem, III — obligationes, IV — брачно право, V — наследно, VI — кривично).⁴⁾ Црквено је право Арменопул обрадио доцније у једној мање познатој књизи *Επίτομη σαποπιш* (опет подељеној у VI књига).⁵⁾ Оба компилатора држе се у главноме Прохирона што се тиче световног права), ипак су световне законе допунили и многим најважнијим одредбама из Василика и доцнијим Новелама, напр. Новелом г. 1306⁶⁾. Као збирка оног права које је важило

¹⁾ в. *Mortreuil*, *Histoire* III, p. 457—464; *Флоринекја*, Памјатники, 293—306, *Новак*. Слут. IV—VIII

²⁾ *Mortreuil*, о. с. III, 349—376 и 495—499.

³⁾ Азбучни је ред примењен већ у зборнику *Μικρὸν κατὰ στοιχεῖον*, који по *Zsch. Gesch.* 26, свјед. у време цара Јована Ватаца (1222—1255).

⁴⁾ *Переводъ ручной книги законовъ К. Арменопула...* Од. 1908.

⁵⁾ Шт. у *Leunclavii Jus gr.-rom.* 1596. t. I, p. 1—31. *Св. Новакових* (Синтагма, IV) побрвао је ова два дела.

⁶⁾ Вероватно ипсу служили директно Василикама, него су црели из неког *Συνοψις Basilicorum*. Питање о изворима Властара проучио је *Н. Илликја*, Синтагма М. Властара, М. 1892. Г. 1923 био је објављен темат за на граду из Сугасове задужбине у Атини: „Извори Арменопула“, *S. Kouçéas L'état actuel des études byzantines en Grèce. Bull. hist. Acad. Roum.* XI (1924), p. 168.

у Византији XIV в., обадва су зборника добили велику популарност на читавом православном Истоку, преживели су и пад Византијског царства. По грчким (и српским) манастирима много чешће наилазимо на Властареву Синтагму него на Номоканон.¹⁾ У световним судовима садашње Грчке и у Бесарабији важи још и данас Арменопулов зборник.²⁾ Обадва су зборника крајем XV века преведена на народни грчки језик.³⁾ При тој великој популарности обадва зборника пада нама у очи једна чињеница. Док се Синтагма Матије Властара налази у српском преводу и у потпуном облику (око 20 рукописа) и у српском скраћењу (око 16 рукописа) и у доцнијој преради, стопљена са Закоником Јустинијана (око 10 рукописа), Арменопулово Шестокњижје сасвим је непознато Србима. Не постоји ни српски превод Арменопула, чак ни један грчки примерак Арменопулов у српским манастирским књижницама.

Држимо да је узрок томе у политичким приликама. Превод грчких законодавних зборника у то време није био дело приватне иницијативе, него је постао по званичној потреби,⁴⁾ као некад Светосавски превод Номоканона. Можемо претпоставити да се Душан упознао с Властаревом Синтагмом после заузећа Сера (окт. 1345), највероватније приликом свог боравка на Св. Гори зими 1347—1348, да је онда наредио да се тај зборник преведе и скрати, и да с тога није било више потребе да се преводи још и Арменопулов зборник.

Али можемо те чињенице довести и у неку везу са политичком позадином, са социјалном и верском борбом која је у то време беснела у Византијској царевини.

¹⁾ *Mortreuil*, III, p. 457—459 зна за 42 грчка преписа Власт. Синтагме, *Флор.* о. с. 296 долаје томе још 10. Познати су нам 19 српских преписа потпуно Власт. Синтагме, док преписа Светосавског Номоканона само 5 (Иловици, Рашки, Морачки, Савински и Сарајевски).

²⁾ За време турске владавине био је Арменопулов зборник обавезан за хришћанске судове у Бугарској и у румунским кнежевинама (*Бобчев*, *Лексин* 171).

³⁾ Арменопуло — г. 1490, Властареву Синтагма — г. 1498; осим тога преведен је Арменопуло г. 1804 на румунски, а г. 1814 — на руски језик, као важеће право у Бесарабији. *Флор.* Пам. 296. *Mortreuil*, III, 363—365 зна за 45 грчких преписа Арменопула из XIV—XVII века и за 14 штамп, издана од којих је прво г. 1540 у Паризу (*Πρόχειρον νόμων, το λεγόμενον ἢ Ἐξάβιβλος*).

⁴⁾ Слично мисли и *Св. Новаковић*, Слут. XXXII—XXXIII.

Године 1342 избије у Солуну револуција. Демократска странка зилота устаје против узурпатора Јована Кантакузена у име законитог цара Јов. Палеолога.¹⁾

Привидно измирење солунских странака г. 1344 под великим примићуром Јов. Апокавком, као управником Солуна, није било дуготрајно. Шеф зилотске странке Михајло Палеолог убијен је од присталица Кантакузена; онда брат убијеног, Андрија Палеолог, диже на побуну морнаре, побуњеници заузимају варош и цитаделу; са зидова цитаделе бацају Апокавка и његове присталице, убивши на тај начин око стотину аристократа (6 априла 1345). У Солуну ствара се нека демократска република, која неће да призна Кантакузена. У то време Душан је већ ушао у борбу с Кантакузеном (а овај се измири с Палеологом). И Кантакузен на неколико места окривљује зилоте да су они били оруђе у рукама Душановим, да су они чак хтели предати Солун српском цару.²⁾ Ипак су се зилоти показали добри родољуби, јер кад је Душан у лето 1349 опсадио Солун, борили су се против њега. С друге стране, дуго нису хтели признати владу обојих царева грчких, који су лично дошли у солунско пристаниште у том опасном тренутку. Тек зими 1349—1350, док је још Душан стојао под зидинама Солуна, предали су се зилоти Кантакузеном, који је ушао у град, неке од зилота казнио смрћу и тиме завршио ову интересантну страну византијске историје.³⁾

Врло је вероватно да је Душан ипак рачунао на неку наклоност зилота да заузме Солун. Да придобије симпатије Солунаца, могао је слободно да прими за своје судије правни зборник Солунца Властара. Имао би мање разлога да уводи дело Арменопулово, јер у колико знамо, био је Арменопул велики властелин и блиски рођак Кантакузена, у то време противника и зилота и Душана.⁴⁾

¹⁾ в. *O. Tafrali, Thessalonique au XIV-me siècle*. Par. 1913. p. 220—237. Ова је борба појачана још и верским распрама. Зилоти сматрају себе за строго православне, за њих су и светогорски калуђери, који се боре против цариградског патријарха Јов. Калеке и више прикрене јерархије, уп. *Јаковенко, Виз. Врем.* XXI (1914), 180 и *А. Васильев, Ист. Византии*, II.

²⁾ *Сant.* IV, p. 104, 109, 113, 117; уп. *Tafrali*, 247—251.

³⁾ *O. Tafrali*, о. с. 250—252.

⁴⁾ Једине биографске податке о Арменопулу доводи *Ник. Комнен Паладопуло* (*Prænotationes mystagogicæ ex jure canonico*. Patavii 1697) иначе

Борба политичких странака у Солуну била је само једна епизода према великој верској борби која је потресла читаву Византијску царевину у г. 1341—1352. То је позната борба варлаамита и исихаста, коју можемо сматрати као борбу између присталица западне схоластике, блиских компромису с папом, и присталица источног мистицизма, непопустљивих према католицизму.¹⁾ Неко су време преовладали у Цариграду варлаамити, којима су нагињали царица-регенткиња Ана Палеологиња (из Савојске куће) и патријарх Јован Калека (1341—1347). У то време води Кантакузен борбу против Палеолога и зато је се, у почетку близак варлаамитима, после наслонио на многобројне присталице исихаста. Баш у то време ствара Душан српску патријаршију и венчава се за цара Срба и Грка. Реалиста-државник, цар Стефан није имао много воље за догматске контраверзе. Ипак требало је да се и он определи у том спору, одлучном за претенденте на престо. Стао је, по нашем мишљењу, на страни исихаста.²⁾

Богате даре Душанове светогорским манастирима можемо разумети само ако се сетимо да је Света Гора била у то време центар православног верског живота. Мишљење светогораца било је пресудно на цариградским саборима г. 1341, 1344, 1347 и 1356.³⁾ Прот Свете Горе био је по своме утицају такмац патријархов. За цара Душана била је велика победа што су светогорци признали његову власт и од г. 1347 нису одлазили на саборе у Цариград, него у Скопље, Сер и Крупишта.⁴⁾ Зими

доста сумњив извор. Он зна да се Арменопул родио око 1310, да је његов отац био киропапат (*κροπαπάτης*), а мајка, рођена Муцалони била кузина Јована Кантакузена; да је сам К. Арменопул био члан дворског савета цара Јов. Кантакузена. (в. *Mortreuil, Histoire*, p. 495—497).

¹⁾ *Θ. Усѣнскиј, Очерки*, ЖМНПр, 1892 № 1 и 2; *Радченко, Религ. и литер. движење у Болгарии*. К. 1898; *Krumbacher, Geschichte*, v. 100—110. *А. Лебедев, Истор. очерки состояния визант. вост. церкви*. Изд. 2-е. М. 1902.

²⁾ О утицају исихаста на арх. Давилу говори *М. Васил, Прилози*, VI, 237—245. Вреди споменути да исихастима припадају вероватно и Св. Петар Кориншки, *Радченко*, о. с. 174, и Јаков митрополит серски, *Murko, Geschichte*, 145.

³⁾ *Θ. Усѣнскиј, ib. passim*; *Порф. Усѣнскиј, История Афона*, III, 177.

⁴⁾ На сабор г. 1351 у Цариград нису дошли светогорци, послани су само два јеромонаха с писменим својим мишљењем у корист Гр. Паламе. *Θ. Усѣ. ib.* 392.

г. 1347—1348 бораве цар Душан и царица Јелена на Св. Гори, постају ктитори манастира, диве се испосничком животу, уче се од светогораца многим корисним речима.¹⁾ Света Гора била је одлучно против варламита на страни исихаста. Исихастима нагињао је већи део клира и народа у Византији Већ г. 1347 побеђује исихазам у Цариграду, збачен је патријарх Калека и замењен Исидором.

У то време опредељује се Душан на Св. Гори за исихасте, за строго „православље“. Колико је он уложио труда да убеди главу исихаста Григорија Паламу, да напусти Кантакузена, да пређе у Србију и да буде изасланик Душанов у Цариграду.²⁾ Није у томе успео, али су сви светогорци постали поданици и саветници Душанови, пружили су му тим велику помоћ, могли су да му пруже још већу, још пресуднију.³⁾

У то је време без сумње почет превод Синтагме. Зашто Синтагме, не Арменодулова Прохирона? Зато што је Матија Властар васпитаник Свете Горе, ученик и друг утицајног прота кир-Исака, главе светогорског, зато што је Властар у то време вероватно боравио на Агону, склонивши се од солунских нереда.⁴⁾ Зато што је Властар био један од истакнутих исихаста, писац расправе Περὶ τῆς θείας χάριτος ἢ περὶ τοῦ θείου φωτός.⁵⁾

¹⁾ А. Соловјев, *ib.* 134.

²⁾ Нудио му је почаст, области и приходе ако пређе у Србију. О тим разговорима Душановим с Паламом на Св. Гори спомиње патр. Филотеј, в. *Θ. Успенский*, о. с. 413—414.

³⁾ Помоћу исихаста дошао је г. 1347 Јов. Кантакузен на цариградски престо.

⁴⁾ О. М. Властару пише се у р-су Моск. Сив. Б. бр. 276 „бао је у Солуну калуђер и презвитер, муж благочастив и образован, зналац и божанске мудрости. Био је ученик дивног међу калуђерима кир-Исака, у његовом манастиру заврши свој живот“. *Арх. Арсеній*, Писмо М. Властара, М. 1891, стр. 1. Кир-Исак је прот. Са. Горе од г. 1322, најуглашенији између исихаста; г. 1342 заточен од варламита у Цариграду, од г. 1347 опет на Св. Гори. Податак да је М. Властар завршио свој живот на Св. Гори, врло је важан. Имамо податак да је М. Властар живео г. 1355. Вероватно је он од солунске страначке борбе отишао опет на Св. Гору, да ту мирно пише о божанској дубави и божанској светлости. Тај одлазак на Св. Гору могао се десити већ г. 1345, алиде сасвим је вероватно да је М. Властар био на Св. Гори за време доласка Душанова.

⁵⁾ Нештампана, спом. *Арсеній*, Писмо М. Властара, стр. 2, и *Krumbacher*, *Gesch.* 105. Осим тога пише М. Властар још „Изобличеније заблуда Латин-

Утицај исихазма на Душана осећа се и у самом факту превођења Властарове Синтагме и у одлучном ставу, који почетни чланови ДЗ г. 1349 заузимају против католицизма и других јереси. „Сим же образом да се очисти хришћанство“; Душан је осетио потребу да се покаже строго православан пред очима најуглашеније верске стравке у Византији.

А дело К. Арменопула није могло да буде примљено од Душана у том акутном тренутку. Мада много бољи правник од Властара, био је Арменопул сумњив исихастима, као писац — заштитник варлаамита, као аристократа наклоњен латинској јереси.¹⁾

2. Значај византијског права на хришћанском Истоку.

По византијским схватањима, која су нашла свој израз у прописима Еваногоге, први је задатак једног православног владара да чува све прописе Светог Писма и седам насељенских сабора, као и све писане римске законе.²⁾ Ипак овај конзервативни задатак владара не смета му да буде *кодификатор*, — да старе прописе црквеног и световног права скупља, да од њих начини избор, да их расподели по извесном систему. Тако су радили и велики Јустинијан, и Василије Маћедонац, и Лав Мудри. Конзерватизам византијског права не смета ни да цар буде *законодавац* — да попуњава празнине закона, да издаје новеле, да укида старе законе, да издаје читаве нове зборнике. Опет су тако радили и Јустинијан и његови наследници. Само једно је ограничење — тај легисла-

нца“ (ншт. рук. МСмБ. бр. 149) и писмо принцу Ги де Лузињану о латинским заблудама (шт. *Арсеній*, о. с.) где расправља питање о квалитетном и пресном хлебу (о азмиству, ул. чл. 6 ДЗ).

¹⁾ Међу варлаамите ставља Крумбахер и К. Арменопула, који schied nach Fabricius, *Bibl. Gr.* XI, 266. einen Tomus gegen Palamas. (*Krumb.* 103). Против Арменопула пише патр. Филотеј поводом питања о црквеном проклетству (до г. 1353 — шугман светогорски; *ib.* 108) ул. чл. 5 ДЗ. У исповедању вере, писаном од К. Арменопула, налази се сасвим латинско учење да Дух Свети полази од Оца и од Сина. *J. Leunclavi*, *Juris Gr.-R.* I, p. 552. *Eiusdem Armenopoli expositio fidelis orthodoxae*. И Дмитрије Кидон (варлаамита), нагиње латинском гледишту у питању о *ilioque*. *Ридченко*, о. с. 168.

²⁾ Ἡρόκλειος ἐκείθεν καὶ διακέρπει ὁ βασιλεὺς πρῶτον μὲν πάντα τὰ ἐν τῇ θεῖᾳ γραφῇ γεγραμμένα, ἅπαντα δὲ καὶ τὰ παρὰ τῶν ἁγίων συνόδων δογματισθέντα. Ἐν δὲ καὶ τοῖς ἐκκαθαρμένοις Ἑσραϊκοῖς νόμοις. (*Epanagoge*, t. II, c. 4).

торски рад не може да се коси с основама православне вере. Зато је био осуђен од доцнијих нараштаја законодавни рад јеретика Лава Исавријанаца.

Пошто се византијски цар сматра у принципу за јединог цара свих православних,¹⁾ византијски закони морају у начелу да важе за све православне државе. То се најбоље види из примера румунских кнежевина.²⁾ Оне су давно (од XIII в.) живеле својим засебним политичким животом, нису ни имале етнографских веза са Грцима. Ипак кад је око г. 1401 кнез Александар Добри хтео да створи законе за Молдавију, замолио је цара Манојла Палеолога за примерак Василика. Из Василика изабрао је оно што му је изгледало корисно и применљиво за његово време. На тај начин постаје (по причању Д. Кантемира) први молдавски законик.³⁾ У другој половини XV в. служе се и влашки и молдавски војвода словенским преводима Властареве Синтагме.

Чак после пропасти Цариграда траје још велики ауторитет византијских закона. Г. 1646 јавља се други законодавац у Молдавији, кнез Василије. На његову заповест даде велики логофет Јевстратије у штампу нови законик, у којем је законик кн. Александра попуњен многим одредбама опет из Василика. У XVIII в. овај је законик истиснут позивањем молдавских господара на Василике у самом извору, и осим тога, употребом Синопсиса, Инститиција Теофила и нарочито Шестокнижија Арменопулова. Г. 1816—1817 изда кн. Скарлат Калимах у Јашу нови грађански кодекс за Молдавију (*Κώδικς πολιτικός*) који је опет у главnome заснован на Василикама, писан је и штампан грчки и тек после тога преведен и на румунски. Да је у Бесарабији важио и кроз XIX в. зборник Арменопулов, било је већ споменуто.

Велики утицај грчког права у Молдавији и Бесарабији можемо једним делом објаснити утицајем господара — фана-

¹⁾ Г. 1391 пише цариградски патријарх в. кн. Василију Дмитријевићу да је цар византијски „велики цар, господин и начелник васељене“, да је он „цар свих хришћана“ и да се његово име мора спомињати у свим хришћанским пријамима. Руск. Ист. Библи. VI прил. № 40; *Дьяконофф*, *Очерки*, 412—413.

²⁾ Чувени канониста Валсамон пише Марку Александријском, да су Василике обавезне за св: хришћане на свету. *П. Безобразов*, *ЖМНПР*, 1898 № 10, стр. 409.

³⁾ *Zachariae*, *Gesch. d. Einl. s. XV*; стр. 128. *А. Соловьев*, *Значај виз. права на Балкану*, Год. Чуп. XXXVII, стр. 13.

ријота у XVII—XIX веку. Али и у Русији, која је географски била много удаљенија од Грчке и није знала за грчке владаре, осећа се знатан утицај византијског права. Примање хришћанства довело је собом Номоканон. Норме византијског права примењиване су од црквених власти према клиру и свим црквеним људима. Све парнице које се односе на верска, морална и породична питања, на наследство, подлеже црквеном суду.¹⁾ Само је кривично право дуго време стојало изван утицаја византијског права. Али са појачањем монархиске владавине, нарочито од примања царске титуле по византијском начину (г. 1549) продиру византијска схватања и у кривично право.

Интересантну паралелу Душанову законодавству пружа руско законодавство XVI и XVII века. У то време сматра се Русија с правом за једино православно царство, за Трећи Рим, за наследника Другог Рима — Цариграда. Јован III венчава се г. 1472 наследником Палеолога и прима као руски грб двоглавог орла. Ипак је царска титула званично примљена тек 17—XII г. 1549 крунисањем младог Јована IV. И одмах после венчања на царство почне Јован IV да издаје законе. Г. 1550 изда он зборник световних закона „Судебник царски“, који је у ствари само попуњено издање Судебника Јована III. Г. 1551 сазива цар земаљски сабор да утврди Судебник, и ставља му сто питања и изазива тим црквено законодавство сабора — т.зв. „Стоглав“.²⁾

Од својег је деде Јован IV изследио богату библиотеку грчких и латинских књига, између којих се спомињу многобројна правничка дела. Цар Јован IV наручио је првом приликом превод Јустинијанова Кодекса на руски језик.³⁾ Није нам

¹⁾ *И. Калачов*, *О значених Кормчей*, Чтениа 1847, III, В. *Иконников*, *Опытъ изъясненія о культур. влѣнии Византии*, стр. 301.

²⁾ *Влад. Будакоз*, *Обзоръ*, изд. 5-е стр. 224.

³⁾ Заробљеник из Ливоније, пастор *Јован Вейерман* доноси тачне податке о библиотеци Јована IV латински — Т. Livius, Cicero de Republica, Suetonius, Tacitus, Corpus Ulpiani, P. papiani, Pauli, Justiniani, Codex Constit. imper. Theodosii, Justiniani Codex Constit. et Codex Novellarum (ова су рукописи на пергамену у латини повезани); грчки — Polybius, Basilicae, Novellae, Constitutiones, Interpretationes Novellarum, Justiniani leges agrariae, Epheni (?) translatio Pandectorum etc. Цар наручио су је превозе Ливија и Код. Јустинијана (ЖМНПР. 1834, том: В. *Иконников*, *Опытъ исъясн.* 56—57).

познато, је ли тај превод био остварен; библиотека Грозног цара пропала је за време немира г. 1605—1613.¹⁾

Али кад се г. 1648 цар Алексије решио да изда нови законик, он је законодавном одбору поставио као први задатак: „исписати из правила св. апостола и св. отаца и из градских закона грчких царева одредбе које су пристојне царевом и земаљском делу“, тек на другом месту спомињу се одредбе и укази руских царева и великих кнезова.²⁾ И законодавни одбор кн. Ник. Одојевског заиста је на првом месту искористио византијске законе (а после тога и Литвански Статут 1588 г. и Судебник царски г. 1550 и многобројне указе руских царева). После шест недеља, 1 септембра 1648 скупи се Земаљски Сабор. На томе Сабору био је прочитан, претресан и примљен пројект састављен од одбора. 29 јануара г. 1649 рад је Сабора завршен,³⁾ и „Соборное Уложение“ одмах је дато у штампу.

По истраживањима руских научника,⁴⁾ позајмице из византијског закона налазе се у „С. Ул.“ у гл. I (чл. I. о богохулству) у гл. II (о кривичним делима против владара), у гл. VII (о деликтима у рату), у гл. X (о најезди, о паљевини, о деликтима из неиспуњених уговора), у гл. XVII (о наслеђивању глувонемих), у гл. XXI (о намерном убиству), у гл. XXII (о убиству и др. кривичним делима).⁵⁾ Видимо, да је утицај византијског права постао нарочито осетан у кривичном праву, у оној области права, која је некад била ван њена домашаја.

¹⁾ Г. 1556 наручно је Јован IV бољи превод Властареве Синтагме (распоређен по словенској азбуци). Та прерала, извршена од молдавског митроп. Макарија, није ипак доспела у Москву (налази се у Лавову). *Е. Кадужанцић, Обзоръ слав.-русска. пам. К. 1877, стр. 47.*

²⁾ „Которыя статьи написаны въ правилѣхъ св. апостолъ и св. отецъ и въ градскихъ законѣхъ Греческихъ царей, а пристойныя тѣ статьи къ государственнымъ и къ земскимъ дѣламъ, и тѣ би статьи выписати“, указ 16 јула 1648 г. „Соборное Уложение“ М. 1907, стр. 5.

³⁾ в. *Малиновскій, Лекции по ист. рускаго права, В. 1914, 1—69, 71.*

⁴⁾ *Н. Калачов, О значеніи Кормчей, Читеніа 1847, III, стр. 108—114.*

⁵⁾ У гл. I СУ — позајмице из Proch. XXXIX, 10 et 1; у гл. II — из Proch. XXXIX, 18, et 4; у гл. VII — из Proch. ib. 17, 53 et Ecl. XVI, 33; у гл. X — из Proch. ib. 39, 51, 76, 77; et XVII, 1; XXXIX, 18 et 48; XVII, 10, XXXIX, 40 (et Ecl. XVI, 43, 29, 45); у гл. XVII — из Proch. XXX, 13; у гл. XXI — из Proch. XXXIX, 79; у гл. XXII — из Proch. XXXIX, 35, 37, 78, 36, 6, 8, 87, 80, 81, 2, 32, 31, 32 (et Leg. Mos. 6, 7), в. *Н. Калачов, 108—110. Многе су од тих позајмица забележене на оригиналу СУ напоменом: „Изъ Грцкоуѣхъ“.*

И то је разумљиво. Појачана монархиска владавина прелази јавно-правном гледишту на гоњење криваца и ту налази јак ослонац у римско-византијском праву. А после С. Ул. г. 1649 послао је цар Алексије свим војводама (намесницима) исписе из грчких закона Номоканона да се по њима суди у кривичним делима.¹⁾

Одлуке црквеног сабора г. 1667 у Москви позивају се на много места на грчке законе (у питањима о делокругу црквеног суда и о кривичним делима), позивају се чак на три места и на Синтагму Матије Властара.²⁾

Историја права једне мало познате хришћанске државе на другој периферији Византије показује опет велики утицај који врше суседне културе на систем права мањег народа.³⁾ Прастара Јерменска држава налази се од времена Александра Македонског на граници између јелинистичке и персијске културе. Год. 387 после Хр. подељена је између Персије и Византије. Јустинијан покушава да у своме делу Јерменске уведе византијско право (Nov. XXI de Armenis). Ипак расцеп између јерменске и православне цркве у многоме смета утицају Византије, и Јерменска има више додирних тачака са Сиријом и Палестином, насланила се у црквеном праву на Мојсијево законодавство. После уништења Персијског царства од Араба (г. 654) и Јерменска робује Арабима, ипак од г. 859 добија неку самосталност, нарочито под династијом Багратида (887—1045).

Немамо тачних података о законодавству до краја XII века. Само г. 1184 јавља се први јерменски кодификатор, свештеник Мехитар Гош (у источној, т.зв. Великој Јерменији). Његов зборник „Датастанагирх“ има врло сложену садржину. Између 251 чл. тог зборника многи су узети из Мојсијевог кривичног права, нешто из закона старих краљева, много из

¹⁾ *Карамзинъ, Историја III, прим. 222; Иконниковъ, о. с. 310.*

²⁾ Полное Собрание Законовъ, т. I № 412; 1667 јуна 17. Выписка изъ дѣлѣній Собора бывшаго въ семь году въ Москвѣ. Наводи се М. Властар у питањима о казни за прављење лажног новца (ib. стр. 702), о другом браку свештеника (ib. 705) и о крађи у поврату (ib. 702).

³⁾ *J. Karst, Grundriss der Geschichte des armenischen Rechts, ZvR. XIX (1906), s. 312—411 i XX (1907), s. 14—112. J. Kohler, Das Recht der Armenier, ZvR. VII, s. 385—437. Ars. Klüdschian, Ueber Karsts Grundriss, ZvR. XXIII (1910), 371—381.*

обичајног права. Мехитар није знао грчки, и утицај византијског права није знатан у томе зборнику. Откад је г. 1230 Велика Јерменска изгубила своју самосталност под навалом Турака, остао је у црквеним судовима као извор права зборник Мехитара Гоша. Али у западној, Малој Јерменији (Киликији) много је јачи утицај Византије и крсташа. Напр. год. 1196 превео је архиепископ гр. Тарса, Нерзес Ламброн, читав грчки зборник, јер није нигде нашао грађански законик за краља Лава Рупена. Зборник обухвата: 1. Мојсијев Закон, 2. Еклогу, 3. Новелу царице Јерине и изводе из Јустинијанових Новела, 5. Сирско-римски законик, 6. *Nomos stratiotikos*, 7. Допуне из породичног права (с грчког). Овај зборник био је у употреби у Малој Јерменској у XIII веку. У то време Мала Јерменска везује се за латинске крсташке државе и прима неке црте феудализма.¹⁾

Око г. 1263 преводи велики конестабли Сумбат с француског на јерменски Антиохијске Асизе, зборник грађанских закона издат од грофа Боемунда VI.²⁾ Нешто доцније враћа се Сумбат националном праву и прерађује ради судских потреба споменут зборник Мехитара. Око г. 1360 пропадне и Мала Јерменска, али црквени и изборни судови држе се својих старих зборника. И вреди споменути да од ове три струје (византијске, француске и националне) била је византијска струја најјача. Кад су почетком XVIII века руски цареви дали широку самоуправу јерменским трговачким општинама на југу Русије, ове општине поднеле су као своје прастаре правне зборнике — компилације из Јустинијанова права, позивајући се да је од времена Јустинијана византијско право постало обавезно за Јерменску. Олсејни законници Астраханске општине (г. 1746) и Нахичеванске (г. 1765), потврђени од руских царица, регулишу и кривично и грађанско и судско право сасвим по начелима римско-византијском.³⁾

Исти утицај византијског права видимо још у другој хришћанској држави на далеком Истоку — у Грузији (Ђур-

¹⁾ О везама Мале Јерменске са крсташима и са кипарском династијом Луизиана в. *J. de Morgan, Histoire du peuple arménien*. Paris 1919.

²⁾ *Assises d'Antioche, de Sempad le connétable*, éd. par la Société Mekhitariste de St. Lazare. Venise 1876 (преговор, јерменски текст и франц. превод).

³⁾ *К. Алексеева, Изложение законоположений, заключающихся въ Армянскомъ Судебникѣ*. Чтенія МОИДр. 1870. II, стр. 1—89.

ђијанској). Ова јуначка држава је обично савезник Византије у борби против муслимана, њезини краљеви добијају византијске титуле, на Св. Гори постаје од X в. ђурђијански просветни центар — Иверски манастир. Кроз векове служе се Ђурђијанци и црквеним православним зборницима, и византијским правом, и својим обичајним правом. Као законодавац спомиње се савременик Душанов — краљ Ђорђе V Сјајни (1318—1346), од којег је сачувана не велика збирка кривичних закона.

Крајем XVII века јавља се један велики кодификатор — царевић Вахтаг. Он је око г. 1686 саставио велики зборник права, који је и санкционисао после свог доласка на престо (као цар Вахтаг VI, год. 1723). Тај „Законик цара Вахтага“ важио је кроз цео XVIII и XIX век, док није био постепено истиснут руским законима.¹⁾ Тај законик је једна велика и чудновата компилација из разних законских зборника.

1. На првом месту стоји „*Мојсијев Закон*“, извод из Мојсијевих кривичних закона (у 52 чл.). Овај зборник, врло популаран у хришћанској цркви, изгледа да је преведен с јерменског језика. После тога 2. „*Грчки закони Лава Мудрог, Константина и других царева*“ у 318 гл. Ово је једна значајна компилација византијских световних закона: световна грађа Властареве Синтагме допуњена је неким одредбама из Арменопула²⁾ После тога долазе законици преведени с јерменског: 3. „*Благ и истинији закон*“ у 150 гл. — ово је превод јерменског превода чувеног сирско-римског кодекса из V века! 4. „*Датасџанагирх*“ Мехитара Гоша из г. 1184 (у 281 гл.). Само после тога долазе национални закони: 5. *Закони краља Ђорђа VI* из г. 1321 (у 46 гл.). 6. *Закони кнеза Адвида* (у 176 гл.), који се деле на збирку закона кнеза Бека II из краја XIV в. и законе кн. Агбуги из сред. XV века. 7. *Закони ђурђијанских католикоса* (митрополита) у 24 гл.

¹⁾ Био је признат од руских власти и превођен г. 1813 и 1838; важио је у Грузији до г. 1859, у Мингрелији до 1870. Цео текст штампан је руски у „Юридич. Вѣстник“ 1886; анал. од В. Сокољског, Греческо-римское право въ уложении грузинскаго царя Вахтанга VI. ЖМНПр. 1897 септ., стр. 56—93. *R. Klutmann, Analyse des national-grusinischen Obligationenrechts im Kodex Königs Wahtangs VI*. ZvRechtsw. XXI, S. 426—469.

²⁾ Цар Вахтаг спомиње да су то закони „посавни њему од 4 патријарха, по којим законима вршио се суд код Грка за време царства и који су преведени на ђурђијански од вештих људи са нарочитом сарадњом самог царевића“.

до г. 1605, и напoкoн: 8. *Закoни* сaмoг цaрeвићa *Вaхшaнгa* (у 267 гл.), кoји су у глaвнoмe зaснoвaни нa oбичajнoм бурђијaнскoм прaву. Овa oгрoмнa збиркa дoнeклe личи нa Душaнoвo зaкoнoдaвствo (нa пoчeткy — Скрaћeнa Синтaгмa и други прeвoђeни збoрник, и сaмo пoслe тoгa збoрник нaциoнaлних зaкoнa) и јaвљa сe кaо интeрeсaнтaн примeр зaдoцнeлe рeцeпцијe визaнтијскoг прaвa.

3. Зaкoнoдaвни рaд цaрa Душaнa.

Акo је тoликo биo вeлик утицaј визaнтијскoг прaвa у Румунији и у Русији, у Јeрмeнскoј и у Бурђијaнскoј, гдe је тaј утицaј сaмo *рeцeпцијa* јeднoг туђeг прaвa, у тoликo је мoрaо бити вeћи у Душaнoвoј држaви, гдe oдлучнy улoгy игрa нe сaмo рeцeпцијa, нeгo јoш и *тpaдицијa* визaнтијскoг прaвa у свим „Грчким зeмљaмa“ Душaнoвe цaрeвинe.

Дa зaдoвoљи свoјe нoвe пoдaникe, мoрaо је Душaн дa пpимитe грчкe зaкoнe, дa нaпpавитe oд њих јeднy скрaћeнy збиркy зa свoјe судијe. Тo је скрaћeнa Синтaгмa Влaстaрeвa, кoјa је бeз сумњe пoстaлa у истим гoдинaмa 1346—1349, нajвeрoвaтнијe зими 1348—1349.

Ипaк улoгa прaвoслaвнoг цaрa нијe вeзaлa Душaнa дa сaмo пpимитe еп блoс визaнтијскe зaкoнe. Јeр прaвoслaвнoм цaрy дoпуштeнo је и дa бeдe кoдификaтoр и зaкoнoдaвaц. Синтaгмa мoрaлa је дa вaжитe зa свe прaвoслaвнe пoдaникe српскo-грчкoг цaрствa. Ипaк oнa нијe мoглa дa зaдoвoљи свe пoтpeбe њихoвe. Нaрoчитe стaлeшкe и eтнoгpафскe пpиликe изaзвaлe су пoтpeбу кoдификaцијe нoвих зaкoнских oдрeдaбa.

Нијe нaм ништa пoзнaтo кaкo је тeкao зaкoнoдaвни рaд Душaнoв пpед сaбoр г. 1349. Мoжeмo пpетпoстaвити дa је кaо и у Русији г. 1649 пpojeкт зaкoнoдaвствa биo пpипрeмљeн oд нeкoг oдбoрa. У тaј oдбoр мoгли су дa уђу нaпpимeр: пaтријaрх Јaнићијe (бивши лoгoфeт Душaнoв, дaклe дoбpи знaлaц визaнтијскoг црквeнoг и свeтoвнoг прaвa),¹⁾ пo вeки eпискoп (нaпp. бивши игумaн aрaнђeлoвски Јaкoв, oд г. 1348 митpoпoлит Сeрски, јeдaн Србин кoји сe нaлaзи мeђу Грцимa,

¹⁾ Јaнићијe изaбpан је зa aрхiepиcкoпa 3 јaнуaрa 1338 (*Љ. Стoјaнoвић* у Глaсy CVI, 112) пoслe смpти Дaнилoвe; вeрoвaтнo дa је Јaнићијe — бивши лoгoфeт Цoцaн, сaрaник Душaнoв кoји сe спoмeњe у пoвeљaмa г. 1333 и 1334 (г. 1340 јaвљa сe лoгoфeт Пpибaц). *Пyцић* II, 11; *MML* 109; *Пyцић* II, 47.

митpoпoлит Скoпски Јoвaн, јeдaн Грк мeђу Србимa, кoји је г. 1346 издeјствoвaо пoвлaстицe зa свeтoгoрскe мaнaстиpe,¹⁾ бeз сумњe лoгoфeт Бурђe (пoтписaн нa пoвeљи 21 мaјa 1349; из њeгoвa зaвeштaњa г. 1367 видимo дa је oн умpо кaо кyћeвлaсник у Сoлунy),²⁾ мoждa и њeгoв бpат Рaдoслaв Пoвићa.³⁾ Свa су тa лицa били пpедстaвници вeзa измeђу Гркa и Србa, свимa њимa биo би циљ дa дoвeду у склaд визaнтијскe зaкoнe и српскe oбичaje.

Из вeћ гoтoвoг пpевoдa Синтaгмe мoгли су нaчинити извoд „зa суд цaрски“. Скрaтити су Синтaгмy дo јeднe трeћинe; испустили су гoтoвo свa црквeнa пpилaвa и oдpeдбe кoјe нeмaју зaкoнскe сaнкцијe, aли oстaвили су гoтoвo бeз пpoмeнa свe зaкoнe визaнтијских цaрeвa, кoји су oдaвнa вaжили у грчким зeмљaмa кaо зaкoн, кoји су oдaвнa били пoзнaти у српским зeмљaмa, кaо дeо Нoмoкaнoнa. Тo скрaћивaњe Синтaгмe биo би пpви дeо кoдификaтoрскoг рaдa нoвoг цaрa. Тoмe скрaћeнoм збoрникy Влaстaрa дoдaтe су скрaћeнe oдpeдбe Јoвaнa Пoсникa o црквeним eпитимијaмa зa кpивичнa дeлa, јeр сe кpивичнo дeлo мoрa кaжњaвaти и свeтoвнoм и дyхoвнoм кaзнoм.⁴⁾ Зaтим дoдaт је и кpатки „Зaкoн Јустинијaнa“, кoји је вeрoвaтнo вaжio у српским aгрaрним oднoсимa и пpе Душaнa. Овaј збoрник грчких зaкoнa мoгao је дa бeдe oдмaх пoслaн судијaмa кaо зa њих oбaвeзaн пpиручник. Вeрoвaтнијe је ипaк дa је цeо тaј збoрник биo пpочитaн нa сaбoрy 1349 г. нa знaњe свим члaнoвимa сaбoрa, кaо oбaвeзaн збoрник прaвoслaвних зaкoнa. Нaрoчитa пoтврдa тoг збoрникa oд стpaнe цaрa нијe билa пoтpeбнa, oн је вaжio вeћ сaм пo сeби кaо „зaкoн свeтих oтaцa“, кaо „*επις και δελοσ υβρις*“. Ипaк зaтo штo

¹⁾ Нa грчким пoвeљaмa мaн. Кcиpoпoтaмy, Есфигмeнy, Вaтoпeдy aпp-мaјa 1346 пишe сe *Δεχ τοσ πρωτοεργων Σκοπιου μητροπολιτου υπαρχικου Γωαννου + (Фaлoр. Ав. aктa, 97)*

²⁾ Биo је у сpoдствy с дyбpовaчкoм пoрoдницoм Longo (*Слoм*, XI, 8).

³⁾ Зa вpeмe Душaнoвo вpшнo је судскe функцијe (Глaсник Св. Н. Дp. II, 35), дoшнијe јaвљa сe у Сeрy кaо кeфaлијa (Виз. Вp. XII, Эсф. № 18) и кoјo рoђaк Душaнoвe цaрицe, кир-Тoрникo Рaдoслaв.

⁴⁾ И извoд из пpилaвa Јoвaнa Пoсникa је дeлo Мaтијe Влaстaрa. *Арх. Арсeнић* Писмo М. Влaстaрa, стр. 2. Пoчeкaд сe дyхoвнe кaзнe зa кpивичнa дeлa нaрoчитo пoштpивaју, нaпp. грчкe сaбoрскe oдлyкe XII—XIII в. пpетe знaтeмoм зa нeвeрy (вeлeкнaдaјy) *Migne, Patr. graeca*, t. 150, p. 41, a бyгaрскe сaбoрскe oдлyкe XIII—XIV в. знaтeмoм зa рaзбoјништвo и кpaђy. *М. Пoдpу-жeнкo*, Синодикъ 69.

је ССинтагма примљена од Душана као ручна књига, сматра се она у Хиланд. и Раков. препису као „Законик благочестивог господина цара Стефана“, као „Законик... по уставу црковному и преданију св. оцаца и судова градских састављен и утврђен од цара Стефана“.

Тек после тих грчких зборника у српском преводу, јавља се прави Душанов Законик г. 1349. Неки нацрт његов могао је да постане већ у одбору пре сабора, изгледа ипак да је ДЗ већим делом постао тек на сабору г. 1349 као кодификација захтева појединих сталеза, као неопходно регулисање оних сталешких односа, о којима се не говори у грчким зборницима. У том погледу имају донекле право они писци, који са Мијушковићем, сматрају ДЗ за *устав* Душанове царевине.¹⁾

Он ипак није само устав, јер се у њему налазе и многобројне одредбе из црквеног права, из кривичног права, нешто из грађанског и нарочито много из поступка. Циљ је тих чланова да попуне празнине грчких зборника и да дефинишу оне одредбе српског обичајног права, које могу да важе и даље у Душановој царевини.²⁾

Тако је вероватно постао Душанов Законик г. 1349, у тесној вези са Скраћеном Синтагмом, Правилима Јована Посника и са Закоником Јустинијана. Ова тесна веза најбоље се осећа из тога, што преглед садржаја има сама СС, као најопсежнији део законске збирке. Оно што се не налази у СС, треба судија да тражи у ЗЈ и у ЗД.³⁾

Сложене прилике сложеног српско-грчког царства изавале су ипак потребу и даљег легислаторског рада.⁴⁾ Душан

1) Др. Мијушковић, Систем ДЗ „Српски Преглед“ 1895, бр. 4—5.

2) То је и мишљење Флоринског. Пам. 442—443.

3) На свјетлост ових закона, обичаја и устава Цар Јустинијана и законик благочестивог цара Стефана.

4) Треба се сетити да после издања Законика, Душан крене на Солун и најоубијаније мисли о освајању Цариграда. 13 априла 1350 његов покансар Михаило Бућа јавља млетачком сенату да је цар већ освојио „decem partes Romanie imperii Constantinopolitani“, недостаје му само Цариград, зато иуди савез Млетцима „quod dicta civitas subjugetur“. *Ljubic*, III, 175. Млетци су одбили савез против Цариграда, ипак у дипломи за млетачко грађанство, коју су 25 маја издали Душану, признају му титулу „цара Грка и краља Срба“ (ib. III, 185). 28 маја 1350 цар се већ повлачи од Солуна (Од. Спом. 152).

издаје поједине новеле, од којих изгледа да су многе кодификоване на неком сабору између 1 септ. 1353 и 31 августа 1354¹⁾. Опет су главне бриге тих новела — учвршћење сталешких односа, обезбеђење реда и сигурности у држави, нарочита борба са разбојницима и многе допуне у поступку. Ту се истиче нарочито покушај да се у целој држави uvede поротни суд (због недостатка квалификованих судија?) и с друге стране даље спровођење начела законитости у држави и независности судских одлука.²⁾ Да су многе од тих одредаба донете под утицајем византијских идеја о правној држави, недавно је доказано у науци.³⁾ Ту спада и чл. 176, који нарочито потврђује важност грчких закона „првих царева“ за све градове по царској земљи. То проширење византијског права на све градове Душанове државе од велике је важности, јер се ту опет званична рецепција тог права заснива на старој његовој традицији.

1) Још мање имамо података о овом сабору. Он се не спомиње ни у једној повељи Душановој. То је изазвало сумњу Флоринског. ib. 269—273. Ипак је овај сабор био одржан, што се види из наслова над чл. 136 и нарочито из спомена „сега-зи сабора“ у чл. 164. Познато је да је патријарх Сава изабран у јесен 1354 на „сабору Српском и Грчком“. Зато се обично мисли, да је кодификовање закона извршено на том сабору у Серу. Али треба обратити пажњу да је ова конектура нетачна. Датум испред чл. 136 ДЗ вели: „к лето“ „вѣдѣ, индѣ“ — дакле између 1 септембра 1353 и 31 августа 1354 г. Патријарх Јанићије умре 3 септембра 1354 око Жиче, где се Душан бавио с војском ради одбране од напада Мађара. Тек крајем новембра, кад се прилике среде, изабран би патријарх Сава у Серу. (*Ж. Стојановић у Гласу*, XVI, стр. 110). Други део ДЗ донет је још за живота патријарха Јанићија, вероватно на неком сабору у пролеће г. 1354.

2) в. Ф. Тарановски, „Душанов Законик и Душ. Царство“ стр. 35—37.

3) Н. Радојичић. Свага закона по ДЗ „Глас. СХ“ (1923), стр. 100—139.

Д Е О II.

Правне одредбе Властареве Синтагме и „Законика Јустинијана“ у вези с одредбама Душанова Законика.

ГЛАВА VII.

Црквено право у Душановом законодавству.

§ 1. Црквено право у Синтагми.

О Синтагми Властаревеј говори се често као о зборнику црквених правила, као о једној преради Номоканона. И заиста такав је већим делом карактер ПС. Читаву је грађу Номоканона Властар распоредио у 24 своја „састава“, попунивши њу најважнијим одредбама световног права.¹⁾ Три четвртине Потпуне Синтагме односе се на црквено право.

Међутим ако прегледамо Скр. Синтагму, видимо да је одношај обратни. Редактори избрисали су већи део црквених правила, и прописа, оставили су само најужније; тако да црквено право заузима много мање места него световно, једва једну четвртину Скраћене Синтагме.

1. Највише су сачували редактори СС. одредаба из брачног права, оне су скраћене на следећи начин:

¹⁾ О изворима одредаба из црквеног права у Властаревеј Синтагми подробно расправља Н. Ивановић, Синтагма-Матоев Властара, М. 1892, стр. 83—135. Он плази да је М. Властар унео у Синтагму сва правила Св. Апостола, сва правила васељенских сабора и многих месних сабора, готово сва правила Св. Отаца, многе одредбе патријарха и многобројна тумачења Јов. Зонара и Теод. Валсамона. На много места додао је Властар своја тумачења.

ПС.	наслов	шт. стр.	у СС.	у СС. шт. стр.
В— 8.	О степенех брака	— 17	= $\begin{cases} \text{В— 2, В— 3} \\ \text{В— 4, В— 5} \end{cases}$	— 14
Г— 2.	О брацѣх повелѣннихъ и възбраненныхъ	— 3 $\frac{1}{2}$	= Г— 1	— 1 $\frac{1}{2}$
Г— 4.	О двоженецехъ, троженецехъ и др.	— 7	= Г— 2	— 3
Г— 5.	О иже въ вторымъ браку прѣати хотещи женѣ	— 1 $\frac{1}{2}$	= Г— 3	— 1 $\frac{1}{4}$
Г— 6.	Яко съ дванаи женещимъ се не подобаетъ гаси	— 1 $\frac{1}{4}$	= Г— 4	— 1 $\frac{1}{4}$
Г— 8.	О посагающихъ дѣвиць безъ волге родителей	— 1	= Г— 5	— 1 $\frac{1}{2}$
Г— 9.	О брацѣхъ законопрѣступныхъ	— 5	= Г— 6	— 2 $\frac{3}{4}$
Г— 12.	Яко не подобаетъ брака замѣновати съ сретци	— 3	= Г— 7	— 1
Г— 13.	Бракъ отъ которихъ винѣ раздрѣшатъ се	— 4	= Г— 8	— 4
Г— 15.	О женахъ обрученыхъ	— 6 $\frac{1}{2}$	= $\begin{cases} \text{Г— 9} \\ \text{Г— 10} \end{cases}$	— 2 $\frac{1}{4}$
Г— 16.	О иже своѣ жене изгнанныхъ	— 4	= Г— 11	— 1 $\frac{1}{2}$
Г— 26.	О иже жену имушимъ бѣснугему	— 1 $\frac{1}{2}$	= Г— 12	— 1 $\frac{1}{2}$
		53 $\frac{1}{4}$		31 $\frac{1}{2}$

Као што видимо, редактори су СС сачували све главе ПС које се тичу брака, чак су неке поделили ради лакшег прегледа. Само су знатно скратили текст, избрисали много црквених правила, али оставивши све световне законе о браку.

2. Сасвим су друкчије поступали редактори СС са обилном грађом ПС која садржи правила о клиру и калуђерству и разне црквено-моралне прописе, узете из Номоканона. Ову су грађу редактори немилосрдно брисали, остављајући само оне одредбе које имају везе са световним правом.

Од 131 глава о клиру, калуђерству и моралу остало је само 26 глава; од 315 $\frac{1}{2}$ страна шт. текста — само 16 $\frac{1}{4}$ стр., једва један двадесети део.¹⁾ Видимо да је Скраћена Синтагма у главноме измењена световном царском суду.

§ 2. Црквена организација.

1. *Спицање права грађанства у цркви.* У Властаревеј Синтагми стоје на првим местима две главе (А—1 и А—2), које говоре о престанку права грађанства у цркви. То је

¹⁾ Треба додати да су редактори СС избрисали још и 81 празан наслов, који се односе на црквено право и заузимају доста места у ПС.

прелазак у другу верску заједницу или у јерес.¹⁾ Ове су обе главе (ма да знатно скраћене) остале на истим местима и у СС.²⁾ Испред ових глава налазио се у ПС и увод, у којем се много говорило о изворима црквеног права,³⁾ и други уводни чланак, којим се опредељују појам и дужности правог хришћанина.⁴⁾ Ови су уводни чланци сасвим избрисани из СС. Али пошто се у гл. А—2 говори не само о искључењу из црквене заједнице, него и о повратку у — њу, редактори СС. су сасвим логички пренели у овај одељак, у исту гл. А—2 и најважнија правила о *крштењу*, као о битном услову ступања у црквену заједницу. Ова су се правила налазила у ПС у гл. В—1. *Περὶ τοῦ ἀγίου βαπτισματος*. И та је глава знатно скраћена у СС (од 8 страна шт. текста остало је само 1^{1/2}), али су ретким случајем редактори СС нешто додали своје извору.⁵⁾ То је доказ нарочите пажње, коју су они поклонили овој глави. После општах прописа о крштењу пренета су у одељак А црквена правила о томе да треба извршити крштење над дететом, за крштење којег се не зна тачно (СС. А—3. *О сумњеницих се младенцих аце крестише се*), правило патријарха Луке (1156—1169) о покрштавању турске деце (СС. А—4. *О крштанмихъ младенцихъ агланскихъ*) и допуштење да се у случају крајње потребе, крштење може извршити и од световног лица (СС. А—5. *О крштанмихъ отъ ивскещениаго*).⁶⁾

Редактори СС. скупили су дакле у првих пет глава зборника сва црквена правила о ступању у црквену заједницу, о преставку права грађанства у цркви и о поновном повратку

¹⁾ Ми смо претресли ове главе у одељку о кривичним делима против вере.

²⁾ Као А—1. *О православни вѣрѣ*, и А—2. *О крещицихъ и како подобаетъ приемати иже отъ ереси обращающихъ се*. О стишаву права грађанства у цркви уи. *Ч. Мишровић*, Цркв. право, 58 сл.

³⁾ У изд. *Нов.* стр. 1—26 (затим на стр. 26—30 и о изворима световног права „зеше о градскихъ законѣхъ“).

⁴⁾ Десет заповједи Божјих (у пространим облику, изд. *Нов.* 31—32) и „О вѣрѣ православниѣхъ“ (стр. 48—51).

⁵⁾ То је тачан опис обреда крштења са насловом: *Како подобаетъ ересу крштанити младенце* (изд. *Флор.* Прил. 105—106).

⁶⁾ У ПС то су биле гл. В—2. *Περὶ τῶν ἀμφοτερομένων νεγίων, εἰ ἤρα- τισθεῶσαν* и сл. В—3. *Περὶ τῶν βαπτιστέων νεγίων τῶν Ἀγαρῶν, εἰ περὶ τῶν βαπτιστέων παρ' ἀνέμων*. Последњу главу, која говори о два разна предмета подељан су редактори СС сасвим логички у две: А—4 и А—5, знатно је скратили. Сасвим су избрисали гл. ПС. В—4. *Περὶ τῶν βαπτιστέων καὶ Γαυθῶν*.

у хришћанску цркву. Сва су та правила скупљена око тајне крштења, као основице црквене заједнице и православне државе. Зато су она и добила у СС наслов испред А—1: *О вѣрѣ православни*.

Као паралела тим првим главама СС, почиње ДЗ, под насловом „Наипрво за хришћанство“, од чланова у којим се говори о *браку* — о тој другој црквеној тајни која има грађанско-правних последица (чл. 2, 3 ДЗ); затим о искључењу из црквене заједнице (чл. 4, 5 ДЗ), о примању у црквену заједницу из других вероисповести (чл. 6, 7 ДЗ), о односу између других вероисповести и православних (чл. 8, 9, 10 ДЗ). Све те одредбе стоје у вези с првим главама СС.

§ 2. Црквена организација.

а) *Епископи*.¹⁾ Већ у првом „саставу“ Синтагме налази се неколико глава које говоре о правима и дужностима епископа. Нарочито је много било одредаба о епископима у саставу Е; ове су одредбе готово све избрисане у СС. Избрисана су и сва правила о избору и постављењу епископа (ПС. X—1 сл.), која питања спадају у искључив делокруг цркве.

Од правила о дужностима епископа остала су само најважнија: 58^о апостолско правило, по којем је епископ главни учитељ вере у епархији. Ово правило даје епископу право да недостојне кажњава одлучењем и искључењем из црквене заједнице (СС. А—3 = ПС. А—7). Висока су права епископа да се брине о затвореницима, о робовима у тамници, о свима којима се деси неправда (*обида*). У тим случајевима има епископ право да утиче на световне власти, да се жали чак и самом цару. (СС. Ф—1 = ПС. Е—17).²⁾

Остављена су у СС нека најважнија правила о кривцама епископовим. Епископ губи власт ако је напустио своју епархију више од 6 месеца (СС. А—9 = ПС. А—9). Строго се кажњава ако је самовољно прешао у другу епархију или ако се меша у послове друге епархије (СС. А—10 = ПС. А—9).³⁾ Кажњава се анатемом ако је епархију добио помоћу властеле,

¹⁾ О органима црквене власти уи. *Ч. Мишровић*, Црквено право, стр. 85 сл.

²⁾ = 22 Cod. I, 4 (изд. *Нов.* стр. 286).

³⁾ Изд. *Нов.* стр. и стр. 87—89. Сва остала грађа гл. ПС. А—9 избрисана је, чак и „закони градскихъ“ (ib. стр. 99—100).

помоћију властелскоју, *διὰ προστασίας ἀρχόντων*),¹⁾ ако је био постављен по миту или ако је некога за мито рукоположио (СС. Ф—6 = ПС. X—28).²⁾ Као кривица епископова спомиње се и случај да је вернике под претњом анатеме терао на рад или на поклоне.³⁾

Ово су најважнија правила о епископима сачувана у СС. У првим члановима ДЗ. спомињу се на неколико места епископи. Епископова је дужност да благослови брак (чл. 2 ДЗ), да ставља духовнике по свим парохијама и да њих благослови на вршење духовних радњи (чл. 11 ДЗ). Члан 4 и 5 ДЗ. допуњују одредбе СС. Δ—3 и Α—15 о праву епископа да кажњава вернике црквеним казнама. Црквене казне прописују се и за преступе против цркве и за преступе против световних закона.⁴⁾ Ипак мора епископ да буде обазрив, да не анатемисхе хришћане за духовне преступе без претходне опомене и прекора.⁵⁾

Чл. 13 ДЗ. изгледа као допуна и пооштрена одредбе СС. Ф—6, 1. По 29 апост. правилу, ако је епископ, пресвитер или дијакон постављен по миту, треба да се одлучи од звања и рукоположени и онај који га је рукоположио. Чл. 13 ДЗ пооштрава казну, јер угрожава и једном и другом анатемисањем (искључењем из црквене заједнице) у случају да је постављен митрополит, епископ или игуман (о којем нема спомена у СС. Ф—6, 1).

б) *Остали клир*. О осталом клиру (презвитерима, ђаконима и црквенослужитељима) било је у ПС врло много одредаба од којих је у СС сачувано доста мало. У гл. СС. Δ—1 остало је 79-о апост. правило које забрањује да се рукоположи бесноват (*δαιμονίων*), у гл. СС. Δ, 10—82 апост. правило, по којем роб не може бити рукоположен ни примљен у калуђерство без пристанка свога господара.

¹⁾ КС. Е—5 = ПС. Е 19 (изд. Нов. 286).

²⁾ Изд. Нов. стр. 537 и 542.

³⁾ СС. Α—16 = ПС. Α—18 (изд. Нов. 115).

⁴⁾ Чл. 4 ДЗ. „Ако се деси да је ко сагрешно цркви или да је преступио на шта из овог Закона хогимце или нехотиче, да се покори и поправи цркви: оглуши ли се... да се од цркве одлучи“.

⁵⁾ „Епископи за кривине духовне да не проклању, него да пошаљу по дванут и трипут да прекоре онога који је сагрешно, па ако их не послуша... онда да се одлучује“. Чл. 5 ДЗ.

У гл. К—3 остале су две одредбе које забрањују свакоме клирику улазак у крчму (= ПС. К—7). Главу П—2 сачињава кратка одредба (= ПС. П—15) која прети рашчињењем и анатемом клирику за дело блуда. ДЗ г. 1349 спомиње о клиру само у немногим члановима. У чл. 7 говори о нарочитој установи *πρωτόψαλα* (*протоψалас*) по градовима, окружних протојереја као епископских помоћника, о којима нема ни речи у Властаревој Синтагми. У чл. 31 брине се ДЗ. за имовинске односе попова на манастирским имањима, у чл. 65 о односу попова према господару на властелским имањима. У чл. 64 спомиње о личној слободи попа.

в) *Калуђерство*. Ма да је и састављена од јеромонаха, Властарева Синтагма нема много одредаба о калуђерству. Све су оне скупљене у гл. ПС. М—15. *Περὶ μοναστηρίων καὶ μοναχῶν*.¹⁾ То је у СС. гл. М—7. О манастирџу и минскџу, опет знатно скраћена од редактора: не само да су многа црквена правила избрисана, него и многобројни световни закони, који се тичу унутрашњег реда у манастиру, права и дужности калуђера. Остало је само саборско правило, којим се одређују три године подвижничког испита (искушење) пред постриг²⁾ и строго се кажњавају игуман и искушеник који би то правило преступили. Исто тако се кажњава игуман који би дозволио калуђеру да после извршеног пострига продужује живот у својој кући не у манастиру. Не може да скине расу ни онај који се постригао *in periculo mortis*. Кажњава се и игуман, који прима некога у калуђерство за мито.

Познато нам је да су светогорски и остали калуђери играли важну улогу на законодавном сабору г. 1349.³⁾ Без сумње да су они обратили нарочиту пажњу на регулисање манастирских права и калуђерског живота. Зато су многоглавољива саборска правила и одредбе Nov. Just. 123 и 133 избрисане из СС, али у ДЗ г. 1349 јављају се место тога многи слични чланови о манастирима, који тачније и одлучније опредељују најважнија питања манастирског живота. У главноме је манастирски ред био дефинисан Хиландарско-Студеничким

¹⁾ Изд. Нов. 399—417.

²⁾ Прво-други 5. Према оцени епископовој може искушење да буде скраћено до 6 месеци.

³⁾ А. Соловјев, Од. Слом. 150—151.

типичком Св. Саве (г. 1199—1207), тим тачним преводом грчког типика ман. Св. Богородице Одигитрије у Цариграду.¹⁾ Ту су дефинисане и дужности калуђера, и начин управе манастира и манастирских добара и начело киновијског живота, и обавеза манастира да се брине за сиротињу, за путнике, да им даје храну, конак и одело, да приреди и болницу. Поједине од тих права и обавеза потврђују се у многобројним манастирским хрисовуљама српских владара пре издања ДЗ.²⁾ У ДЗ налазимо неколико кратких и одлучних закона о манастирима. Већи је део тих закона заснован на грчким законима, често на оним одредбама Василика којих недостаје у Синтагми.

Чл. 13 ДЗ, први где се спомиње о игуманима (заједно са епископима) и у којем се забрањује њихово постављање за мито, то је проширење строгих одредаба 9 Bas. III, 1.³⁾

Чл. 14 ДЗ којим се почиње низ засебних чланова о манастирима, то је одредба 2 Bas. IV, 1, само стилизована много краће.⁴⁾ Познат је утицај који су у то време владари вршили на избор игумана; тим чланом чува се макар један део манастирске аутономије, зајемчује се неки неодређен „удео“ браће манастирске у избору.⁵⁾

Чл. 15 ДЗ, који наређује одржавање општежитија (кинџи, *κινβίχι*) и договарања игумана са старцима, замењује и

¹⁾ Уп. Саом XXXIV, чл. *Λογιћа*; текст — *Нова*. Зак. Сл. 348—370.

²⁾ Напр. дужност манастира да уреди болницу — Арханђ. 1348 (*А. Соловјев*, Од. сп. 141).

³⁾ „et qui dant (pecuniam) et qui accipiunt et mediatores eorum secundum divinas scripturas et sacros canones condemnationi sese subiciant, ac propterea et qui dat et qui accipit et qui mediator fuit, sacerdotibus vel clericatus honore removeantur. 9 Bas. III, 1.

⁴⁾ *Iubemus autem, archimandritam ab eis, qui in unoquoque monasterio sunt, plane non secundum gradus monachorum creari, sed quem omnes monachi vel qui meliores sunt existimationis, eligerent; dignum et talem qui monachorum scientiam et totum monasterii statum utiliter custodire possint, elegisse (2 Bas. IV, 1, ex Nov. Just. 123, cap. 34) уп. ПС. М-15 изд. Нова. 414) Чл. 14 ДЗ. „Игумен да се постављају без дела от цркве. Игумен по манастирех да се ставе добри люди, који ће стојати дом Божи.“*

⁵⁾ Упор. у Аранђел. хрис. 1348: И да се стави игумен ондѣ от кинџи кога избере патријарх и царь съ зговоромъ братице манастирске. Ако ли се не обрѣте такъвъ подобна, да се приволи от Хиландара. (*А. Соловјев*, Од. сп. 139). У Жичкој повели прописано је да се игумен краљева манастира поставља од краља (*ib.*: 21, чл. 16).

попуњује одредбу 4 Bas IV, 1, која се је налазила у ПС. М-15.¹⁾

Чл. 16 ДЗ одређује тачан однос између броја кућа манастирских поданика и броја калуђера (на 1000 кућа — 50 калуђера). Сличне одредбе нисмо нашли у византијском законодавству. Она је без сумње постала на сабору г. 1349 у вези с општом тенденцијом сабора да се тачно „по закону“ одреде терети зависних сељака.

Чл. 17 ДЗ. понавља одредбу СС. М-7, 3 о калуђерима који живе изван манастира. Није то непотребан дупликат, јер је допуњен тиме што се спомињу и *калуђерице*, осим калуђера. И читава је дикција тог члана оштрија и одлучнија него развучен стил дотичног места СС.²⁾

Чл. 18 ДЗ забрањује калуђерима, који су пореклом из манастирске метохије, да живе у том манастиру, него морају да иду у друге манастире. Нисмо нашли сличне одредбе ни у Синтагми ни у дотичним књигама Василика. Вероватно да је то одредба постала на сабору г. 1349, ипак потпуно у духу византијских схватања, да се калуђер мора одрећи сваких веза са светом и нарочито са својом породицом. На јак византијски утицај при кодификацији тог члана указује и сам израз „топици из метохије“.³⁾

Чл. 19 ДЗ прети и световном и духовном казном калуђеру који би збацио расу (да напусти калуђерски живот). Тај члан налази свој извор у 14 Bas. IV, 1, само је казна поострена.⁴⁾

Чл. 29 ДЗ забрањује калуђерима живот изван манастира. Мислим да није то дупликат чл. 17, него вероватно позајмица из 17 Bas. IV, 1, где се забрањује калуђерима да живе засебно чак и близу самог манастира.⁵⁾ То се види и из допуне

¹⁾ Изд. *Нова*. 414 (ex Nov. Just. 123, c. 36) ya. In omnibus vero monasteriis, qui coenobia dicuntur, praecipimus, ut secundum monachicos canones in una domo omnes habitent et in commune alantur... (4 Bas. IV, 1).

²⁾ И блочка је тексту Василика: 17 Bas. IV, 1. Sanctimus, ut nemini forsus propriam habitationem habere liceat, neque cellula, ut vocatur, in monasterio sit (ex Nov. Just. 133, cap. 1), уп. Још. 14 Bas. IV, 1.

³⁾ Топици (τοπιχοι) у повели г. 1376 из Струмичке области (*А. Соловјев*, Од. сп. 171).

⁴⁾ Si monachus monasterium relinquat et ad secularem vitam transeat, hic milita et honore, si quem habet, privatus ad Episcopo loci et provinciali praeside in monasterium conjiciatur etc (14 Bas. IV, 1, ex Nov. 123, cap. 42).

⁵⁾ Sanctimus, ut nemini forsus propriam habitationem habere liceat, neque cellula, vocatur in monasterio sit (17 Bas. IV, 1, ex Nov. 133, c. 1).

том члану у преписима XVII в. (вероватно заснованој на доброј традицији), којом се дозвољава живот у „пустињи, аще кто Бога любити въселити се въ пустыню“.¹⁾

Чл. 28 понавља дужност свих манастира да хране сиромахе (уп. гл. 38 Типика Св. Саве) и допуњује ту одредбу строгом кривичном санкцијом.²⁾

Остали чланови ДЗ г. 1349 говоре о државно-правном положају манастира и о њиховим имунитетима и не спадају у овај одељак.

Још две одредбе о манастирском животу налазимо у допунским члановима Раковачког преписа. Чл. 195 наређује да се нико не сме покалуђерити без благослова епископова. То је правило 1 Bas. IV, 1, којег није било у Синтагми. Чл. 195 ДЗ. у тесној је вези с одредбом 19 Bas. IV, 1, која забрањује женама улазак у мушки манастир. Редактори су Душанова Кодекса избрисали ту одредбу из СС; ипак нашла се потреба да се обезбеди изузетак за царицу и краљицу.³⁾

§ 3. Брачно право.

У ДЗ налази се врло мало одредаба из брачног и породичног права — „једва неколико мрвица“, вели др М. Доленц. Не можемо тражити узрок у томе „што је било баш у тој правој области све по обичајном праву уређено и што ДЗ није имао повода ништа да мења у устаљеним односима“.⁴⁾ Што се тиче чисто брачног права, рад Св. Саве јасно нам показује, колико је дубок био јаз између старих српских, још полунезнабожачких обичаја и сложених црквених прописа о брачном праву.⁵⁾

Нарочито су била тешко схватљива црквена учења о

¹⁾ Уп. изд. *Нов. Зак. Душ.* стр. 28.

²⁾ Уп. изд. *Нов. Зак. Спом.* стр. 367.

³⁾ Спомен „царице и краљице“ у једном члану указује на време цара Уроша. Вреди споменути да је царица Јелена била једина женска, којој је било допуштено да посети Свету Гору и Светогорске манастире г. 1348. Овај значајан изузетак нашао је свој одјек у чл. 195 ДЗ.

⁴⁾ *Dr M. Dolenc, Das. Zak.,* стр. 112.

⁵⁾ Свети Сава учи „доволнимъ же бити оброки своими и супружницима“... „Въ супружствѣ же сушихъ цѣломудрѣво и въ дѣластѣ чистотѣ прѣбѣвати паклаше“. *Teodosije*, стр. 176 и 177.

браку као нераскидљивој заједници и разгранато учење о забрањеним браковима, о сметњама за закључење брака.

И Св. Сава у својим проповедима учи народ тим хришћанским појмовима, преводи Номоканон (у којем се толико говори о брачном праву). Жичка повеља г. 1220, вероватно плод заједничког рада првог краља и првог архиепископа, поклања нарочиту пажњу кривичним делима против светости брака.¹⁾ Од времена Св. Саве, православни појмови о брачном праву морали су да ухвате корена у српском народу и да буду познати владаочевим судијама, нарочито због тога што се преступи против брачног права кажњавају од времена Жичке повеље не само духовном, него и световном казном. Тим више је требало да и Душанове судије имају појмове о брачном праву, ако седе у оном делу царевине који је од хиљаду година навикао да живи по начелима грчког права. Ове основне појмове могао је Душанов судија да нађе у Властаревој Синтагми.

Матија Властар унео је у своју Синтагму и многобројне одредбе Номоканона и многе световне законе о брачном праву. О томе предмету говоре дванаест глава ПСинтагме и исцрпљују га до најситнијих питања.

Редактори СС. имали су доста посла с овом обилном грађом. Много су избрисали: и поједина црквена правила и читаве главе; опет су неке главе ПСинтагме поделили на мање ради лакшег прегледа.²⁾

Тако су од гл. ПС. В—8. *О стѣйенех брака* начинили чак пет глава: СС. В—2 (исти наслов), В—3. *О синоположеніа, рекше посиненіа*, В—4. *О иже ои св. крѣщеніа въсприѣшѣа дѣтии*, В—5. *О възбранѣннихъ брацѣхъ и кромѣхъ сродствѣа* и В—6. *О посагшоу женѣ въ вѣдѣвнѣе време*.

У одсеку Г у СС говоре о брачном праву 11 глава: Г—1. *О брацѣхъ повелѣннихъ и възбранѣннихъ* (= ПС. —2); Г—2. *О двоуженцѣхъ, ширеженцѣхъ и многоженцѣхъ*; Г—3. *О иже въ вѣторѣ брацѣхъ вѣрѣши хощѣеи женѣ*; Г—5. *О посагающихъ дѣвицѣ безъ волѣе своихъ родитѣль*; Г—6. *О брацѣхъ законопрѣстѣупниихъ и невольниихъ сродничьскихъ*; Г—7. *Ако не подобатѣи брака замѣновати съ еретѣизи*; Г—8. *Брацѣхъ оиѣ*

¹⁾ Чл. 17—28. Од. Сп. стр. 21—23.

²⁾ В—8; Г—2, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 26 (по словима (Παρι τῶν τῶν ὑπόθεσιν, Παρι ὑπόθεσιν и Παρι τῶν ὑποθέσεων).

којторыхъ винъ раздрѣшаѣтъ се; Г—9. О женахъ обрученыхъ; Г—10. Ошъ којторыхъ винъ обрученѣа раздрѣшаюшъ се; Г—11. О иже жены своѣ узрокомъ благоговѣствѣа изгнавшихъ и Г—12. О иже жену имущимъ блъснунѣму.

Видимо да су у СС (као и у ПС) све одредбе из брачног права скупљене на једном месту и да оне заузимају један трећи део читаве садрживе ССинтагме.¹⁾

Држимо да није потребно да подробно аналишемо сваку главу брачног права у СС, јер то би била анализа целокупног система брачног права православне цркве у XIV веку. За наш задатак важно је само да прегледамо начин скраћивања Синтагме, да се убедимо да је она скраћена ради потреба царског суда и да стоји у вези са ДЗ.

1. Појам о браку. Правничка дефиниција брака налази се у ПС у гл. Г—2. Редактори СС избрисали су из те главе црквена правила, али оставили су све законе (махом узете из Prochiron, IV) који дефинишу основне услове за закључење брака. Овде се налази и позната Модестинова дефиниција²⁾ брака: „Брак гестъ мужа и жены съвокупленіе и сьнаслѣдіе въ всеи жизни, божьствинъ же и чловѣчскыте правины приобщеніе“. Ова чувена изрека, примљена у Дигесте, а из Дигеста у Прохирон, била је позната Србима још из Светосавског Номоканона.³⁾ Као световни закон, налази се она и у Душановој преради Синтагме. Налази се овде и друга изрека римског права: „Брак не еже спати вкупѣ другъ съ другом мужу и женѣ съставляѣтъ се, въ брачное ихъ склонѣніе“.⁴⁾ Сагласност воље, престанак брачних страна ствара перфектност брака⁵⁾. Други су услови за закључење брака: брачно пунолетство (14 год. за мушкарца, 12 за девојку),⁶⁾ престанак родитеља за подвластне (блѣξουσίοι),⁷⁾ јавност брачног обреда.⁸⁾

¹⁾ У изд. Флоринског стр. 121—154 (око 33 штамп. страна — од 104).

²⁾ Nuptiae sunt viri et mulieris conjunctio et consortium omnis vitae, divini et humani juris communicatio, Dig. XXIII, 2, 1 — Proch. IV, 1 — Basil. XXVIII, 4, 1.

³⁾ Закон Градски, гл. 1, чл. 4 (Гласник, 2-г од. VIII).

⁴⁾ Proch. IV, 17 = Dig. L, 17, 30. Nuptiae non viri et mulieris concubitus facit, sed nuptialis eorum contentus.

⁵⁾ СС Г—1, 6 et 7 = Proch. IV, 4 et 17.

⁶⁾ СС Г—1, 5 = Proch. 2 et 3.

⁷⁾ СС Г—1, 6 = Proch. IV, 4. За самовластне није потребан престанак родитеља. СС Г—1, 8 = Proch. IV, 12.

⁸⁾ СС Г—1, 11 = Proch. IV, 27.

После ових одредаба СС. можемо разумети зашто се на челу ДЗ налазе чл. 2 и 3, који прописују као неопходне услове за закључење брака — благослов дотичног архијереја (или духовника) и црквено венчање.

Зато што је Властарева Синтагма заборавила за ове услове. Она се базира у главном на грађи Прохирона (из IX века). А треба да се сетимо да појам о браку као црквеној тајни имао је да се бори кроз дуге векове са старим римским схватањем брака као световног уговора. Ни Јустинијанов Кодекс, ни Еклога ни Прохирон не говоре о венчању као искључивом услову брака. Само Лав Мудри (г. 893) у Новели 89 тражи црквени благослов (εὐλογία) за сваки брак.¹⁾ Ипак у ствари многи су бракови и даље закључивани без црквеног венчања. То је принудило цара Алексија Комнена да г. 1095 изда Новелу, којом се црквени брак признаје обавезан и за робове.²⁾ А само г. 1306 издају цар Андроник и патриарх Атанасије Новелу, која тражи да сваки брак буде венчан са звањем дотичног духовника.³⁾

Ове врло важне одредбе нису ушле у Властареву Синтагму. Шта више, Модестинову дефиницију брака усвојио је Властар не из Прохирона, него из Епанагоге с додатком „любо благословеніемъ, любо вѣнчаніемъ любо записаніемъ“.⁴⁾ Ова дефиниција IX века ставља писмен уговор (συμβόλαιον) на исто место што и венчање, и застарела је за прилике XIV века. Ова велика погрешка Властарева изазвала је стварање чл. 2 и 3 ДЗ. којим се да неопходне услове брака ставља и благослов (εὐλογία) духовника и црквено венчање (στεφανώρια). Празнина Синтагме попуњена је у ДЗ у потпуној сагласности са Новелама грчких царева и са црквеном праксом.⁵⁾

¹⁾ Zach. Gesch. 35 seq. и 50 seq; Н. Милаш, 615; Ч. Миштровић, Црквено право, стр. 149.

²⁾ Coll. Nov. IV, n. 35, Ч. Миштровић, ib. 149.

³⁾ Coll. Nov. V, n. 26, с. 11. Интересантно је да је у католичкој цркви само Тридентски сабор г. 1563 прогласио безусловну обавезност црквеног брака in facie Ecclesiae, док је у XIII—XIV век. брак био често закључиван без црквених обреда. N. Tamassia, La famiglia italiana nei secoli XV et XVI, p. 150—195.

⁴⁾ СС Г—2, 4 (изд. Нов. стр. 160) = Epan. XVI, 1, ετα δὲ εὐλογίας, ετα δὲ στεφανώματος ἢ δὲ συμβόλαιου.

⁵⁾ Благослов епископа за брак одавна је познат хришћанској цркви. Још је еп. св. Игњатије (III в.) тражио да се сваки брак закључује δὲ τῷ ἐπισκόπῳ. Zach. 51.

2. *Брачне сметње.* У Властаревој Синтагми говори се врло много и исцрпно о блиском сродству као сметњи за брак (*impedimentum dirimens*). Томе је посвећена велика глава ПС. В—8, коју су редактори СС. због важности предмета преписали готово без скраћења и чак поделили на пет: у првој (СС. В—2) говори се исцрпно о крвном сродству и о сродству по браку (двородном и триродном), у другој (СС. В—3) о сродству грађанском по усињењу¹⁾, у трећој (СС. В—4) о сродству духовном по крштењу²⁾. О сродству због заручења говори се у СС. Г—9.³⁾

У засебне главе издвојили су прерађивачи све законе о другим брачним сметњама осим сродства (СС В—5)⁴⁾ и нарочито о прописном времену за удовице (СС. В—6).⁵⁾

Сви су ови закони били потребни Душановим судијама, јер „законопреступни брак“ кажњава се кривичном санкцијом. О томе говоре световни визант. закони, који су у СС. у гл. Г—6 добили и нарочити наслов „судове царцији“.⁶⁾

Брак с јеретичима је строго забрањен: разлика вере неодољива је брачна сметња. О томе говори Властар у засебној глави ПС. Г—12.⁷⁾ Редактори СС. знатно су скратили многобројна црквена правила ове главе; оставили су општу забрану брака између клирика и јеретика (с којима су срањени у том погледу и Латинци — католици), оставили су забрану брака између световних лица и јеретика, оставили су и једини световни закон у овој глави (из 38 Bas. I, 1), који на првом месту забрањује брак између Јевреја и хришћана (али спомиње и јеретике у опште).

Ове одредбе биле су недовољне за Душаново доба, у које је питање о мешовитим браковима, нарочито с католицима, било од велике важности. Из Властарево Синтагме није јасно: 1) да ли забрана брака с католицима (Латинцима) важи само за клирике⁸⁾ или и за световњаке и 2) каквом кривичном санкцијом кажњава се забрањен мешовит брак.

¹⁾ У изд. *Нов.* стр. 141—142.

²⁾ У изд. *Нов.* стр. 143—144.

³⁾ У изд. *Нов.* стр. 187—191.

⁴⁾ У изд. *Нов.* стр. 144—145.

⁵⁾ У изд. *Нов.* стр. 187—191.

⁶⁾ ПС. Г—9 (ex Proch. XXXIX, 69, 72 et 63) изд. *Нов.* 176.

⁷⁾ У изд. *Нов.* стр. 181—183; у СС Г—7.

⁸⁾ Синт. изд. *Нов.* стр. 181.

Ове нејасности изазвале су чл. 9 ДЗ, по којем брак полуверца (католика) православном раскида се, ако кривац неће да се крсти у православље. Раскид брака вуче собом и грађанско-правне и кривично-правне последице (протеривање).

3. *Пресјанак брака.* Матија Властар исцрпно говори и о незаконитим браковима, који се уништавају као неважећи (у гл. ПС. Г—9.) Редактори СС. нешто су скратили у овој глави, оставили су ипак већи део њезине садржине, због везе ове главе са грађанским и кривичним правом (СС. Г—6).

3а. *Развод брака.* О разводу брака говори засебна глава ПС Г—13, која се састоји читава из световних закона, без црквених правила. Због тога су редактори СС. преписивали ову главу (као Г—8) без сваких скраћења. Овде је цела садржина XI главе Прохирона, De solutione matrimonii ejusque causis, заснована у главном на познатој 117 Новели Јустинијана. Побројани су сви законски узроци за развод као „кривице жене“ и „кривице мужа“ засебно. Осим тога говори се о ступању у калуђерство као основу развода и о кривичним санкцијама за самовољан раскид брака без наведених узрока.¹⁾

4. *Поновни брак.* Нарочите главе Синтагме говоре о питању другог и трећег брака (Г—4 и Г—5). Редактори СС су знатно скратили главу Г—5, многобројна црквена правила о новом браку. Оставили су ипак цео текст „Свитка Сједињења“ (*τὸ βιβλίον τῆς ἐνώσεως*), издатог око 920 г. којим се дозвољава трећи брак и забрањује четврти; оставили су и закон (*Proch. IV, 25*) са кривичном санкцијом за четврти брак.²⁾ Врло су пажљиво преписали гл. Г—5 (са многим променама у стилу), која говори о важном питању — о праву жене војника да се уда поново, ако је војник заробљен или погинуо без гласа у рату (*Proch. IX, 19—21* и *Nov. 33 Leonis*).³⁾

Ово су у главном одредбе Синтагме о брачном праву, које готово све важе и сад у православној цркви. Морале су важити без приговора и у Душановој држави, у земљи православног цара, који је за задаток свог законодавства истакнуо

¹⁾ Синт. Изд. *Нов.* стр. 183—187. Ови законски узроци за развод прешли су из *Nov. 117 Just.* помоћу цркве и у модерна законодавства, напр. у § 94 Срп. Грађ. Зак. в. 4. *Митровић*, о. с. 158. *Н. Милаш*, Правосл. црквено право, стр. 673—679.

²⁾ Синт. изд. *Нов.* стр. 162—168. У СС. ово је гл. Г—2.

³⁾ Изд. *Нов.* стр. 169—170. У СС. ово је гл. Г—3.

циљ да постави „всенитиније и православније вѣры законы какоже подобаетъ имѣти и пособити по светѣи пркви“.¹⁾ Видели смо да су у СС. примљени сви световни закони грчки, који се тичу брачног права. Цар Душан могао је само да попуни две празнине тих грчких закона (у чл. 2, 3 и 9 ДЗ) у духу још строжег православља.

Редакција XVII века није нашла за потребно да многобројне одредбе СС. о брачном праву сачува у својој преради Душанова законодавства. Све исте одредбе, чак у потпунијем облику могли су духовни пастири XVII в. да пронађу и у ПС и у преписима Номоканона. Прерада XVII века била је, као што ћемо видети, намењена суженом делокругу автономних српских судова под турском влашћу. Из тих разлога нису одредбе о брачном праву из СС ушле ни у ЗКЈ ни у нову прераду ДЗ. Само једна глава СС. Г—3 ушла је у прераду ДЗ као чл. 95 Соф-Тек. редакције.²⁾ Одредбе о жени, која чека војника или заробљеног мужа, блиске су биле животу српске раје XVII века. Зато је ова глава ушла у ДЗ, чак упрошћена и преиначена. Ако је војник на царској служби, мора жена да га чека „макар сто година“, може да се уда само ако је добила тачне податке о његовој смрти. Ако је заробљен, треба да га чека 5 година; после 5 година неизвесности може жена да се поново уда. Ова последња одредба додата је редактором XVII века тексту СС; што је доказ да су ова преиначења изазвана потребама живота.

ГЛАВА VIII.

Грађанско право у Душановом законодавству.

§ 1. Увод.

Позната је чињеница да ДЗ има врло мало одредаба из области грађанског права „једва неколико мрвица тог права“, како каже др. Доленц.³⁾ И те поједине одредбе стоје усамљене, без везе једна с другом. Да се оне допуне, траже научници помоћ у појединим даровинцама и трговачким уговорима, у аналогији из других словенских права, и највише

¹⁾ Повесља о законодавном раду. *Нов. Зак. Душ.* стр. 5.

²⁾ Изд. *Флор.* Прилож. стр. 93.

³⁾ *M. Dolenc, Duš. Zak.* 106 „jedva nekaj mrvic takega prava“.

полажу на обичајно право, по којем се тобоже вршило све оно што није у ДЗ дефинисано. Поједини научници наслућују да би се допуне српским изворима могле тражити у византијском праву, али нису начисто с тим питањем. Напр. др. Доленц мисли да би се могло тражити у „разним новелама византијских царева“, а не опредељује тачније које су то новеле. Др. Намисловски спомиње изрично грађанско право Номоканона и Синтагме, ипак мисли да је Синтагма један зборник по преимућству црквеног права, који није могао имати значаја за световне српске судове као сувише компликован. Зато мисли г. Намисловски да се само Законик Јустинијана може истраживати као извор грађанског права.¹⁾ Држимо да је то мишљење погрешно и да се одломци грађанског права Душанова Законика могу проучити само у вези са целокупним грађанским правом Скраћене Синтагме и Законика Јустинијана.

Грађанско право заузима доста места у Властаревој Синтагми. Томе су праву посвећене засебне главе А—5. О купленји и продани, А—2. О зајмницѣхъ и залогу, А—11. О даровѣхъ, М—2. О наимованји, К—2. О новоме дѣлу творещица, X—3. О пастѣвѣ, П—1. О покладѣ, П—3. О прикѣпѣхъ иманѣхъ.²⁾

Ту су дакле главне одредбе византијског права из стварног права (право својине, заложно и службености) и из облигационог права (куповина, зајам, најам, остава, поклон). Те се одредбе попуњују и члановима ЗЈ који говоре о куповини, најму и залози с нарочитим обзиром на сеоске прилике.³⁾ Држимо да ће бити од користи претрес тих одредаба упоредо са ДЗ.

§ 2. Купопродаја.

Византијско право поклања велику пажњу уговору куповине и продаје као једном од најважнијих у развијеном грађанском промету. Томе је посвећена глава IX Еклоге, гл. XIV Прохирона, гл. XXIII Епанагоге, (гл. XV Prochironis aucti) и читава књига XIX Василика.⁴⁾

¹⁾ *Wl. Namyslowski Zarys*, str. 2—3.

²⁾ Готово све те главе сачуване су без промена и скраћивања у СС.

³⁾ ЗЈ. чл. 7—12. О продаји и купленји, чл. 13—16. О виноградѣхъ и нивахъ, чл. 17—25. О дѣлателехъ, чл. 26. О залогихъ.

⁴⁾ Док гл. XIV Proch. садржи само 11 чланова, гл. XXI Epanagogis: austae „De venditione et emptione“ — садржи 58 чл.

Од тога богаства правних одредаба није Матија Властар много унео у своју Синтагму — само 14 одредаба, — ипак је од њих начинио засебну главу А—4 под истим насловом што и у свим наведеним зборницима: *Περὶ ἀρράων καὶ πράστων*. То је једна од немногих глава, у коју нису ушла никаква црквена правила, него само световни закони; зато је она на почетку већ добила наслов Νόμος, који је у српској ПС преведен као *Закони градецији* или чак *Закони царьцији*.¹⁾

Зато није та глава ништа изгубила при скраћивању Синтагме. У СС. ушла је она као гл. А—6. О *κεφάλαιον* и *πράστων*, без икаквих промена у садржају или у стилу. Једина је разлика, што је у СС. избрисан општи наслов: *Закони градецији* (*царьцији*), али пред појединим члановима понавља се наслов *Закон* (11 пута).

а) *Капара*. На првом месту налази се одредба о перфектности уговора куповине, о значају сагласности воље, и о капари. Ту је познато правило Inst. 3, 23, да купац губи капару у случају да је уговор раскинут његовом кривицом; у случају да је кривица до продавца, онај враћа дуплу капару.²⁾ То је правило без сумње одавна важило на Балкану. Србима било је познато већ из светосавског превода Номоканона,³⁾ познато је и далматинским статутима XIII века — Дубровачкоме и Корчуланскоме⁴⁾; познато је и садашњем обичајном праву Јужних Словена,⁵⁾ као што, сачувано у Шестокнижију Армевопула, важи и за Румунију, Бесарабију и Грчку.⁶⁾

Немамо ни једне исправе из старог српског права, која би потврђивала нама важност тог правила у Душаново доба;

¹⁾ в. изд. *Нов. Синт.* стр. 79; у рук. Пшви и Вифеон. стоји *Закони градецији царьцији* (тако и у Струшк. ПС.) Обраћамо пажњу на то, што изнад у чл. 101 ПЗ „мако пише у Законику светих отаца у градских гримах“ не треба дакле да се односи на Закон Градскији (= Прохирон) у саставу Номоканона (иако је мислио *Зивел*, оп. с. 99²), него на световне законе Синтагме.

²⁾ ex Theophilo.

³⁾ Уп. изд. *Н. Лучића* Гласник II од VIII стр. 64. (превод Прохирона).

⁴⁾ Ипак за куповину од незнатне вредности нема одустаје (permittere non possit. St. Curz. XXXIV). Неки статuti стоје на другом гледаништу, да после предаје капаре у опште нема одустаје (St. Scard. VI).

⁵⁾ *Mažur*. Prin. 560, уп. *Voglić*, Градја, 452—456, нарочито одговорни из Стубица, из Задар. окр., из Сиња, Коњазла, Херцеговине, Боке, Катунске шхије и Шапта.

⁶⁾ *Harmen*. III, 3, 20.

без сумње морало је оно ипак важити у развијеном трговачком промету и с грчким и с далматинским трговцима. Најбољи доказ томе да је у српском праву појам о перфектности уговора постао под јаким утицајем римско-византијског права, видимо у самом називу за капару. Док други словенски народи имају своје називе: задатокъ, zadatek, садашњи србо-хрвати служе се талијанским изразом: *капара*, познатим у Дубровнику од XIV века. Али у преводу Синтагме стоји грчка реч *αράων* (= ἀρράβων).¹⁾ То је стара реч Јустинијановог Кодекса *arrha*²⁾; док у далматинским статутима XIII—XIV говори се увек *arrae*,³⁾ у читавом српском народу морала је преовладати реч *аравон* или *аравун* у византијском облику.⁴⁾ То се види из тога што речници XVII—XVIII века показују за појам капаре у српско-хрватском језику речи као: *арауна*, *равна*, *раона*, *рамна*.⁵⁾ У тим поквареним облицима познајемо византијску реч *аравон*. Само у XIV веку јавља се на Јадрану нова реч *капара* (од *capere arrhas* или *capere arrham*),⁶⁾ која полагано истискује оба старија облика: и *arrha*, и *ἀρράβων*. Сад је та реч примљена не само од Талијана и Србо-Хрвата, него и од Арбанаса.⁷⁾

Чињеница да је у српском језику до почетка XIX века живела византијска реч *ἀρράβων* у разним облицима (*арауна*, *раона*, *равна*), док није била истиснута од талијанске речи *капара*, та је чињеница најбољи доказ да су у старом српском праву биле примљене одредбе византијског права о купопро-

¹⁾ У изд. *Нов. Синт.* *αράων* (стр. 80); у СС. *αράων* (*Флор. Прил.* 108).

²⁾ У грчким текстовима Еклоге, Прох, Василика свуда *ἀρράβων* (напр. Proch. XIV, 1).

³⁾ St. Curz. XXXVI, St. Rag. VIII; St. Scard. VI.

⁴⁾ У Христа долазе кадкад и речи *zadavek*, *ivira*, *zapogod*, в. *Mažuranić*. Prinosi, 484, 1520, 1630 (*zadav* у акту из г. 1579).

⁵⁾ *Arauna* — само у Mikaljinu (једнику XVII в; *ravna*, *ramna* — у Della Bella (г. 1728) и Белостенеца г. 1740; Ступић г. 1801 има *raona* и *ravna*, в. *Mažur*. Prin. 1210 и Rječn. Akad. s. v.)

⁶⁾ По Ди Калжу јавља се реч *caparra* приликом пут у уговору г. 1398: Item si aliquis Pisanus vendiderit aliquem mercem per manus Torcimannorum et habuerit arrham seu caparram... *Du Cange*, Gloss. II, 114. Ипак у Дубров. Арх. нађан смо писмо г. 1325, у којем се пише „si tei lu mircat di la casa e dei per capare li perperi XX di grossi“, и спомиње се још на два места *la capare* која се губи у случају раскида уговора (*Div. Canc.* 1325, XIII agosto).

⁷⁾ *Kapara* — Handgeld, aus Ital. *caparra*; (*G. Meyer*, Etym.

даји у оном облику, у којем се оне сачувале у српским преводима Прохирона и Властареве Синтагме.

б) *Право прече купње*. Властарева Синтагма не доноси одредбе које би говорили нарочито о куповини некретнина. Зато налазимо у ЗЈ три члана који се тичу продаје сеоских некретности. Први од тих чланова даје продавцу пиве или винограда могућност да се предомисли и да одустане од продаје у случају да је примио пола цене (или мање од пола цене) за своје земљиште. У случају да је примио нешто више од пола цене, уговор је неразорив.¹⁾ Та одредба надовезује се на правила СС о капари и ствара једну важну повластицу за сељаке, јер даје њима могућност да раскину уговор без обавезе да врате дуплу капару. Та одредба којој је извор нашао Флорински у *Synopsis basilicorum A*, XII, 19,²⁾ стоји у вези с општом тежњом византијског законодавства да штити сеоски земљопосед од пренагљене мобилизације. Нарочиту важност имају чл. 10 и 11 ЗЈ, који говоре о праву прече купње, о познатом *ius protimiseos*.³⁾

У вези с општим јемством источно-римске сеоске општине за плаћање пореза и с принудном поделом напуштене земље између чланова општине (*ἐπιβολή*)⁴⁾ јавља се као корелат тих дужности и првенствено право чланова општине да набаве земљишта на продају у своме селу и да од тога искључе странце. Још под Константином Великим јавља се наредба, да суседи и рођаци искључују странце од куповине (*proximis consortibusque concessum erat ut extraneos ab emptione removerent*).⁵⁾ Г. 391 укида се та мера као неправедно ограничење слободног располагања имовином. Али г. 415 опет наређује се да само суседи (*convicini*) могу куповати земље у селима (*in metrokomiis*). Год. 468 јављају се још допуне тим одредбама, које су прешле без промена и у Јустинијанов Кодекс и у Василике.⁶⁾

Год. 922 изашла је Новела цара Романа Лакапена о праву првенства у куповини (*περ' προτιμήσεως*), која остаје меродавна

¹⁾ То је чл. 8 Зах. Јустинијана.

²⁾ Флор. Пам. 488 ут. *Zach. Jus graeco-rom.* V, p. 44.

³⁾ О *ius protimiseos* и *Zach. Gesch.* 211—223; *Сл. Нов.* Год. Чувања, IX.

⁴⁾ I. I. C. de omni agro des, XI, 59; ут. *Zach. Gesch.* 212.

⁵⁾ H. Monnier, *Revue Hist. de droit*, 1894.

⁶⁾ Basil. XIV, 5, 20 et LV, 5, 1.

и за следеће векове.¹⁾ Она разликује чак пет разреда сувласника и суседа, којим припада право првенства и доноси подробна правила о начину остваривања тог права.²⁾ Током времена излази пореско јемство из употребе, ипак се право пречег купња само по себи одржало, као повластица рођака и суседа, не само у средњем веку, него и у новије време, у Грчкој и Румунији.

Чл. 10 и 11 ЗЈ доносе врло кратке одредбе о праву прече купње, и што је значајно, нису оне превод неког грчког текста, него самостална српска редакција најважнијих одредаба. Чл. 10 ЗЈ то је кратка и доста нејасна одредба о томе да је свака продаја туђинцу („надворном човеку“) у селу ништавна. Уговор може бити раскинут и купац добија натраг само положен новац. Чл. 11 је много јаснији, јер тачно говори о сеоској некретности³⁾ и прописује дужност продавца да „обличи ближиком и обшником“ (= рођацима и члановима општине); у случају да они не купе, може ималац да прода своје земљиште и „надворном човеку“. Ако је продао туђинцу тајно, без претходне пријаве, могу суседи и рођаци да пониште продају у року до 10 година и да врате купцу само његову цену.

Те су одредбе без сумње важиле у аграрним односима Душанове државе и у доцнијим вековима код Срба. То се види из тога, што се оне јављају и у прерадама Душанова законодавства у XVII и у XVIII веку и чак с неким допунама. Напр. у Раваничкој редакцији најјасне речи чл. 10 „какову любо вещь“ замењене су тачнијим изразом „у селу коју вещь недвижиму, домъ или бацину“. Дакле редакторима XVII в. јасно је да се тај члан односи исто као и чл. 11, само на продају некретнина.⁴⁾ На крају чл. 11 додате су неке речи о томе да сељаци немају права прекупа ако нису после пријаве земљиште купили. Нешто је друкчије стилизован тај члан у

¹⁾ *Zach. Coll.* III Nov. 2.

²⁾ Најбоља анализа те Новеле у *Zach. Gesch.* 214—222. Потребна је пријава продавца о његовој намери. Од дана пријаве могу суседи да у току тридесет дана цену положе и земљу узму. Ако је сусед одсутан или малолетан, имају стараоци 4 месеца рока.

³⁾ Док чл. 10 ЗЈ вели „какову любо вещь“, дакле и сваку покретну ствар?

⁴⁾ В. Раван. текст Флор. Приа. 57 (исто у Соф., Тек. etc; у Грбальском погрешно „као стваръ недвижну, куѣу или бацину“ чл. 11).

Раковачкој редакцији г. 1700. Ту се стављају на прво место „общници“ а потом „ковъшии“. Они имају право прекупа и у случају пријаве, али само у току 4 месеца од дана пријаве. То је одредба, која се не налази у другим преписима ЗЈ, и која има неке везе са Новелом Романа Лакапена.¹⁾ У случају да је продаја била без пријаве, остаје и у Раков. редакцији право прекупа у току 10 година.

Право прече купње остало је и у обичајном праву Срба и Бугара у облицима врло сличним оним у Зак. Јустинијана.

Чл. 15 Првог Црногорског Законика (а за њим и чл. 45 Другог Законика 1855 г.) стилизацијом својом доста је близак члану 11 ЗЈ.²⁾ Ипак интересантно је да ја Црногорски Законик уопште неће да зна за продају сеоске некретности туђинцу, него установљава четири класе; најпре треба продавац да понуди „своју близику“, затим „мергинаша, т.ј. раздионика од баштине“, затим нека продаје кому може „у своје село“ или у „своје племе“. Српски Грађански Законик г. 1844 у члановима 670—676, засниваним на обичајном праву, зна за три класе лица којим припада право првенства. То су 1) смеџници или заједничари, 2) родбина најближа и 3) суседи први или комшије.

Видимо да су одредбе Црногорског и Српског Законика чак сложеније него одредбе ЗЈ (које познају само „ближике и общнике“) и са својим четири (одн. три) класе повлашћених лица нешто се више приближавају Новели г. 922. Многобројни одговори у Богишићевој Градји показују да је право прече купње добро познато обичајном праву у Бугарској, у Србији, у Босни, у Црној Гори, Далмацији и Хрватској.³⁾ Познат је тај обичај, нарочито свечана понуда „всим ближним и далним и ких пристоји“ и Хрватској XV века.⁴⁾ Нећемо улазити у питање да ли је та последња појава у вези с византијским правом или је самостално словенска.⁵⁾ Али што се

¹⁾ Она даје 4 месеца од две пријаве старанима малолетних или од сутних суседа, *Zach. G. 221* тамо и други случајеви кад се примењује рок од 4 месеца, у чл. 14 ЗЈ Раков. *Флор. Прил. 214*.

²⁾ в. *H. Jireček. Svod zakův slovanských*, стр. 355 и 374.

³⁾ *Градја*, стр. 464—465, у Бугарској — понуда „рођацима и суселима“.

⁴⁾ 1448 у Риму, 1484 у Тржињу, 1495 у Лици, 1499 и др. (*M. hist.-jur. VI, 175, 294, 417, 423*), али ти примери тичу се само племештина.

⁵⁾ Упор. подробна расправљања *V. Mažuranića*, *Prinosi IV, 560—575*.

тиче српског права, можемо се сложити са Ст. Новаковићем, који вели „да је обичај о праву првенства у куповини постао најпре у византијском праву; да је потом ушао у практику међу нашим народом, где се год он под непосредном византијском влашћу находио; да је с осталим византијским законима и установама ушао и у писано право у нашој средње-вековној држави; а да се и с једне и с друге стране раширио по народу толико да је постао правним народним обичајем, у ком се облику и сачувао до нашега времена. Али... нећемо порицати, да су словенски појмови о породици, о породичној а у неким облицима и о сеоској заједници непокретног имања били врло погодно земљиште за ову правну наредбу. Ако је у Византинаца та наредба постала ради порескога јемства, међу Словенима су јој у прилог дошли и појмови о својини и породици, те су јој додали нове снаге за одржање“.¹⁾

§ 3. Поклон.

Поклон т. ј. уступање права својине из чисте дарежљивости с намером да се обдарени обогати, заузима у византијском праву много више места него у садашњем. То је у старо време један од најважнијих начина стицања права својине, и византијско право (као и римско) доноси доста одредаба и о *donatio mortis causa*, и о *donatio inter vivos*, с нарочитим обзиром на дарове између супруга.²⁾ Тако налазимо у Еклози гл. IV. *De donationibus per scripturam vel sine scriptura factis*, у Прохирону засебну главу VI. *De donationibus ante nuptias*, гл. X. *De donationibus inter virum et uxorem*, гл. XII. *De donationibus*, гл. XIII. *De revocandis donationibus*; неке одредбе о поклону налазе се још у гл. XXXI и XXXII Прохирона. Исте одредбе налазимо са многим допувама и у доцнијим зборницима, напр. у *Epanagoge aucta*.³⁾

И Матија Властар унео је у своју ПС. засебну главу Δ—13. *Παρί δωρεών*.⁴⁾ У ту је главу скупио само пет законских чланака из разних места Прохирона. Та је глава без промене пренета

¹⁾ Гол. Чувића, IX, 233—234.

²⁾ в. *Салковски*, Институције 408—412.

³⁾ Напр. гл. XVIII. *Epan. auctae. De donationibus inter virum et uxorem* има 36 члана, док иста у *Proch. (t. X)* — само 13 члана.

⁴⁾ Иста је наслов у *Proch. XII*.

и у СС. као гл. Δ—11. О даровању.¹⁾ Први од тих чланака одређује да је сваки учињени поклон перфектан и може се опозвати само у случају неблагодарности обдареног.²⁾ Други члан дефинише тачније те случајеве велике неблагодарности који требају да се докажу на суду.³⁾ Може се опозвати још и поклон учињен од малодобног и од безумног, јер немају свести.⁴⁾ Чак ако је малодобан некоме учинио поклон, има он, кад наврши 25 година, рок од четири године да подигне парницу и да опозове тај поклон.⁵⁾ Последња одредба те главе СС. говори о donatio immodica („дар безмѣрњ“,) коју је отац дао некоме од своје деце за живота свог. Такав дар мора да утиче на поделу наследства између деце.⁶⁾

Редактори СС. сачували су без промена те немногбројне али важне одредбе свог извора. Све те одредбе потичу још из Јустинијанова права, биле су познате Србима већ из Светосавског превода Прохирона и могле су важити и за поданике Душанове царевине. Најважнија од тих одредаба прешла и у компилацију XVII века као чл. 44 Зак. Конст. Јустинијана.

Да је поклон био познат српском праву и пре Душана, не треба томе много доказа.⁷⁾ Многбројне повеље говоре о даривању непокретних и покретних ствари манастирима, црквама и властели. Главни је извор црквеног земљопоседа — поклон од владара и приватних лица свих сталежа. Главни је извор властeosког земљопоседа — даривање од стране владара. То даривање ствара потпуно право својине — баштинско право. Дарована од владара баштина може да буде одузета

¹⁾ И добила је наслове закона, јер ту су само световни закони, без црквених одредаба, ун. Флор. Прид. 165 и Нов. Синт. 250.

²⁾ Та је одредба у духу Јустинијанова права; исто је нашом *expressis verbis* у Прохирону.

³⁾ То је тачан превод Proch. XII, 3, (Cod. VIII, 56, 10).

⁴⁾ „ни въ едином бо сих не съвѣсть“ (у изд. Нов. Синт. 250 — съвѣсть, ун. Флор. Пам. 165); и то је тачан превод оар. Proch. XIII, 2. Neque improbes; neque mente captus donare potest; uterque enim voluntatis expertus est.

⁵⁾ СС. Δ—11, 3; то је тачан превод Proch. XXXI, 8; исте одредбе налазе се и у Hart. I, 12, 16.

⁶⁾ СС. Δ—11, 4; и то је одредба Proch. XXXII, 4, која се заснива на Nov. Just. 92, cap. I; исто код Hart. V, 9, 17.

⁷⁾ О поклону у српском праву говори Namyslowski, Zarys. 32—34.

обдареном само у једном случају „ради невере“.¹⁾ Обдарени има потпуно право располагања својом баштином. То право располагања састоји се и у поклону *inter vivos* и у поклону *mortis causa*. Обичан је израз у баштинским повељама:²⁾ „за душу подь цркви ѿдѣисаѿи, у прикию дати, продати, харисаѿи, замѣнити, кудѣ имѣ хотѣние обратити“.³⁾

а) *Дати за душу* — то значи поклонити цркви ради помена своје душе, учинити задужбину. То је *donatio mortis causa*, којом се служи и краљ и властелин и обични сељак у то благочастиво доба. Ти су поклони за душу (*εις ψυχικόν, εις την ύπερ ψυχης διακοπήν*) познати под тим именом византијском праву после Јустинијана. Ту се јавља чак и обичај да се у случају наслеђивања *ab intestato* црква добија трећи део као *ψυχή*.⁴⁾ У српским повељама налазимо и на интересантан случај уговора о поклону *mortis causa*, по којем дарилац има право уживања своје баштине до своје смрти.⁵⁾

б) *Харисаѿи* (*χαρίζειν*) — значи без сумње поклонити приватном лицу из љубави, држимо да тај израз важи нарочито за *donatio inter vivos*.⁶⁾ Тај грчки израз, који се јавља у повељама Душанова доба као обележје потпуног права својине, најбољи је доказ да се појам о уговору поклона развио у

¹⁾ Можемо упоредити неверу са „великом неблагодарношћу“ византијског права. *Ingratus* (*ἀχάριστος*, Proch. XIII, 2) је онај који дигне „неправедне руке“ (*χαιρας ἀδικους*) на дарноца, пређа га или умисља против живота његова. и. СС. Δ—11, 1.

²⁾ Исти је израз и у грчкој повељи г. 1361 цара Симеона; „*ποιεῖν, χαρίζαι, προσχεῖν, ἀγαλλᾶσαι, θεῖος ναός ἀριστόν, καὶ πάντα ὅσα οἱ θεοὶ καὶ ἄγγελοι τοῖς ἀγαθῶν καὶ εὐσεβῶν βασιλέταις ἐπὶ τοῖς ἁγίοις πράγμασι διακελευσάνται*“. Ова баштинска повеља нарочито спомиње да она потврђује даровнице „светих царева и деспота“. Нов. Зак. Сл. 790.

³⁾ Повеља цара Уроша г. 1357 которским племићима (Од. Спом. 161); иста права важе и за купљеницу: „*любо за душу подь цркви заѿисаѿи, любо кому харисаѿи* (цар Душан г. 1350 — Од. Спом. 151) „*харисаѿи, прикисати, продати, за душу дати*“ (Приврзенска татија, ib. 148).

⁴⁾ Ун. *Zach. Gesch.* 115—118.

⁵⁾ У Аранђел повељи г. 1348 (Нов. Зак. Сл. 691); властелин Никола Утолицић и мајка његова прилажу манастиру св. Аранђела своје баштинско село Љубочево, под условом, да га држе као сваку баштину док живе; ун. *Namyslowski, Zarys.* 34.

⁶⁾ ун. Proch. XII, 1. *Τὴν δωρεὴν αὐτῶν εἶναι ἐν ζωῆ τῶν δωρητῶν, καὶ πρὸς ζωὴν τῆς χάριτος καὶ τῆς εὐσεβείας τῶν δωρητῶν.*

српском праву под jakim uticajem vizantijskog prava još пре Душанова доба. У својем законодавном раду наишао је Душан на већ утврђене појмове о поклону, наишао је и на утврђене изразе даръ (= δωρεά), харисаџи, за душу даџи, приложџи.¹⁾ Зато могао је да се задовољи кратком главом. СС. Δ—11: Ο даровџу, те да спомене поклон у ЗД само узред, у чл. 40, кад је реч о праву располагања баштином. Ту се спомиње само „за душу оддати“. Значи ли то, да властела немају по чл. 40 ДЗ права „харисаџи“, поклањати приватницима? Без сумње не, јер Душанова повеља 28 маја 1350 спомиње сва та права заједно. У чл. 40 ДЗ. наведена су примера ради само три начина располагања баштином; и што је важно, цар Душан позива се на хрисовуље правоверних грчких царева као на узор. Баштинско право треба да се регулише по примеру грчких хрисовуља. Чл. 174 ДЗ. који говори о праву располагања сељачком баштином, још је мање тачан и не спомиње изрично право поклона.²⁾

§ 4. Размена.

Уговор о размени (permutatio, ἀνταλλαγή, промена у § 632 Срп. Грађ. Зак.) без сумње је најстарији између облигационих уговора. Свака трговина почиње од размене добара и само постепено размена бива истиснута од куповине и продаје. Појачање новчаног промета води томе да се уговору о промени поклања све мање пажње у законима једног развијеног друштва. Византијски законици готово и не спомињу овај примитивни уговор.³⁾ Еклога и Прохирон немају ни речи о размени, Аталијатов Синописис доноси сасвим кратки одељак (Tit. XV. Περὶ ἀνταλλαγῆς), Властарева Синтаγμα спомиње размену само узред, кад по 120 Новели Јустинијановој ограничује отуђивање црквене имовине.⁴⁾

Ипак размена покретних и непокретних ствари позната је грчком и српском правном животу у Средњем Веку. Са-

¹⁾ Намисловски нетачно вели да је израз за поклон у средњев. Србији „заџис“ (Zarys, 34).

²⁾ „Цркви подложити“ не значи даровати.

³⁾ Зато Zachariae не говори ништа о размени у својој Geschichte; уп. Namyslowski, Zarys, 33.

⁴⁾ ПС. К—16 (изд. Нос. 281, 285; у СС. ова је глава избрисана).

чувани су немноги грчки уговори о размени некретнина.¹⁾ Право размене (τὸ ἀνταλλάττειν) наводи се у баштинским повељама и у уговорима о куповини као једна ознака пуног права својине.²⁾ Ипак се оно доста често губи из тих формула, што значи да се право размене и не примењује у то доба.³⁾

Скраћена Синтаγμα Властарева не садржи ни једне речи о уговору размене.⁴⁾ Али зато „Законик Јустинијана“ доноси једну одредбу о размени сеоских некретнина. По чл. 18 ЗЈ оваква је размена перфектна, ако је уговорена у присуству 2 или 3 сведока.⁵⁾ Да је размена некретнина између два землепоседника допуштена по српском праву XIV века, видимо и из Призренске тапије, и из повеље цара Уроша г. 1357 и из повеље цара Синеше год. 1361.⁶⁾ Српски је израз: замџна, замџнџи.⁷⁾ Ипак треба приметити, да као и у грчким актима, право размене често се и не наводи у баштинским повељама; није оно споменуто ни у чл. 40 и 174 ДЗ, кад је реч о праву својине.⁸⁾ Ово значи да, као и у грчком друштву, размена некретнина између приватних лица све више излази из употребе.

Много чешће срећамо у средњевековом српском праву други начин промене землепоседа, који спада већ више у област јавног права. Сам владар приликом даривања често врши промену својих имања и имања својих поданика, обично да заокругли баштину једног манастира. Тако су радили

¹⁾ Напр. г. 987 (AGr. IV, 308), г. 1287 (ib. IV, 120), г. 1316 (Виз. Врем. XII, Прил. бр. 7), обично између манастира.

²⁾ AGr. VI, 157, 159, 163, 165; занимљив плеоназам у трапезунским актима: χαρῆσιν, πωλᾶσιν, ἀλλάττειν, ἀνταλλάττειν καὶ εἰς προῖκα ἐκδοῦναι. Успенский и Бенешевич, Визса. акты, бр. 21, 49, 83.

³⁾ AGr. VI, 161; Визел. акты, бр. 58, 82, 85, 87, 88.

⁴⁾ замџивџиџе, које се спомиње у Синт. (изд. Нос. 190, 241, 466) значи συναλλάγῃ, contractus, уговор; уп. српск. замџивџати (ib. 181).

⁵⁾ Уп. Флоринскиј, Пам. стр. 479. Исто и Пољички Статут (у доп. чл. 52, посталом после г. 1485) тражи да се „замџна“ некретнина врши „свитло, бјелодано“ и да се утврди „с писмом или пристаје“.

⁶⁾ Чисто византијска формула, Ол. Сном. 148; Зак. Сп. 790.

⁷⁾ Исто у Пољичком Ст. (замџна), у хрватским повељама XV в. (мена за мена Мрп. h.-jur. VI, 121, 126) и у пољском језику XIV в. (zamiana, Prove 423). У чл. 18 ЗЈ — мџна, замџнџиџи.

⁸⁾ У повељама год. 1350, 1428 и 1458 (Зак. Сп. 305, 334 и 344).

грчки цареви,¹⁾ тако раде и краљ Милутин, и Дечански и Душан. На пр. у Светостефанској хрисовуљи г. 1313—16 спомињу се „купление и замѣна вољна“ као правни основи Милутинових поклона његовој задужбини.²⁾

Битни су услови овакве замене, да она буде добровољна, без притиска са стране владара, и без штете за потчињеног баштиника. Стога се у повељама изрично наглашује да је „замена вољна“. Напр. тако је цар Душан г. 1348 узео земљу од свог властелина Младена и породице његове „них волом и них хотѣнием а не нѣкою нуждою“ (*ἰδίᾳ βουλή καὶ θέλησει, οὐκ ἔκ τινος ἀνάγκης ἢ βίας*).³⁾ Приликом размене мора се пазити да баштиник не буде оштећен: наглашује се да је размена извршена праведно „цркв за цркв, село за село, виноград за виноград, млин за млин“.⁴⁾

Вероватно да је ипак било злоупотреба од стране владара у том правцу. Зато се у повељи г. 1348 размена градова врши чак „зговором всего збора и разсуждением“, а у ДЗ. 1349 јавља се чл. 43, којим се цар и његова породица обавезују да неће никоме баштину заменити „осим ако ко на то добровољно пристане“.⁵⁾

Достојно је пажње што Раковачка редакција ЗЈ има још једну одредбу о размени (чл. 18), и то узету непосредно из НГ.

§ 5. Остава.

ДЗ нема општих одредаба о остави. Међутим то је уговор од велике важности, нарочито у Средњем Веку, кад су у несигурним приликама многи појединци давали своје ствари другим да је чувају на сигурнијем месту. Нарочито велику улогу игра у том погледу тврди Дубровник, коме су чак

¹⁾ Напр. цар Андроник г. 1328, Виз. Врем. XIII, Прил. бр. 7.

²⁾ Од. Спом. 98; г. 1321 одузео је Милутин од Љипљанске епископије неке цркве и поседе за Бањску и дао друге поседе (ib. 102); г. 1326 краљ Дечански (Зак. Сп. 641).

³⁾ Од. Сп. 136—137; ун. формуле грчких приватних аката, Ваз. акты, бр. 7; исто наглашује и цар Лазар г. 1381 (Зак. Спом. 790).

⁴⁾ Од. Сп. 137; слично и Иван Црнојевић г. 1485 (Зак. Сп. 778). Промена жупе за жупу чеднику Муси г. 1363 спада потпуно у област јавног права (Од. Спом. 166; Главник Св. Н. Др. III, 25).

⁵⁾ И црков. Лазар г. 1382 зајамчује да ни владар ни епископ не сме отргнути ни „заменити нуждним змиѣдением“ црквено имање. Зак. Сп. 763.

српски владари и властела често давали своје благо у поставу или поклада.¹⁾

И византијско право доста се брине за тај уговор. Нарочиту главу о томе има Еклога (Г. XI. *Περὶ πάσης παρακαταθήκης*), Прохирон (Г. XVIII. *Περὶ καταθήκης*), Епанагога (гл. XXV. *Περὶ καταθήκης*). И Властарева Синтаγμα доноси засебну главу II—6. *Περὶ παρακαταθήκης*. Та је глава и сувише кратка. Од 15 одредаба Прохирона ушле ту само две: општа дефиниција поклада²⁾ и закон о одговорности чуваоца за изгубљену оставу у случају *vis maior, culpa* и *neglegentia*.³⁾

Редактори СС пренели су ту главу на чело састава П, као Главу 1. **О** поклада* закон*. Нису ништа испустили него су чак додали још један закон⁴⁾ који појачава одговорност чуваоца: „Пријемн поклада, аще не прилежитъ тако о своємъ, повиннѣ несть“. Та одредба није ништа друго него тачан превод из Прохирона.⁵⁾ То је важан доказ тога како су редактори Душанова Кодекса били пажљиви у својем послу. Када нису нашли много одредаба о остави у ПС., сетили су се да Прохирон има много одредаба, па су узели из њега још једну, и то најважнију.

У ДЗ г. 1349 налазимо само у чл. 125 нарочити случај одговорности гостионичара (етанинниа) за предате му од путника ствари. То је случај *depositi de iure*, или тачније рећи *recepti sairoponit*, познат још старом римском праву.⁶⁾ Он се лепо надовезује на одредбе СС. II—1.

Редакција XVII века испустила је одредбе СС. о остави, чак је заборавила на стару реч поклада, заменивши је турском речи „аманет“, коју спомиње узгред у чл. 33 ЗКЈ.⁷⁾

¹⁾ Доста је навести оставу жупана Деса г. 1281, и благо деспота Ђурђа г. 1441, брижљиво пописано од Дубровачких нотара (*Solosjev*. Од. Спом. 60 и 206); изрази су *depositum* (ib. 55, 56, 60, 61, 64), *постав* (ib. 181, 219; г. 1395, 1463), *поставити* (ib. 208, 212, 213, 219, 220) и *возрати* (ib. 206, 208; г. 1441). Још у *Луцића*, у угов. г. 1402, поклада (II, 50, 53, 55, 57) и *Спом.* XI 53, 55, 57, г. 1409 *постави* и *постави*, Свм Душан пише г. 1354 да су калуђери поклада *поставили* (*Луцић* II, 20).

²⁾ ПС. II—6, 1—Proch. XVIII, 1.

³⁾ ПС. II—6, 2—Proch. XVIII, 10.

⁴⁾ *Флор.* Нам. Прил. 192.

⁵⁾ XVIII, 10. „Qui in deposito eandem quam in suis non adhibet diligentiam, dolo facit“.

⁶⁾ Путник по чл. 125 ДЗ добија право на *actio de recepto*. Уп. *Арије*, Пандекте III, 762. Леп коментар том члану 125 ДЗ даје *К. Јуречек* по дубров. спису г. 1405 (*Arch. sl. Phil.* XIV, 75).

⁷⁾ *Флор.* Прил. 59 „башину оставлену на аманет или у залогу“.

§ 6. Закуп и најам.

Средњовековно српско и византијско право не зна за ону разлику између закупа (locatio-conductio rerum) и најма (locatio-conductio operatum et operis), коју прави садашње право.¹⁾ Сви уговори ових врста уједињени су напр. у Прохирону у једну главу XVII *Περὶ μισθώσεως* (de locatione), која носи у Светосавском преводу наслов: *о наимовањихъ*. Видимо да у доба Св. Саве постоји већ одређена терминологија: *μισθώσις*, locatio је *најемъ*, *наимоканѣ*; *μισθός*, merces — *мъзда*; *ὁ μισθωτής, ὁ κήρυς*, locator, dominus — *наимовакин, господаринъ, ὁ μισθωτάμενος*, conductor — *наимовакинъ, најемшии*; *locator operis* је *најемникъ*.²⁾

И Матија Властар (који у многоме следује систему Прохирона) унео је у своју Синтагму једну главу (M—12) под истим насловом. Али ова је глава врло кратка и недовољна. Место 28 одредаба Прохирона ту се налазе само 4 одредбе.³⁾ Редактори СС. оставили су ову главу без промена као M—2. *О наимовањихъ*.⁴⁾

Прва одредба говори о сеоском закупу. Закупац који напусти „село“ (*τὸν ἀγρὸν*) пре уговореног рока без озбиљног узрока (*κατὰ βία, χωρὶς αἰτίας*), треба ипак да плати уговорену цену за цео рок. Ова одредба штити донекле интересе земљорадника, да не би изгубили раднике на селу.⁵⁾ Четврта одредба говори напротив о обавези закуподавчевој. Закуподавац нема права да раскине уговор пре уговореног рока, не може протерати савесног закупца, иако би му други закупца нудио много већу цену.⁶⁾

¹⁾ Уп. *Ж. Перић*, Облигацноно (грађбено) право. II. Б. 1922, стр. 204—213; *Zachariae*, Gesch. не говори о закупу и најму у визант. праву; неколико речи — *W. Namyslawski*, Zarys, стр. 34 и 36.

²⁾ *Иза. Н. Дучића*, стр. 71—74.

³⁾ Proch. XVII, 25; Proch. Ib. 21, Proch. XXXIX, 50; 83 Bas. XX, 1.

⁴⁾ Преназначил су наслов (у ПС. о наимовањихъ) и додали трипут реч *најемъ*.

⁵⁾ СС. M—2, 1 = Proch. XVII, 25 (ex Dig. XIX, 2, 54 § 1) = 54 Bas. XX, 1 = Harm. III, 8, 30. Вреди забележити да док грчки извор говори не одређено *πρὸς ἀπὸλλυμένων τῶν κήρυων*, српски превод има глосу: *пржеде савршенѣ врмене, сирѣчь всего лѣта*, дакле показује да се овде ради само о закупној цени за једну годину.

⁶⁾ СС. M—2, 4 = 83 Bas. XX, 1; ова одредба налази се у ПС још у гл. E—8: Не може изгнати безъ воле наимовавшого (у изд. *Нов.* стр. 393 погрешно: *Не може изгнати*).

Треба споменути да је закуп сеоских и варошких некретности био уобичајен у Средњем Веку. Недостају нам српски споменици тог доба, али имамо доста спомена о закупу (*μισθώσις*, affictus) из грчких и далматинских аката, — и на краatak рок и до краја живота, и за уговорену цену у новцу, и за део прихода (често за половину прихода, *ἡμισία*, mezzadria).¹⁾ У уговору г. 1333 с босанским баном Дубровчани обећавају да ће му дати палату за становање „безъ ниједнога наима“, т. зн. без уобичајене кирје.²⁾

Остале две одредбе Синтагме одређују закупчеву одговорност за изнајмијенога коња. Одговара у случају непажње (*culpa*) одговара чак и за *casus* (случајна смрт коња), ако је коња одвео даље него је било уговорено. Ове одредбе (узете из Дигеста у Прохирон) биле су од важности и за Душаново царство.³⁾ Доста је споменути какав су значај имали Власи — ћелатори и њихове теретне животиње. Помоћу влашких каравана (*καρβάνιον*, turma) вршио се цео промет између Рашке и далматинских градова.⁴⁾ Будвански статут (из Душанова доба) садржи у чл. 163 одредбе сасвим сличне Синтагминим.⁵⁾ „Законик Јустинијана“ допуњује ове не многе одредбе Синтагме са неколико чланова о сеоском закупу. Чл. 14—16 говоре о наполици. Наполичар који није на време окопао и опрашио виноград, губи своје право на доходак. Ако је ипак на време известио закуподавца (господара, *τὸν κήρυον*), наполичар није одговоран. А у случају да није могао извести господара, па је ипак напустио виноград, наполичар има да плати двоструку вредност целог дохотка.⁶⁾

Чл. 13 ЗЈ (= чл. 16 NГ) има шири значај: у свакој врсти закупа господар има права да одузме земљу од закупца, ако овај није обрадио земљу како треба.

¹⁾ Уп. Од. Свом. бр. 93, 94 и 137.

²⁾ *Mihl*. Mon. 106; Зак. Сп. 301. Српска реч *кирија* сматра се да је турског порекла: Ак. Рјечн. V, 4; ипак упор. гр. *κῆρυς*.

³⁾ СС. M—2, 2 = Proch. XVII, 21 (ex Dig. XIX, 2, 30; 30 Bas. XX, 1; Harm. III, 8, 27); СС. M—2, 3 = Proch. XXXIX, 50 (ex Dig. XIII, 6, 5) = Harm. II, 10, 3.

⁴⁾ *Заречек*, Ист. III; 223. ћелатор = *caletor*, у Светостеф. повељи. Од. Сп. 93 и 94.

⁵⁾ Stat. Bud. с. 163, de cavallo o somiero a polo. Mon. hist.-jur. III, 37.

⁶⁾ У грчком тексту чл. 13—15 NГ *ἡμισία*, *αὐθιμίονα*.

Исто по чл. 23 ЗЈ (= чл. 12 НГ) наполичар који је узео њиву за обраду и није засејао како треба, губи право на плодове жетве.

Ове не многе одредбе СС и ЗЈ регулисале су ипак главна спорна питања поводом закупа и најма. Вероватно стога могао је цар Душан да не проговори у своме Законику ни речи о овим питањима и да обрати пажњу на много важнија, која нису никако регулисана у наведеним грчким зборницима — на питања о праву својине на земљу и на односе између повлашћених земљопоседника и зависних сељака. У обради ових питања Душ. Законик најмање се води за византијским законцима, иако се често базира на византијској стварности.

§ 7. Зајам и залога.

Иако по теорији права залога спада у одељак о стварном праву (*jura in re aliena*), а зајам у облигационо право (између *obligationes ex contractu*), ти су правни односи толико тесно везани један за другог да је у историском прегледу лакше их проучавати заједно. Тако је напр. Еклога ујединила те одредбе у једну гл. X. *De mutuo per scripturam vel sine scriptura contracto et de pignoribus propterea datis*;¹⁾ исто видимо и у Прохирону, чија гл. XVI говори *De mutuo et pignore*²⁾ и у Епзнагози (гл. XXVIII. *De mutuo et pignore*).³⁾ Зато је и М. Властар унео у своју ПС засебну главу Δ—2, *Περὶ δανείων καὶ ἀνευθύρων*,⁴⁾ која се састоји само из 9 световних закона, без икаквих црквених правила. У српској редакцији СС. остала је та глава на својем месту као Δ—2, *о зајмицима, цркви и залози*, без сваких промена или скраћивања. Само је добила 10 црвених наслова законик.

Ту су одредбе из Proch. XVI, које забрањују повериоцу да се служи приходом од заложене ствари. Ако је примио плодове, они се рачунају не као камата, него као исплата главнице. Залогопримац одговара за плодове изгубљене или покварене његовом непажњом. Исто одговара он и за изгубљену

¹⁾ Т. с. *Περὶ δανείων ἑγγράφων καὶ ἀγράφων, καὶ τῶν ἀνευθύρων ἐν ἀλλοτρίῳ ἀνευθύρων*.

²⁾ Т. с. *Περὶ δανείων καὶ ἀνευθύρων* (14 чланова).

³⁾ Т. с. *Περὶ δανείων καὶ ἀνευθύρων*.

⁴⁾ в. *Нов. Слут.* 214—215.

залогу, сем ако је случајно изгубљена, без *culpa lata*. У том случају може он да тражи дуг од залогодавца, ако није било уговорено противно.¹⁾ Остале одредбе те главе не спадају у заложно право са нашег гледишта, јер говоре о имовинским односима између мужа и жене, о праву повлашћеног потраживања жениног на *dos* и *donatis propter nuptias*.²⁾

Зато у ЗЈ налазимо још два члана, који још допуњују одредбе СС. о залози. То су чл. 26 и 27 са нарочитим насловом: *О залози законик*. Те су одредбе врло интересанте, јер не спадају никако у главни извор ЗЈ, — у *Νόμος ὑποθήκης*. Постанак је њихов нејасан, њихов тачан извор не може да се пронађе ни у Прохирону ни у Василикама.³⁾ Ипак се те одредбе лепо надовезују на сличне одредбе СС.

Чл. 27 ЗЈ допуњује одредбу СС. Δ—2, 10 о одговорности залогопримаоца за изгубљену залогу. Опште је правило да поверилац, који је изгубио залогу, мора да је накнади и да тражи свој дуг. У случају да је залога изгубљена *vi maioris* (од пожара или разбојника), ипак треба испитати да ли није било нехата. Ако је залогопримац сачувао своје ствари, па изгубио само залогу, то је доказ нехата⁴⁾ и он одговара.

Чл. 26 ЗЈ забрањује залогопримаоцу да тражи од дужника откуп залог пре уговореног рока. Напротив, дужан је да чека откуп и „до трећег рока“. Само после тога трећег рока губи дужник своју залогу.

И једна и друга одредба донете су у корист дужника, као и претходне одредбе СС.

Можемо мислити да су та два члана ЗЈ нека допуна постала већ на српском земљишту, јер нисмо нашли њезине грчке изворе. Ипак и она је потпуно у духу византијског права.

То су главне одредбе СС и ЗЈ о залози. После тог прегледа постаје нам јасно, зашто је ДЗ могао да се задовољи само једним усамљеним чланом 90, који је сам по себи сувише

¹⁾ То су одредбе Proch. XVI; 1, 3, 5 = Cod. IV, 24; 1, 3, 5, 6.

²⁾ Вероватно је Властар држао да муж има заложно право на *dos*.

³⁾ Флар. је без успех тражио те изворе. Пам. 485—489.

⁴⁾ „*Ανεπίσκεψη* и *неражделение*“. Питање о нехату обратило је на себе нарочиту пажњу српских компилатора: у одредбе СС. Δ—2, 9 налазе се речи „а за небржјените погуби“, којих нема у грчком тексту ПС. (ни у Proch. XVI, 3).

кратак и неразумљив.¹⁾ Држимо да то није нека општа одредба о залози, него само још једна допуна претресеним члановима. Ту се говори о нарочитом случају кад би залога прешла у треће руке. Има залогодавац право да је откупи свуда где је важе; његова *actio pignericia* важи и против трећих лица.²⁾

И тај је чл. 90 ДЗ. донет у корист дужника (који су обично давали у залогу скупocene ствари и често их губили), као што је и чл. 22 уговора са Дубровником, од 20 септембра г. 1349, по којем се од тог датума има да укине свако узимање залога Дубровчанима од Душанових поданика. Ако је залога већ узета, мора да се поврати. Ако је предата у треће руке, та продаја не важи.³⁾ Тај члан уговора писаног 4 месеца после ДЗ, развија иста начела што и у чл. 90 ДЗ и још више штити интерес дужника.

Потпуно укидање залога — то је знак нарочитог пријатељства између уговорача, то је појава истинитог кредита. Зато налазимо ту тачку одавна у уговорима између Дубровника и Котора.⁴⁾

Та одредба понавља се у истим речима, којим и у Душановом уговору, у уговору цара Уроша с Дубровником 25 априла 1357.⁵⁾ После тога губи се она из уговора Урошевих наследника: Баошића, краља Вукашина, кнеза Лазара, краља Твртка; мутна времена после пропасти царства нису дали да се она укорени у правном животу. Српска властела којој је новац потребан, опет даје у залогу своје скупocene

¹⁾ Према *Сл. Новаковић* вели: „Не потребује никаква тумачења“ Зак. 200.

²⁾ Пасивна реченица: „Залог куде се обрћтаю, да се откупуо“ много личи на превод неког грчког или латинског текста (од прилике „*Pignora tibi inventiuntur, tibi redimantur*“).

³⁾ „И одъсели наприѣдъ да не прѣиме ни узмѣтъ никто залогѣ ни одъ властелина царства ни ни краљева ни кога любо дрѣжанина царства ни ни краљева. Кто ли се обрѣте уземъ, да залогу тузи поврати опетъ; а за што е прѣслъ, да му се тазн купата уплатѣ“ (*А. Соловѣв*, Од Сп. 147); свака залога мора да се тражи „судомъ и правдомъ“. Обраћамо пажњу да тај уговор важи и за државу цареву и за краљеву, дилке за земље и грчког и српског права.

⁴⁾ *Ut pignora non sint inter Ragusium et Catarum* (уговор од 20 септ. 1181. *Нов. Зак. Слом.* 22).

⁵⁾ чл. XXII и XXIII. *Нов. Зак. Слом.* 181.

појасеве, као што их је давала Дубровчанима и за Душаново доба.⁶⁾

в) *Инишерес*. Уговор о зајму, особито кад је он управљен на какву суму новаца, вуче собом и акцесорну обавезу плаћања интереса (*usurae*). Та обавеза, која није изазивала никакву сумњу у старом римском праву, постаје спорна у византијском праву. Под утицајем прописа Старог Завета⁷⁾ проклели су хришћански црквени канони свако узимање интереса као лихву.⁸⁾

Тешко је било цркви спровести то начело у стварни живот. Ипак већ у Јустинијановом Кодексу осећа се понешто утицај црквених погледа у снижавању законске каматне стопе (од 10% до 6 и чак 4 $\frac{1}{6}$ % год.). После Јустинијана утицај цркве ослажи се толико да и царско законодавство покушава да потпуно забрани свако узимање интереса. Већ Еклога нема никаквих одредаба о узимању лихве.⁹⁾ А Прохирон изрично забрањује свако узимање интереса као „недостойно хришћанске државе и забрањено божанским правом“.¹⁰⁾ Иста забрана понавља се и у Епаногози.¹¹⁾

Та забрана није могла да се одржи као супротна стварном економском животу. Лав Мудри (886—912) опет је дозволио узимање камате једном Новелом, а у Василикама понављају се опет Јустинијанове одредбе.¹²⁾ Ипак у доцнијим зборницима влада велика збуњеност; забрана Прохиринова не сматра се као укинута и понавља се у свим доцнијим збиркама закона упоредо са Новелом Лава Мудрог.¹³⁾ Исту је погрешку поновио и Матија Властар.

¹⁾ Како је било у ствари дужнику тешко да откупи своју залогу, види се из Душанова писма у Дубровник 30 марта 1352; сам цар заузима се да се кнезу Вратку врати његов појас заложен за 118 перпера у Матрија Буића-Луцић, II—20.

²⁾ Исход XXII, 25, Лев. XXV, 36, Второз. XXIII, 19.

³⁾ 41. Арист. прав.; 17 пр. Никеј. саб.; 10 пр. Труа. *Zach. Gesch.* 2 289 сл.

⁴⁾ Наје хтела да понови Јустинијанове одредбе о законској каматној стопи, а није ни забранила изрично узимање лихве.

⁵⁾ *Proch.* XVI, 14.

⁶⁾ *Epan.* XXVIII, 1.

⁷⁾ *Coll. Nov.* II, Nov. 83 (*Jus Gr.-Rom.* III, 179); *Basil.* XXIII, 3.

⁸⁾ Тако је и у *Ecloга priv. auct.*, и у *Epitome, Epanag. auct.*, *Proch. auctum*, *Harmen.* III, 7, 23 (*Zach. Gesch. Ann.* 1039).

У ПС говори се о лихви на два места: у гл. II—11. *Περὶ πλεονεξίας καὶ ἀρπαχῆς* (Ἔ лихвенстикъ и хищвини) и у гл. T—7. *Περὶ τόκων* (Ἔ лихвѣк).¹⁾ У прву од тих глава ушло је само једно правило Св. Григорија, које забрањује лихву.²⁾ У другу — ушло је 44-то правило Св. Апостола, које забрањује лихву клирицима, 17-то правило I Сабора и друга.³⁾ Ту су и световни закони (*Nómoi*): на првом месту изрична забрана лихве (Ptoch. XVI, 14), после тога разна правила Василика, која понављају већим делом Јустинијанове одредбе о висини каматне стопе.⁴⁾ Ту је и одредба римског права да неплаћена лихва не може нарасти *ultra duplum* (т.ј. преко износа дужног капитала; онда рачуна се вишак као уплата главнице).⁵⁾ Ту је и забрана интереса на интерес.⁶⁾

Достојно је пажње да су редактори СС не само избрисали сва црквена правила, као што су они обично радили, него су испустили и све наведене световне законе. То је редак случај, јер су обично српски редактори врло пажљиви према законима „првих правоверних царева.“

Од обе главе ПС није остало ни трага у СС. Тешко је погодити, из којих је то разлога учињено. Вероватно да је унутрашња противуречност тих закона⁷⁾ натерала српске редакторе на мисао да их избришу и да замене неком јаснијом новелом. Да ли је таква новела била издата после г. 1349, није нам познато. У ДЗ нема ни једне речи о узимању интереса као што ни у СС, ни у ЗЈ. Без сумње је она ипак била

¹⁾ Тачнији је наслов гл. T—7. "Ἐπι τόκων ἀπαγορευτικὴ ἀποφασὶς πατρὸς καὶ πατρὸς τῶν ἁγίων. (Шко лихву приимати отъречено несть вакому клирику, и е лихвѣк). Флор. Пам. 356.

²⁾ *Нов. Свнт.* стр. 455—456.

³⁾ *Нов. Свнт.* 501—503.

⁴⁾ 70, 71 *Bas.* XXIII; 18 *Bas.* LIII, 5 (*Нов. Свнт.* 503—504).

⁵⁾ 26 *Bas.* XXIV, 6; уп. *Салковски Инст.* 329. Сличну одредбу налазимо и у Руској Правди, донету од в. кн. Владимира Мономаха (г. 1113) Р. Пр. Кар. 66.

⁶⁾ 75 и 78 *Bas.* XXIII, 3; уп. *Салк.* 84.

⁷⁾ Доста противуречности и колебања видимо и у Дубровачком статуту, где се у кн. III, 22—25 доста говори о законској каматној стопи, а допушћеним чланом од г. 1279 забрањује свака лихва „propter quod Deus offenditur, proximus laeditur et bonus status Reipublicae minoretur“. Ипак су допуштени нотариални уговори с интересом „de quinque in sex per annum“. (Мон. hist.-jur. IX, 65, 66 и 181) уп. *Jur. Ист.* Срба III, 243.

уобичајена у трговачком животу, нарочито у односима с Дубровником.¹⁾ Познате су већ речи: лихва (*τόκος*, usurae)²⁾ или камата (*κέραιος*),³⁾ и глава (*κεφάλαιον*, capit);⁴⁾ спомиње се у повељама и каматникъ.⁵⁾ У својој повељи г. 1348 забрањује Ст. Душан калуђерима да „динаре дак оу каматоу“; дакле допуњује наведена црквена правила, у којим се свуда говори само о клирицима (причтникъ), не о калуђерима⁶⁾. Вероватно да је издао и неку засебну наредбу о лихви да замени нејасне главе ПС.

Редакција XVII века нема нових наредаба о камати. Што се тиче одредаба СС и ЗЈ о зајму и залози, сачувала је најважније. Чл. 26 и 27 ЗЈ о залози прешли су у ЗКЈ готово без промена⁷⁾. Од свих одредаба СС. Δ—2 о зајму и залози ушла је у ЗКЈ само једна — о залози сеоске некретности, доста прерађена.⁸⁾ То можемо сматрати за доказ, да је преграда XVII века постала са практичком сврхом.

§ 8. Права на туђој ствари.

Најстарија врста стварних права на туђој ствари то су службености (*servitutes*, *δουλείαι*). Скућеност варошких насеља у Медитеранској области и ситни землепосед са оскудицом воде и добрих путева изазвао је од памтивека код Грка и код Римљана потребу да се тачно дефинишу службености градске и сеоске (*urbanorum et rusticorum praediorum*). У византијском праву Прохирон говори о разним службеностима у гл. XXXVIII, *De novis operibus*, где су одредбе о службеностима измешане са полицијским правилима о зидању

¹⁾ Лоцијији уговори о интересу од новца из г. 1422 и 1475 (Од. Сп. 199 и 224).

²⁾ У преводу ПС. 501.

³⁾ У Аранђел. повељи г. 1348 (*Нов. Зак. Сп.* 698; *Сол. Од. Сп.* 140).

⁴⁾ У преводу ПС. *Нов. Свнт.* 502; сад = *главница*.

⁵⁾ Дабужинъ каматникъ, г. 1348 (*Нов. Зак. Сп.* 686), Калоанъ каматникъ у Штину (*ib.* 766).

⁶⁾ У Аранђел. повељи (нав. место); уп. ПС. T—7 (*Нов. Свнт.* 501—502).

⁷⁾ Као чл. 27 и 28 ЗКЈ (*Флор. Прим.* 58). Први је од тих чланова доста добро скраћен у редакцији XVII в.

⁸⁾ Чл. 45 ЗКЈ — СС. Δ—2, 8; плодовима заложене њиве или винограда може да се исплати дуг.

нових зграда. Из ове грађе начинио је Матија Властар кратку главу К—3 своје Синтагме под иттим насловом: Περὶ κατοτορισμῶν.¹⁾ Редактори Скраћене Синтагме сачували су ову главу без промена, као гл. К—2. О неким дјело творецима.²⁾ Ту се између различних полицијских забрана спомињу и поједине службености — работе,³⁾ које могу постати и бити промењене појединим уговорима (εγκλάσις, συμφώνον).

Напр. једна зграда не може другој да одузима видик на море.⁴⁾ Ова *работија ошљ видѣнија* (δουλεία ἀπόψεως, servitus prospectus) не важи за вртове, или ако је размак између зграда већи од 100 стопа.⁵⁾ Забрањено је пуштати дим из опака на суседну зграду (осим ако нема о томе засебне *правине*).⁶⁾ Забрањено је бацати ђубре око суседног зида (ипак може да постоји службеност, servitus sterquilini).⁷⁾ Забрањено је зазидати прозор суседу при градњи нове куће (опет осим ако постоји „работа“ или уговор).⁸⁾

Ове су не многе одредбе о службеностима које је Властар унео у Синтагму. Без сумње биле су потребне Душановим судијама. Тесне средњевековне вароши, као Скопље, Сер, Призрен, давале су доста повода за сукобе око службености. Статут Будве, кодификован за време српског царства, показује да и у овом автономном граду Душанове царевине питања о градским службеностима заузимају доста места.⁹⁾ Призренска тапија спомиње слободан „пут с коловозом“ (servitus itineris ac viae).

Ипак Душанови законодавци, којих је пажња била у главноме скренута питањима јавног права, нису се много заустављали на овим питањима. Сачували су оно што су нашли

¹⁾ Ова глава састоји се само од световних закона; од 64 одредаба Прохирона Властар је изабрао само 18.

²⁾ Додали су 10 наслова; законик избрисали су само једну одредбу Proch. XXXVIII, 16.

³⁾ Исти је израч и у Светосавском преводу Прохирона (изд. Лучића, стр. 113—124).

⁴⁾ СС. К—2, 4 (ex Proch. 38, 5 = Harm. II, 4, 46).

⁵⁾ СС. К—2, 8 et 5 (ex Proch. 38, 8 et 6 = Harm. eod. § 59).

⁶⁾ СС. К—2, 12 (ex Proch. 38, 18 = Dig. VIII, 5, 8 § 5 = Harm. eod. § 71).

⁷⁾ СС. К—2, 14 (ex Proch. 38, 22 = Dig. I, c. dig. 17 § 2 = Harm. § 84).

⁸⁾ СС. К—2, 2 (ex Proch. 38, 4 = 12 Cod. VIII, 10 = Harm. II, 4, 45).

⁹⁾ Stat. Buduae, c. 10, 11, 14, 16—18, 21—23, 40.

у Синтагми о градским службеностима, али нису ништа додали.

О сеоским службеностима нема одредаба ни у СС. ни у ЗЛ. Чудно је што једина одредба Властареве Синтагме, која говори о *водавађи* (aqueductus) избрисана у Скраћеној Синтагми. Међутим ова врста службености спомиње се још у Скопској повељи год. 1300.¹⁾

Емфитевза. Источна царевина познавала је одавна нарочити уговор — наследног закупа земаља (εμφυτεύσις), обично државних, општинских или црквених. Прохирон доноси засебну главу XV, која говори у главном о емфитевзи на црквеним имањима. Матија Властар доноси у ПСинтагми кратку главу Е—8. Περὶ ἐμφυτεύσεως.²⁾ Ова глава сасвим је избрисана из СС. Можда зато што прва два закона ове главе говоре само о емфитевзи и закупу црквених имања.³⁾ Ово би био још један доказ да је СС. у главном намењена царском суду. Последња одредба ове главе ПС. говори о најму, и не спада у емфитевзу. Стога је она избрисана из СС. као дупликат одредбама о најму у СС. М—2.⁴⁾

§ 9. Породично имовинско право.

Породично имовинско право у Византији има доста нејасности⁵⁾. Било је увек неких противуречности између црквеног схватања да је брак — неразделива веза мужа и жене, који се спајају у једну личност, и Јустинијанових закона о строго засебном женином *dos*-у за који треба муж да одговара одређеним *propter nuptias donatio*. Јустинијаново право било је знатно промењено од Еклоге, која је покушавала да уведе што веће јединство имовине оба супруга. Прохирон врати се опет интегритету Јустинијанова права.⁶⁾ Три новеле

¹⁾ Изд. Nov. 332 (ex Proch. 38, 16); уп. Од. Спом. стр. 73, 74, 79 (ча. 26, 27 и 54).

²⁾ У српском преводу: О наследствени. Исти је израз у Светосавском прев. Прохирона, гл. 5.

³⁾ Ex Proch. XV, 6 (ex Nov. Just. 120, c. 5); 7. Bas. V, 2 (ex Nov. Just. 120, c. 2).

⁴⁾ ПС. Е—8, 4 (ex 83 Bas. XX, 1) = ПС. М—12, 4.

⁵⁾ Zach. Gesch. 36—37 и 62—83.

⁶⁾ Prochiron t. VIII. De iure dotis, IX. De vindicatione dotis, X. De donationibus inter virum et uxorem.

Лава Мудрог донеле су доста промена што се тиче *ὑποβολών* (propter nuptias donatio).

Матија Властар није унео у своју Синтагму много закона о породичном имовинском праву. То су гл. II—20. *Περὶ προσηφών προκυρίων*, и гл. Γ—5. *Περὶ ὑποβόλων*.¹⁾ Ту су већим делом одредбе из Прохиона (Proch. VIII, 1, 2 и IX, 2, 4, 9, 10) с неким допунама из Василика и из 20-те Новеле Лава Мудрог.

Редактори СС сачували су све ове одредбе. Глава II—20 сачињава у СС. главу II—3. *О прикињихъ иманѣихъ*;²⁾ глава Γ—3 спојена је са главом СС. К—3 о наследству. Неколико одредаба о породичним имовинским односима налазе се и у СС. Δ—2. Ове одредбе Синтагме држе се у главноме Јустинијанових начела да је прикиња (*προίκη, προίξ*) засебно имање женино. Муж има право да ужива прикињу, али нема права да је прода или заложити.³⁾ Чак и жена нема права да своју прикињу да у залогу ради мужевљевих дугова.⁴⁾ У случају стечаја жена има на својини мужа (ради повратка прикиње) првенствено право, чак испред државног („царског“) потраживања.⁵⁾ После смрти женине прикиња прелази на децу. Муж не наслеђује прикињу: ако је жена умрла без деце, прикиња мора да се врати у њезину породицу, нарочито ако је била „процењена“ (*dos aestimata*)⁶⁾. Уговор између супруга да муж наследи прикињу после женине смрти, ништаван је.⁷⁾ Ипак је допуштен уговор о томе између будућег зета и таста, јер право располагања прикињом припада оцу удаваче.⁸⁾ Муж има право да тражи судом обећану прикињу са каматом, ако није на време исплаћена.⁹⁾ Ове одредбе породичног права доста су далеке од сла-

¹⁾ Неколико закона о прикињи налазе се у ПС још у гл. К—12. О наследству (из Proch. XXX, 11, 12 и 19) и у гл. Δ—2. О залози (из Proch. IX, 15—20).

²⁾ У СС. додата су 6 наслова закона.

³⁾ СС. Δ—2, 3 = Proch. IX, 8. У старом преводу Прохиона мираз зове се *κίση* (Гласник, XIII, стр. 52 сл.).

⁴⁾ СС. Δ—2, 5 et 6 = Proch. IX, 19 et 20.

⁵⁾ СС. Δ—2, 1 et 2 = Proch. IX, 15—17; СС. II—3, 3 et 4 = 17 Basil. XXIX, 1.

⁶⁾ СС. II—3, 1 = Proch. VIII, 1 et 2.

⁷⁾ СС. II—3, 6 = Proch. IX, 9. Иста одредаба понавља се и у чл. 32.

⁸⁾ СС. II—3, 6 in fine = Proch. IX, 10.

⁹⁾ СС. II—3, 2 et 5 = Proch. IX, 4 et Harm. IV, 10, 22.

венских схватања, по којим девојка уопште не добија мираз или добија само нешто руха и накита.¹⁾

Ипак под утицајем римско-византијског права појам *прикиње* продира у јужнословенско право још пре Душана. И Дубровачки Статут г. 1272 и Которски имају доста одредаба *De perchivio*, које у многоструке личе на наведене.²⁾ Повеља краља Милутина г. 1300 на неколико места говори о *прикији* у сеоском животу. Видимо да у Скопској области усвојено је главно начело византијског права (које није изрично споменуто у Синтагми) да и некретнине могу бити даване у мираз.³⁾ Једино је ограничење — забрана *ексоприка* (*ἐξοπριξ*), давања сељачких некретнина у мираз људима изван сељачке општине; ово ограничење везано је за византијске одредбе о пореској општини.⁴⁾

Чак и сам краљ Милутин наглашује да је Скопску област (и остале) добио као прикију Симонидину од цара Андроника.⁵⁾ Из доцнијих повеља видимо, да византијско начело о некретнини као миразу превлађује и у властеоском сталежу и код грађана. Кадгод је реч о пуном праву својине на непокретно имање, спомиње се и право својине „прикисати, у прикињу дати.“⁶⁾

Византијска начела, изложена у СС, доста говоре о породичном имовинском праву. Стога ДЗ г. 1349 има само једну одредбу чл. 44, где је реч о прикији. Овај члан постаје разумљив само у вези са системом византијског права. Стари је обичај римско-византијски да се у мираз дају само робинје. Ово начело, познато Дубровнику,⁷⁾ није изрично споменуто

¹⁾ *Кадлец—Тарановски*, стр. 82.

²⁾ Stat. Rag. I, IV, c. 1 seq. *Stabilia pro perchivio*, ib. c. 35.

³⁾ *тастљини* (имање наслеђено од таста) чл. 21, 33 и 69; *тастна прикија* — чл. 33 (*Сол. Од. Сп.* 72, 75, 80).

⁴⁾ *ib.* чл. 35 и 44 (*Сол. Од. Сп.* стр. 76 и 77). Исто и у бугарској скопској повељи „даз та мѣста паричка сѣтъ, рекше прѣдавка, да не метеха никто ни ексоприкисати ни продати њѣтъка, ни нѣтъ ни виноградъ“. *Ильинскій*, *Граноты болг. царей*, бр. 2.

⁵⁾ Повеља око г. 1308. *Нов. Злж. Спом.* 477.

⁶⁾ Призренска талија из г. 1346—1366 (*Сол. Од. Сп.* 148), повеље г. 1357, 1389 и 1428. (*Нов. ib.* 311, 313, 776, 334).

⁷⁾ *Ordo de dotibus et nuptiis* и. 1235 et Stat. Rag. IV, c. 2 et 3 (*Mon. hist.-jur.* IX, p. LXIV et 84). И у Прохиону VIII, 2 говори се о *partus ancillarum*, датих у мираз (*рожденіе рабы* у СС. II—3, 1).

у СС. Чл. 44 ДЗ налази да је потребно ово начело нагласити: „отрок“ (роб-мушкарац) не сме да се да у прикију.

У Лесновској повељи г. 1349 спомиње се да сељаци „држе сваки своју баштину и купленицу и прикију, како је било раније за Грка“. Вероватно да ово начело, проглашено овде, поводом два села, важи и за све сличне случајеве.¹⁾ У одредбама Аранђеловске и Лесновске повеље (г. 1348 и 1349) видимо чак да је и у Призренској и Овчеполској областима уобичајено и давање некретнина у мираз као „ексоприк“, изван свог села, и да цар Душан овај обичај дозвољава.²⁾

У чл. 40 ДЗ. није изрично споменуто право „прикисати“ између других властелских баштинских права. Ипак не можемо из тога закључити да ово право није било признато властели г. 1349. Чл. 40 ДЗ изрично се позива на установе „првих правоверних царева“ грчких, у којим је ово право признато.³⁾ Баштинске повеље г. 1357 и нарочито г. 1387 (која се позива опет на Душанову) спомињу ово право исто као и цара Синшина г. 1361.⁴⁾

Шта више, ДЗ г. 1354 спомиње у чл. 174 право „у прикију одати“ као право сваког земљанина (зависног сељака).⁵⁾

Из повеље г. 1428 видели смо да је ово право уобичајено и за време деспота Ђурђа.⁶⁾

Из будванске исправе г. 1498 видимо да се одредба о повратку *dos aestimata* после смрти бездетне жене строго примењује и на Српском Приморју.⁷⁾

¹⁾ Нов. Зак. Спом. 678.

²⁾ Нов. Зак. Спом. стр. 690 и 678.

³⁾ Ово је само несавршена редакција ДЗ, које смо други пример навели у Гл. Ск. Н. Др. II, 35.

⁴⁾ Нов. Зак. Спом. 790. Повеља г. 1387 — *Ив.* 775—776.

⁵⁾ Сељачке прикије спомињу се и у Струмској жупи (*Сол. Од. Спом.*, стр. 162 и 163).

⁶⁾ Нов. Зак. Спом. 334.

⁷⁾ *Сол. Од. Спом.* 232. Вероватно да су писмени уговори о прикији били уобичајени у Душаново доба. Српски превод Синтагме служи се за грчко *ἀφαιρητικὸν πρῆξιμον* (изд. *Нов.* 241 и 471) уо. *Προσκόμισημον, instrumentum dotis, Du Cange, Gloss. II. App. p. 160; у Бугарској πρῆξιμον харџи. Бобчева, Римско пр.* 89—90.

§ 10. Наследно право.

Наследно право је врло слабо регулисано у ДЗ. „Мада је јасно да се дешавало много више наследства него злочива, ДЗ доноси из наследног права само две мрвице чисто изнимног значаја“,¹⁾ каже др. Доленц. Ово су чл. 41 и 48, који говоре само о наследству *ab intestato* у властелским породицама. О наслеђивању по тестаменту нема ни речи. У ДЗ не спомиње се нигде реч завештај (*testamentum*).²⁾ Без сумње, не значи то да су тестаменти били непознати у Душановој царевини, или да су сва питања наследства била регулисана по неком „словенском обичајном“ праву.

Од времена покрштавања Словена сматра се да питања о наследству спадају у делокруг цркве.³⁾ Ово се тиче и наследства по завештају и наследства по закону. Већ у најстаријем споменику руског права, у уговору с Византијом г. 911, под грчким утицајем регулишу се питања о наследству *per testamentum* и *ab intestato*.⁴⁾ Најстарији руски тестаменти сачувани су из г. 1147 и 1287.⁵⁾ Од г. 1328 и доцније сачуван је непрекидни низ завештаја руских владара и других кнезова.

Нису нам сачувани српски тестаменти пре Душанова доба, али морали су већ постојати, као уопште и у Русији и на Балкану. У Далмацији познати су тестаменти већ од X века, од XIII века они примају редован нотарски облик.⁶⁾ У Котору и у Дубровачкој области налазимо још у XIV веку на трагове старог византијског утицаја (у изразу *epitropi* за извршиоце тестаментa).⁷⁾ У статуту града Будве из Душанова доба много се говори о наследству и нарочито о тестаментима (чл. 166—181, 212, 252, 276, 291).

¹⁾ *M. Dolenc*, о. с. 106.

²⁾ *K. Jurecek*, *Ист. Срба III*, 143; *Dolenc*, о. с. 117.

³⁾ У Русији устав Св. Владимира (XI в?) оставља цркви решавање парница над „братањ или дѣти тужуѣ о заднищю“. По мишљењу Неволина, јасно је „да од XIV в. и до Петра Великог парнице о наследству спадају у делокруг духовне власти“. (*К. Неволин*, *Ист. рос. гражд. зак. III*, 289).

⁴⁾ О грчком утицају у тим одредбама говори подробно *В. Сергѣевич*, *Лекции*, 131 сл.

⁵⁾ Тестамент Антонија Римљанина г. 1147 и два тестаментa в. кн. Владимира Волнског.

⁶⁾ *Sufflay*, *Die dalm. Privaturkunde*, 130—136.

⁷⁾ *Epitropi* — *Stat. Cathari*, с. 183; *приѣройи* — *тест. г.* 1392. (*Од. Сл.* 178).

Врло је вероватно да су Срби-сељаци већим делом живели у задругама, у којим прелаз наследства одређује се по обичајном праву. Ипак виши сталежи: грађани и трговци, властела, духовна лица и сам владар постепено прилазе начелима индивидуализма византијског права.

Ова су начела постала позната Србима из Светосавског превода Номоканона. „Закон Градски“ (Prochiron) подробно говори о наследном праву у гл. 21 (о завѣтѣ самовластныхъ), 22 (о завѣтѣ соущихъ подѣ властїю родитель своихъ), 23 (о прѣвращенїи завѣта = de infirmatione testamenti), 29 (о кодицелѣ, рекше о исполненїи завѣта), 30 (о наследницѣхъ), 32 (о раздѣленїи = de Falcidia), 33 (о отмененныхъ от наследїа = de exheredibus), 35 (de legatis = о дарѣхъ даваемыхъ въ завѣте или въ животе или по смрѣти), 36 (о приставницѣхъ) и 37 (о томъ, когда подобаетъ заимодавцѣмъ потезати наследники скончавшихъ се).¹⁾

Ове многобројне одредбе утицале су без сумње помоћу цркве да унесу нова схватање о наследству између Срба. Тај је утицај морао бити нарочито јак у јужним крајевима, који су у XIII веку били део Византијске царевине.²⁾ Скопска повеља г. 1300 показује да краљ Милутин ништа не мења у наследним односима затеченим од византијског доба.³⁾

У Синтагми Матије Властаря налазимо опет многобројне одредбе о наследном праву, које претежним делом понављају Прохирон с неким допунама из доцнијих векова. Редактори СС сачували су већи део ових одредаба; ипак су нешто избрисали или променили. Треба да ову грађу претресемо.

1. *Наслеђивање по закону.* Што се тиче наслеђивања ab intestato, византијско право (у Прохирону и у Василикама) стоји у главном на начелима Јустинијанова права. Ипак се види тежња да се ограничи безусловно право даљих когната на наследство. Оно се ограничава обично у корист цркве. Тако је цар Константин Порфирогенет наредио да се, у случају да нема директних наследника, $\frac{1}{3}$ део заоставштине даје цркви

¹⁾ *Гласник* 2 од. VIII, стр. 78—113.

²⁾ Преписка архиеп. Димитрија Хоматијана даје тачне доказе да је црквени суд решавао парнице око наследства у Скопској области почетком XIII века. *П. Никољ.* Материјали, 11—15.

³⁾ *Сол. Од. Сл.* 72, 75, 80.

за душу (εις ψυχην). Г. 1305 синодско решење (утврђено од цара Андроника II) потврђује да се из наследства зависних сељака $\frac{1}{3}$ даје цркви за душу, друга $\frac{1}{3}$ — господару, и само остала $\frac{1}{3}$ — наследницима.¹⁾ У случају да нема наследника, заоставштину дели се између господара и цркве. Други закључак истог сабора г. 1305 наређује да у случају смрти непунолетног који је већ наследио једног умрлог родитеља, заоставштину дели се на 3 дела: $\frac{1}{3}$ — осталом родитељу, $\frac{1}{3}$ — родитељима умрлог родитеља и $\frac{1}{3}$ — цркви. Овај закључак односи се на свако наследство без разлике сталежа.²⁾

С друге стране, видимо тежњу да се наслеђивање ограничи 6 или 8 степеном сродства. Колебање између 6 и 8 степена решава се у последњим вековима византијског царства у корист 8 степена, којим се завршује круг наследника ab intestato.³⁾ Не прави се разлика између мушких и женских у праву наслеђивања. Већи део одредаба о наследству скупљен је у Властаревој Синтагми у једну главу К—12. *Пер. κληρονομία.* Ту су скупљени закони о наслеђивању и по завештају и без завештаја. Редактори СС запазили су овај недостатак система и поделили ту главу у троје: СС. К—4. *О наследствованїи*, К—5 и К—6. У првој налазе се све најважније одредбе о наслеђивању ab intestato. Редактори СС избрисали су само једну одредбу (Proch. XXX, 8), али додали су 12 новела законъ и пренели у ову главу одредбу из 20 Новела цара Лава Философа (из гл. Г—5) о наслеђивању прикије и „подлога“ (το υπόβολον.⁴⁾ У гл. К—4 Скраћене Синтагме налазе се дакле све најважније одредбе византијског права о наслеђивању ab intestato сродника у правој и побочној линији.

¹⁾ *Zach. Gesch.* 109—118; у: *Jus Gr-Rom.* III, стр. 630.

²⁾ И *Руска Правда* (у чл. 103—105 Кар.) бави се питањима наслеђивања ab intestato и одређује у том случају један део заоставштине цркви „по души“. Ово је без сумње утицај византијског права. у: *Н. Максимѣко*, *Опытъ критич. изслѣдованїа о Русској Правдѣ*. 1. Харьк. 1914 и *Е. Черноусовъ*, *Къ вопросу о влїанїи виз. права*. *Виз. Обзор.* II (1916), стр. 303—322.

³⁾ *Zach. Gesch.* р. 119; у: *Πατρ.* LIV, 9 (= *Zach. Jus Gr.—Rom.* I, 257); *Harmen.* V, 8, 17 и *Вашин Законик* г. 1817.

⁴⁾ У изд. Нов. стр. 511.

⁵⁾ СС. К—4 = Proch. XXX, 2; *ib.* 4; *ib.* 5; *ib.* 7; *ib.* 8; *ib.* 9; Proch. VI, 1; Proch. XXX, 10; Syn. Bas. XXXII, 2; Harm. V, 8, 67; Proch. XXX, 11 et 12; *ib.* 19; Proch. IX, 9; Nov. 20 Leon; Nov. Andronici II a. 1306.

Овде је и читава наведена Новела цара Андроника II; нема само одредбе о ограничењу степена наслеђивања сродника у побочним линијама.

После овога можемо разумети, одакле се јављају у ДЗ г. 1349 чл. 41 и 48. И један и други додирују само наслеђивање у властеоском сталежу. Властели је зајамчено право да се властеоска баштина може наследити и од сродника у побочним линијама. Ако властелин нема деце, ово „пуста“ баштина није „одумртна“,¹⁾ него прелази у наследство „до трећег братучеда“. Треће братучедо — то је *τριεξάρθελος*, израз византијског права, који се налази само у Властаревој Синтагми.²⁾ Он означаје тачно осми степео сродства! Дакле цар Душан узаконио је за властелу овај ред наслеђивања, који је био уобичајен у Византији последњих векова. Празнина Властареве Синтагме попуњена је помоћу византијског обичајног права у чл. 41 ДЗ.

Чл. 48 ДЗ врло је интересантан као компромис између разних правних система. У првом ставу дефинише се без сумње један старински обичај, који подсећа још на дружинске односе.³⁾ Коњ и оружије умрлог властелина враћају се владару, јер је некад од владара властелин бојну опрему добијао. Овај обичај познат је још у XVI веку у области влашког права.⁴⁾ Ипак остала опрема властелина остаје по чл. 48 ДЗ. већ у наследство његовој породици, мада имамо податке да је баш

¹⁾ „Одумртна баштина“ прелази на господара; уп. „водђинца Крашић-рога одумртна“ коју цар Душан поклада Лесновском манастиру. *Нов. Зак. Сл.* 678. У повели босанског краља Стјепана Остоје г. 1400 спомињу се „ис третине дво одумртни“ и „од третине третина“. Значи ли то да је Босни XIV века било познато начело Новеле цара Андроника г. 1305? *ib.* 322.

²⁾ ПС. В—8. (*изд. Нов.* 133) — СС. В—2 (*изд. Флор.* Прил. 125). Последњи степен забрањеног брака поклада се са последњим степеном права на наслеђивање. *Prochiron* зна за забрану брака само у 6 степену сродства (*δισεξάρθελος*, *Proch.* VII, 4 = *шторна братучеда*). Гласник 2 од. VIII, стр. 59.

³⁾ Уп. *Ф. Гарањовски*, Душ. Зак. стр. 7.

⁴⁾ У статуу Фогарашких Влаха у Ерадељу г. 1508: „*Consuetum erat prius, quod boyaro vitam claudens, equum scellatum cum hasta castellano dare coactus fuit, si vero equo deficiebat, etiam equum dare pro ipso oportebat*“. *Kadlec*, *Valaš.* p. 197. Исто право припада и Ваашком војводи. *Bogdan*, *Arch. slav. Phil.* XXVI (1904) p. 102. Слично томе и Мукачевски кнџетин добија на заоставштине умрлог „кнеза“ влашког — једно теле од три године. *Kadlec*, *ib.* p. 481.

цар Душан своју властелу богатим свитама и златним појасевима даривао.¹⁾ Ова тачка изгледа као нека уступка властели под утицајем учења римског права о перфектности сваког поклона (осим тачно опредељених у закону случајева опозивања). Шта више, под утицајем византијског права члан 48 даје и ћерци право да наследи ове ствари и да њима слободно располаже. Вероватно, пре г. 1349 по старом обичају владар могао је да располаже опет овим својим поклонима, и ћерка није имала права наслеђивања.²⁾ Чл. 48 ДЗ. мења ова стара начела словенског права.

2. *Наслеђивање по тестаменту*. Византијско право је у питању наслеђивања по тестаменту остало на начелима Јустинијанова права, јер је укинуло све промеве које је покушавала да уведе Еклога.³⁾ Главне црте наследног права Василика јесу ове: слобода завештања ограничена је само тако званом *legitima portione* (која у грчком праву носи назив *φαλκιδία*, *Falcidia*): законита деца треба да добију $\frac{1}{3}$ део заоставштине или чак $\frac{1}{2}$, ако је деце више од четворо. Византијско право не зна за фиденкомисе (и мајорате), јер под утицајем цркве тежи да буду сва деца у наследство изједначена. С тога не прави ни разлике између мушке и женске деце у погледу наследства на некретнине.⁴⁾ Тестатор има право да своје наследнике исклучи из наследства. Ово важи за нарочите случајеве тачно одређене у *Nov. 115 Just.* Форма тестаента упрошћав се, за важност тестаента доста је пет, чак три сведока. Као нарочити извршници тестаента јављају се у византијском *επιτροποι* (*ἐπίτροποι*). Као што смо видели на почетку ове главе, Светосавски превод Прохирона има доста одредаба о наслеђивању по тестаменту. Готово све исте налазе се и у Властаревој Синтагми. — У гл. Δ—4. *Περὶ διαθήκης*, у гл. Κ—12. *Περὶ κληρονομίας*, у гл. Κ—38. *Περὶ κωδικέλλου* и у гл. Φ—1.

¹⁾ „Властеле своје дарове сјајливи свитама и појси златним црвеним“. *Копорински летопис*. *ib.* *Савојановић*, Стари српски родослови и летописи. Б. 1927, стр. 82.

²⁾ По старом српском обичају, ћерка није имала права на наследство. в. *testament Lancelago de Bosnia* г. 1475. *Thalloszy*, *Studien*, 436.

³⁾ *Zach. Gesch.* 122—160.

⁴⁾ Исто утицај цркве осећа се у обичају, који све више узима маха, да тестатор, који нема ближих наследника, оставља имање први *σὺς φοικὸν*, или *legata ad pias causas* (задужбине).

права, сви световни закони сматрају се за „*θεροι και θεοι νόμοι*“.¹⁾ Сваки злочин против државе и грех против Бога. Исто гледиште налазимо и у пратиоцу ДЗ — у Синтагми. У српском преводу ПС. налази се реч „свгрѣшеније“ као дефиниција греха (= *ἀμαρτία*,²⁾ уп. грѣхъ = *ἀμαρτία*) и као дефиниција злочина против државе (*καθολίσιος*, стр. 129, 325, 523).³⁾

Сад је нама разумљиво, зашто се у чл. 52 ДЗ каже „за неврѣу за свако свгрѣшеније“. Зато што је ДЗ. у тесној вези с СС, где се у гл. В—7 и I—1 исто говори о невери као о сагрешенију. Ово чисто византијско гледиште јавља се и у баштинским повељама Душана и његових наследника, где се обично говори да се баштина може одузети само за неверу, „а ни за единое иное свгрѣшеније“.⁴⁾

§ 1^о. *Кривично дело као лудост*. Видели смо да у Душановом законодавству постоји неколико израза за појам кривичног дела, у зависности од различитих тачака гледишта: кривина (*ἐγκλημα*), свгрѣшеније (*ἀμαρτία*), законепрѣтвљеније (*παράνομία*). Исте изразе можемо наћи и у односима српских владара с Дубровником: ту се кривично дело јавља као зло (*malum*), кривика, бесправдије, беззаконије (*iniuria*).⁵⁾ Ипак јавља се ту и нарочита нианса: на три места квалификује се кривично дело као лудост и безумије.⁶⁾ Не можемо ни у ком случају тумачити ове изразе у садашњем смислу, као душевну поремећеност.⁷⁾

Византијско-српско право зна за стање душевне поремећености. Али је ово стање основ искључења подобности за виност, као и у садашњем кривичном праву. И по „Градском

¹⁾ Наслов Синтагме 1335 г., наслов Арменопулова Прохирина 1345 г., повеља цара Свинеје г. 1361 (*Нова Зак. Сп.* 790).

²⁾ Синт. изд. *Нова*. 110.

³⁾ *Иб.* 196, 129, 325, 523, уп. свгрѣшати = *παράνομον*, *Иб.* 129, 515, 522.

⁴⁾ У повељама г. 1350—1451, *Нова Зак. Сп.* 305, 311, 314, 337, 345.

⁵⁾ Зло — у уговорима г. 1189—1254 (*Сол.*, Од. Сп. 6, 27, 31, 41, 44); кривина — у уговорима 1215—1254 (*Иб.* 34, 35, 45, 145); несправдије — уг. 1254 (*Иб.* 48); незаконније — у писму 1417 г. (*Иб.* 233—234).

⁶⁾ У кога се обрѣте людѣ отроуѣ терѣ шо испакости... да синѣу кривиа — уг. 1302 (*Иб.* 85) Ако је чловѣк лудоваљ, нека му палѣ пати... И за лудости шѣхъ педеласмо... ако кога безумије учини, нека палѣ пати (*Пуцић*, I, 137 = Од. Сп. 233, 234). Ако чловѣк кога лудост или по неумѣтельству учини, да му палѣ пати. (*Пуцић*, I, 140).

⁷⁾ Уп. израз „луд“ у § 53 *Клас. Зак. (Т. Живановић, Основи* I, 250).

Закону“ (Прохируну) и по Властаревој Синтагми неистокен се (*δαίμων*) и кѣсноуѣць се (*μακίβλος, μακίβρευος*) не одговара кривично ни за убиство.¹⁾

Међутим у наведеним случајевима из преписке с Дубровником (и г. 1302 и г. 1417) кривац је кажњив за своју лудост, тражи се да „његова пут пати“.²⁾ Кривац не сматра се ту за душевно поремећеног, он је урачуљив; само се његово противзаконско дело сматра за неко „безумије“. Ова је квалификација заснована на библијском гледишту, које се испољава нарочито у књизи Премудрости Соломоновој. Сваки је закон — Божија установа, појава Божанске мудрости.³⁾ Сваки је мудрац праведан и правичан, док глупан обично грешити и не поштује закон.⁴⁾ Безаконије је готово исто што и лудост, јер закон је не само *ratio scripta*, него и одблесак *divinae sapientiae*. Вршити кривично дело значи у исто време и грешити против Бога и грешити против разума (правити лудост).⁵⁾ Ипак кривац, који је злоупотребио своју слободну вољу, урачуљив је и кажњив и за грех против Бога и за своју „лудост“ (*ἀφροσύνη*).

§ 2. *Прошвиравности кривичног дела и основи искључења прошвиравности*.

Византијско право стоји на другом гледишту него садашња теорија кривичног права, што се тиче основа искључења противправности.⁶⁾

Јак утицај црквеног права води томе да и пристанак повређеног и самоповреда не искључују противправност радње, ако је радња греховна.

¹⁾ ПС Ф—8 = СС. Ф—4, 4 (изд. *Новак*, Синт. 523) = *Proch.* XXXIX, 80.

²⁾ Види у горе наведеном цитату⁶⁾.

³⁾ Добро је позната Душановим повељама Соломонова изрека: „Многу (= премудростию) царие царствують и славию правду пишуть“. Од. Сп. 133, уп. *Прем.* XII, 16.

⁴⁾ Напр. „Безумнику мило је чинити зло, а разуман човјек држи се мудрости“. *Приче Сол.* X, 23.

⁵⁾ Кад је сви Давидов Аммон хтео да учини тежак злочин родооскрвљења својом сестром Тамаром, ова му одговори: „Не брате, немој ме осрамотити, јер се тако не ради у Израелу, не чини тога безумља (*τιη ἀφροσύνη*). Куда бих ја са срамотом мојом, а ти би био један од безумних у Израелу“ (*εἰς τὸν ἀφροσύνη*) II књ. Самуилова XIII, 12. (у преводу Б. Даничића нетачно: „као који од најгорих људи у Израелу“. Свето Писмо Ст. и Н. Зајета. У Београду 1871, стр. 261).

⁶⁾ Уп. *Т. Живановић, Основи*, § 33—39.

1) *Присѣланак повређеног* код полног скврнављења не искључују противправност. Напр. и црквено и световно законодавство Византије кажњава пасивну педерастичку истом смртном казном као и активну. Прохирон нема сличне одредбе, али Властарева Синтагма доноси о томе Закон у гл. А—13. Редактори СС. оставили су ову одредбу, чак су додали њој наслов: *законъ*, да обрете на-њ што више пажње.¹⁾

2) *Самойовреда*. Самоубиство сматра се у средњовековном праву читаве Европе за кривично дело. Синтагма доноси о томе засебну главу ПС. В—12. Редактори СС. сачували су и ову главу (као В—8) која се састоји из једног црквеног правила и из једне законске одредбе (из 3 Bas. LX, 53). По томе закону самоубиство, покушано или свршено, кажњава се као убиство. Имовина самоубице конфискује се од државе.²⁾ ДЗ. нема сличних одредаба, јер су наведене одредбе СС. изгледале довољне за „православно царство“ Душаново.³⁾

3) *Нужна одбрана*. Одбијање противправног напада иначе инкриминисаном повредом правних добара нападачевих — једини је основ искључења противправности и у римском и у византијском праву. Некажњивост убиства нападача (који је угрожавао животу нападнутог) позната је и Јустинијановом Кодексу и Прохирону.⁴⁾ Позната је и Корчуланском статуту г. 1265 и Дубровачком г. 1272 и Сплитскоме.⁵⁾ У Синтагми говори се о убиству у нужде чак на два места. Засебна глава Δ—6. *О иже разбоиници оубивающихъ* доноси неколико црквених правила и два закона (14 et 15 Bas. LX, 39) о некажњивости убиства нападача који угрожава животу нападнутог.⁶⁾ У гл. Ф—8, између закона о убиству налазимо сличну одредбу из Прохирона: *Иже нашѣдшаго, рекше нашѣдшаго зѣвниа, имже о животѣ кѣд'стеклаше, изповниахъ гвста'.*⁷⁾

¹⁾ Изд. *Нов.* стр. 107—108. исто код *Нармен* VI, 4, 3.

²⁾ Изд. *Нов.* стр. 155.

³⁾ И руско право XVII—XIX в. стоји, под утицајем православне цркве, на истом гледишту.

⁴⁾ *Cod.* IX, 16, 2; *Proch.* XXXIX, 39.

⁵⁾ *Stat. Curz.* c. 14; *Stat. Rag.* VI, 1; *Stat. Spalat.* c. 45 et 99; *yn. Magyar. Prin.* 782, *odbrana*.

⁶⁾ Изд. *Нов.* стр. 373—374.

⁷⁾ *Proch.* XXXIX, 39. *Qui aggressorem occidit, ubi de vita periclitabatur, insons est.* (= *Cod.* IX, 16, 2 = 14 Bas. LX, 39 = *Narmen.* VI, 6, 17). Српска глоса: *рекле нашѣдшаго* надовезује се на чл. 101 ДЗ.

Редактори СС. избрисали су читаву главу Δ—6, као сувише развучену, оставили су ипак наведену тачну одредбу Прохирона (у СС. Ф—3, 7), иначе познату Србима већ из Светосавског превода Номоканона.¹⁾

У ДЗ 1349 г. о нужној одбрани говори сам чл. 86, који се лепо надовезује на наведену одредбу Синтагме о некажњивости убиства у нужној одбрани. По чл. 86 ДЗ. изазивач који је заподенуо свађу, сматра се за кривца, и ако је сам у тој свађи убијен. Дакле, у чл. 86 ДЗ говори се не о одговорности убице, него о одговорности убијеног. Вероватно циља се овде на последице убиства, као напр. плаћање глобе. По Пољичком Статуту у случају убиства у нужној одбрани глобу плаћа не убица него цела општина.²⁾ Тиме што се у чл. 86 убијени изазивач проглашује за кривца, укида се свака обавеза плаћања глобе.

Одељак II. — Кривац.

§ 3. *Појам извршиоца*. *Кривична одговорност правних лица.*³⁾ Српском праву пре Душана широко је позната кривична одговорност не само физичких него и правних лица.

Напр. жупа је одговарала за штету учињену трговцима, по уговорима с Дубровником од времена Првовенчаног.⁴⁾ Напротив, византијско право наследило је од римског права појам о индивидуалној одговорности кривчевој. Кривац је по томе праву физичко лице и само он је одговоран; ни породица његова ни општина не мора да за њега трпи казну.⁵⁾

Ово византијско начело продира постепено и у законодавство словенских владара. Напр. у познатој повељи бугарског цара Константина Тиха Скопском манастиру Св. Ђорђа (г. 1258) изрично се каже: „вражда да се не вѣзима въ градѣ или въ селѣ, развѣ на исцихъ, нѣ и то сѣдомъ“. У

¹⁾ Градски Закон, изд. *Н. Дучића* у *Гласнику* II°, VIII, стр. 127.

²⁾ *Пољички Статут*, чл. 26 (*Mon. hist-jur.* IV, p. 38).

³⁾ *Т. Живановић* *Основи кр. пр. Општи део*, § 58. *W. Namyslowski*, *Scibskie prawo karne*, str. 50.

⁴⁾ Уговор г. 1205 (*Op. Sp.* 15); уговор г. 1308 (*Зак. Сп.* 163). Ипак и византијско право уводи у појединим случајевима колективну одговорност за дело појединца. Напр. по 2 *Basil.* LVI, 13 старешине села (њих десет на броју) кажњавају се у случају бегства зависног сљави.

⁵⁾ *Г. Иљински*, *Грамоти болг. царей*, стр. 18.

овој области мешаног византијско-словенског права побеђује византијско начело, вероватно под утицајем цркве. И краљ Милутин, кад је г. 1300 потврдио истом манастиру све повеље „светих и правоверних царева и краљева“, понавља исту одредбу.¹⁾ Само убица треба да плати глобу за убиство, ни град ни село нису за њега одговорни. Ипак у уговорима с Дубровником држи се краљ Милутин старог начела о колективној одговорности правних лица. „Ближње село“ и жупа одговарају за штету нанету дубровачким трговцима.²⁾

Налазимо у тим уговорима и нарочиту врсту преноса одговорности, — одговорност господара за дела својих поданика. У многим случајевима одговара сам краљ за кривична дела, учињена странцима од његових поданика.³⁾ Сваки господар мора да плати глобу за „крв“, учињену од његова роба (отрока, дџику) или да тог роба изручи оштећеном.⁴⁾

На истом еклектичном гледишту што и одредбе Милутинова доба, стоји и Душаново законодавство.

У Душановом преводу Синтагме наша се само једна одредба која говори о том предмету. Ово је одредба из Новеле патриарха Атанасија г. 1306 (за време цара Андроника Палеолога), која гласи да деца не могу одговорати за кривицу свог оца (у случају убиства). Деци треба да буде сачуван законски део имовине у случају да једном делу имовине угрожава конфискација⁵⁾. Ова хумана Новела не даје ипак одговор на питање: шта да се ради кад конфискација угрожава целом имању (напр. у случају невере).

¹⁾ „Вражда да се не узима или у граду или у селу, развн на убици кто ко учини, и то судом“. Скоп. повеља г. 1300, чл. 49 (А. Соловјев, Од. Сл. 78).

²⁾ Уговори 1302 и 1308 (Од. Сл., 83, Нов. Зак. Сл. 161 и 163).

³⁾ Уговор г. 1302, чл. 12 и 17 (Од. Сл. 85). Без сумње је краљ дошнје напаћивао ову штету од дотичних криваца или правних лица.

⁴⁾ Уг. 1302, чл. 10 (ib.) *Namyslowski* (о. с. 50) погрешно тумачи ову одредбу. *Дџику* није дете, него слуга, роб, *servus*, уп. *Караџић*. Рјечник з. в. дјетић². Одредбе уговора г. 1302 треба да се тумаче у вези с латинским текстом г. 1301. Зак. Сл. 159. За крв учињену од слуге, одговара његов господар. За мање штете одговара сам отрок (уг. 1302, чл. 9).

⁵⁾ Обраћамо пажњу на то што Новела г. 1306 одрћује конфискацију једног дела имовине у корист породице убијеног, другог дела — у корист државе, алик приближује се словенским схватањима о плаћању вражде (вара и головинчество). *Zach. Gesch.* 324; *Zach. Jus. Gracco-Rom.* p. IV, 385; *Hartman* VI, 6, 6.

Чл. 52 ДЗ даје одговор на ову празнину византијског правног зборника. У случају невере, кривчева кућа треба да одговара само ако је неподељена. Али ако је син од оца или брат од брата већ подељен имањем, не одговара он ни за неверу. Претпоставка да је син одељен од оца имањем, јавља се већ под утицајем индивидуализације византијског права.¹⁾ Овај члан долази између одредаба о властели и изгледа као нека уступка властели од стране цара. Доста нејасан чл. 51 ДЗ, опет ограничава одговорност властелина — старешине куће, за своје младе укућане на царском двору само на нарочити случај претходњег јемства часном речју. У осталим случајевима (ако није било јемства) одговара сам млади дворанин.

Између чланова о сељацима налазимо чл. 71 ДЗ, по којем старешина неподељене куће треба да изда свог укућанина — кривца (ради кажњавања) или да за њега плати глобу. Задружни живот српски изазвао је потребу тих допуна византијским одредбама, којим се допунама већ доста ограничује кривична одговорност породице за кривца.

Одговорност читаве *жује* не спомиње се више у ДЗ. Изгледа да је укинута и да се преноси на поједина села.

У ДЗ г. 1349 спомиње се колективна одговорност *села* сами у овим немногим случајевима: село кажњава се *враждем* за спаљивање вукодлака (чл. 20 ДЗ), *пошком* за бој око граница између села (чл. 77 ДЗ) и *расном* за судијину срамоту (чл. 111 ДЗ). У сва три случаја ради се не о индивидуалним кривицама, него о кривицама заиста учињеним од већег дела сељака, од „читавог села“. Само у једном случају одговара село за чисто индивидуалну кривицу, у случају паљевине. Ако село неће да свог сељака изда страшној казни спаљивања, треба да плати оно што би пожежца платио (чл. 99 и 100).²⁾

¹⁾ Сличну одредбу налазимо у једној византијској повељи г. 1295, као уступку властели. У случају невере нека одговара сам кривец, нико други из његова рода — ни синови ни браћа ни сродници (*να πατριάρχης ἀδελφὸς μόνον... καὶ οὐχ ἄλλος ἀπὸ τοῦ γένους αὐτοῦ ἢ υἱοὶ ἢ ἀδελφοὶ ἢ φίλοι αὐτοῦ*). AGr. V, 261.

²⁾ „да плати оно-ли село што би пожежца платио“ (Стр. Бистр. Ат. и др.) Текст Привр. „што би пожежца платио и платио“ изгледа нам погрешан. Сумње *Новиковићеве* (Зак. Душ. стр. 204—205) основане су на нетачној претпоставци да је Приврени текст старији и немају значаја. Смисао је одредбе: „Ако се кривец *дрониће* (од судских органа), треба да буде спљен;

У ДЗ г. 1354 јавља се колективна одговорност многочешће и са поштреним казнама. Село треба „да се распе“, ако се у њему пронађе тат или гусар (чл. 145 ДЗ), исто ако се у њему пронађе златар (чл. 169 ДЗ). Чак и *град* у случају ковања лажног новца одговара „глобом што рече цар“ (чл. 169 ДЗ). *Околна села* одговарају новчано за крађу и похару, ако нису чувала стражу по брдима (чл. 158 ДЗ).

Пет година после издања византијско-српског законика г. 1349, враћа се цар Душан у многоме начелима српског права, која је начела заиста и примењивао, чак и у новоосвојеним „грчким“ областима.¹⁾ Ово је било могуће, пошто и византијска стварност у то доба није више одговарала строгом начелу индивидуалне одговорности. Напр. од доба Новеле цара Романа Лакапена, позната је Византији колективна фискална одговорност села за поједине сељаке.²⁾ А из неких повеља XIV века видимо да су села плаћала глобе за убиство и за злочине против морала (*φόνος, παρθενοφθορία*).³⁾ Унакрштеност византијских и словенских утицаја стварала је на Балкану један мешани правни систем грчко-словенски.

§ 4. *Кривац као вини извршилац*. — 1. *Појам виности*. Старо српско право (пре утицаја византијског права) вероватно није захтевало виности кривца. Док је кривично право у периоди крвне освете и умира, узимају се у обзир само објективни елементи. И умишљајни кривац, и нехатни и случајни — исто су изложени крвној освети или дужни су да плате глобу (вражду, крв и т. д.).⁴⁾ Напр. по арханчком Вигодолском статуту г. 1288 вражда има се платити једнако у случају умишљајног као и нехатног убиства.⁵⁾ Ипак утицај

ако није пронађен, треба село да га изда. Село може да га не издаје, онда треба да плати штету.“ Исто и околна има право „да плати воља да га пожемцу“ (чл. 100), ово остаје по њезиној вољи.

¹⁾ Исправа из Струмичке области г. 1376 спомиње како је цар Душан валатно од околних села вражду за гусу и за убиство. Од. Сп. 170.

²⁾ H. Monnier, L'épîbolé. Nouv. Rev. Hist. de Droit. XIX (1895); позната је и кривична колективна одговорност села, 2 Bas. I, VI, 13.

³⁾ N. Bées, in Byz. Zeitschr. XXI (1912), p. 169—186.

⁴⁾ Тако и у наше доба код Црногораца и Сев. Арбанаса, в. H. Jelak, Крвна освета, стр. 35, 38, 40.

⁵⁾ Уп. M. Kostrenčić, Vinod. zakon, Red 227, str. 203 и J. Šilović, O razvoju krivnje, Red 194, str. 160.

римско-византијског (и још више утицај црквеног) права ствара и код словенских народа тачне појмове о виности, о томе да се код кривца: voluntas, non exitus inspicitur.¹⁾ Појмови о умишљају и нехату, разликовање између dolus и culpa продира у далматинске статуте XIII—XIV в.²⁾ И Срби XIII века могли су да нађу сличне дефиниције у српском преводу Прохирона, који у глави о кривичном праву доста тачно разликује умишљај (εὐδωμ — εἰδώς, sciens; колеку — ἐκούσιως, sponte, од нехата (неискључиво или неискључиво) — ἀπειρία ἢ ῥαθυμία, imperitia aut negligentia, неколек — ἀκούσιως, non voluntarie) и пуког случаја (не прилачао — ἀπὸ τύχης, quo casu).³⁾

Властарева Синтаγμα обратила је доста пажње на појам виности. Не само што је сачувала своје одредбе Прохирона, него је додала много црквених правила која говоре о појму виности. М. Властар је чак глави о убиству (ПС. Ф—5) дао нарочити наслов: Περὶ φόνων ἐκούσιων καὶ ἀκούσιων = О убиствима кољенима и некољенима. Ту је испред световних закона метнуо изреке Св. Отаца које тачно дефинишу умишљајно и нехатно убиство.⁴⁾ Осим тога у засебној глави ПС. Ф—5 говори још о нехатном убиству.⁵⁾ Редактори СС. много су скратили, ипак су најважнију грађу оставили и логички поделили у три главе, од којих прва говори о појму виности (СС. Ф—2), друга о нарочитом случају убиства по нехату (СС. Ф—3) и трећа садржи посебни део — одредбе о казнама за убиство (СС. Ф—4).⁶⁾ Осим тога, и у одељку о паљевини (СС. Е—4. О запалени)⁷⁾ можемо наћи још неке дефиниције појма виности.

¹⁾ Jac. de Bellovisu, Practica criminalis, p. 6 (нав. по M. Handelsman, Prawo karne, 58).

²⁾ Напр. у Корчулинском статуту виност дефинише се „si fecerit... ex aliquo dolo vel ingenio iniquo modo“, с. 86—89 (Mon. hist.-jur. I, p. 48).

³⁾ Proch. XXXIX, 5, 18, 25, 75, 79, 86 = Гласник 2^о, VIII, стр. 125, 132.

⁴⁾ Нарочити наслови у тексту: *којероу кољеноу убиства, којероу ли некољеноу* (изд. Нов. 513—517).

⁵⁾ Изд. Нов. 522. Говори о убиствима некољенима: ту су неправном смештене и све одредбе о казнама за убиство.

⁶⁾ СС. Ф—2. О убиствима кољенима; о некољенима убиствима; СС. Ф—3. О запаленима кољенима; о некољенима запаленима; СС. Ф—4. О развученима убиствима.

⁷⁾ У ПС. Е—7. О запалени (изд. Нов. 262).

вршилац одговара само глобом, док умишљајни кривац кажњава се византијском телесном казном.¹⁾

ДЗ г. 1354 нема нових одредаба о нехату.

Достојно је пажње што је редакција XVII в. унела тачнију дефиницију нехатног убиства из СС. у чл. 87 ДЗ. (Нов. Зак. Душ. стр. 68).

4) *Подобности за урачуљивости*. Византијско право у неким случајевима обраћа пажњу на то да ли је извршилац кривичног дела у опште подобан за виност, да ли има способност за свест о својим делима.²⁾

Напр. Властарева Синтагма наводи *малолетство и душевну поремећеност* као основе искључења подобности за виност поводом убиства.³⁾ Ова одредба била је позната Србима већ из превода Прохирова.⁴⁾

Као малолетник спомиње се само *инфас* (ἄφρων), дете до седам година. О недораслима (од 7 до 16 год.) византијски зборници не говоре. Душевно поремећени дефинише се као *неисповен се* (μεινόμενος, furiosus.⁵⁾

ДЗ г. 1349 не доноси нових одредаба о овом питању. Али једна Новела г. 1354 нарочито бави се кривичним делима учињеним у стању опијености. По чл. 166 ДЗ. оваква кривична дела кажњавају се строжије него обично. Стање опијености не искључује подобност за урачуљивост, оно је чак отежавајућа околност.⁶⁾

¹⁾ У многим другим члановима ДЗ. не прави се разлика између умишљаја и нехата. Без сумње, у тим случајевима морала су важити начела византијског права; а) судија мора да испита, да ли је радња учињена по умишљају или по нехату и б) потпуна казна примењује се само за умишљајне кривиче (СС. Ф—3, 1 et 3, 2).

²⁾ О подобности за урачуљивост в. Т. Живановић, о. с. § 65.

³⁾ ПС. Ф—8, 3 = СС. Ф—3, 4 = Вас. LX, 39, 8 изд. Нов. 523) = Proch. 39, 80.

⁴⁾ Седмим дѣть отроче, или бес'ним, аще уби'ють кого, неповиньнѣхъ несть смърти (Гл. VIII, стр. 133).

⁵⁾ Изрази „лудь, лудость“ у преписци српских владиара с Дуброваником не значе душевну поремећеност. в. на стр. 142.

⁶⁾ Ово је схватање сасвим у складу с црквеним одредбама, које сматрају само нијалство за кажњив грех. В. напр. у ПСинт.: „людсий писание да слышетъ, не пити вино повелѣвающе въ пианство, може упивати се виномъ, въ немъ же несть блудъ“ К—35, изд. Нов. 365). Ово је правило избрисано из СС, пошто нема сличности. Ту правину потпуно је строги чл. 166 ДЗ.

§ 5. *Кривац код саучешћа*. Византијско кривично право кажњава, и у Јустинијаново доба и доцније, саучеснике кривичне радње и разликује доста тачно и подстрекача (ὁ ἐπιτελέωνος, Proch. XXXIX, 8) и саизвршиоца (ὁ συμπράχτης) и помагача (ὁ συνπορεύων) и подржаваоца (σπουδῆν ἐπιτελεῦσθων).

Утицај хришћанске цркве, која строго кажњава сваки грех (мада и у мислима само), још је појачао у визант. кривичном праву тенденцију да се за кривца сматра онај који има animus auctoris или animus socii, да се кажњава свака неправедна воља више него објективна штета. Ова субјективна теорија морала је да утиче и на православне Србе (који су пре тога кажњавали само објективну радњу).

Већ из Светосавског превода Прохирова морали су да се запознају с тим, што се за кривца сматра и подстрекач (повелѣви кому) и помагач (помогшии) и подржавалац (сѣвѣдущи и послужившии).¹⁾ И Властарева Синтагма, која се у кривичном праву служи највише грађом Прохирова, зна за исте појмове и поводом отмице, и поводом убиства. Незини изрази јесу: „заповѣдавши, сѣдѣствовавшии, сѣпоспѣшникъ, сѣпособникъ и сѣвѣстникъ“ (= συνειδός, conscius).²⁾ У већини случајева су ови подстрекачи, саучесници и помагачи кажњавани исто као и извршиоци кривичних дела. После ових дефиниција Синтагме нећемо се изненадити, кад видимо да је и ДЗ г. 1349 усвојио на три места појам о саучешћу. У чл. 69 предвиђена је нарочита казна за *поводчије* (подстрекаче) себрова сабора.³⁾ У чл. 131 кажњавају се помагачи, који би дозвољен двобој у војсци претворили у општу битку. У чл. 132 наводи се формула правдања: „ни татъ ни проводчија ни сѣвѣстникъ“.⁴⁾

¹⁾ Zach. Gesch. не говори о овим појмовима кривичног права; уп. Handelman, Prawo karne, str. 109—117 и Т. Живановић, Основи, Општа лео. § 29—31 и § 74—77.

²⁾ Закон Градски у Главику 2 од VIII, стр. 125—128.

³⁾ Синт. изд. Нов. стр. 523, 106, 73, 14, 353, 376.

⁴⁾ Потпуно се слажемо са исправком г. др. М. Косићенчића, коју је предложио за читање чл. 69 ДЗ у Архиву права, XXIX (1926), стр. 474. Упор. А. Соловјев, Себров збор у Архиву, сент. 1928 г.

⁵⁾ У Призр. р-су: кѣстникъ (мислим да је погрешка), у Бистр.-Барич.-Атон. тачније: сѣвѣстникъ. Дакле ова реч може да означава или саветника (подстрекача, mandator) или сѣвѣстника (consciens, као у Синтагми) уп. Нов. Зак. Душ. стр. 100 и 225.

Исти изрази за појам подржаваоца и саучесника налазе се у српском поступку и после сто година — „ни светници ни частници ни проводачија несу крађе“.¹⁾

ДЗ г. 1354 нарочито спомиње подржаваоца (подъвода) у чл. 173.²⁾ Ни Синтагма ни ДЗ. не говори ништа о кажњивости кривца код покушаног кривичног дела.

Одељак III. — Казна.

§ 6. Систем казни. У области кажњавања кривца осећа се највеће растојање између византијског и српског права. Док је византијско право наследило од Јустинијанова законодавства јавноправни поглед на казну, српско право XIII века стоји на доста примитивном гледишту:

1. Кривац кажњава се обично по систему композиција имовинском глобом, раније у стоци, доцније у новцу.³⁾ Ипак и у то време не стоји више српско право на чисто приватноправном гледишту. „Вражда“ није само композиција, није само накнада штете оштећеном или његовој породици, него један део вражде (обично половину) узима као глобу држава или повлашћени земљопоседник.⁴⁾

2. Међутим врло рано јављају се (вероватно под византијским утицајем) и чисто јавноправне казне, обично у старом облику имовинских глоба. Већ Жичка повеља г. 1220, која регулише кривиче против брака под утицајем православне цркве, зна за читав систем оваквих глоба. Ове глобе носе ту назив „ослаха“.⁵⁾

¹⁾ Пресула из Сребрнице г. 1457. Од. Сп. 218 и 219

²⁾ Наслов чл. 173: *О подъводахъ* у Бистр., Барњи, и Атон. преп. Нов. Зак. Д. стр. 135.

³⁾ Напр. у Жичкој повељи — 6 коња, 2 коња, 2 вола (Од. Сп. 21—23). у Бањској — 6 оваца (ib. 95).

⁴⁾ „А за вражду како је законъ по Сръбској земли цркви половина, а изводци половина“ (ib. 115, Дечанска хрис; исто у Аранђел. хрис, г. 1348 (ib. 141) Слажемо се са мишљењем зра Намисловског, да *наводчија* (delator) може означавати оштећеног или његову породицу, као личности које имају право на тужбу (*Namysl. S. pr. karte*, 57).

⁵⁾ Жичка повеља, чл. 18—20, 23, 24, 27, 28 (Од. Сп. 21—23). Ту јавља се и продаја у ронство неперне жене и телесна казна, али само по вољи мужевљевој (чл. 20 и 21).

Из скопских повеља ман. Св. Ђорђа г. 1258 и 1300 видимо да се у тој области мешаног грчко-словенског права створило читав систем јавноправних глоба, које су готово све већ израчунате у новцу. Велике глобе угрожавају за непослушност владару (500, 200, 100 перпера).¹⁾ Поједина кривична дела кажњавају се и мањим глобама (50, 12, 3 перпера).²⁾ Изрично се каже да се све глобе наплаћују од манастира (= од суда), не од наводчије (чл. 47, 48).

Новчане глобе познате су у ово доба и византијском праву напр. у облику конфискације једног дела имовине у корист државе, другог у корист породице убијеног по Новели г. 1306. Видимо да се византијско право у XIV веку приближило словенским схватањима. Ово се види и из појединих повеља XIV в., које спомињу глобу *παρθενοφορία* (за насиље над девојком).³⁾

3. Ипак у византијском праву преовлађују смртне и телесне казне и лишење слободе, као јавноправне казне. Утицај овог начина кажњавања можемо приметити у првим годинама српског државног живота. Већ је Стефан Немања крајем XII века кажњавао богумиле телесним казнама, без сумње под утицајем свештенства.⁴⁾ Одсецање језика (*γλωττοκαταίεσθαι*) којим се служи Немања, чисто је византијска казна. Ипак телесне казне остају кроз дуго време као нешто туђе српским схватањима. Још је г. 1308 краљ Милутин водио борбу с Дубровчанима око питања смртне казне и изрично каже да он неће да просипа крв својих поданика. Дубровчани су попустили.⁵⁾

Ако пређемо на ДЗ г. 1349, видимо да се цар Душан у многоме приближио византијском систему казни. У ДЗ г. 1349 наћићемо цео систем византијских казни: и смртну казну (спаљивањем и вешањем, чл. 53, 95, 96, 99, 130) и разноврсне телесне казне (сечење језика, чл. 21; жигосање, чл. 10; сечење руку, чл. 21, 53, 54, 87, 94, 97, 131; сечење носа, чл. 53, 54;

¹⁾ Од. Сп. 70, 73, 79, 80 82.

²⁾ Спомињу се ипак као преживљај и глобе у стоци: „глоба шестиволна и 12-волна“ (ib. 78).

³⁾ В. чл. *N. Bees*. *Byz. Zeitsch* XXI (1912) p. 169—186. У исправима XIII—XIV в. спомиње се обично глоба (*πρόστιον, αἰρετικόν*) од 1000 или 500 аспри. В. *Успенски* и *Бенешевич* Вазеловски акти, 1927 *passim*.

⁴⁾ *P. Šafarik*. *Památky, Žitie Sv. Symeona* стр. 7.

⁵⁾ Од. Сп. стр. 86. (= *Stat. Rag.* I. VIII, c. 58).

ушију, чл. 69), батинање (чл. 50, 85, 131), тамницу (чл. 19) и и прогонство из државе (чл. 9, 10).¹⁾ Све ове казне су доказ да је Душан решио да уведе византијски начин кажњавања кривца, и сасвим одговарају казнама за иста или слична кривична дела у Прохирону и у Синтагми. Ова рецепција показује да је цар Душан могао слободно примити и цео онај систем византијских казни, који се налази у СС и у тесној је вези са системом ДЗ.

Треба обратити пажњу да у појединим случајевима ДЗ није потпуно прекинуо са српском старином. Новчане казне спомињу се у ДЗ доста често (вражда у чл. 20, глоба од 1000 перпера у чл. 94, од 500 перп. у чл. 118, од 300 перп. у чл. 86, 94 и 122, од 100 перп. у чл. 55, 85, 95, „потка“ од 100 и 50 перп. у чл. 77, глоба од 12 перп. у чл. 85 и „мехо-скубина“ од 6 перп. у чл. 98). Постоји и глоба „само седмо“ (шестострука накнада штете — чл. 30, 93, 102). Као траг дубоке старине, спомиње се на два места и „глоба шестиволна“ (чл. 58 и 76).²⁾ Све ове глобе могле су да буду применене и у областима грчког права, јер, као што смо видели, византијско право XIV века зна за глобе, па и ниједан Грк не би се бунио кад би му српски судија страшну телесну казну заменио у неком случају глобом.

У ДЗ г. 1354 често се спомињу казне, већ познате из Кодекса г. 1349 („да се каже како и неверник“, чл. 140, 141, 144, како и пребеглац, чл. 142, како преслушник, 148). Одређене су и нове казне за неке случајеве, опет у византијском духу (вешање у чл. 149, вешање стрмоглав у чл. 145, вађење оба ока, чл. 145—149, једног ока у чл. 166, спаљивање у чл. 169, сечење руку и језика у чл. 162, батинање у чл. 166 и тамница у чл. 166). Спомиње се и „вражда“ (чл. 154) и

¹⁾ И казна „смуђења“ (спаљивања косе на глави) блиска је Византији. Ово је поштрено *μορσῶν* (шишање), уобичајено у Византији као срамотна казна. На другој периферији византијског права, у хришћанском законнику Аравии, налазимо ову срамотну казну баш у облику спаљивања косе. *P. Dareste. Nouv. Etudes III, Loi des Homérites*. И у Русији XII века епископ Теодор почео је, по повратку из Цариграда, да мучи људе на византијски начин: ископавао је очи и спаљивао браде и косу на глави. *Ипатьев. лет.* год. 1161.

²⁾ Уп. *Ф. Тарановски*, Душ. Зак. 9. Казна „расном“ (конфискацијом) позната је подједнако и старом словенском и византијском праву. Из повеље 17 маја 1355 видимо да глобе одређене у новцу у ДЗ, могле бити наплаћиване у стоци. *А. Соловјев* у Гласн. Св. Н. Др. II, 35.

глоба од 500 перп. (чл. 184, 185) и глоба самоседмо (чл. 143, 187, 193) и конфискација имовине (чл. 138).³⁾

§ 7. *Појам казне и циљ казне.* Првобитно словенско право, док се налази у периоди крвне освете, не зна засебног израза за казну, него је замењује или општим изразом *мьстѣ*, *мьщеніе* (= освета, одмазда) или називима појединих глоба (*вира*, *глава*, *вражда* и др.). Ова схватања видимо још у консервативном Винодолском Статуту г. 1288, у коме се на три места говори да кнез има право „учинити мащени“ (= казнити кривца), а на другим местима вели се: „да плати кнезу“ (кривца), „да плати вражду“.⁴⁾

Ипак, под утицајем хришћанске цркве и римско-византијског права јављају се нови појмови о казни и о њеном циљу. Место апсолутне теорије одмазде продиру релативне теорије. С једне стране позната још римском праву теорија застрашења свију (генералне превенције). Ова теорија испољава се напр. у Дубровачком Статуту г. 1272⁵⁾ и у свирепом кривичном праву византијских зборника — Еклоге и Прохирона.

С друге стране, хришћанска црква утиче на кривично право тиме што ствара теорију посебне предохране (специјалне превенције). Разгранат систем црквених епитимија има за циљ — поправљање кривца.⁶⁾ Под тим утицајем јављају се у словенским језицима изрази „казнь, наказание“ од глагола „казати, наказати“, који значи *monstrare, dicere, monere, punire*.⁷⁾ Ови изрази прелазе из словенских превода Св. Писма

¹⁾ Из не многих података, што их имамо о казнама после Душана, видимо да су се владари радо служили византијским телесним казнама (деспот Тома, кнез Лазар, деспот Стефан), док прост народ чува обичај умира крви и наплате „вражде“ за убиство (нарочито у пограничним парничима). Гласник XIV, 233 сл. и Од. Сп. 204 и 209.

²⁾ *Винод. Ст.* чл. 29, 31, 70; чл. 29, 31, 62; чл. 6, 7, 8, 12 и др.

³⁾ *Leges constitutiones, statuta et consuetudines condiderunt, quae jus suum cuilibet conservarent, et ad bene ac virtuose vivendum compellerent homines eosque metu poenarum a maleficiis cohercerent.* *Stat. Rag.* proemium (= *Mon. hist.-jur.* IX, p. 1). Упор. у исто време мишљење Алберта Гандинуса, болонског правника, да је циљ казне ut publice ad terrenda maleficia sit exemplum. *Handelsman* o. c. str. 13.

⁴⁾ Епитимије сматрају се са *poenae medicinales, correctiones* и трају, donec reatum suum agnoscat et emendet. *Handelsman*, o. c. 85.

⁵⁾ Уп. *Mažur*, *Pimosi*, 492; *Akad. Rječn. s. v. Berneker, Etym. Wort. s. v.*

и у црквено и у световно законодавство.¹⁾ У српским споменицима јављају се ти изрази по први пут у Светосавском типнику за ман. Хиландар (око г. 1200) и значе на једном месту *научиши*, на другом *кажњаваши* ради поправљања.²⁾ Жичка повеља г. 1220, кад говори о кривичним делима против светости хришћанског брака, на неколико места служи се изразима: „симъ наказанигемъ да наказуѣтъ се“, „наказавъ ю“ (чл. 18, 19, 20, 21, 22, 24, Од. Сп. стр. 21, 22). Израз „наказанигемъ“ као општи појам за казну, продира у исто време и у санкционе формуле свечаних повеља Стефана Првовенчаног и његових наследника: „Кто ли се дрзне прѣтворити, да приме гиѣвъ и наказанигемъ от кралевѣства ми“.³⁾ Продире и у кривичне одредбе црквених повеља — „да се накаже“.⁴⁾

Израз *наказанигемъ*, *казни* познат је и преводу Властареве Синтагме.⁵⁾ Ипак овај превод служи се и другим изразима за казну: *шомленигемъ* (= *ποινή*, *τιμωρία*), *исѣзанигемъ* (*εξέτασις*), *мука* (= *κλάσις*) чак *глоба* (= *ποινή*, 103); служи се не само глаголом *наказати*, него и *ошмѣщати* (= *ἐξδικεῖν*, 36, 309). Ова разноврсност појмова потпуно је схватљива, јер византијско кривично право много чешће држи се теорије одмазде и теорије застрашивања, него црквене теорије поправљања.⁶⁾

И у ДЗ. видимо исту разноврсност појмова. Врло често место општег израза употребљавају се описи појединих казни: „да плати, да се распе, да се бије“ и т. д.⁷⁾ На једном месту (у чл. 101) вели се „да се мучишъ“ како и волниш оубица“. Доста често служи се ДЗ. глаголом *казати*, обично у вези

¹⁾ Напр. ЗСЛ (у X веку) служи се изразом *казни* само у једном члану 6-м, баш где је реч о црквеним епитимијама за прелубу. *Бобчев*, Староблг. пр. пам. стр. 87.

²⁾ Хиландарски типник превод је грчког типника. В. Зак. Спом. 349, 361, 362, 363. И сад још у руском језику *наказати* знати и кажњавати и наредити. „Наказъ“ значи наредба, поука.

³⁾ Повеље 1270 (?), 1234, 1296 (Од. Сп. 17, 27, 69), 1302, 1326, 1332, 1349 (Зак. Сп. 160, 164, 166, 404, 760). Ово је превод санкционе формуле византијских повеља.

⁴⁾ Светостеф. повеља г. 1313—1316. Од. Сп. 93.

⁵⁾ Као превод речи *εξέτασις* (изд. *Нов. Свнт.* стр. 9): *казни* (= *πεινή*, стр. 187, 231, 457).

⁶⁾ Обични су изрази Прохирона: *κολάσαι, τιμωροῦναι* (у Светосавском преводу — *да се мучишъ*).

⁷⁾ Чл. 10, 12, 20, 21 и т. д.

с црквеним начином кажњавања: „да се *каже* како пише у Законнику Светих Отаца“ (чл. 6, 8 и 109). На једном месту (чл. 34) јавља се и глагол *наказати*.¹⁾ Осим тога ДЗ. служи се за исти појам једном јасном позајмицом из грчког, глаголом *педѣисати*, опет у вези с црквеним казнама (чл. 11 и 19).²⁾

ДЗ. г. 1354 служи се врло често глаголом *казати*, који се примењује и за смртне казне и тиме губи ниансу поправљања.³⁾

Глагол *педѣисати* (*παιδεύειν*) значи у ст.-грчком *васишавати* и само у византијској цркви добио је значење *кажњаваши*.⁴⁾ дакле има исту везу са теоријом поправљања, што и глагол *наказати*. Јавља се у српском језику само у Душаново доба,⁵⁾ али после издања ДЗ добија велику популарност у српском језику. У преписци српских владара с Дубровником обични су изрази *педѣисати*⁶⁾ (= кажњавати) и *педѣисети* (= казна).⁷⁾ У то време у XIV—XV веку ови изрази (осим веза с теоријом посебне предохране) добијају везу са теоријом генералне превенције, нарочито у настојањима Дубровчана: „хокѣмо их педѣисати, да друговигемъ такози не смею учинити, и да се ними други кажу“, пишу Дубровчани год. 1400 деспоту Стефану.⁸⁾

Интересантно је да се израз „педѣисати“ одомаћио доцније у читавој Далмацији; и хрватски преводи аустријских

¹⁾ У чл. 120 *осуђенигемъ* има значај казне; чл. 101 позната је реч *казни*.

²⁾ Чл. 11: „да их *ведѣса* ирива по закону“, чл. 19. калуђер „да се *педѣса*“.

³⁾ Да се *каже* како и *пѣвршишъ* (чл. 140, 144), да се *каже* како и *пѣбѣгльшъ* (чл. 142), како *татъ* и *гусари* (чл. 145, 147, 149, 165, 173), како *пѣслушник* (чл. 178), *тѣмъ* же образомъ да се *кажу* (чл. 141, 146).

⁴⁾ У преводу *Са. Писма*: мѣ. Осје VII, 12. *Θείων παιδεύσει αὐτοῦς* (= казнићу их), у 1 посл. Салуѣ. V, 14: *παιδεύει τοὺς ἀδικητοῦς* (= поучавајте неуредне). Прохирон не зна за тај глагол.

⁵⁾ Аше... *сыгрѣшити* коимъ любо дѣломъ царству ми, да се они сами *педѣисуютъ* по изволенноу светяго царства ми. Леснозск. пов. 1347 (Зак. Сп. 680).

⁶⁾ *Пуцаѣ*, Спом. II, стр. 5, 14, 28, 32, 33, 39, 139, 140 (уп. Од. Спом. 234).

⁷⁾ *Пуцаѣ* II, 140 „у насъ и по всему свѣту много не *педѣисемъ* пѣпорученъ и добра не мѣсту и драсви“. У уговору херцега Стефана с усташима с. 1453 говори се о невернику: „да му главу господа *педѣисаю*“ (*Mikl.* 458); у повељи Ив. Црнојевића г. 1485: „да прими *педѣисию* и изгнаніе от манастира како *пѣбегушико* Божи и *алобинско*“ (*Нова*. 781).

⁸⁾ *Пуцаѣ* II, 28; сачио у писменима 1400 и 1401 (б. 32 и 35).

закона у XVIII и поч. XIX века служе се много више овом грчком речи из Душанова Законика,¹⁾ него којом хрватском речи или него галијанским изразом *кашиџа*.²⁾

§ 8. *Основи ништења државног права на казну.* Душаново законодавство познаје два основа ништења државног права кажњења, то су азил и помиловање.

1. *Право азила.* Право заштитног прибежишта је карактеристична особина средњовековног кривичног права.³⁾ У свим хришћанским државама признато је црквама право да буду уточиште (*τὸ θεῖον ἱερόν, refugium*) за кривце.⁴⁾ Властарева Синтагма доноси засебну главу E—13. *Περὶ τῶν ἐν ἐκκλησίᾳ προσφύγων*, која глава садржи само световне законе у заштиту азила (из Прохирина и Василика). У СС. она је глава добила нови наслов: *Ἐπιβλεπόντων καὶ ἐκκλησίᾳ* и нешто је скраћена (од 9 законских одредаба остало је њих само 5). Нико нема права да повреди светињу азила. Онај ко би „прибеглицу“ силом из цркве истргао, кажњава се као у случају светотатства⁵⁾ батинама, шишањем и прогонством.⁶⁾ Батинама кажњава се и покушај повреди азила.⁷⁾ Ипак од права азила изузети су: убице, прељубочинци и отмичари.⁸⁾ Интересантно је да у Скраћеној Синтагми избрисана одредба, која лишава роба права азила. Ова нехумана одредба дозвољавала је господару да насилно истргне роба из цркве, да га чак убије без сваке одговорно-

¹⁾ Напр. Uredba politična od trgovacskoga morskoga brođenja. U Beču 1774; Skupozakonik ili listi naredbe cesarke kraljeve varhu zločinstva i pedipse odredjene. U Zadru 1804; Orchinska naredba od zločinstva i njihovih pedepsah. Bud. 1788 (уп. *Mažur*, Prin. 909).

²⁾ Уп. Грбљски статут поч. XIX века (Зак. Сп. 106).

³⁾ Познато је и прехришћанском кривичном праву. Напр. код старих Јевреја било је читавих „вароши уточишта“ (*עָרֵי אֲשֶׁר יִשְׁכְּנוּ בָהֶן*) IV књ. Мојс. 35. 11; V књ. Мојс. 19. 2.

⁴⁾ У византијским зборницима говори о праву азила Nov. 17 Just и поједине одредбе Codex-a. Еклога је покушавала да ограничи право азила (Ecl. XVII, 1). Прохирион и Василике опет су проширили то право (Proch. XXXIX, 7; Bas. V, 1; 18 Bas. LX, 45) уп. *Zach. Gesch.* 304—308.

⁵⁾ СС. E—3, 1 = 14 Bas. V, 1 (изд. *Нов. Синт.* стр. 277).

⁶⁾ СС. E—3, 2 = Proch. XXXIX, 7 = Harm. II, 3, 9.

⁷⁾ СС. E—3, 5 = Ecl. XVII, 1.

⁸⁾ СС. E—3, 3 = 12 Bas. V, 1. Византијско право ана још више изузетима *Zach.* 308.

сти.¹⁾ Изгледа да она није више одговарала Душанову добу, кад се положај отрока доста подигао.

ДЗ г. 1349 доноси две одредбе о праву азила које се лепо надовезују на Синтагмине. Проширује право азила на царев двор и на патријарашки двор. Ово је проширење сасвим у духу византијских схватања, која красе цара још за живота његова епитетом „светости“.²⁾ Ово су засебни случајеви права уточишта, док се опште одредбе налазе у СС.³⁾

2) *Помиловање.* Византијски цар је чувар закона (*φύλαξ τῶν νόμων*); ипак као „свети цар“ он има важно право да ублажава суровост закона, да се одриче свог права на кажњење у појединим случајевима. „Задатак је цара да чини добро“.⁴⁾ Стога цару припада право помиловања у најширем обиму (у облику помиловања у ужем смислу, аболиције и амнестије). Само право азила везано је за право помиловања, јер кривац који се склони у уточиште, треба да сачека од цара „милосну књигу“ (*λόγος ἀποθείας, littera gracialis*).

а) помиловање у ужем смислу речи као ослобођење од изречене казне предвиђено је у Властаревој Синтагми у гл. ПС. II—14 (= СС. T—4,3). Ниједна смртна пресуда не сме да се изврши раније од 30 дана; овај је рок потребан да се сачека од цара помиловање или конфирмација пресуде.⁵⁾

¹⁾ ПС. E—13, 4 = 13 Bas. V, 1.

²⁾ Д. *Бѣлалевъ*, Byzantina II, стр. XXIX; упор. и у Душаново доба „свето царство ми, господин свети цар, света царица“ Зак. Спом. 676, 704, 705; Ол. Спом. 152, 158. У осталом, и у мађарском праву дворонима краља и бискупа припада исто право азила што и црквама. Decr. Ladisl. II, cap. 1 et 2; *Timon*, 427.

³⁾ Већ старобугарски ЗСЛ у чл. 16 брине се „о прибѣгающихъ въ црковѣ и оужоу“. *Бобчевъ*, Старобуг. пр. нам. стр. 89. Уп. о хрватском праву *Mažur* Prin. IX, 1518, s. v. *utočište*, у Дубровнику *K. Vojnović*, Rad., 108, p. 118.

⁴⁾ *Τέλος τῶ βασιλεὺς τὸ εὐεργετῆν...* Епан II, 3. Она је изрека доспела и у српски превод Синтагме: Ковачи цару неже благовати (ПС. B—5, изд. *Нов.* 128) и примљена од цара Душана. *Ἐπιπρὸς τὸ ἀνακεῖν εὐεργετῆν καὶ κατὰ φρόν σὺν καὶ τὸ εὐεργετῆν τοῖς βασιλεῦσιν ἐστί.* Повеле јан. 1346 *Истур.* *Флор* Авон. акта. 95.

⁵⁾ Изд. *Нов.* стр. 457; ово је одредба 57 Bas. LX, 51. Византијски цар реви врао су ретко примењивали смртну казну. *Zach. Gesch.* 312. Кад је цар Теодор епарски дво погубити злогласног разбојника, ипак му је савест била немирна, и архиепископ морао је да га теши, како је све било правично. *Jur. Ист.* III, 156. С друге стране, епископи имали су права да цара моле за опростење казне кривцима.

б) Аболиција — одрицање права на истрагу у корист кривца од стране владоца највише се примењује у византијском праву за кривце у црквеном азилу. Сваки од њих добија од цара *λύτος ἀπαθείας*, није суђен од световних власти и има само да издржи духовну казну за свој грех.

в) Амнестија као *безлично* одрицање права на казну или истрагу за неке врсте кривичних дела, исто је позната византијском праву. Властарева Синтагма доноси одредбу о амнестији на дан Ускрса свих затвореника у тамницама, осуђених за мања кривична дела.¹⁾ Ова је одредба избрисана из СС, вероватно стога, што се амнестија сматра за прерогативу владоца. ДЗ предвиђа у појединим случајевима амнестију за побегле зависне сељаке. По чл. 112 добија слободу меропах, који је из тамнице побегао на двор царев. По чл. 115 предвиђа се да нови господар може да добије „књигу милосну“ за примљеног бегунца. Из једне повеље г. 1405 видимо да су манастири добијали ово право да приме на своје земље бегунце из туђе земље (осим случајева тешких кривичних дела).²⁾

Б. Посебни део.

§ 9. *Кривична дела против вере*. Брига за очување чистоте хришћанске вере — први је задатак једног средњовековног хришћанског владара, нарочито једног цара. Стога и Душан у својој повељи о законодавном раду вели да је његова тежња: „*всестиније и православније вѣры закони поставити*“, а у чл. 1 ДЗ, изрично каже: „*Наипрво за хришћанство. Сим-же образом да се очисти хришћанство*“. Ипак ДЗ има много мање одредаба о кривичним делима против вере него што бисмо могли надати се према тој декларацији. Без сумње зато што СС доноси већ доста прописа из тог одељка кривичног права, ДЗаконику остаје само да те про-

¹⁾ Ова амнестија морала би да се изврши и „*без цареве наредбе о томе*“. Непознат је законски извор ове одредбе. *Нова изд. Синт.* 453.

²⁾ „*К сим аще кто побѣгне от земле царства ми у Угорскоу земли или Бугарскоу, или мори членѣм или мого властелина, прѣбыви тамо 3 лѣтъ или 2 или едином, и възхочеть возвратити се у прѣдеченная села црковная, свободны да естъ да прѣидет, тачю кромѣ вниъ снѣи*“ (невера, крађа у господара, убиство, светотатство, роство, отмица). *Зак. Сл.* 753.

тисе попуни опет у духу византијског права,¹⁾ чак и позивајући се изрично на „Закон Св. Отаца“ (у чл. 6, 8 и 109).

1) *Напоуштање љаве вере*. Строго побожан јеромонах Матија Властар хтео је да на прво место истакне православну веру и заштиту ове вере. Ради тога је чак нарушио строго азбучан ред своје Синтагме, и испред текста увео је као *пролог* чланак: *Περὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, а затим је непосредно у саставку А поставио на прво место, као гл. 1⁸⁹, прописе: *Περὶ τῶν ἀρνησασμένων τὴν ἀμόμητον ταύτην τῶν Χριστιανῶν πίστιν* (нако би по строгом азбучном реду требало да та глава дође на 11 место, а на првом да буде: *Περὶ ἀγορεύε καὶ πράξεως*). То мало испремештање дало је могућност Властару да на прво место стави прописе о најважнијем кривичном делу — о одступању од православља. Ту су две одредбе из Прохирина (још из Јустинијанова Кодекса): прва кажњава смрћу онога који из хришћанства пређе у незнабоштво, друга лишава свих грађанских права онога који би прешао у некакву јерес.²⁾

Редактори СС, у својем поштовању према вери, вису много скраћивали ту главу. Ипак су испустили сва резоновања, која немају обележја законских прописа. Избрисали су читав пролог о вери православној. Избрисали су и трактат Св. Григорија о душевним снагама и „*епистолију*“ Св. Атанасија о свештеницима који су прешли аријанству.³⁾ Оставили су ипак, због важности предмета, сва црквена правила⁴⁾ и наравно оба закона из Прохирина (с насловом *закон градски*).

2) *Одвраћање од љаве вере*. У тесној вези са првом кривичном налази се и навођење некога да се одрекне хришћанске вере. Ово се кривично дело кажњава у византијском праву исто тако строго као и само одступање од православља,

¹⁾ *Др В. Намисловски* је друкчије схватао однос између византијских закона и ДЗ, те вели: „*могли бисмо очекивати, што се тиче кривичних дела против вере, да цар Душан или прими без промена прописе виз. права, или сасвим их испусти, оставивши њихово нормирање делокругу црквене власти*“ Међутим ДЗ није пошао ни једним ни другим путем, него је сасвим индивидуално нормирао та дела“ (*Serbskije pr. knjige*, 66).

²⁾ СС. А—1, 1 et 2 = Proch. XXXIX, 33 et 34 (Cod. 1, 7, 3 et 4).

³⁾ В. у изд. *Нова*, стр. 48—51, 51—54 и 56.

⁴⁾ Што је редак случај у СС, где су црквена правила обично избрисана.

само је оно много мање споменуто у законцима. Зато доноси Властар о томе само једну законску одредбу у својој ПС (на крају гл. I—4, Περὶ Ἰουδαίου). То је контаминација двају закона из Прохирона, у којима се прети смртном казном Јеврејину, који би свога роба Хришћанина у своју веру превео или уопште покушао да преведе једног хришћанина.¹⁾

У СС. испуштена је та одредба, као што је уопште избрисана читава глава о Јеврејима.

3) *Исповедане јереси.* Начело слободе вероисповести јавља се, као што је познато, само у XVIII веку. Пре тога сматра сваки владар за дужност да штити праву веру и да гони јеретике. Још пре-Јустинијаново право зна за читаве едикте царске у том правцу.²⁾

И Прохирон садржи неколико закона против незнабожаца (XXXIX, 30), против манихејаца и донатиста (ib. 28 et 29) и уопште против оних, који уче нечастивим догматима (ib. 27, τὰ ἀσεβῆ δόγματα). Свима њима прети се смртном казном и конфискацијом имовине: само православна деца њихова може да наследи њихово имање.

Матија Властар доноси у ПС велику главу о јеретцима (Περὶ αἱρετικῶν, καὶ ἐπιπὸς χρὴ δέχεσθαι τοὺς ἐξ αἱρέσεων ἐπιστρέφοντας), коју је опет због важности предмета издвојио из азбучног реда као гл. A—2. Та је глава једна од најопсежнијих у читавој ПС. Ту су многобројне карактеристике разних јереси и одредбе о томе, како треба да се покрштавају јеретици и „инославни“. На крају долазе и Νόμοι πολιτικοί, већином узети из I књиге Василика. Ту су и доста благи закони, који самолишавају јеретике већег дела грађанских и јавних права (права наследства, права сведочења против православног, права трговине, права на војничка и грађанска места).³⁾ Ту су и

¹⁾ Аще Јудеиънъ Христіанина наъ оглашенънаго раба стезити и обрѣжети, или дрзаети ко развратити христіанскіи помысли, главнѣ да томимъ будеть ПС. N—4 (изд. Ноа. 328) ур. Proch. XXXIX, 31. Si Judaeus mancipium (ἀδελφοδον) christianum possederit et circumciderit, capitale punitur, et ib. 32. Si Judaeus christianam mentem pervertere ausit, capitali poenae subjacet (= Cod. I, 10, 1 et I, 9, 18 in fine = Ерп. XL, 33 et 34 = Harm. VI, 11, 2 et 3).

²⁾ Напр. едикт цара Грацијана, Валентинијана и Теодосија, који је ушао у Василике као Lib. I, Tit. I. De Summa Trinitate et fide Catholica, et ut nemo de ea publice contendere audeat.

³⁾ ПС A—2 = Vas. XXXV, 8; 1 Vas. I, 1; 22 Vas. I, 1. (У одредби ПС. A—2, 3 дат је врло широк појам јеретика: јеретик је сваки који се не причешћује у св. цркви); затим долазе одредбе из 33 Vas. I, 1 и 28 Vas. I, 1

закони који прете смртном казном нарочитим врстама јеретика, пре свега манихејцима.¹⁾

Врло је интересантно што су редактори СС. врло одлучно поступили с том главом. Оставили су њезин наслов (као СС. A—2. *О њересициѣхъ, и како подобаети ѣ приѣмати иже оѣ ѡреси обрацающеи се*), али избрисали су готово целу њезину садржину. Испуштени су сви описи појединих јереси, који су имали само историски значај, испуштени су (што је велика реткост у СС) и сви наведени световни закони о јеретцима. Испуштена су готово и сва црквена правила о покрштавању јеретика. Место тога начињене су у СС. две главе: A—2 и A—3, из оног неког што је остао из ПС. A—2 и из једног дела грађе ПС. B—1 и 2 (које говоре о крштењу).

Видимо да су редактори СС. доста радили над наведеним главама ПС, где се говори о кривичним делима против вере, да су чак избрисали многе световне законе, вероватно због њихове застареле редакције. Занста редакција тих глава ПС није могла да задовољи Душаново доба. Прво што говори о многим јересима, који имају само археолошки значај у то доба. Друго што ништа не спомиње о најважнијој јереси — о латинству.

Две су биле главне брига српске државе у XIII—XIV веку: једна је борба против богумила, друга је однос према католичкој цркви. Још је вел. жупан Стефан Немања немилосрдно гонио богумиле, сасвим по одредбама византијских закона против манихејаца.²⁾ Изгледа да су те мере сасвим искорениле богумилство у Србији.³⁾ Ипак опасност од те јереси постојала је и у Душаново време, јер је богумилство још било на снази у Бугарској, а нарочито у Босни и у Хуму.⁴⁾

Много важније беше ипак у то време питање о односу према католичкој цркви. Српски су краљеви имали доста по-

¹⁾ ПС. A—2 = 24, 27, 29 Vas. I, 1.

²⁾ „И обличи безбожствѣ ихъ, и овнихъ иждеже, и другихъ казнѣми различними показа, инихъ оземлѣстивѣ от владычества своего, и домове ихъ и имѣнѣа ихъ все съвѣкоупнѣа, разда за проказењѣми и нишнимъ оучителю же и начельнику ихъ ѣзыкѣ оурѣза и того ѣ изгнаниѣа сътвори“. Живот Св. Сим, ed. Saf. p. 7—8; ур. 24 et 25 Vas. I, 1 и Proch. XXXIX, 29.

³⁾ Од тога доба не чује се више ништа у Србији о Богумилима, вели *Јаречек*, Ист. Срба, I, 164.

⁴⁾ Један запис из г. 1329 (?) спомиње, како је млади краљ Душан победно „безбожнѣа и поганѣа Бабуина“ (Босанце који су опустошили Дабарску епископију). *Љ. Стојан*. Записи I, 55; ур. *Јар. Ист.* I, 264.

даника-католика у Приморју,¹⁾ у варошима Саса-рудара и на другим местима, и обично су знали одржавати добре односе према папској столици. На двору Душанову били су значајне личности протовестијар Никола Бућа и капетан Палман са својих 300 витезова.²⁾ Зато је јасно, да цар Душан не би могао буквално применити неколике одредбе ПС, које лишавају грађанских права сваког који се не причешћује у православној цркви.

И заиста видимо да су у СС. избрисане све одредбе ПС. о јеретцима, без сумње као застареле и нејасне. Место тога видимо у ДЗ. неколико нових закона, у којима законодавац тежи да спроведе тачну разлику између правих јеретика и „полувераца“ — католика.

Без сумње на правог јеретика (пре свега на богумила) циља чл. 10 ДЗ, који прети прогонством и телесном казном сваком јеретику и свакоме који га крије. Види се да се ту говори о сасвим забрањеној јереси.³⁾ Тај члан долази као боља редакција и замена застарелих одредаба ПС. А—2 о манихејцима. Смртна је казна сасвим у духу византијског права замењена жигосањем и протеривањем; сасвим је исто радио против богумила Душанов шурак, цар Јован Александар г. 1350⁴⁾ „по црквеним законима“. На борбу с остатцима богумилства циља и чл. 85 ДЗ: свака „бабунска реч“, дакле свака изрека, молитва или гатање, које мирише на богумилство, кажњава се телесном казном.⁵⁾

Много више пажње обраћа ДЗ на католицизам. Положају католика посветио је четири члана (чл. 6—9 ДЗ), без сумње зато што Властарева Синтагма нема јасних одредаба

¹⁾ О католичким епархијама у Бару, Котору, Буџин, Скадру и др. види код *Јуречка* о. с. I, 158—161 и III, 87—97.

²⁾ *В. Јур.* о. с. 131—132 и 245.

³⁾ Сасвим је нетачно протумачио тај члан *Св. Новаковић*, (Зак², 154), јер није схватио разлику између католика и правих јеретика.

⁴⁾ Постоји драгоцен податак о бугарском сабору г. 1350, на којем је цар „сагласно црквеним законима, наредио да се богумили жигосе по образу и протерају“. *Житије св. Феодосија Тирновскога*, Чтение вѣ. И. О. И. Др. М. 1860 књ. I, 115.

⁵⁾ *В. Намисловски* види у чл. 85 „увреду части“ (о. с. 82); држимо да је тумачиње Новаковићево (о. с. 198) тачније.

о католицима.¹⁾ Ту је цар био у тешком положају: с једне стране, политичке прилике силите су га, да буде предусретљив према католицима, с друге стране, улога православног цара и јак утицај православног клира и калуђера — исихаста на сабору г. 1349 гонили су га да што више ограничи ширење католицизма. Излаз је нађен у компромису. Католици уживају сва права у Душановој држави: то се односи и на странце и на Душанове поданике. Ипак то није јасно изречено у ДЗ²⁾ (можда да се не дражи православна црква). С друге стране, католицима је забрањен сваки прозелитизам. И врло строге одредбе о томе стављене су на чело ДЗ. Латински поп нема права да склања „хришћанина“ (православног) у католицизам. Сваки православни који је већ прешао на католицизам, мора да се врати „у хришћанство.“

На то морају да пазе нарочити протопопе по свим градовима и трговима.³⁾ Забрањени су мешовити бракови: католик ожењен православном, мора „да се крсти у хришћанство“; у противном случају, брак се раскида, и непослушник се протера. Један део имовине његове узима се као „алимента“ за његову бившу православну породицу.⁴⁾

Све су те допуне сасвим у духу византијског права и јављају се као неопходне допуне СС. Шта више, ДЗ двапут позива се ту на „закон Св. Отаца“, да покаже да су ти закони у пуној сагласности са црквеним правом.⁵⁾

У сагласности са црквеним правом налази се и чл. 21 ДЗ,

¹⁾ А одредбе ПС. А—2 о оним „који се не причешћују у цркви“, ако би се стриктно применјивале, могле би да створе забуну, јер онда требало би да буду сви католици лишени грађанских права.

²⁾ Ипак то се јасно види: а) из уговора с Дубровником г. 1349, б) из члана 123 ДЗ, где се помињу Саси, в) из чл. 173 ДЗ, где се спомиње Немци-властелин, г) из чл. 153 ДЗ, где се говори о пороти за *иноверце*, е) и из стварних прилика тога доба.

³⁾ Сетимо се да је по градовима и трговима српским било доста латинских цркава — у Призрену, Брскову, Јањеву, Плавни, Копоринима, Бренину, Новом Брду и др. в. *Јур.* III, 109—113.

⁴⁾ Јасно је да чл. 9 ДЗ. говори о католицима, а не о јеретцима; ишао је за њих нарочити израз „полуверац“. Ипак терминологија ДЗ. није стабилна: говорећи о католицима, он труди се да пронађе блаже изразе: „полуверац“ (чл. 9), „иноверца“ (чл. 153), „азимство“ (чл. 6), „вера латинска“ (чл. 8), али на два места омакне му се израз: „јерес латинска“ (чл. 6 и 7).

⁵⁾ У чл. 6 и 8; није јасно, на које одредбе црквеног права мисли ту ДЗ.

који прети страшним казнама ономе, који прода роба хришћанина у „иноверну веру“.⁴⁾ Тај је члан опет постао из бриге за православље. Роб, продан иноверцу, изложен је опасности да изгуби своју праву веру. Зато се у византијском праву одавна налазе одредбе које забрањују Јеврејину и сваком јеретику да држе православно робље.⁵⁾ Та одредба (која се налази у ПС. на нетачном месту, на крају главе „о покрштеним Јеврејима“) нема кривичне санкције.⁶⁾ Зато су редактори СС. избрисали ту одредбу⁷⁾ и заменили много јаснијом, у којој кажњава се не купац, него продавац и кажњава се најстрожијом византијском казном (*χειροκοπέσθαι και γλωσσοκοπέσθαι*).

4) *Обесвећење гробова*. Матија Властар унео је у своју ПС на два места одредбе о непоштовању гробница. Три кратких закона (из Василика) сачињавају гл. Т—2. *Περὶ ταφῆς*; два црквена правила и 7 закона (опет из Василика) — главу Т—10. *Περὶ τὴν βωρὸχων*.

Редактори СС показали су доста иницијативе у преради тих глава: избрисали су дугачко правило Св. Григорија, али оставили све законе, начинивши од ових две главе једну (СС Т—2. *О гроборителству*). Додали су и општи наслов: *законъ царскы, и засебне наслове законъ пред сваком одредбом,*

⁴⁾ Морамо да исправимо погрешно читање *Новаковићевог* издања (стр. 24 и 160). Сви старији преписи (Бистр, Ход, Хиа, Шин, Бар, Ат, Студ) имају „иноврну“ . Читање „иноу не врну“ погрешка је једино Призренског рук. у којем је и даље текст покварен: „да се осече“ место „да моу се роука осече“. Ако смо исправили другу погрешку, треба да исправимо и прву.

⁵⁾ Та одредба постала је постепено. Најпре забрањује се само Јеврејину да свога роба-хришћанина преведе у Мојсијеву веру (дакле, дозвољава му се да тог роба држи), после тога долази забрана Јеврејину (и сваком јеретику) да у опште хришћанина као роба држи.

⁶⁾ В. изд. *Новак*, стр. 127, упор. 51 Basil. I, 1. Neque Judaeus Christianum mancipium (*δωράκων*) habeat, neque catechumenum circumcidat, neque alius haereticus Christianum mancipium habeat. У Прохирону нема те одредбе.

⁷⁾ Као што су уопште избрисали из СС. све одредбе о Јеврејима. Пожељно је да је било Јевреја у Душановој држави (спомину се у повели гр. Јашине г. 1319, у Трескавачким пов. око 1337 и у Урошевој г. 1361. *Новак*. Зак. Сп 92, 668, 670, 494). Врло је вероватно да су они као и у другим европским државама тог доба били *servi camerae regiae* и да је њихов положај био одређен засебним привилегијама. Зато нису одредбе о Јеврејима уписе у зборник Душанових закона (другачије мисли др. М. Долеж, о. с. 41). Неке податке о Јеврејима у Византији и у Старој Србији доноси др. И. Шланг. *Јевреји у Београду*, 1926. стр. 12, и *N. Veas*, у *Byz.-Neugr. Jahrb.* II (1921), s. 159.

испреместили сав ред тих одредаба⁸⁾ и нешто променили у стилу њиховом. На прво су место поставили најважнију одредбу која прети смртном казном за пљачкање гробова с оружјем у рукама. Одредба из Прохирона прети губитком руку ономе који пљачка мртваца у гробу. Свака крађа из гробова приравњена је светотатству. Великом глобом кажњава се чак и крађа камена са гроба. Забрањено је узнемиравати туђе кости и преносити сахрањен леш без царске дозволе.⁹⁾

Тим многим одредбама Синтагме о непоштовању гробница додали су редактори ДЗ само један чл. 20 ДЗ, који кажњава једно специфичко дело — спаљивање вукодлакова тела. Строга казна седу и попу за то кривично дело јавља се зато што се и ту ради о непоштовању гробова и сахрањених мртваца, као и у СС. Т—2. Само пошто је то више српска, него грчка празноверица, и казна је српска — наплаћивање вражде од села.¹⁰⁾

5) *Кривоклетство*. Лажну заклетву можемо исто сместити у кривице против вере, јер се она у то време сматра као увреда Божанства. С тога је гледишта прописала Еклога најстрожију казну за кривоклетство — одсецање језика, док је Јустинијаново право било много блаже.¹¹⁾ Матија Властар доноси доста велику главу Е—32. *Περὶ ἐπιорχίας*, у коју је унео доста црквених правила и неколико одредаба из Василика.

Опет су редактори СС. врло одлучно скратили и прерадили ту главу свог извора. То је у СС. Е—6. *О кривоклетству*. Из црквених правила оставили су само неколико речи:¹²⁾ дефиницију кривоклетства (клетвопрѣстоупленіе бо њсть Бога отврѣженіе) црквену епитимију, и скраћене одредбе о томе да је ништавна заклетва на неморално

⁸⁾ Ред одредаба у СС. Т—2 овакав је према ПС: Т—10, 3; 10, 4; 10, 5; 10, 6; Т—2, 1; 2, 2; 2, 3; 10, 1; 10, 2; одредба ПС. Т—10, 7 избрисана је као непотребан дубликат. У изд. *Новак*. нису забележене те промене. уп. *Флор. Пам.* 431 и *Прид.* 196.

⁹⁾ То су махом закони из Василика: 3 Bas. LX, 23; 11 Bas. ib; 14 Bas. ib; само је једна одредба СС. Т—2, 2 из *Proch.* XXXIX, 57.

¹⁰⁾ ДЗ чл. 20 „село кое този учини, да плати вражду“. Баш у XIV веку почела је православна црква да се бори против спаљивања вукодлака. *А. С. Павловић*. *Номоканонъ при бољшоу Требникѣ*, стр. 145.

¹¹⁾ *Ecl.* XVII, 2 = *Proch.* XXXIX, 46 = *Епан.* XL, 70; нарочито се подвлачи да је заклетва „in ecclesia, tactis incontaminatis Evangellis“.

¹²⁾ Од 4^{1/2} страна штамп. текста в. изд. *Новак*. 302—307.

дело. Из световних одредаба избрисали су многе које немају кривичне санкције¹⁾ и оставили су само две најважније, које заиста говоре о кривоклетству. То су блажа одредба Јустинијанова Кодекса и наведен члан Прохирона о кривоклетству у цркви.²⁾ Прва не кажњава лажну заклетву Божјим именом, док друга прети одсецањем језика. Изгледа да је ту нека несугласност, али она постоји у већини византијских зборника.³⁾

Те казне у СС. важе и за саме парничаре и за сведоке.⁴⁾ ДЗ. 1349 не говори ни речи о кривоклетству, јер су одредбе СС. изгледале као довољне. У ДЗ. г. 1354 у новели о поротном суду кажњавају се поротници ако су намерно лажно судили и тиме преступили своју свечану заклетву у цркви (чл. 154 ДЗ).⁵⁾ Казна је новчана глоба и лишење права.⁶⁾

Вероватно је да и строга казна приставу за службене злоупотребе (чл. 162 ДЗ) заснива се на томе што је он био заклетни чиновник, јер то је појачана византијска казна кривоклетнику.⁷⁾

Дакле одредбе СС и ДЗ о кривичним делима против вере лепо се попуњавају узајамно.

Редакција XVII века сачувала је у својој преради доста одредаба из СС. Сачувала је одредбе о оним који једу и пију с иноверцима (СС. А—2), и пренела је у ДЗ (као чл. 129 и 130 Раван). Одредбе о обесвећењу гробова ушле су у ЗКЈ као чл. 76, о кривоклетству—у ЗКЈ као чл. 51 и 52 (и 42—43). Испале су само одредбе СС. о јеретичима и незнабошцима

¹⁾ Шест прописа из Василика, који само дефинишу заклетву.

²⁾ СС. Е—6, 1 = 34 Bas. XII, 5; СС. Е—6, 2 = Proch. XXXIX, 46.

³⁾ „So dass in der Praxis der Gerichte eine grosse Unsicherheit geherrscht haben muss.“ *Zach.* о. с. 313.

⁴⁾ Врло је важно што су редактори СС. додали реченицу „при свѣдѣтельствѣ... иже облечены будути лъжно свидѣтельствующише“ закону Proch. XXXIX, 46.

⁵⁾ Без сумње мисли се ту на *doctus*, а не на *episcopus* поротника (погрешно је тумачење *Новаковића*, *Зак.* стр. 239). То се најбоље види из *гласе* Аг-Бистр. „Где су знаоће криво оправили“.

⁶⁾ И византијско право зна за новчане казне за кривоклетство. Proch. *actum*, XXXIX, 53.

⁷⁾ Чл. 162 „да му се руке отсеку и језик уреже“ (да му се уреже језик и обѣ уши“. Раков.) упор. СС. Е—6 (= Proch. XXXIX, 46).

(СС. А—1, А—2), вероватно због тога што су то махом црквена правила, не закони, и због тога што су много јасније одредбе ДЗ. (сачуване и у ред. XVII века) изгледале као довољне.

Можемо додати да су претресене одредбе СС. о кривцима против вере од велике важности и не би могле фалити у законнику једног православног цара. Напр. најстарији бугарски зборник X в. „Закон Судин“ доноси одредбе и о исповедању незнабоштва (чл. 1 ЗСЛ) и о одступању од хришћанства (чл. 21), и о пљачкању гробова (чл. 27) и о кривоклетству (чл. 3). Све су те одредбе позајмљене из византијског права, само су телесне казне замењене продајом у ропство.

§ 10. *Кривична дела Прошис државе и владара.* Све врсте кривичних дела против државе и владара обухваћене су у ДЗ (и у споменицима српског права пре Душана) једним општим изразом „невѣра“ (*ἀπιστία*). Ту спада и велеиздаја, и војна и дипломатска издаја, и напад на владарца и увреда његове личности.¹⁾

1) *Велеиздаја.* Већ из повеља Стефана Драгутина (г. 1276—1281) и Стефана Милутина (г. 1302) видимо да је невера резерват краљева суда.²⁾ У баштинским повељама краља Милутина и доцнијих владара спомиње се да је невера једини злочин, за који може да буде властелину одузета баштина.³⁾ Видимо да се та претња заиста извршавала.⁴⁾ Душанов Законик неколико пута спомиње неверу и неверника (у чл. 52, 140, 144, 161 и 192), ипак не каже нигде каква је казна за неверу. Та је околност већ изазвала чуђење појединих истраживалаца ДЗ.⁵⁾ Та празнина ДЗ може се опет објаснити само тиме, што се у СС. налази доста основних одредаба о невери.

¹⁾ Уп. Т. *Живаковић*, *Основи крив. права*, II књ. § 78—86.

²⁾ *Нов. Зак.* Спом. 387 и 161 (уп. А. *Солвајев*, *Од. Сп.* 85). Нетачно вели др. *Намисловики* да се невера спомиње у српским повељама од г. 1308 (*Serbskie pravo karte*, 64).

³⁾ Повеља кр. Милутина Ловретичима и цара Душана — Иванку (Од. Сп. 89, 151); исто и у босанским повељама од г. 1322 (*ib.* 105, 107, 108).

⁴⁾ Краљ Милутина располаже г. 1300 имовином неверника Верихе, г. 1313—16 — имовином Ирица (*ib.* 79 и 91).

⁵⁾ *Interessant ist es, das man den Namen für Hochverrat im Gesetzbuch findet, aber trotzdem sagt nirgends Dušans G.-Buch, wie der Hochverrat bestraft wird. Ср. Djorid, Verbrechen, ZvR. XXX, s. 420.*

Римско-византијско право одавно је одредило највеће казне (смртну казну и конфискацију имовине) за издају и велеиздају.¹⁾ Прејустинијаново право одликује од тих злочина и увреду владоца (crimen laesae majestatis), за кажњавање које мора бити више обзира и која се кажњава само по наредби владоца.²⁾ Одредбе о велеиздаји долазе обично на челу одељака о кривичном праву, и у Еклози и у Прохирону и у Епанагоги.³⁾

Из тих је одредаба Матија Властар начинио читаве две засебне главе. II—21. Περὶ προδοτῶν и Σ—11. Περὶ τῶν συνωμοσίας, ἢ πατρίας, ἢ στάσεις ποιούντων.⁴⁾

Редактори СС обратили су доста пажње на те важне одредбе и на њихову редакцију. Из прве од споменутих глава начинили су чак две. Због важности предмета сачували су и црквено правило Св. Григорија о издајницима хришћанства. То правило сачињава у СС. засебну главу II—4. *О ѡрѡдаѡелѡхъ*. Сви световни закони о издајницима издвојени су у засебну главу II—5. *О невѣрнициѡхъ. Законъ царски* и добили су наслове *Законъ* пред сваком одредбом. Ту су главне одредбе Прохирана, које све прете смрћу за разне случаје невере: за војну издају,⁵⁾ за прелаз у непријатељску војску,⁶⁾ за предузеће против живота владоачева и против државе,⁷⁾ за пребегавање непријатељу и саопштавање војних тајни.⁸⁾

¹⁾ Cod. IX, 8, 5 (Imp. Arcadius et Honorius).

²⁾ Cod. IX, 7; в. Zach. Gesch. 314.

³⁾ Ecl. XVII, 1—3; Proch. XXXIX, 1, 3, 9, 10, 17, 19, 38.

⁴⁾ У српском преводу ПС то су главе II—21. *О ѡрѡдаѡелѡхъ*, и С—11. *О иже клеѡвами о конѡмъ любо дѡлѡ съѡкоуѡлѡѡцахо и коумѡбанѡе или крамоли ѡворещихъ*.

⁵⁾ СС. II—5, 1. = Proch. XXXIX, 1. Qui hostes proritat aut hostibus Romanos prodit, capitaliter punitur. — Harm. VI, 8, 5

⁶⁾ СС. II—5, 2 = Proch. XXXIX, 3. Qui ex Romanis ad hostes transfugunt, eos ut hostes cuique sine periculo occidere licet. (= Dig. XLVIII, 8, 3 § 6) = Harm. VI, 8, 1.

⁷⁾ СС. II—5, 3 = Proch. XXXIX, 10. Qui contra principis salutem quid meditatur, confiscatus morte punitur (= Cod. IX, 8, 5). У Властаревој ПС. говори се ту и о злочину против државе (κατὰ τῆς πολιτείας); у СС. преведено је „на спасење цареву или грађанству“.) = Harm. VI, 14, 2.

⁸⁾ СС. II—5, 4 = Proch. XXXIX, 17. Qui ad hostes transfugunt et nostra consilia deferunt, in furcam tolluntur aut cremantur (= Dig. XLVIII, 19, 38 § 1) = Harm. VI, 8, 2.

Ту су додате и најважније одредбе ПС. E—11, које кажњавају сваку издајничку конспирацију (συνωμοσίαν κατὰ τῆς πολιτείας) као неверу.¹⁾ Чак кажњава се и свако скупљање народа без царске заповести, без сумње за то што се такво скупљање сматра као припрема велеиздајничког предузећа.²⁾

Дакле редактори СС. су врло паметно скупили на једно место одредбе о невери, које су биле у ПС смештене у два разних састава³⁾. Да су те важне одредбе привукли на себе пажњу и првих преводилаца ПС, види се то из тога, што су они на три места, где се у извору спомињу *Ῥωμαῖοι*, превели тај израз речију *православни*.⁴⁾ Одредбе грчких царева морају да важе не само за Ромејце, за византијске грађане, него за све православне, за све поданике Душанова „православног царства“ (и за Србе и за Грке подједнако).

Врло је интересантна и та чињеница, што српски преводиоци служе се за појам *завере* не само словенском речију *крамола*, него и далматинским изразом *коумбаниа* (conspira).⁵⁾

2. *Увреда величанства*. Нарочита глава ПСинтагме В—7. *Ὅτι βασιλεὺς ὑβρίσεν οὐ δεῖ*, имала је за циљ да скупи на једно место одредбе о увреди величанства. Ипак није се ту М. Властар показао добар правник, јер је између одредаба о crimen laesae majestatis увео и закон о велеиздаји (*καδοσίωσις*). Редактори СС испустили су црквена правила и оставили све три световне одредбе као гл. В—7. *„Ако царю не ѡдобраеѡтъ досадиѡти“*. На првом је месту одредба Јустинијанова Кодекса, која наређује нарочиту опрезност поводом суђења увреди владара⁶⁾. На трећем месту је одредба која кажњава писмену увреду владара (*φλοχρία κατὰ βασιλέως*). Сваки појединац, коме би такав памфлет дошао у руке, мора да га спали под претњом казне.⁷⁾ Између ових одредаба остао је и закон који

¹⁾ „еже невѣрѡ подѡемать съгрѡшенію“ СС. II—5, 5.

²⁾ СС. II—5, 6; τὸ συνάγειν ἄχρον χωρὶς βασιλικῆς ἐπιτάγματος...

³⁾ Глава E—11 не постоји у СС.

⁴⁾ На то је већ обратио пажњу Флор. Нам. 428.

⁵⁾ *Нов. Смиг.* 476, уа. *conspira* = *conjuratio* у Дубр. актима 1237 и 1254 и у Дубр. *Statutu* г. 1272, II, 1, 3; VI, 2. (*Mon. hist.-jur.* IX, р. LXVIII et LXIX, р. 24, 26 и 125).

⁶⁾ СС. В—7, 1 = Cod. IX, 8, 5 (приглашено и у 13 Basil. LX, 36).

⁷⁾ СС. В—7, 3 = 1 Bas. LX, 63.

прети смртном казном ономе који би против цара дигао побуну. И ту је грчка реч *καλοσθωπία* преведена далматинским изразом *коумбанџа* (*compragnia*).¹⁾

У претресеним главама СС (В—7, II—4 и II—5) налази се доста јасних одредаба о сваким врстама невере. Зато је ДЗ у своме првом делу (г. 1349) донео само један члан који спомиње неверу, то је чл. 52. Овај члан претпоставља већ да је невера нешто познато, и говори само о начину одговорности, који важи за сваку врсту невере. Циљ је чл. 52 да ту казну ограничи само на *кућу* (на ужу породицу) кривца, да искључи брата и оца, ако су одељени од кривца²⁾. Брат одељен од брата, отац одељен од сина — то су појаве које можемо чешће наћи у византијском, не у српском правном животу тог доба. Тај члан који се налази између чланова о властели, можемо сматрати као неку повластицу грчкој властели и властели српској, која се већ води за византијским начелима.³⁾

Други део ДЗ, из г. 1354 спомиње на два места да се неки важни злочинци кажњавају као *неверник* (чл. 140) и као *пробоглиц* (чл. 142). Без сумње мисли се ту на СС. II—5, где је између разних врста невере споменуто и пребегивање непријатељу.

Из података о деспоту Томи и о кнезу Лазару видимо да су они обично невернике кажњавали ослепљивањем и осим тога „распом“ или прогонством.⁴⁾ Не видимо у тим податцима противуречности византијским наредбама, јер треба се сетити да византијско право није радо извршивало своје претње смртном казном и често је ту казну замењивало ослепљивањем или одсецањем руку.⁵⁾

¹⁾ СС. В—7, 2 = Proch. XXXIX 10.

²⁾ Нов. Зак. 179 — уп. СС. Т—4, 4.

³⁾ Из босанских повеља тог доба видимо да су поједине бештине властелина понекад са изричном напоменом да имање припада само dotyчном властелину, не његову брату (Соловјев, Од. Сп. 153).

⁴⁾ О деспоту Томи в. *Гласник* XI, стр. 247, 259. О кн. Лазару вели летописац: „Въ лѣто 6882 расипа светий кнезь Лазарь жоупана Николоу и ослѣпи его“. *Saf. Rat.* 74 (на то је место већ обратнo пажњу *Ф. Зигел* о с. р. 129). Као доукају на казну невернику можемо разумети и тобожње речи Милана Топанице на Косовом пољу: „Сад сам ти господине кнеже Лазаре, неверник, јер јунак десне руке немам“. *Милојевић*, Путаница, II 30.

⁵⁾ У босанској повељи г. 1432 говори се ипак изрично да је за неверу „достойно племенитим лудемъ главе одсећи и одъ низъ племенитини ружети“. *Нов. Зак. Сп.* 336.

Редакција XVII века обратила је пажњу на дефиницију невере. Испустила је наведене одредбе СС. II—4 и 5, али место тога има интересантне чл. 84 и 85 Раван. ЗКЈ. Први прети губитком живота и имања властелину који не би дошао на рат; други — истом казном сваком властелину „неверном, издавцу или непокорном“. Тај члан сећа се и деце кривчеве, која највише страда том приликом: тој деци може цар да да „нешто мало“ по својој милости. По стилу своме изгледају ти чланци као нека калуђерска допуна.¹⁾ Ипак интересантни су, јер показују како се дубоко укорени византијско начело казне за невернике у српском праву XVII века. Истом казном прети се и војницима — издајницима.

Одредбе СС. В—7 о увреди владара и о побуни против владара прешле су у ред. XVII у ЗД као чл. 94 Раван.²⁾

На крају Раваничког рукописа налази се после ДЗ још компилација „Суд цара Леона и Константина“. То су неки извадци из византијског права, у којим се доста говори о разним случајевима издаје и веленздаје, који су случајеви изгледа директно узети из црквеног превода Прохирона, као „Закона Градског“.³⁾

Опет видимо да се српски правници XVII в. доста брину за дефиницију и санкцију невере и да допуњују одредбе Душанова законодавства помоћу директних позајмица из Прохирона.

§ 11. *Опште опасна кривична дела.* 1) *Паљевина.* Запаљивање својих и туђих ствари, као опште опасно дело, обраћа нарочиту пажњу и старинских и нових законодавстава.

У Властаревој ПС налазимо нарочиту главу Σ—7. *Παρ' ἐπιτοκίων.* Ту су само световни закони, узети из Василика. Редактори СС. сачували су ту главу без промена, као Σ—4. *Ο забалаγνι.*⁴⁾ Пет закона те главе расправљају и о тешкој

¹⁾ В. *Флор.* Прил. 73—74.

²⁾ *Флор.* Там. 93.

³⁾ Чл. 5. Иже учит Турке корабин правити, главе да им се отсеку — Proch. XXXIX, 38. *Флор.* Там. 228; чл. 6. Воиник кои бежи у туђ табор, рекше Турком, да се мачем мучит. — ib. XXXIX, 19; чл. 7. Иже Турком от нас бежи и казуе им, што ми мислимо, да се обеси или да се садеже — ib. XXXIX, 17; чл. 8. Нико да не прода Турком отражена оружја... да се таки главом мучи — ib. XXXIX, 9; чл. 9. Иже ато на пира... — ib. XXXIX, 10; чл. 15. Иже разоразе на брине ратне... — ib. XXXIX, 1.

⁴⁾ И додали су три наслова *λαβών.*

и о простој и о посредној паљевини и нарочито о виности криваца. Као тешка паљевина сматра се и свесно запаљивање зграде и чак стога жита — и једно и друго кажњава се југе talionis спаљивањем кривца.¹⁾ За умишљај потребна је свест (въ вѣдѣніи, καὶστας) или зла намера (по лукавству, κατὰ δόλον καὶστας).²⁾ У случају посредне паљевине нарочита пажња обраћа се на то да ли је постојао нехат (небрѣженіе, κατὰ ῥαθυμίαν) или пуки случај (по прилучају, κατὰ τύχην), који се не кажњава.³⁾

ДЗ додаје тим одредбама СС два члана 99 и 100, који опет говоре не о самој кривици, него о начину извршења санкције с нарочитим обзиром на српске прилике. У случају да је паљевина извршена на селу по њазмъ (злонамерно), паљачу прети се смртном казном спаљења; у случају да село не да паљача, треба село да плати штету (и глобу).⁴⁾ У случају, да је паљевина изван села, треба да околина плати или „да изда пожежцу“. То опште јемство села и околине за кривице учињене на његовом земљишту и могућност да се кривац изда или да село одговара новчано, — подсећа на прилике старог руског права. Ти чланови стоје у тесној вези с одредбама СС. Е—4 и јављају се као излаз за ублажење страшне казне, којом се прети у византијском праву, али која у ствари није се радо извршивала ни у Византији ни код Срба.⁵⁾

Редакција XVII века сачувала је одредбе СС. Е—4 као чл. 58, 59, 60 и 61 ЗКЈ Раван. Сачувала је и претњу смртном казном за умишљајну паљевину и одредбе о нехату и случају. Чак је додала једну одредбу, по којој одговара за део штете онај који би упалио огањ на својој њиви и не би га угасио, тако да се тај огањ сам раширио по ноћи и нанео штету суседу. Та допуна показује да су редактори XVII в. у својој преради СС. имали везе са стварним потребама сеоског живота.

¹⁾ М. Властар није примио разанку коју чини Proch. XXXIX, 18 „између паљевине у граду и изван града (та друга кажњава се по Proch. само губитком руке).

²⁾ СС. Е—4, 3 и Е—4, 4.

³⁾ СС. Е—4, 1 = Proch. XXXIX, 75; СС. Е—4, 2 = Proch. ib. 76.

⁴⁾ Не пунтамо се у нагађања да ли је редакција Стр.-Призр. ту старији облик или само случајно скраћење оригиналног текста. То питање (о којем расправља Новак, Зак. СХХVIII и 204 и Namystowski, 77) нема за нас значаја, јер ми смо мишљења да и редакције Хол.-Хил., Бистр.-Бар. и Атовска припадају Душанову добу.

⁵⁾ Дламатијски статут прете смртном казном за паљевину.

2) *Врачарство (и шровање)* Сујеверан страх пред врачарама и жестоке казне за враџбину — то је карактеристична ознака средњовековног права, нарочито на Западу. Прогањање вештица и спаљивање њихово на ломачи преживело је на Западу и Средњи Век и шири се у Немачкој и у Аустрији још у XVII и чак у XVIII веку.¹⁾ Византијско је право у томе нешто блажије: оно не зна за казну спаљивањем,²⁾ не зна за многобројне парнице против вештица. Ипак и оно доноси доста закона против врачара, којима доста често прети смртном казном.

У Властаревој Синтагми скупљене су одредбе о врачарству у засебну главу М—1. *Περὶ μάγισσων, μαθηματικῶν καὶ μάτερον* etc. Ту су не само многобројна црквена правила о том предмету, него и световни закони против врачара и отровника.

Треба се сетити да тровање, која по данашњој науци спада у кривична дела против личности, сматра се у средњовековном праву као општеопасно дело, као једна врста мађије, мађијског познавања природних и надприродних сила.

Редактори СС. нешто су скратили ту опсежну главу спог извора. Ипак због важност злочина, оставили су и нека од црквених правила и главна објашњења разних врста врачарства. СС. разликује *вљхве, свѣтнике, мечководѣце, обавнике, облакогонителѣ, чародѣје и иже хранилища швореще*. Већи део црквених правила о врачарству избрисан је из СС.

Сви световни закони остали су без промена у СС. (глава М—2. *О вљхвах и багалницѣх и прочѣих звѣздословцѣх и чародѣх и ошравницѣх и навезашелѣх*); добили су они општи наслов *Законь царски* и 12 наслова *законь* пред сваком одредбом. Ту се кажњавају смртном казном (мачем) и онај који врача жртвом,³⁾ и онај који призива ђавола, и „обавник“.⁴⁾ Онај који се обраћа врачару кажњава се затвором и „распом“ (одузимањем имања).⁵⁾ Врачарство једног од супруга узрок

¹⁾ У Хрватској спаљиване су на ломачи многобројне вештице. Примере од г. 1420 до 1743 наводи *Maturanic*, *Prinosi*, str. 13—19, и *I. Tkalčić*, *Parnice proti vješticam u Hrvatskoj*, *Rad* CHH, str. 83.

²⁾ Док Cod. IX, 18, 3 одређује спаљивање врачара, иста одредба у визант. праву прети само смрти од мача (Proch. XXXIX, 20; Harm. VI, 10, 6).

³⁾ СС. М—2, 1 = Proch. XXXIX, 20 (ex Cod. IX, 18, 3) = Harm. VI, 10, 6.

⁴⁾ СС. М—2, 2 и 4 = Proch. ib. 21 (Cod. IX, 18, 6) = Harm. VI, 10, 8.

⁵⁾ СС. М—2, 1 и 3.

је за раскид брака.¹⁾ Као убиство кажњава се не само тровање, него и израда отрова, продаја отрова и чување.²⁾ Кажњава се и свако давање еликсира, којег је последица била смрт. Ако је то било злонамерно, кривац кажњава се смрћу; ако без але намере (еликсир да затрудни бесплодна жена), кривац кажњава се затвором.³⁾ Прогонством и распом кажњава се израда љубавних амулета.⁴⁾

Те многобројне одредбе о врачарству и тровању у СС. потпуно су исцрпели тај одељак о општеопасним кривичним делима. Зато није ДЗ. имао много да дода тим законима.

Само у чл. 20 говори ДЗ о јединој специјално српској празноверици — о спаљивању тела вукодлака. То раскопавање гроба и спаљивање тела дефинише се ту као „ваљховство“. За такво врачарство прети се селу глобом *вражде*, а попу — расчињењем.

Најзад, чл. 109 ДЗ. доноси општу одредбу о кажњавању „мађиника и отровника“. Та одредба има смисла само у вези са СС. Она чак и не одређује казне тим кривцима, него упућује на „Законик Светих Отаца“, без сумње на СС. где смо у гл. М—2 нашли заједно одредбе о врачарима и отровницима.⁵⁾ Тај чл. 109 изгледа чак сувишан после исцрпних одредаба СС. Држимо је његов смисао у речима „нађе облично“, — примена строгих казни византијских мора да се врши само у случају да је нађено *лице, corpus delicti*.⁶⁾

Ипак од значаја је да су и неке редакције Душанова доба држали тај члан 109 за сувишан. Он се налази само у Струшком препису (и у зависним од Струшког—Призренском и Раковачком). Сва остала 7 преписа старијих редакција (X-X-III; Б-Б-А и Ст.), као и сви преписи новијих редакција

¹⁾ СС. М—2, 6.

²⁾ СС. М—2, 9 = Proch. XXXIX, 77 (ex Dig. XLVIII, 8, 3) = Norm. VI, 10, 2.

³⁾ СС. М—2, 7, 10 et 11.

⁴⁾ СС. М—2, 12 = Proch. XXXIX, 78 (= Eccl. XVII, 44) = Norm. VI, 10, 3.

⁵⁾ То је већ приметно *Новаковић*, Зак. 212.

⁶⁾ Треба се сетити да су на Западу нештито обично кажњаване без *corpus delicti*, само по признању, измућеном тортуром. Зато има права *Новак*, кда вели „Унесен је (чл. 109) без сумње с намером да опомене на савесту примену, из страха да претерана ревност не би злоупотребом чинила (Зак. 213).

(од Развничког) не знају за тај члан.¹⁾ Доста је тим редакцијама одредаба СС. М—2.

Редакција XVII в. испустила је све одредбе СС. о врачарству. Сачувала је ипак чл. 20 ДЗ и чак је тај члан попунила јачим казнама. Дотично село не само треба да плати „злобу“, него да изда судијама кривце. А поп-сукривац кажњава се не само рашчињењем, него још прогонством у рудник до смрти.²⁾

§ 12. *Кривична дела против моралности*. ДЗ има врло мало одредаба о кривичним делима против моралности — само два члана: 53 и 54.³⁾

Међутим то је одељак кривичног права на који, под утицајем цркве обраћају нарочиту пажњу средњовековни правни зборници. Напр. у ЗСЛ. од 31 чл. — десет говоре о кривцима против моралности; Жичка повеља Стефана Првовенчаног највише брине се о кривичним делима против морала и брачних права.

Византијско право стало је од времена Еклоге на строго црквено гледиште да је сваки полни својај ван брака — треховно и кажњиво дело.⁴⁾ Одредбе црквеног и световног византијског права о тим кривичним делима нарочито су многобројне. И Матија Властар унео је у ПС велики део тих одредаба. 1. *Ошмица*. На првом месту долази у ПС засебна глава о отмици: А—13. Παρὶ τῶν ἀρπαζόντων ἐπὶ γάμοις γυναικῶν. Та глава садржи 4 црквена правила и 11 *υἱόσ*, који сви врло строго кажњавају отмицу, као злочин гори од прељубе и силовања.

У СС. та глава долази, нешто скраћена, као А—12. *О људима који су на крају живи*. Због важности предмета испустили су редактори СС само једно црквено правило (од 4) и два закона (од 11). Световним законима додали су црвен

¹⁾ Можда је првни развитак ошао обрнуто, и чл. 109 није се налазио у оригиналном тексту ДЗ. Онда можемо га сматрати за дошлицу дошлицу у Стр.-Призренској редакцији.

²⁾ ЗД Раван. чл. 75 (= чл. 38 ДЗ Соф. Тек.).

³⁾ Г. Са Ђорџ је већ обратио пажњу на то што у ДЗ недостају одредбе о многим кривичним делима против моралности, „einige ungelöst, auch überhaupt nicht berücksichtigt sind“ и долази до закључка да су ове празнине попуњаване Прохироном. *Sv. Djoritich in ZvR. XXX, 414.*

⁴⁾ Уп. *Zach. Gesch.* 318—322. Еклога уводи за већи део тих злочина — малу одосиљна носа.

наслов: *суда царски* и 9 наслова: *законь*.¹⁾ Основни закон (познат Србима још из превода Прохирона) прети смртном казном отмичарима, ако су наоружани, без разлике да ли је отета — девојка или удовица, „благородна любо роба“;²⁾ помагачи кажњавају се батинањем, шишањем и одсецањем носа. Ако је отмица била без оружја, отмичар губи руку, а помагачи трпе прогонство после батинања и шишања.³⁾ Ако је помагач — роб, треба да се спали.⁴⁾ Отмица сматра се за јавно-правни деликт, јер чак родитељима отете прети се тамницом ако покушавају да се измире с отмичарима. Достојно је пажње да су казне исте без разлике, да ли је отмица принудна или привидна (са пристанком отете).⁵⁾ Строго је забрањено измирење и доцнији пристанак на брак, који је допуштен у случају силовања.⁶⁾ Отета и њезини родитељи губе чак своја имања, ако су пристали на брак с отмичаром; у противном случају имање отмичара плени се у корист отете.⁷⁾ Отмица сматра се за толико велики злочин, да је отмичар изузет од права азила и може бити затворен и на Ускрс.⁸⁾ Роб који је известно о отмици, добија слободу.⁹⁾

То су главне одредбе СС, које се сматрају од редактора за „суд царски“, за резерват владаочева суда. Сетимо се да у српским повељама, исто као и у грчким „двичь разбой“ (*παρθενοφθορία*) сматра се обично за резерват владаочева суда.¹⁰⁾

¹⁾ Обраћамо пажњу да су већ преводници ПС место наслова *Νόμοι* ставили *закони царски*.

²⁾ *εἴτε αἰγενής ἔστιν, εἴτε δοῦλη.*

³⁾ СС. А—12, 1 = Proch. XXXIX, 40 (ex Cod. IX, 13, 1) = 1 Bas. LX, 58 = Harm. VI, 7, 1.

⁴⁾ То је додаток Василика, којег нема у Прохирону.

⁵⁾ „Любо волещимъ женамъ любо не волещимъ похитцевеи бысть“... „и аине свою кто обручницу похити“. СС. А—12, 1 (= *καὶ τὴν βίαν εἰς μυστήριον ἔρηπον.* Proch. ib. 40).

⁶⁾ СС. А—12, 2, et 3 et 4 = 5 et 6 Bas. LX, 58.

⁷⁾ СС. А—12, 5 = 5 Bas. LX, 58.

⁸⁾ СС. А—12, 9; одредба која лишава отмичаре права азила, испуштена је као дупликат из СС, зато што се понавља у СС. Е—3 „о азилу“.

⁹⁾ СС. А—12, 7 = 3 Bas. XLVIII, 18.

¹⁰⁾ Ипак у Скопским повељама 1258 и 1300 (бугарској и српској), у Хтетовској и Трескавичкој Душановим (*Нова Зак. Сп. 659 и 671*), и у повељама 1346 Зографу, Иверу, Меникеју 1345 (*Нова. ib. 545, 557, 723*) дотични манастири добијају глобу од „двичь разбой“, противно визант. обичају (уп. *Флор. Пам. 61, 70*).

То је споменуто и у чл. 192 ДЗ. Ипак ДЗ. не доноси ни једне одредбе о отмици, том специфично српском обичају, без сумње зато што су строге одредбе СС. изгледале довољне.¹⁾

Редакција XVII века нашла је за потребно да сачува главне одредбе СС. А—12 (нарочито члан из Прохирона) као чл. 86 и 87 ЗКЈ.

2) *Силовање*. Византијско право које се много брине за отмицу, много мање говори о силовању. Због тога што сматра сваки ванбрачни полни спољ са строго кажњив, не прави велике разлике између тога да ли је обљуба извршена са пристанком женске или насилно. Ипак су Еклога и Прохирон дефинисали случајеве силовања девојке, малолетне до 13 год. и туђе веренице²⁾ (али заборавили су да предвиде случајеве силовања удате женске, удовице или робиње, и ако говоре о блуду тих лица).

У ПС. Матије Властара испала је глава о силовању сасвим кратка и нејасна. То је гл. Γ—30 *Περὶ τῶν γυναικῶν παρθένων καὶ βαίζομένων*.³⁾ Та глава најмање говори о силовању, него и о суложништву и о блуду. Од пет *Νόμοι* те главе само један је закон о силовању девојке, које се кажњава губитком носа и трећег дела имовине (из Proch. XXXIX, 66).⁴⁾ Два остала закона Прохирона о силовању заборавио је Властар да унесе у своју ПС.

Редактори СС сачували су ту збркану главу као Γ—15. *О иже жени двичице поудецихъ*, избрисали су само последњу одредбу (из Василика) која садржи правило из поступка, и додали наслов *суда царски* не првим законима, који немају кривичне санкције, него сасвим логички трећем закону, који садржи баш најважнији закон о силовању девојке (*παρθενοφθορία*).

Редактори ДЗ. запазили су непотпуност СС. на овом

¹⁾ И после Душана сматра се отмица за најтежи злочин: напр. избеглица — двичнопохитица нема права да се врати чак и на црквену земљу (Тисменски хрис. десп. Стефана г. 1405. *Нова. 753*).

²⁾ *Ecl. XVII, 30, 31, 32 = Proch. XXXIX, 66, 67, 68.* Сва три злочина кажњавају се одсецањем носа. Последњи члан кажњава истом казном и обљубу туђе веренице са пристанком њезиним, и само појачава казну за насилну обљубу још и конфискацијом $\frac{1}{3}$ имовине у корист оштећене.

³⁾ У гл. В—10 дао је М. Властар само празан наслов: *Περὶ βαίζομένων καὶ βαίζομένων* (О нужди и насилној) и шаље нас главама А—3 и А—12 (о отмици).

⁴⁾ Наглази се и у Василицима (80 Bas. LX, 37) и у Harm. VI, 3, 6.

месту и унели су у ДЗ. чл. 53, који кажњава још јачим византијским казнама свако силовање, правећи разлике само са сталешког гледишта. Не само одсецањем носа, него још и губитком обију руку кажњава се силовање *inter pares*. Насилје себра над властeosком женом кажњава се најсрамнијом византијском казном — вешањем (*φωρικίζεσθαι*). У том члану нема ни речи о српским новчаним глобама, читав је систем казни — византијски.¹⁾

Врло је вероватно, да је то поштрење казни за силовање у чл. 53 ДЗ дошло под утицајем западних правних система, који су много строжи у томе случају²⁾ и често праве сталешке разлике.³⁾ Напр. у Корчуланском статуту налазимо у II-ој редакцији сличне одредбе: прави се разлика, а) да ли је властелин силовао удату властелинику (сече му се глава) или властeosку девојку (да плати 100 дуката глобе или да се ожени силованом после 6 мес. затвора), б) да ли је властелин силовао удату сељанку (сече му се глава) или сеоску девојку (50 дук. глобе и 3 месеца затвора)⁴⁾, в) да ли је сељак силовао властeosку ћерку (да се обеси)⁵⁾. Последња је казна сасвим слична истом случају у 53 чл. ДЗ. Пада у очи да и у Корчул. статуту и у ДЗ. нису исцрпљене све могуће комбинације. Напр. у чл. 53 ДЗ не говори се о томе, ако би властелин силовао себарку. Вероватно да у том случају остаје у снази блажа

¹⁾ Сличне казне — и *βροχονοτοβια* и *χειροχονοτοβια*, и чак смртна казна предвиђене су у одредбама СС. А—12 о отмици. Могло би се мислити (због нејасности назира: *αυμια* во снак), да и чл. 53 ДЗ говори о отмици. Ипак наслови тог члана у најстаријим редакцијама (0 наслованин — у Бистр, Ход, Хил, Бар, Ат, Шинц, 0 наславо — у Студ, 0 веслаи — у Приар, 0 наславанин — у Рак) показује јасно да овај чл. 53 говори о силовању и тим попуњаје празнине СС.

²⁾ Често прети се смртном казном (Статути Сењски, Трогирски, Корчулански, Пољички) уп. *Maž. Pril.* IX, 1307.

³⁾ По Пољичком стат. чл. 110 има се разабрати тко е чловик и ке арсте* (*Mon. hist. jur.* IV, p. 109).

⁴⁾ *Stat. Curz* c. 132, 133, 134 (*Mon. hist. jur.* I, p. 60—61); та редакција сада вероватно у XIV век. док прва редакција (г. 1265) доноси много блаже казне: 30 перпера глобе „si ei fuerit equalis in genere“, па ако сељак силује алфиат повилгоет се, губи једну ногу и лево око (с. XI, ib. p. 9).

⁵⁾ У Пољичк. ст. чл. 110 лове се насилник „разбоиник“ а силовање „разбијанне женско“ (i. e.). То може бити доказ да и у чл. 192 ДЗ „хвичи разбой“ значи најпре силовање (*παρβλασφοβια*), а не отмица.

одредба византијског права (само сечење носа); чл. 53 доноси само поштрене казне.

3) *Блуд*. Византијско право строго кажњава различите случајеве блуда, т. ј. полног сношаја између мушкарца и неудате женске (или удовице). Нарочито су поштрене казне у синовском решењу г. 1306, утврђеном од цара Андроника II.¹⁾

Ипак у ПС Властаревој нису одредбе о блуду добро систематисане. Иако три главе ПС носе наслове: *Περὶ πορνείας* (II—15) и сличне (II—16 и II—17), најмање ћемо ту наћи потребних кривичних одредаба. Глава II—15 садржи само многобројна црквена правила, глава II—16 — опет само црквена правила, која говоре о покушају блуда (*Περὶ τοῦ πορνεῦσαι ἐπιθυμήσαντος καὶ μὴ πράξαντος*),²⁾ глава II—17 (*Περὶ πορνόβοσκῶν*) о подвођењу и суложништву.

Зато су редактори СС одлучно избрисали те три главе, јер се у њима не налази ни једног закона са кривичном санкцијом. Од читаве грађе оставили су само једно кратко црквено правило, које строго кажњава клирика-блудника. Од тог правила начинили су у СС засебну главу II—2 под новим насловом: *Ο κληρικὸς ἐκ βλοῦδα πρὸς τὴν κληρίαν*. Најважнији кривични закон (из *Proch.* XXXIX, 65), који кажњава новчаним казном блуд мушкарца са невином девојком, налази се у ПС на нетачном месту у гл. Г—30 о силовању. Тамо су га оставили и редактори СС (у Г—15). Закон који кажњава полног сношај мушкарца својом вереницом, ако није навршила 13 година, долази у ПС опет на незгодном месту — у гл. М—13 под насловом *Περὶ μηροτείας* (о веридби!). Редактори СС сасвим су га умесно пренели у Г—16 (са насловом: *Ο обрученοι οἰτροκοβιци*), где он долази одмах после наведеног закона о блуду са невином девојком. Из тога се види да су редактори СС покушали да исправе погрешке Властарева.

У ДЗ налазимо само једну одредбу о блуду — чл. 54 који строго кажњава само један нарочити случај — блуд владике (жене или ћерке властелина) са „својим човеком“. Овај је члан ДЗ врло важан, јер то је очевидна допуна Властарева Синтагме.

Матија Властар заборавио је да унесе у своју ПС два закона из Прохирина који врло строго кажњавају полну везу

¹⁾ *Zach. Gesch.* 321; у Прохириону говоре о блуду XXXIX, 44, 59—61.

²⁾ И један закон без кривичне санкције

између госпође и њезиног слуге (Proch. XXXIX, 43 и 44).¹⁾ Редактори ДЗ, вешти у грчком праву, сетили су се тих закона. У чл. 54 те су одредбе добиле општи облик (не прави се разлика између удате госпође и удовице), mulier (γυνή) постала је „владика“ (у духу Душанова сталешког законодавства), док је појам servus-a (δούλος) проширен у појам „чакџка“ (који појам може да обухвати сваког поданика, и меропха и отрока). Казна је јако поштрена, као и у претходњем чл. 53 ДЗ, византијско одсецање носа појачано је још византијским χειροκοπήσει.²⁾ Овај случај врло је значајан, јер показује да су редактори ДЗ знали да попуне празнине ПС помоћу Прохирона³⁾ и да од одредаба Прохирона створе један члан ДЗ.⁴⁾

4. *Прељуба*. Нарочито строго кажњава се прељуба, т. ј. полни сношај између мушкарца и удате женске, јер је то злочин не само против моралности, него и против светости брака.

У ПС. налазимо велику главу М—14. Περί μοιχείας. Ту су 8 црквених правила и 13 световних закона о прељуби.

Редактори СС. су опет врло пажљиво прерадили ову грађу. Испустили су сва црквена правила⁵⁾ али световним законима додали су наслов *Закон царски и закон* (6 пута). То је у СС. гл. М—3. *О прѣжѣдѣнѣтѣѣ*. Ту се кажњавају браколомници батинањем, шишањем и одсецањем носа. После тога мора да издржи браколомница две године затвора у манастиру.⁶⁾ Муж има право да јој опрости и да је прими на траг после издржане казне. Може ипак и да је отера. Онда је брак поништен и муж добија и прѣију и „прѣжде брака

¹⁾ 43. Mulier maritata cum proprio servo adulterium committens, verberata ac tonsa naso mutiletur, quin etiam ex civitate expulsa, in qua habitat, omni sua privetur substantia; servus autem adulter ense puniatur. 44. Mulier virum non habens, quae suo se servo miscit... verberatur ac tondeatur, et servus verberatus ac tonsus vendatur...

²⁾ Док је Proch. XXXIX, 44 врло благ према госпођи-удовици.

³⁾ Могли су звати за те одредбе већ из Светосавског превода Прохирона (уп. *Н. Дучић*. Крмчија Морачка, стр. 128—129).

⁴⁾ *Др. Никола Радојчић* (у Гласу, СХ) врло је лепо доказао византијски карактер чл. 171 и 172 ДЗ, које спадају у новеле г. 1354; сад видимо позајмине из визант. права у првом делу ДЗ, у самом току стварања његова.

⁵⁾ Осим две кратке одредбе: Св. Григорија које кажњава за прељубу спитимијом од 18 године, и Св. Василија, које одређује 15 година.

⁶⁾ СС. М—3, 4 = Proch. XXXIX, 45; СС. М—3, 2 = Nov. Just. 134, 10.

дар“ (parapherna, propter nuptias donatio). Не може муж никако да опрости својој жени пре казне: онда кажњава се сам као „блудинопасац“ (подвођач). Ако је муж нашао жену са љубавником „въ съплетени“ (ἐν συμπλοκῇ, in complexu), може да убије љубавника без сваке одговорности; не може ипак да убије жену.¹⁾

5) *Двоженство*. Редактори СС. опазили су да је М. Властар погрешно унео у наведену гл. ПС. М—14 „о прељуби“ и два закона о бигамији. Сасвим су паметно издвојили та два закона и створили од њих нову главу СС. М—4. *О имѣннѣмъ дѣѣ женѣ*. Двоженац кажњава се као браколомац, и други брак поништава се.²⁾

6) *Противприродни блуд*. Сваки противприродни блуд врло строго кажњава се у верским законодавствима, дакле и у правилима православне цркве. Матија Властар донео је доста одредаба о тим кривицама, само су оне разбацане по разним главама ПС. (А—5, А—14, К—28):

а) *Скотолоштво*. Блуд човека с животињом (sodomia ratione generis) дефинисан је у ПС у гл. А—5. *Περί ἀλογουταμένων ἕτοι: ζώοφθόρων*. Ту су неколико црквених правила, која кажњавају строгим епитимијама, и један закон, који кажњава скотолошца одсецањем полног уда³⁾. Редактори СС. примили су ту главу без промена⁴⁾ као А—7. *О безсловѣтвовавшихъ, рекѣе живоитнага расѣлѣваицихъ*.⁵⁾

б) *Педерастичја*. Блуд између лица мушког пола (sodomia ratione sexus) дефинисан је у ПС у гл. А—14. *Περί ἀρβυνομανίας*. Ту су три црквена правила, и световни закон⁶⁾, који кажњава смрћу и активног и пасивног содомиту (осим случаја да је последњи млађи од 12 година). Редактори СС. примили су ту главу без промена као А—13. *О мужженеистокѣтѣѣ; световном закону додали су наслов: закон царски*.

ДЗ. не доноси ни једне речи о свим наведеним кривичним делима: о прељуби, двоженству и противприродном блуду.

¹⁾ СС. М—3, 2 = 134 Nov. Just; СС. М—3, 3 = 1 Bas. XXVIII, 7; СС. М—3, 1 = Proch. XXXIX, 64; СС. М—3, 6 = Proch. XXXIX 42.

²⁾ СС. М—4, 2 = Proch. XXXIX, 70 = 84 Bas. LX, 37.

³⁾ СС. А—7 = 85 Bas. cod. = Proch. XXXIX, 74, = Harm. VI, 4, 4.

⁴⁾ Само су избрисали једно црквено правило.

⁵⁾ У српском преводу наведен закон Proch. носи наслов „градски закон“.

⁶⁾ СС. А—13 = Ecl. XVII, 38 = Proch. XXXIX, 73 = Harm. VI, 4, 3.

Међутим ова су кривична дела обично предвиђена у правним зборницима тог доба.

Редакција XVII века сачувала је већи део тих прописа СС и чак их је преиначила. Напр. одредбе СС, о прелјуби пренете су у Раваничкој редакцији у ДЗ као чл. 97, доста скраћене и са ублаженим системом казни. Браколомац треба да плати 100 перпера, ако је сам ожењен; 30 перпера ако није ожењен. Браколомница треба да се кажњава „како блудница“. Наслов је „закон царски“. Закон о скотолоштву пренет је исто у ДЗ као чл. 88 Раван. (опет с засебним насловом „закон царски“): казна је појачана, јер прети се осим одсецања уда још и спаљивањем на ломачи и самог кривца — човека и животиње — објекта кривична дела.

Закон о педерастiji пренет је у ЗКЈ као чл. 38 (с насловом „рече благочивни царь“). И ту је опет казна поштрена: содомитима прети се не смрћу од мача, него спаљивањем.¹⁾

7) *Родооскрвљење*. Нарочито строго кажњава се свако полно спајање између сродника (чак и у духовном сродству). Кривичне одредбе византијског права о томе сместио је М. Властар између правила о забрањеним брковима (у ПС. гл. Г—9. *Нарѣ љарѣмъ парабрѣмъ каѣ ѣверѣтѣмъ сугубѣмъ*). Редактори СС. додали су тим кривичним одредбама наслов *сѣдова-царскѣ* (у СС. то је гл. Г—6. *О брацѣхъ законѣрѣстоу-ннѣхъ etc.*)

Ту су строге одредбе Прохирона, које кажњавају смрћу „крвомѣсце“ у најближим степенима сродства (у првом и другом степ.)²⁾ У трећем степену сродства и у ближим степенима по тазбини кажњавају се кривци батинањем и одсецањем носова.³⁾ У четвртном степену сродства и у даљим степенима по тазбини прети се само батинањем.⁴⁾ И поли свошај својом кумом кажњава се одсецањем носова (осим

¹⁾ Није ли то западни утицај: у Пољичком статуту г. 1440 у чл. 84а за „грѣхъ неподобни, ча се зове грѣхъ содомскѣ“ казна је — „ѣма се самгати прѣва всякога смѣлованѣа“ (Моп. h-j, VI, 90).

²⁾ СС. Г—6, 2 = Proch. XXXIX, 69 (= Harm. VI, 4, 1). „Крвомѣсце“ = *Оѣ аборѣста*.

³⁾ СС. Г—6, 3 = Proch. ib. 69. (= Harm. ib.)

⁴⁾ СС. Г—6, 4 = Proch. ib. 72 (= Harm. VI, 4, 2)

тога још и батинањем, ако је кума удата).¹⁾ Најмање се кажњава полна веза својом таштом — само црквеном епитимијом.²⁾

Можемо споменути да већ најстари словенски законик — ЗСЛ обраћа нарочиту пажњу на родооскрвљење и кажњава га у својим чл. 12 и 7. Чл. 7 ЗСЛ. говори о забрањеном браку својом кумом (*кѣмѣветра = сопратѣ*) и кажњава га под утицајем Еклоге XVII, 32 истим одсецањем носова.³⁾ Србима су те одредбе византијског права већ биле познате из превода Прохирона у Номоканону.⁴⁾

Без сумње зато што се у СС налазе све главне одредбе Прохирона о том кривичном делу, није ДЗ споменуо родооскрвљење ни у I, ни у II делу својом.

Редакција XVII века није нашла за потребно да сачува византијске одредбе СС. о родооскрвљењу.

§ 13. Кривична дела *прошив живоѣа, ѣела и частѣи*. —

1. *Убиство*. У погледу на кажњивост убиства најбоље осећа се растојање између старог словенског и византијског права. Као и старо германско право, сматра словенско право дуго време убиство као приватно-правни деликт, који се кажњава крвном осветом или, у случају мирѣња крви, само новчаном глобом. Делатност државе уперена је само на то да се крвна освета што више ограничи, да се замени глобом, од које један део добија породица убијеног, а други део — држава. Тај прелаз од крвне освете систему композиција најбоље се види у Руској Правди.

Међутим византијско право наследило је од Јустинијанова Кодекса строг поглед на убиство као јавно-правни деликт, и кажњава тај злочин смртном казном или другим телесним казнама. Утицај тих византијских погледа и сукоб између њих и старих словенских схватања осећа се на првим листовима историје јужнословенског и руског права. Напр. ЗСЛ, у рецепирању византијских одредаба кривичног права испустио је одредбе Еклоге о убиству, без сумње из тих раз-

¹⁾ СС. Г—6, 5 = Proch. ib. 63 (= Harm. VI, 3, 4) „сѣ своѣю кумою = тѣ *Вѣзъ зѣстѣво*“. У СС. томе је закону додат нарочити наслов: *О кумѣхъ*.

²⁾ Спомиње се у СС. на два места: у гл. Г—9. *О расѣлѣвшихъ се сѣ своѣю ѣвицею* и у М—6 (иста наслов).

³⁾ ЗСЛ. чл. 12 (*Бобчев. о. с. стр. 86 и 88*).

⁴⁾ Гласн. 20. VIII. стр. 132.

лога што се убиство код Бугара у то доба кажњава по систему композиција¹⁾. Глоба за убиство, звана „вражда“ спомиње се и у српским повељама и у хрватским зборницима обичајног права²⁾. Чак и за време краља Милутина кажњава се убиство само враждем. У познатом сукобу с начелима римског права, која су заступали Дубровчани, победила су словенска схватања. Као некад руски кнез Св. Владимир у искреном хришћанском осећају није хтео да се служи смртном казном, тако и свети краљ Милутин није хтео да просипа крв својих поданика.³⁾

Ипак у Душаново доба правна су начела много промењена. Поставши владар Срба и Грка, Душан приближује се византијским правним схватањима. Позната је чињеница да систем казни за убиство у ДЗ. већ се много приближује византијским нормама.⁴⁾ Зато треба да тај систем претресемо у вези са дотичним одредбама СС.

Одредбе о убиству биле су скупљене от Матије Властара у неколико глава састава Ф. То су главе Ф—5. *Περὶ φόρων ἐκουσίων καὶ ἀκουσίων*; Ф—7. *Περὶ τῶν φόρων τῶν ἐν πολέμοις καὶ τῶν φονεύοντων ληροτάς* и Ф—8. *Περὶ τῶν φονευσουσῶν γυναικῶν διὰ φαρμάκων τὰ ἐμβρῶα*. Од тих глава прва говори о намерном и ненамерном убиству и доноси само црквена правила; исто само црквена правила налазе се у другој од тих глава, која говори о некажњивости убијања у рату. У последњој глави Властар је доста погрешно: њезин наслов говори о убијању плода у утроби, док у тексту говори се о родитељима, који би ненамерно угушили у постељи своје дете. После тога долазе у истој глави под погрешним насловом сви најважнији византијски световни закони, који говоре о убиству и који би спадали у главу Ф—5.

Редактори СС. запазили су те погрешке у расподели законске грађе и исправили су је са доста разумевања. Из тих три глава начинили су они опет три главе: Ф—2, Ф—3 и Ф—4 СС.

¹⁾ Бобчево, Старобългар. пр. пам. 51.

²⁾ Vinod. stat. čl. 29, 31 i 62 (вражда); Potjički st. čl. 22, 35b, 37b, 41a, мртва вражда, 67c, жива вражда 39a.

³⁾ Значајна одлука Дубровачког већа г. 1308 (= Stat. Rag. I, VIII, c. 58; А. Соловјев, Од. Спом. стр. 86).

⁴⁾ Namysłowski, Serb. pr. Karne, 70.

У прву, Ф—2. *О убиствѣ волномѣ и неволномѣ* увели су само најважнија правила Василија Великог, која говоре о разлици између намерног и ненамерног убиства и о црквеним епитимијама у тим случајевима; и та су правила доста скраћена и прерађена (на прво је место дошао појам намерног убиства, док је у оригиналу било обратно). Остала правила (св. Апостола, св. Григорија и Анкирског сабора) сасвим су избрисана као сувишан баласт. Оно што је остало (само $\frac{1}{2}$ стране штамп. текста од 4) даје сасвим јасан појам о томе шта је „волно“ и „неволно“ убиство.

Глава Ф—7 ПС сасвим је избрисана, јер она садржи само канонска правила и нема значаја за световне судије.

Зато је гл. Ф—8 сасвим логички подељена на две. Редактори СС лепо су исправили погрешку Властара. Избрисали су погрешан наслов; првој половини дали су нов тачан наслов: Ф—3. *О удављених младенцех, лежецех близ родитељних своих*, другој половини — опет тачан наслов: Ф—4. *О разсуждениа оубиствѣа*. Тој последњој глави, која обухвата најважније световне законе о убиству, додали су и 10 црквених наслова закѣнъ, да обрате пажњу судије.

Та је глава нарочито важна тиме што тачно разликује различне случајеве виности. Судија треба у сваком случају да утврди је ли убиство било с умишљајем (от промысла, от завещанѣа или без умишљаја, нехатно (по небрѣженѣу) или случајно (по случѣаю).¹⁾

Убиство с умишљајем не кажњава се увек смрћу (као што беше у Прохирону). Смртна казна прети само себру, (εὐτελής), док *почишѣнѣ* (ἐντιμος) кажњава се распом, потпуном конфискацијом имања. Новела цара Андроника г. 1306 искључује невину децу од те конфискације: она може да добије део имања, док други део дели се између породице убијеног и царине (државне благајне).²⁾

Убиство без предумишљаја кажњава се затвором од 5 година, док случајно убиство није кажњиво.³⁾

Као убиство, — на исти начин кажњава се и подстрек.⁴⁾

¹⁾ СС. Ф—4 5 = 10 Bas. LX, 39.

²⁾ СС. Ф—4, 1 = 12 Bas. LX, 39; СС. Ф—4, 10.

³⁾ СС. Ф—4, 2 = Proch. XXXIX, 86 = Harm. VI, 12.

⁴⁾ СС. Ф—4, 5 = Proch. XXXIX, 8 = 11 Bas. LX, 39. (= Dig. XLVIII, 8, 15, § 1 = Harm. VI, 6, 18).

Као квалификовано убиство кажњавана се спаљивањем — убиство асцендента или десцендента.¹⁾

Убиство детета (туђег) кажњава се као обично убиство.²⁾

Није кажњиво убиство учињено од детета испод 7 година и од безумног.³⁾

Некажњиво је убиство изазивача (наахавшаго), ако је овај угрожавао животу изазваног.⁴⁾

Некажњиво је и убиство поћног тата, ако покрадени није имао могућности да га обеснажи.⁵⁾

Те одредбе СС. Ф—4 дају доста разгранато учење о убиству, макар нису исцрпеле све одредбе византијског права о том злочину. Те одредбе, уобичајене за области грчког права, нису у свему одговарале појмовима српског права. Зато је интересантно видети како ДЗ прави компромис између једног и другог у својим чл. 86, 87, 94, 95 и 96. И ДЗ прима разлику између убиства с умишљајем и без умишљаја, ту разлику која је непозната старом словенском праву. Док за убиство без умишљаја прети само новчана одговорност (300 перпера, стара *вражда*), свако убиство с умишљајем (нахвалицом)⁶⁾ кажњава се на византијски начин одсецањем руку. Чл. 87 ДЗ можемо дакле сматрати као покушај Душанов да се јавноправна санкција за убиство примени и у српском праву.

Чл. 86 ДЗ. лепо се надовезује на одредбе СС. о некажњивости убиства изазивача. Онај који је заподенуо свађу (зарваљ бои) сматра се као крив, макар је и сам убијен. Без сумње мисли се ту на грађанску одговорност, на плаћање

¹⁾ СС. Ф—4, 7 = Proch. XXXIX, 35 = Dig. XLVIII, 9, 1 = Harm. VI, 6, 16.

²⁾ СС. Ф—4, 11 = Proch. XXXIX, 12 = 20 Bas. LX, 39 (= Cod. IX, 16, 8 = Harm. VI, 6, 13).

³⁾ СС. Ф—4, 4 = Proch. XXXIX, 80 = 8 Bas. LX, 39.

⁴⁾ СС. Ф—4, 8 = Proch. XXXIX, Речн „Ὁ τὸν ἀπαχθέντα φονεύσας (= Qui aggressorem occidit) преведене су: Иво нахвалицанаго, воина нахвалицанаго оубиш. (= Cod. IX, 16, 2 = Harm. VI, 9, 17), уп. *нахвалица* = anfallen, invenor, *Караџић*, Рј. 403.

⁵⁾ СС. Ф—4, 9 = Proch. XXXIX, 4 (Dig. XLVIII, 8, 9) = 16 Bas. LX, 29 = Harm. VI, 8, 1.

⁶⁾ Исти назив „нахвалицо“ познат је и српском преводу Синтагме (изд. *Нова* ЗП, 361, 485) у смислу „намерно“ уп. у *Караџићевом* Рјечнику, *навалице* = навалиш, наво, хотвнице (Рј. стр. 392).

глобе, коју обично плати убица и по Новели г. 1306 и по схватањима словенског права.¹⁾

Чл. 94 ДЗ. говори о убиству са сталешког гледишта. Док је СС. Ф—4, 2 правила разлику између staleжа односно личности убице, ту се прави још разлика и односно личности убијеног. Властелин који убије себра кажњава се великом глобом од 1000 перпера (то је ипак мање него потпун расап, који му прети по чл. СС. Ф—4, 2 за убиство *inter pares*)²⁾; себар који убије властелина кажњава се и српском враждом од 300 перпера и византијским одсецањем обију руку, која је казна најтежа после смртне казне.

Убиство духовног лица, о којем чудним случајем се ништа не говори у Синтагми, кажњава се на византијски начин срамном смртном казном.³⁾ (чл. 95 ДЗ)

Чл. 96 ДЗ изгледа готово као излишан дупликат закона СС. Ф—4, 8. Иста је кривица, иста и санкција — спаљивање. Држимо да је *ratio legis* у тачнијем начину изражавања. Док СС. Ф—4, 8 говори доста нејасно о „вѣсходещемъ или нисходещемъ сѣроднику“, чл. 96 ДЗ. набраја „оца или матеръ или брата или чело своје“. У тој редакцији важна је допуна „или брата“. Тиме чл. 96 ДЗ проширује круг објеката злочина и враћа се интегритету дотичне одредбе Прохирона, која гласи „*ascendentem vel descendantem aut cognatum*“.⁴⁾ Празнина Властареве Синтагме попуњена је у ДЗ изворном одредбом Прохирона.

Дакле одредбе ДЗ јављају се као важан корак да се одредбе византијског права о убиству прилагоде и областима српског права. Остала је, као траг система композиција, вражда од 300 перпера; али она јавља се сама само у случају ненамерног убиства (у осталом и Новела цара Андроника зна за плаћање глобе). У осталим случајевима јављају се већ и телесне и смртне казне. Усвојивши византијску разлику између

¹⁾ По статуту глобу у случају убиства у нужној одбрани плаћа глобу општина (чл. 26). Чл. 86 ДЗ. вероватно укида обавезу плаћања глобе, уп. у истој гл. §

²⁾ *Нова* стр. 523.

³⁾ Обешене, *φωριζαοίαι*, долази у визант. праву само у ретким случајевима. *Ecl. XVII, 50; Proch. XXXIX, 16, 17.*

⁴⁾ *Proch. XXXIX, 35. Qui ascendentem vel descendantem aut cognatum (§ οὐγγενῶ) perimit, igni traditur* (уп. Harm. VI, 6, 16.)

намерног и ненамерног убиства, ДЗ усваја и појмове о ублажавним околностима, о сталешким разликама и о нарочитим отежавајућим околностима. У једном је случају ДЗ чак исправио СС. помоћу Прохирона.

Да су тачне византијске разлике између намерног и ненамерног убиства признате у Душановом законодавству, најбоље се види из глосе у чл. 101 ДЗ: „И чловеци најахалци да примут казни како пише у Законику Светих Отаца у градских гранах, да мучит се јако и волни убица“. Та допуна која се јавља у свим старим рукописима (осим Стр. Призр.) вероватно још у Душаново доба, без сумње позива се не на Номоканон, не на ПС, него на СС. Ф—2 (и Ф—4) где на првом месту стоји појам *волног убице*.

У ДЗ. г. 1354 не налазимо више одредаба о убиству. Тешко је казати да ли су одредбе Душанова законодавства о убиству заиста ушле у живот. Без сумње биле су примењиване у свим областима грчког права. У областима српског права морале су оне да се сукобе са укореним обичајима крвне освете и миреша вражде. Можемо мислити, да док је трајала јака централна влада, трудили су се судије да примењују одредбе СС. и ДЗ. Чим је та влада нестало, избија на површину прастари обичај освете и умира. Споменици XV века из Српског Приморја показују нама обичај миреша вражде, који се у истом облику држи и у XVII и у XIII и у XIX в.¹⁾

Без сумње зато што су византијске одредбе о убиству сувише биле далеке од српских правних схватања, није редакција XVII века ништа сачувала од финих дефиниција СС. Ф—2, 3 и 4 у своје прерађивачком раду. Сачувала је само законе ДЗ (као чл. 71, 72, 73 и 74 Раван), за које сумњамо да ли су могли имати стварног значаја.²⁾

¹⁾ В. К. Јуречек, Ист. Срба III, стр. 154—161, М. Пуцић, Спом. II, 106 и 151; К. Јуречек, Споменик XI, 79; А. Соловјев, Од. Спом. 203 и 209, за XVII и XVIII век врло су важни акти, штампани од Ј. Томића у Споменику XLII (1905), нарочита исцрпна „Informazione sopra origine e metodo delle arbitrarie in affari di sangue in Albania“. За XIX век в. пресуде штампане у Архиву за пр. науку X (1910) стр. 19 и сл. и књигу Илије Јелића „Крвна освета и умир“ Б. 1926.

²⁾ Доста је интересантна прерада првог од тих чланова, где су мало-разумљиве речи чл. 87 ДЗ о „нахвалници“ променене: „Ако кто кога убиеть не хотеще и не видеще метнутисемь камена или оружја, да плати 300 перпера; ако ли хотениемь...“ Ту се осећа неки траг дефиниција СС. Ф—4, 4.

И Црногорско законодавство Светог Петра и кнеза Данила морало је да почне, као некад Руска Правда XI века, од признавања и постепеног ограничавања крвне освете, без сваке везе са традицијом византијског и Душанова правног система.¹⁾

2. *Телесне повреде и увреде*. Византијски правни зборници, за чудо, врло мало обрађују пажњу на кажњавање телесних повреда, док све *Leges Barbarorum* исцрпно говоре о разним случајевима оваквих повреда. Прохирон спомиње само на једном месту, у члану о убиству (Proch. XXXIX, 82) и тешку телесну повреду (мъчемь оударить), коју кажњава одсецањем руке. М. Властар није увео чак ни ову одредбу у своју Синтагму. Нема Властар ни нарочитог одељка о увредама части (као што нема га ни Прохирон).²⁾

Ову осетну празнину византијског зборника попунио је ДЗ. Општа забрана сваког насиља (сила, њ βία) у чл. 101 односи се и на телесне повреде. У чл. 97 и 98 дефинише се специфично српско кривично дело, у којем је елемент телесне повреде спојен и с елементом увреде. Ово је чупање браде, најважнијег украса и знака достојанства једног слободног мужа у ово доба. Чупање браде „властелину или добру човеку“ кажњава се на византијски начин одсецањем обеју руку, дакле више него телесна повреда мачем,³⁾ истом казном што и умишљајно убиство по чл. 87 ДЗ. Само међусобно чупање браде између два себра кажњава се на старински начин невеликом глобом (мкχοςκβνινα) од 6 перпера.⁴⁾

Осетна празнина Синтагме, што се тиче увреда части, попуњена је у ДЗ чл. 50, на почетку световних одредаба ДЗ. Свака увреда части (псоване и срамота) кажњава се врло строго, ако се тиче виших сталежа: властеле и властеличића, новчаном глобом од 100 перпера (и телесном казном, ако је властеличић увредио властелина). У чл. 95 ДЗ. истом глобом кажњава се увреда (псоване) сваког духовног лица.⁵⁾ По чл.

¹⁾ Зак. Црног. г. 1798 чл. 5, 6, 18, 31 и Зак. Цри. 1855, чл. 30, 39 и 41.

²⁾ Proch. XXXIX, 82 = Грчки закон, изд. Н. Дуцића, стр. 134.

³⁾ Исто и у Руској Правди: бркови и брада заштићени су глобом од 12 гривни, док за одсечен прст плаћа се само 3 гривни глобе. Р. Пр. Акта, ст. 6 и 7.

⁴⁾ Уп. глобе за мехоскубини у Светостеф. повеља г. 1313—1316 и у Грачаничкој г. 1321 (Од. Сп. 95, 104).

⁵⁾ За чудо, у Синтагми не спомиње се увреда духовног лица.

111 ДЗ. увреда судије кажњава се још већом казном: потпуна конфискација имовине угрожава властелину, селу — конфискација имовине и расељавање.¹⁾

ДЗ г. 1354 спомиње у чл. 166 телесне повреде и увреде учињене од пијавице: пијанство сматра се за отежавну околност. Телесне повреде учињене од пијавице кажњавају се на византијски начин вађењем ока и сечењем руке. Увреде — затвором и двократним батинањем.

§ 14. *Кривична дела против имовине.* — 1. Крађа. Синтагма Матије Властара посвећује крађи засебну главу К—23. *Περὶ κλοπῆς*, која се састоји и из црквених правила и из световних закона.

Редактори СС испустили су црквена правила, оставили су само кратку одредбу Василија Вел. о епитимији за лопова. Сви световни закони остала су без промена, добили су само општи наслов „закон царски“ и 9 појединих наслова „закон“. То је глава СС. К—8. О татък.

Казна за крађу зависи од имућности крадљивца и од тога, је ли крађа прва или у поврату. Прва крађа кажњава се дуплом глобом за имућног злочинца,²⁾ батинањем за сиромаша. Друга крађа — прогонством. Трећа крађа — губитком руку.³⁾ Крађа гуђе стоке кажњава се готово на исти начин (први пут — батинама, други пут — затвором, трећи — губитком руку).⁴⁾

Крађа у војсци сматра се за тежу кривицу, и напр. крађа коња у војсци кажњава се одсецањем руку већ по први пут.⁵⁾

Ако је крадљивац роб, његов господар може или да накнади штету или да изда роба оштећеном.⁶⁾

¹⁾ Ово поштравање казне у вези је с тиме што „судина срамота“ није само увреда личности, него и кривично дело против државне власти (као и „отбен“ судског органа по чл. 107 ДЗ).

²⁾ „Къ възращеніо украденнаго и еще двое толико“ СС. К—8, 2; то би било „да врати само треће“.

³⁾ Proch. XXXIX, 54 = Ecl. XVII, 11.

⁴⁾ СС. К—8, 7 = Proch. XXXIX, 56.

⁵⁾ СС. К—8, 5 = Proch. XXXIX, 53.

⁶⁾ СС. К—8, 6 = Proch. XXXIX, 55 = Harm. VI, 5, 12. Доста су сличне одредбе о одговорности роба (отрока, дѣтина) у уговору с Дубр. г. 1302 (Од. Спом. стр. 85, чл. 9 и 10).

Свака украдена ствар мора да буде враћена од притежаоца, који је ову ствар купио.¹⁾

Присвајање изгубљене ствари сматра се као крађа, осим случаја да је та ствар од власника забачена.²⁾

Као тешка крађа сматра се крађа у време велике нужде и забуне (напр. за време паљевине, поплаве и др.)³⁾

Такви „хищници“ (*ἄρπαγοί*) обавезани су да врате украдену ствар само четврту (осим обичне казне?).⁴⁾

2. *Светотатство*. Светотатство (*sacrilegium*) сматра се у византијском праву за нарочито тешку крађу. Зато је Матија Властар посветио томе предмету засебну главу ПС. I—1. *Περὶ ἱερῶν σκευῶν καὶ ἱεροουλίᾶς*. Ту су 4 црквена правила и пет световних закона.

Редактори СС. су доста добро скратили ту главу којој су дали наслов: I—1. О священнотатствѣ.

Нешто су скратили црквена правила, световним су законима додали наслов: Законъ царскѣи. Чак и тај су оделак скратили. Оставили су само две најважније одредбе: прву која равна светотатство *царском невером*, и последњу која прети смртном казном за светотатство по ноћи и ублажује казну, ако је крађа извршена дању и због сиромаштине.⁵⁾ Остала три закона избрисана су из СС, вероватно за то што нису праве криптичне норме са уобичајеном санкцијом, него резонувања о појму светотатства, о томе да у обичну крађу спада и крађа из цркве предмета не посвећених служби Божјој, и крађа посвећених предмета не из здања за службу Божју опредељених.⁶⁾

Осим тога налазимо још у 31 чл. 28 који опет говори о сличним предметима. Ту прети закон највишом казном — ослепљењем — за крађу из цркве; за крађу црквених предмета из црквене порте прети батинањем, смуђењем и прогонством.⁷⁾ (Држимо да се ту мора разумети не светотатство,

¹⁾ СС. К—8, 2. = 102 Bas. XV, 1.

²⁾ СС. К—8, 4. = 43 Bas. LX, 12.

³⁾ СС. А—11, 1. = Proch. XXXIX, 25.

⁴⁾ СС. А—11, 2 = Proch. XXXIX, 25.

⁵⁾ СС. I—1, 1.

⁶⁾ Ун. Г. Живановић, Основа, Посебни део, I, 166.

⁷⁾ То је позајмица из Ecl. XVII, 15 = Proch. XXXIX, 58 = Harm. VI, 5, 15.

него друге врсте тешке крађе). Ту се говори о крађи обичних предмета из цркве и о крађи предмета посвећених служби Божјој не из црквене зграде. Ни једно ни друго није светотатство у тачном смислу речи (зато има тај чл. 28 наслов *О крађи*), ипак због непоштовања цркве и у једном и у другом случају казне су много веће него за обичну крађу.¹⁾

Те одредбе СС и ЗЈ доста су исцрпели²⁾ дотични предмет. Зато може ДЗ да не говори о светотатству, и ако је то кривично дело од велике важности, и примитивна словенска законодавства као напр. ЗСЛ већ поклањају томе кривичном делу нарочиту пажњу.³⁾

И Светостефанска повеља спомиње светотатство, за које прети *расјом* и конфискацијом баштине (као за неверу).⁴⁾ Ту се спомиње, у сагласности 72-м правилом Св. Апостола, да чак и крађа свеће из цркве сматра се за светотатство.⁵⁾ У Грачаничкој повељи спомиње се да је светотатство као и вражда — резерват суда самог владара.⁶⁾ Види се да већ краљ Милутин истиче светотатство као једну од најтежих кривица.

У Милутиновим повељама спомиње се и обична крађа (татка, краги), као резерват краљева суда од којег се владар одриче у корист цркве. За „међусобну крађу“ прети се у Светостефанској хрисовуљи казном од 6 волова.⁷⁾ Нарочито спомиње се крађа коња (конски провадъ) као тежа кривица, коју обично суди сам владар.⁸⁾ По Светостефанској повељи казна је „самшести коњ“. У Душановом уговору с Дубров-

¹⁾ Врло је вероватно што су због тога избрисани из СС. N—1 наведена три закона, који равају те случајеве обичној крађи.

²⁾ Као светотатство кажњава се и крађа из гробова (СС. Т—2) коју смо претресли заједно с другим начинима скривања гробова, у одељку о кривичама против вере.

³⁾ ЗСЛ, гл. 30 = Есл. XVII, 15 (*Бобчивъ*, стр. 107).

⁴⁾ *Нов. Зак. Сп.* 627 (чл. 72); *А. Солдајев*, Од. Сп. 94 (чл. 30); још *ib.* 92, да држе баштину „догда се не обрѣту татис црковни“.

⁵⁾ Уп. СС. N—1, проет. и *Живановић*, Основи I, 166.

⁶⁾ *Нов. ib.* 636 (чл. 83); Од. Спом. *ib.* 104 (чл. 23).

⁷⁾ Од. Спом. *ib.* 95 и 97; иста глоба за тата или хусара у уговору босанског бана с Дубр. г. 1332 (*ib.* 118).

⁸⁾ Уступљена је цркви по Скопској и Светостеф. повељама (*ib.* 78 и 97); по Призренској повељи остаје цару (*ib.* 141); спомиње се и у уговорима с Дубровником (*ib.* 146 и 174).

ником 20 септ. 1349 нарочито регулише се поступак приликом куповине коња, који је пре тога био некоме украден.¹⁾

Међутим у самом ДЗ г. 1349 нема ни једног члана који би говорио директно о крађи. Без сумње зато што су одредбе СС. К—8 и N—1 примљене у Душановом царству као „судъ царски“. Поједини чланови ДЗ спомињу тадбу само узред као нешто добро познато. Напр. чл. 116 регулише одговорност за присвајање нађене ствари речима „да плати како тат или гусар“. Та одредба допуњује законе СС. К—8, 4 о истом предмету. Чл. 92 регулише начин виндикације украдене ствари. Члан. 102 спомиње тадбу као резерват царског суда чак и за отроке. Чл. 126 регулише одговорност околине за тадбу и гусу на градској земљи. Без сумње су редактори ДЗ мислили да су одредбе СС довољне за кажњавање свих врсти крађе.

Међутим редакција XVII века сачувала је у својем ЗКЈ све одредбе СС и ЗЈ о крађи, чак са многим допунама и променама.²⁾ То је доказ да су те одредбе биле потребне и да су се укорениле у српском праву.

3. *Разбојништво*. Свака крађа извршена силом или претњом против лица кажњава се строжије од обичне крађе као кривично дело и против слободе и против имовине. Ипак у византијском праву доста дуго нема засебних одредаба о разбојништву. Једино одредба Proch. XXXIX, 16 о *famosi latrones (oi épisthmoi ληστες)* којим се прети вешањем на месту злочина, односи се на разбојнике.

Синтагма Матије Властара покушава да повуче границу између крађе и разбојништва, и док су одредбе о крађи скупљене у гл. ПС. К—23, одредбе о разбојништву сачињавају засебну главу ПС. А—12. *Περὶ τῶν ἀρπακόντων ληστρικῶς τὰ ἀλλότρια*.

Та је глава у СС (као К—11. *О вѣхицающѣх разбоиничьскѣ шуждаа*) сачувала и своја црквена правила и све световне законе, опет с насловом „*Соудовъ царсѣи. Законъ*“. Није М. Властар умео да се снађе у својој грађи; неки су закони о крађи дошли у главу о разбојницима и обратно.

¹⁾ Чл. 10, 11 и 12 (Од. Спом. 146).

²⁾ У чл. 8, 9, 10 ЗКЈ имамо нове одредбе о крађи жита, воћа и др.; чл. 29 ЗКЈ понавља чл. 28 ЗЈ; чл. 35 = СС. А—11; чл. 52 = СС. N—1 (сма је ту казна за светотатство — камновање); чл. 70—76 понављају одредбе СС. К—8.

Ипак дата је тачна дефиниција разлике између тата и разбојника. Први краде тајно (тање), други с употребом силе (ноуждею) с оружјем или без оружја. За познате разбојнике обична је смртна казна на месту извршеног злочина. Смртном казном кажњава се и сваки оружан напад на кућу или село.

Властаревој Синтагми познат је и појам „гусарства по суши или по мору“, које мора да се кажњава још строжије од невере. Та одредба о гусарима смештена је између закона о невери, вероватно за то што у појам гусарства спада и одметништво од државе (као у хајдуковање XVIII и XIX в.)

Зато што је СС. исцрпно дефинисала и крађу и разбојништво, могао је ДЗ. г. 1349 да не каже ни речи о разбојништву, макар је тај злочин без сумње постојао у оном друштву.

Међутим додатци ДЗ г. 1354 доносе читаву новелу Душанову против тата и гусара (чл. 143, 145—159 и 173), која се лепо надовезује на одредбе СС. Византијске казне за тата и гусара су чак појачане: познати тат мора да се ослепи, гусар — да се обеси стрмоглав. И село, и властелин, и његови службеници, и чиновници — сви су одговорни за подржавање тих злочинаца. Опште јемство — то је најјаче средство којим се Душаново законодавство служи против многих гусара.

Баш та околност што све наредбе о татима и гусарима долазе у ЗД г. 1354, најбољи је доказ тесне везе између СС и ЗД. Сабор г. 1349 мислио је да се може служити против тих злочинаца одредбама СС. А—12, N—1 и К—8. за „судь царьски“. Искуство од пет година изазвало је потребу да се тим одредбама додаду нове, још оштрије и исцрпније новеле.

Редакција XVII века сачувала је и основну одредбу СС. К—8, 8 о famosi latrones и чак је њу променила у духу Душанова законодавства (место „нарочити разбојници“ вели се „тати и гусари“). Сачувала је и Душанову Новелу као „Законь царевь за гусаре“ (чл. 112—116 ЗД Раван. = чл. 78—79 ЗД Соф.-Тек.).

ГЛАВА X.

Одредбе из државног и судског права у Синтагми (и у Душановом Законику).

Византијско право доноси многобројне наредбе о управи и судству. О томе говоре читаве књиге Василика (L. II, L. VI, VII, VIII, IX, X, XV, XVIII, XXI, XXII и т. д.)¹⁾ Ипак у Властаревој Синтагми налазимо много мање одредаба ове врсте, него што бисмо могли очекивати.²⁾ Још је и СС нешто из ових одредаба испустила. Зато јављају се многобројне одредбе ове врсте у ЗЈ и у ДЗ.

§ 1. Снага закона.

О снази закона и обичаја говоре у ПСинтагми само две кратке главе Е—4 *Περὶ ἐθνῶν πολιτικῶν*, и N—7 *Περὶ νόμου*.³⁾ Редактори СС. сасвим су избрисали прву (у српској ПС. О *вѣкчлахъ градскихъ*); другу су пажљиво прерадили и чак поделили на две: СС. N—1. О законѣ и N—2. О *дѣтатекѣхъ*. У прву главу унели су све четири одредбе које говоре о појму закона, са појединим редакторским исправкама. На првом је месту Папинијанова дефиниција закона, из Епанакоре I, 1 (I Dig. I, tit. 3). *Lex est communis praeceptum, virorum prudentium consultum, delictorum coercitio, communis reipublicae sponsio. Est etiam divinum praeceptum*, — у доста тешком српском преводу.⁴⁾ Ту је и Модестинова дефиниција циља закона: (18 Bas. II, 1)

¹⁾ Књ. II Вас. говори о значају закона и његовом односу према цару и појединцима, књ. VI о дужностима појединих чиновника (подељена у 35 глава, од којих прва садржи 117 чланова), књ. VII—X о позивању на суд, о поступку.

²⁾ Вероватно за то што је главни извор ПС. био Прохирон (у некој допунској преради). А Прохирон садржи само материјално право, формалним правом баш се једино гл. XXVII *De testibus*. Много више одредаба формалног права садржи Епанакора (Ep. aucta. T. I—V, X—XI, XLVI, LI).

³⁾ У гл. Е—4 улазе само две одредбе 23 и 41 Bas. II, 1 (= Epan. II, 10). у главу N—7 једнаест одредаба Василика, расподељене од Властара у 6 чланова (13, 14, 18, 19, 1, 15, 16, 36, Bas. II, 1; 5 Bas. II, 6; 42 и 47 Bas. II, 1. *De iustitia et jure et longa consuetudine*).

⁴⁾ „Законъ есть общее заповучение; мудрыхъ мужи прѣданіе; волѣныхъ и неволѣныхъ съгрѣшеніи уцѣломудреніе и града сложеніе обще. Есть же и божественое обрѣченіе“. СС. N—1, 1. = 13 Bas. II, 1.

Virtus legis haec est: imperare, vetare, permittere, punire.¹⁾ Ту је и мисао да се закон уводи ради оног, quae plurimum, non quae raro accidunt, не ради оног што се може десити „у једној жули“. Закон треба да важи за целу државу.²⁾

У гл. N—2 *О дѣлакъсъх* ушле су само две одредбе. Прва садржи познато правило: *Constitutiones posteriores potiores sunt quam anteriores.*³⁾ Друга прописује да свака противзаконска пресуда или одредба не може да добије снагу ни законом, ни застарелошћу, ни обичајем.⁴⁾

Достојно је нарочите пажње, што је у СС. у том реду избрисана само једна одредба, која говори о томе да у недостатку писаног закона, његово место може да заузме стари опробани обичај (дљгы обычаи иже на многа лѣта искусившеи се).⁵⁾ Ако се сетимо да је избрисана и читава гл. ПС. Е—4, која говори да се у недостатку закона треба служити обичајем, аналогјом и саветом учених људи,⁶⁾ видимо да није то случајно брисање.

Ту се испољава чврсто убеђење законодавца да се сви правни односи могу дефинисати у писаном закону, да се обичај може потпуно истиснути од једног исцрпног законодавства. Изгледало је Душану да после величанствене кодификације његове г. 1349 нема места за обичај и аналогју. Све мора да се решава по „закону светих отаца“⁷⁾ и „по

¹⁾ Првона же добродѣтелъ закону еже повелѣвати, еже възбранати, еже томити. СС. N—1, 3. Интересантно што су у СС. испуштене речи „еже оубѣждати“ (*тѣ ѣтѣрѣвати*), које нису одговарале одлучном гледишту Душанову на циљ закона. (уп. *Нова Синт.* 421; *Флор.* Прил. 191). У СС. стоји та одредба на 2-м не на 3-м месту.

²⁾ СС. N—1, 4 = 15, 16 Bas. II, 1 = Еран. 1, 2.

³⁾ Послѣдње бившее дѣлакъси крѣпчанше суть от иже прѣжде бившиъ. СС. N—2, 1 = 5. Bas. II, 6. *Αἱ μεταγενεστέραι διατάξεις ισχυρότεραι τῶν πρό αὐτῶν αἰών.* = 2 Dig. I, 4.

⁴⁾ СС. N—2, 2 = 47 Bas. II, 1.

⁵⁾ ПС. N—7, 5 (изд. *Нова Синт.* 422) = 42 Bas. II, 1. Ово је Улипанова изрека *Ἡ παλαιὰ συνήθεια ἀντὶ νόμου κρατεῖ, ἐν οἷς οὐκ ἔστιν ἐγγράφος.* = 33 D. I, 3.

⁶⁾ ПС. Е—4 (изд. *Нова.* 258) = 23 и 41 Bas. II, 1 = Ulp. *De quibus scripta lex non est, in his morem et consuetudinem custodire oportet, si verum et haec deficiet, sequi oportet proxima et similia.* 32 Dig. I, 3.

⁷⁾ 23 Bas. II, 1. *Ex similibus decidi oportet, de quibus lex lata non est* = 12 Dig. I, 3.

⁸⁾ чл. 6, 8, 109; по закону црквеному — чл. 11; закон књиовијски — чл. 35.

сијем законнику“¹⁾ у опште „по закону“.²⁾ Тиме потсећа ДЗ. г. 1349 на руски Судебник г. 1550 који наређује да се „све парнице морају судити по томе Судебнику“, а у случају недостатка писаног закона прописује релацију до цара и његова савета.³⁾ ДЗ г. 1349 чак и не предвиђа могућност недостатка закона. Он предвиђа само у чл. 101 могући сукоб између писаног законика и царске „књиге“ (простагме). У томе случају обавезна је релација пред цара.

После 5 година, ДЗ г. 1354 опет се враћа на питање о снази закона и царских наредба. Тај део ДЗ. почиње од значајних одредаба. Царска писмена наредба мора да се изврши од свакога, чак и од царице и од краља Уроша (чл. 136 ДЗ). Ипак постоје границе за царске наредбе. У случају да писмо царско наређује нешто што се не може да изврши, прописује се релација пред цара. Вероватно је да се ту говори о физичкој немогућности. Предвиђена је и правна немогућност извршења. Царска наредба не сме „да разара Законик“. Писани закон виши је од царског указа и од царских симпатија и антипатија (чл. 171, 139 ДЗ). Опет се наређује да судија мора судити само по писаном законнику (чл. 172 ДЗ). Ипак предвиђа се и немогућност суђења по Законнику.⁴⁾ У том случају не сме судија да суди по обичају или аналогји, него је једини излаз — релација пред цара, од кога се очекује писмена одредба (сасвим као у чл. 98 Суд. Царског).

Све ове одредбе ДЗ г. 1354 лепо се надовезују на претресене законе СС. и ДЗ г. 1349, још више дижу ауторитет писаног закона изнад указа и опет ћуте о обичају.⁵⁾ Изгледа да је у Душановом законодавству усвојена позната византијском праву између *γενική διατάξις* (*generalis constitutio*), *ἰδική διατάξις* (*specialis constitutio*) и *ἀντιγραφὴ* (*rescriptum*). По прописима Василика, за „општи пропис“, за „општи закон“ сматра

¹⁾ чл. 4, 34, 78, 105.

²⁾ чл. 11, 15, 30, 31, 42, 63, 65, 68, 84, 89, 123, 132.

³⁾ Суд. Цар. 97 и 98.

⁴⁾ Ради заплетености парнице? „лице се обрѣте велико дѣло, а не узмогу расудити и расправити“. Суревљиво на свој ауторитет, неће Душаново законодавство да призна да може бити правнина или нејасности у писаном закону.

⁵⁾ Зато неможемо у ДЗ. тумачити „по закону“ — по обичају. Вероватно кад се у чл. 123, 152, 153 спомиње „закон светог краља“, мисли се на писане одредбе Милутинове.

се само онај који је одобрен од цара и синклита, утврђен и прописно обнародован.¹⁾ Такви „општи закони“ (αἱ γενικαὶ νομοί), важе и против цара (καὶ κατὰ βασιλέως), а сваки указ противан законима губи своју снагу.²⁾ Сви чланови царског дома (нарочито царица) треба да се потчињавају законима.³⁾ У случају нејасности закона обавезна је релација пред цара.⁴⁾

И ДЗ г. 1354 нарочито истиче значај „законика“ (чл. 139, 164, 171, 172) „закона царства ми“ (чл. 159, 181), наређује да се правни сукоби решавају „по закону“ (чл. 153, 171, 176, 182, 186, 187, 194), позива се и на „закон светог краља“ (чл. 152, 153) и на „закон црковни“ (чл. 196).

Ни једном речи не спомиње ДЗ обичај, као извор права. Не спомиње ову реч ни ЗЈ, а из СС., као што смо видели, избрисане су све одредбе које се тичу снаге обичаја. Место одредбе ПС. Е—4 „о обичајима градским“ јављају се у ДЗ чл. 124, 137 и чл. 176. Извор права за градове то су царске хрисовуље, које и ако су биле *leges speciales*, добијају пуну снагу νόμοι γενικοί. Сам цар не може да наруши ове хрисовуље. За градове важе „законе о всем како су били у првих царева“ византијских.

Међутим реч *обичај* позната је речнику Душанова доба и јавља се понекад у повељама, ипак ограничена само на управне односе, где се спомињу једанпут „закон и обичај манастирски“, а други пут чиновници „владуци в земли царства по обичајам српским.“⁵⁾ Спомиње се *обичај* и после Душана у XIV и XV веку.⁶⁾ Достојно је нарочите пажње, што је у

¹⁾ 2 Bas. II, 6; 8 и 13 Bas. II, 6.

²⁾ Etiam contra Principem generales valeant leges et cesset omne rescriptum legibus contrarium. 9 Bas. II, 6. Овом одредбом знатно се ограничује позната свима одреба 1 Bas. II, 6 (ex 31 D. I, 3). Princeps legibus subiectus non est; Augusta subiecta est. уп. *Н. Радојчић* у Гласу СХ. 122.

³⁾ Omnes secundum leges se gerant, etiamsi ad divinum domum pertinent. 15 Bas. II, 6 уп. и наведен 1 Bas. II, 6.

⁴⁾ Jus, quod consuetudine probatum non est et ambiguitatem habet, relatione iudicis et Principis auctoritas decidat. 18 Bas. II, 6.

⁵⁾ *Нов. Зак. Сл.* 424 (г. 1348) и 720 (г. 1355).

⁶⁾ У повељи г. 1381 тачно разликује се писани закон и обичај: „оустависмо законе такоже естъ обичаи и прочиимъ метохиѧма“, у повељама г. 1407 и 1452 говори се о имену у цркви „по всему обичаю церковному и царскому тако хиторомъ“ (*Нов. Зак. Сл.* 448, 498, 593); и у повељи г. 1430

Раковачкој рецензији (која је постала без сумње после г. 1354) унета у нову прераду СС. одредба о законској важности *inveteratae consuetudinis*.¹⁾ Опет је стала на своје место снага старог обичаја, избрисана од Душанових редактора, који су сувише веровали у једино спасавајућу моћ писаног закона.

§ 2. Права и дужности цара.

У свом многовековном развиту византијско право се труди да у законским прописима тачно определи права и дужности цара.²⁾ Најтачније дефиниције тих права и дужности (као што и права и дужности патријархових) налазимо у Епанагоги, у том званичном зборнику краја IX века.³⁾ Најважнија правила о правима и дужностима цара скупљене су од Матије Властара у две главе ПС В—5 *Περὶ βασιλέως* и В—6 *Ποτὲ δὲ βασιλεὺς εἰς τὸ ἅγιον εἰσεῖαι θεοκρατήριον*. Друга од тих глава садржи само 69 правило 6-г нас. сабора, које даје право цару да улази царским дверима у олтар (ПС. В—6. Когда входить царь въ скетын жртьвинникъ). Врло је значаја прва глава (ПС. В—5. О царю), у коју су ушле главне одредбе Епанагоге.

Влада је царска — правна влада (законноне прѣдстателство, *ἐνωμος ἐπιστοασία*), општа срећа свих поданика (οὐχὲν влаго, κοινὸν ἀγαθόν).⁴⁾ Цар не може да се у управља по антипатији

говори се о манастирском обичају „како не обичаи Светог Гори хитору повиновати се“ (Од. Спом. 200). Спомиње се обичај и у босанској повељи г. 1420 и у дубровачкој пресуди г. 1447 (*ib.* 198 и 212).

¹⁾ „Въ нихъ же нѣсть писанна у закону, дльгы обичаи иже на многа дѣла искусившии се въ мѣсто закона држить, чинъ имуши закона“. Раков. СС. (= ПС. N—7, 5 = 42 Bas. II, 1) Уллијан 33 Dig. I, 3.

²⁾ Прошло је већ време популарног и тенденциозног схватања, по којем се прави положај византијског цара сводио у науци на две речи „деспотизам“ и „цезаропапизам“. После финах опажања Берн-а о томе да је прави положај византијског цара много сложенији, да је цар не само *legibus solutus* него и *legibus alligatus* (*J. B. Vary, The Constitution of the later Roman Empire* С. 1910, р. 29 seq), јављају се и искрени чланци *Н. Радојчића*, *Снага закона по Душанову Законику*, Глас СХ, и *Г. Вернадског*, *Византијске учение о власти цара и патријарха. Recueil d'études, dédiées à la mém. de N. P. Kondakov. Prague. 1926, стр. 143—154.*

³⁾ *В. Сокољскаја*, О характерѣ и значени Епанагоги. Виз. Врем. I (1894). У Епанагоги говори гл. II — о цару, гл. III — о патријарху (у Епан. аucta то су гл. I. *Περὶ βασιλέως* и гл. II. *Περὶ патриάρχως*).

⁴⁾ Дефиниција царства као правне владе ушла је у Епанагогу из беседа Св. Василија Великог (*Βασιλεία ἐστὶν ἐνωμος ἐπιστοασία*) в. *Вернадскія*, о. с. 150.

или по симпатији, него мора да буде непристрастан и у наградама и у казнама.¹⁾ Задатак је царев — чувати народне снаге добром управом, успостављати повређене снаге својим трудом, задобијати нове снаге својом мудрошћу и праведним радом.²⁾ Циљ је царев — чинити добро; ако је престао чинити добро, изгледа да је изгубио карактер царски.³⁾ Цар мора да буде нарочито православан и благочастив.⁴⁾

Врло је значајно, што је читава глава В—5. *О царь избрисана из СС* (као и слична глава П—8. *О ѡαηρταρς*, узета из Ерап. III, 1—11). Без сумње не значи то да не би тај идеал одговарао Душановим схватањима. Поједине Душанове повеље сликају нам исти византијски идеал богобојажљивог православног цара,⁵⁾ увек дарежљивог,⁶⁾ чија је главна брига — правичност, писање закона⁷⁾ и дељење правде свима и богатим и сиромасима и малим и великим.⁸⁾ Исти идеал слика и молитва на крунисању Душановом, преведена с грчког,⁹⁾ и сам Душанов Законик.

Ово брисање показује само да је СС. била намењена

¹⁾ *μητε κατά ἀντιπάθειαν τιμωρῶν, μητε κατά προπάθειαν ἀγαποποιῶν, ἀλλ' ἀνάλογος εἰς ἀντιθέτης τὰ βραβεῖα παραδόμενος*. Ерап. II, 1. = ПС. В—5, 1.

²⁾ ПС. В—5, 2 = Ерап. II, 2. *Мисла мисть царю (Σκοπὸς τῆ βασιλεί)...*

³⁾ ПС. В—5, 3 = Ерап. II, 3. *Кожна царю неже благодати (Τέλος τῆ βασιλεί τὸ εὐεργετεῖν)*.

⁴⁾ ПС. В—5, 4 = Ерап. II, 5. Матија Властар заборавао је да унесе у своју Синтагму значајно правило Ерап. II, 4, по којем цар треба да чува Свето Писмо, правила насељених сабора и римске законе.

⁵⁾ и. аренге Душанових повеља г. 1333, 1340, 1343, 1345, 1348, 1349, 1350, 1355. Од. Спом. 119, 122, 125, 127, 132, 135, 143, 149, 153, 157.

⁶⁾ Душанова повеља Ивирском ман. јан. 1346 вели: *„Μοναρχ τὸ ἀνακτεῖν οἰκείων καὶ κατὰ φύσιν οὐκὸν καὶ τὸ εὐεργετεῖν τοῖς βασιλεύουσ ἐπί (Πορφ. Успенский, История Авона, ч. III, 2 стр. 156)*. Ово схватање тачно одговара наведеном идеалу Ерап. II, 3. *Τέλος τὸ βασιλεί τὸ εὐεργετεῖν*.

⁷⁾ *„Мною царне царствуют и скифтри ихъ утврждаютъ се, и сильни съ усрядиельмъ правду нищуть“. 1348. Од. Спом. 133. = Приче Солом. 8, 15).*

⁸⁾ Повеља о закон. раду *Нов. Зак. Душ.* стр. 5.

⁹⁾ *„Посади его на прѣстолѣ правды... покажи его тверза хранителя светлѣ Твоемъ и съборитѣи цркви правды, како да судитѣ людемъ Твоимъ въ правду и нишнимъ Твоимъ въ судѣ и спасетѣ сыны убогихъ и достоинъ быти небесному Ти царствю“, „вѣсанъ въ души его правду и множество мира, како да въ тишинѣ него тихо и безмѣвно житѣ поживемъ въ законѣ благости и чистотѣ“. К. Невосѣрујес, Гласник XXII, стр. 360—370.*

практичким сврхама — употреби царских судија. Зато су редактори немилосрдно брисали из Синтагме и црквена правила, и све световне законе, ако не би имали практичне примене, немају санкције и пуштају се у резоновања.

Енергичан и практичан у свом законодавству, није цар Душан радо уносио у свој законски зборник многоглагољиву византијску реторику (коју је ипак допуштао у својим повељама, нарочито у повељама манастирским). Зато је вероватно наредио да се из зборника, намењеног царским судијама, избришу главе о цару и о патријарху. Место тога јављају се у ДЗ поједини чланци, где се и о правима и дужностима цара говори у духу истог византијског идеала, али у одредбама које су ближе реалним потребама и сукобима живота. Благодет царева простире се на сваког који би дошао пред лице царско. Бегунац и сужањ слободни су ако су прибегли у двор царев.¹⁾ Цар се брине и за цркву, и за властелу, и за грађане и за меропхе. Сачувати друштвену равнотежу, бринути се за општу срећу — то је најмаркантнија црта ДЗ.²⁾

У чувеном чланку 171 ДЗ. налазимо одјек прописа ПС. В—5, 1, по којој цар не сме да се руководи ни антипатијом ни симпатијом према појединцима (*μητε κατά αντιπάθειαν τιμωρῶν, μητε κατά προπάθειαν ἀγαποποιῶν*).

§ 3. Цар као судија.

У Властаревој Синтагми не налазимо засебне главе о царском суду. Ипак најважније одредбе о том предмету налазе се у гл. Δ—9. *Περὶ δικαστηρίων, καὶ τῶν δίκας ἔχόντων κληρικῶν τε καὶ λαϊκῶν*. Види се да је Властарево дело било намењено у првом делу црквеном суду. Зато се у овој глави налазе многобројна црквена правила, која говоре о епископском суду, само на крају долазе и одредбе о разним врстама световних судова: ту се спомиње и сам цар, и његове судије, и изборни суд.³⁾ Редактори СС. врло су добро прерадили ову гломазну главу. Избрисали су *све што се тиче црквеног суда,*

¹⁾ чл. 112 и 113 ДЗ.

²⁾ и. *Г. Тарановски*, Душанов Законик и Душ. царство, стр. 32.

³⁾ У српском преводу ово је ПС. 4—9 *О судишнихъ и вѣдѣ имѣющихъ причетныхъ и людемъ* (над. *Нов.* стр. 224—232).

а осталу су грађу поделили чак у три главе, још скративши и испремествивши ову грађу.¹⁾

На чело нове главе СС. Δ—6. О соудѣ царском дошла је дефиниција царског суда као највише инстанције.²⁾ Друге одредбе говоре већ о нижим инстанцијама. Дакле не налазимо у Синтагми тачнијих дефиниција о делокругу царевом као највишег судије, који суди у случајевима релације, супликације и апелације.³⁾ Та је празнина Синтагме попуњена дотичним члановима ДЗ.

1. Релација (ἀναφορά, ἀπόμνησις) је право судија да се обрате цару ради решења сувише тешког спорног питања. ДЗ г. 1349 предвиђа у чл. 105 релацију само у случају сукоба између хрисовуље и законика, ДЗ г. 1354 стаје на шире гледиште и наређује релацију за свако „велико дело које се не може расудити и расправити“ од судија.⁴⁾

2. Супликација (δέησις) даје право свакоме да се својом молбом обрати цару као извору милости. ДЗ г. 1349 уноси то право у чл. 72, изузимајући само робове из тога права. Ипак је по византијском праву супликација ограничена само вансудске случајеве,⁵⁾ обично упућују се странке на редовни суд. Последње је начело јасно исказано у ДЗ г. 1354 — чл. 175. „А нико да се не позива на двор царства ми мимо област суди конх нест поставило царство ми, тькмо да греде сваки прѣдъ свога судію“. Ипак парничарима који се случајно затекну на цареву двору, суди дворски судија (θεός δικαστής) као представник царев ex delegatione.

¹⁾ Тако су у СС. постале главе Δ—4. О соудѣхъ извольныхъ, рѣше обонми облюблившихъ (= изд. *Нов.* стр. 231—232), Δ—5. О позваніи на соудъ оумръшаго родителя (*ib.* 230) и Δ—6. О суду царскомъ (= *ib.* стр. 229—230).

²⁾ Вреди забележити да је та дефиниција врло пажљиво скраћена:

ПС. Самодржавнои и царскои соуднилицѣ посужденно къ тому не подлежитъ ни же испитиуеть се от иного, ни от себе присно посуждаеть се, како же и боговидѣць Моиси законопологанъ: Посоудниши соуди своег, повелѣ.

СС. Самодржавнои и царскои соужденіе посуждаеть не подлежитъ ниже посуждаеть се от иного, тькмо сам от себе посуждаеть свои соудъ (= Еван. IX, 5).

³⁾ уп. *Zach. Gesch.* 331 seq.

⁴⁾ чл. 181 ДЗ, уп. *Basil.* VII, 1, 17; релација пред цара у Лесковско повелѣ, чл. Зак. Сл. 680.

⁵⁾ *Zach. Gesch.* 332.

Из ЗД не видимо случајева да би цар судио као прва инстанција.¹⁾ Она *reservata regis*, која је некад без сумње судио сам владар, не спомињу се у ДЗ, у којем већ избија византијска тенденција да се свуда поставе нарочите судије.²⁾ Ипак у ствари остале су још старе навике. Уговор 20-IX. 1349 с Дубровником изрично спомиње да Дубровчани иду пред цара на суд „за крв, за земљу и за провод и за човека и за свод“.³⁾ Могли бисмо претпоставити да је ово понављање одредба старијих уговора краља Уроша I и Милутина само форма, а да је у ствари вероватно судио Дубровчанима судија дворски по налогу царевом. Али из појединих аката видимо, да је у ствари цар Душан судио као прва инстанција и у грађанским и у кривичним споровима.⁴⁾ Стварне су прилике Душанове царевине биле често много примитивније него отмене одредбе његова законодавства.⁵⁾

§ 4. Судско устројство.

Византијско право познавало је од најстаријег доба поделу чиновништва на војну управу (στρατηγοί, ἀρχοντες), судство (κριταί, δικασταί) и финансијску управу (πράκτορες, ἀπαιτηταί). Нарочито су били многобројни судови разних компетенција и инстанција у самом Цариграду.⁶⁾ По областима спомињу се обласни судије (θεματικοί κριταί)⁷⁾ са својим помоћницима (χα-

¹⁾ Врло је сумњав чл. 192 ДЗ, који се налази само у Раков. препису и за који с правом мисли Ст. Новаковић да је то „рђаво сачуван текст некога већег члана“. *Нов. Зак.* стр. 260.

²⁾ Напротив у чл. 103 и 183 нарочито се спомиње за отроке и за старика да они иду пред судије у тим случајевима.

³⁾ чл. 7 уговора г. 1349, уп. уг. г. 1220, г. 1234 и 1302. Од. Спом. 17, 31, 85.

⁴⁾ В. повеље којима цар и сабор пресуђују у мају г. 1355 париче о земљопоседима Хиландара. *А. Соловјев*, Два прилога, Гл. Сл. Н. Др. II, 31—33, и г. 1376 у којој се спомиње пресуда цара Душана у случају гусе. Од. Сл. 170.

⁵⁾ *Zachariae*, *Gesch.* 352—355.

⁶⁾ Виши суд у Цариграду састоји се из председника (προκαθημένος) и чланова (σύμβουοι); засебан је суд епарха (ἐπαρχος τῆς πόλεως, praefectus urbi), којем су подређени 14 врста судских чиновника, суд квестора (ὁ κοιμιστορ). Као нижи судови у Цариграду спомињу се претори (οἱ πραιτωρες), praetores plebis, iudices regionum и др. *ib.* 337—352.

⁷⁾ У писменим Мих. Псела спомињу се κριτής τῶν θεματικῶν и κριτής Μακεδονίας.

δικαστής). После Латинске владавине брину се Андроник II и III да успоставе ред у судству. Достојно је пажње да су Андроници у недостатку школованих правника, све чешће постављали духовна лица за световне судије. Андроник II успоставља г. 1296 виши суд 12 царских судија на иподрому, познат још из времена Јустинијана (θεῖος δικασταί, ἐπὶ τοῦ ἱποδρόμου). Изабрао је и духовна и световна лица, заклео их и тражио од њих једногласна решења.¹⁾ Год. 1329 поставио је Андроник III у Цариграду суд од 4 општих судија (καθολικοί κριταὶ τοῦ Ρωμαίου) предавши њима и jus gladii. Сачувана су нам имена двојице од тих судија, и то су — митрополит и архидијакон.²⁾ Новеле Андроника III говоре о јурисдикцији „општих судија“ по свим градовима и областима царства и наређују да сви чиновници морају извршавати наредбе судија.³⁾ Из појединих споменика видимо да су „општи судије“ били постављени и по областима.⁴⁾ Вероватно је у сваком областном граду, до кефалије (κεφαλῆ τῆς πόλεως) било и градских судија (ὁ τῆς πόλεως δικαστής).⁵⁾

Матија Властар говори врло мало о судском устројству. Наведене одредбе о суду у гл. ПС. Δ—9 спомињу у општим изразима суд царев, суд патријархов и суд „градских и војинских кнезова“ и баве се више поступком. Само о изборном суду налази се нешто више прописа (који су од редактора СС издвојени у засебну главу Δ—4. О соудіах извол'ныхъ, рекше обоими облюбл'ныхъ).

Није јасна слика судског устројства ни из ДЗ г. 1349. Спомињу се судије често,⁶⁾ обично у множини.⁷⁾ Види се да

¹⁾ Zach. Gesch. 359, уп. ib. 334—336. Ово једногласно решење 12 судија личи на западну пороту.

²⁾ Zach. ib. 359. Митрополит Апроски и архид. Григорије Клада; L. Petit, La réforme judiciaire d'Andronic, Echos d'Orient IX (1906), p. 134.

³⁾ JGR III, 690.

⁴⁾ К. Арменопул био је καθολικός κριτής у Солуну; г. 1445 спомиње се καθ. κριτής τοῦ Μοραίου (Zach. 361).

⁵⁾ То је мишљење Zach. 361—362, макар се он жали да му недостају споменици. Zach. претпоставља и да су могли судије имати веће области и да су овда кефалије били њима потчињени, вршећи судску власт у мањим предметима.

⁶⁾ Чл. 62, 66, 84, 89, 91, 92, 103, 105, 107, 110, 111; двор судија — чл. 66, 91.

⁷⁾ Чл. 84, 89 (прља судије), 91 (прља судијама), 92, 103, 105, 110.

суди имају одређену област (чл. 110), одређен делокруг (чл. 103); ипак из ових чланова није јасан ни однос судија према кефалији,¹⁾ ни однос њихов према пороти (која се спомиње у чл. 106, 123 и 132). Видимо да се порота употребљава при суђењу са повлашћеним иностранцима²⁾ (правда се поротом и властеоски дворанин, ако је провијаревић).

Нећемо да се пуштамо у нагађања да ли је порота старо словенска установа или да је примљена на неки начин краљем Милутином од Француза. Вреди споменути да није она непозната и Византији у доба Палеолога. Хрисовуља тесалијској властели г. 1295 зајамчује сваком властелину право да се суди пред читавом властелом (ὡς δικάζεται ἐνώπιον πάντων τῶν ἀρχόντων).³⁾ Вероватно да је ту латински утицај, који помаже стварању сталешке самосвести византијске властеле.

Обично се сматра да је ДЗ спровео строгу поделу суда и управе. Вероватно да је под византијским утицајем Душан имао тај задатак у своме програму. Ипак недостатак школованих судија води га уступцима стварном животу. Зато видимо из повеља да и кефалије суде као што суде и други управни чиновници — царници и кнезови.⁴⁾

Увођење поротног суда „и за мало и за велико“ г. 1354 можемо сматрати за уступак животу и српским обичајима. Та реформа изгледа као успостављање неког старог реда, делимично укинутаг византинизмом Душановим.⁵⁾ Ипак у ДЗ 1354 г. спомињу се и судије (вероватно је по један судија био на челу пороте). Одређује се нарочити делокруг судије дворског (чл. 165 и 177). Видимо да судије имају одређене области (чл. 179 и 182); нејасне речи о „великом суду“ у чл. 181 могу се тумачити као јерархија нижих и виших судова.

Чл. 175 ДЗ, говорећи о суду у градовима, вели изрично да се парнице између грађана и жалбе жупљана на грађане

¹⁾ У уг. 20-IX-1349 с Дубровником вели се да се Дубровчани по трговина Душановим „суде пред царником и кнезом или пред кефалијом који буде града тога-зи“, судије се чак и не спомињу. Од. Сп. 145.

²⁾ Сасима — чл. 123 ДЗ. Дубровчанима — чл. 6 и 8 уг. 1349.

³⁾ MIKI.—M. AGr. V, 261, уп. H. Соколов, Крупне и мале властели в Фессалии. Виз. Временник XXIV, 39.

⁴⁾ Уп. уговор 1349 с Дубровником. Од. Сп. 145.

⁵⁾ Чл. 152. „Како јест бил закон у дела царства ми у светого краља“ тиме речима успоставља се сталешка порота; исто у чл. 153 ДЗ.

суде „пред владалцем градским и пред црквом и пред клиросом“. Засебни судија није ни споменут, него у његовој улози јављају се кефалија и црквени клир. И тај члан изгледа нам као уступак стварном животу. Из примера *καθολικοί κριταί* видели смо да се црквена лица све чешће јављају у улози световних судија. Недостатак школованих судија сатире у Византије границе црквеног и световног судства.¹⁾

§ 5. Права и дужности чиновника.

Византијско право воли да на дугачко и подробно говори о правима и дужностима појединих чланова велике чиновничке јерархије.²⁾ Матија Властар увео је у своју Синтагму само четири прописа из Епанагоге. То је гл. А—15. *Περὶ ἀρχόντων ὁποῖους δεῖ εἶναι τούτους*, у којој се нацртан висок идеал чиновника. Он мора да буде милосрдан, приступачан, поштен и непристрастан, уопште да се приближује божанској природи, у колико је то могуће (*τὴν θεῖαν, ὡς ὅσον τε, φῶσιν μιμεῖσθαι*). Његове су најбоље црте: смерност, скроман начин живота и правичност у суђењу.

Док су слична резонувања о идеалу цара и патријарха избрисане из СС, ова је глава ушла у СС као А—14. „О начелницихъ каковы подобаетъ бити симъ“, са насловом „законъ царски“. Изгледало је редакторима СС, да ће те поуке бити корисне чиновницима Душанова царства.³⁾ Шта више, ДЗ г. 1349 додаје неколико одредаба о дужностима чиновника, које су много ближе стварном животу него византијска реторика СС. Δ—14. То је чл. 63, који тачно одређује доходак кефалијин, и чл. 110 који забрањује судији да узима поклоне

¹⁾ Sehr bemerkenswerth ist übrigens wie in den letzten Jahrh. des byzantinischen Reichs die Grenzen zwischen weltlicher und geistlicher Gerichtbarkeit immer mehr verwischt werden. Im Rathe des Kaisers sitzt die hohe Geistlichkeit, es finden sich Rechtskundige und zu Richter geeignete Personen fast nur unter den Geistlichen. *Zach.* о. с. 362. Све више шири се обичај да се парничари у грађанским спорovima обраћају епископима као изборном суду (*ib.* 363); уп. СС. Δ—4, 5; решење изборног суда равна се решењу царског суда.

²⁾ Нарочито у Василикама књ. VI, подељена у 35 глава. И даиматински статутни имају много одредаба о том предмету, на пр. у Дубров. Статуту цела књ. I (о правима и дужностима чиновника) и цела књ. II (заклетва на дужност свих чиновника).

³⁾ Избрисани су само 4-ти параграф ПС, који објашњава разлику између *επαρχа* и *παρχа* (*επαρχος, παρχος*).

„по сили“. Неке допуне налазе се и у ДЗ г. 1354. Чл. 179 ставља судији узвишен задатак да „исправља убоге и ниште“. По чл. 172 дужност је судије да суди строго по закону. Чл. 171 даје му чак право да процењује законитост царских наредби. Чл. 148 нарочито спомиње да мора сваки — и црква и властелин — извршивати судијине наредбе. Управни органи — кефалије и властела — обавезани су исто чл. 178 да извршују судске одлуке. Све су те допуне г. 1354 сасвим у духу споменутих одредаба Василике.¹⁾

§ 6. Судски поступак.

У Властаревој Синтагми налазимо само незнатан део оних многобројних одредаба о судском поступку, које заузимају толико много места у другим зборницима византијског права. У Синтагму унете су само неке одредбе о позиву на суд, о сведоцима, о извршењу пресуде и о праву азила. Напротив, у ДЗ налазе се многобројне одредбе из поступка, које говоре о истим предметима и осим тога о самом току парнице и о доказима. Три одредбе из поступка налазе се и у ЗЈ.

а) *Позив на суд*. У ПС ушла је само једна одредба о позиву на суд, којом се даје повластица од 9 дана ономе, који је изгубио родитеља, жену или наследнике (2 Vas. XXIII, 2). Та се одредба налази између других закона у гл. Δ—9. *Περὶ δικάσεων*, Редактори СС. начинили су од ове одредбе засебну главу Δ—6. *Ο позванин на суд умршног родитеља. Законъ*. Ово је доказ нарочите пажње према тој одредби.²⁾ На СС Δ—5 лепо се надовезује чл. 61 ДЗ, који одређује повластицу од 3 недеље дана властелину или војнику који се врати с војске. Осим тога ДЗ доноси неколико чланова о позивању на суд (чл. 56, 62, 104), у којима се већим делом потврђују стари српски обичаји.

Недолазак на суд узрок је за губитак парнице; у томе случају плати властелин старинску глобу „*аркстон*“ од 6 волова, као у Жичкој повељи.³⁾ Као и у Жичкој повељи, говори се

¹⁾ Уп. чл. 148 и 178 ДЗ са Новелами Андроника III (JGR. III, 688 и 690).

²⁾ Да је ова одредба одговарала и српским схватањима, види се из тога што су је оставили и редактори XVII в. у својој преради (као чл. 93 ДЗ Соф.)

³⁾ Ма да у Скопској повељи г. 1300 броји се *аркстон* већ у новцу (18 динара) Од. Сном. стр. 80.

о позиву краљевим печатом у чл. 62 ДЗ. Ипак велики је властелин сад изузет од овог начина и мора да се позове „књигом судијином“.¹⁾

Члан 56 и 89 ДЗ одређује да позвани губи парницу ако не дође на позив, и да је добија ако се јави на време, а тужилац није ни дошао. То је пресуда per contumacionem, позната и германском и византијском праву. Ипак Новела 34 цара Леона осуђује позваног само ако се не јави на трећи позив.²⁾ Цар Душан заузима много одлучније гледиште, да може пресуда бити изречена већ после првог недоласка. Ту је гледиште словенског права победило византијско, у складу са енергичном тежњом Душановом да се правда што брже извршује и да не буде одуговлачења парница.

б) *Судско време*. Још је римско право знало тачно одређене dies fasti et nefasti (доцније dies iudicarii et feriati). Са победом хришћанства одређују се дани судског рада по хришћанском календару. Матија Властар је унео у своју Синтагму две велике главе које говоре о хришћанском календару. Једна је II—7. *Περὶ τοῦ ἁγίου Πάσχα*, друга — T—5. *Περὶ τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστής*. Редактори СС су сасвим избрисали прву³⁾, као непотребну царским судијама, избрисали су и другу, само су од ове друге унели у СС два световна закона, који тачно одређује време судског рада. То је у СС. глава T—1. *Ο πρῶτος κληρικῶν. Закон.*⁴⁾ Забрањен је сваки рад (и судске расправе), недељом, по 7 дана пред Ускрс и после Ускрса и још у три празника. Великим постом не расправљају се кривичне парнице.⁵⁾ ДЗ. не говори о судском времену; спомиње се судско време само у неким уговорима с Дубровником.⁶⁾

¹⁾ Позивање печатом (missio bilochi, sigilli regii) познато је у Угарској и у Чешкој XIII—XIV в. Замена печата писменим позивом долази под утицајем византијског права, најпре у Скопској повељи г. 1300 као повластица за игумана. Византијско порекло чл. 61а Скопске пов. најбоље се види из стилизације: „Игуман да се не позива без књиге царске“ (ib. 79).

²⁾ — Hartm. I, 2, 5.

³⁾ У изд. *Новак*, обухвата ова 28 шт. страна!

⁴⁾ Наслов је нов и сасвим тачан; избрисали су 15½ стр. шт. текста.

⁵⁾ То су одредбе 22 и 23 Bas. VI, 17. (= 6 et 7 Cod. III, 12).

⁶⁾ „Суђ да стас од Михаила дњи до Георгева дњи (дакле од 8 новембра до 23 априла) уг. 1254. Од. Спом. стр. 46. „Чека се до звезде“. Спом. XI, 86, чека се и три, и осам дана. *Јар. Ист.* III, 164 и 166.

Без сумње, ове одредбе о станку нису могле важити за читаву царевину, где су вероватно били примљени прописи СС. T—1.

в) *Судски докази. Сведоци*. Правила о поступку скупљена су од Матије Властара у гл. Δ—10, која носи доста нетачан наслов: *Περὶ τῶν δικασομένων δι' οὐκεία ἐγγλήματα ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν*. У ствари ту су не само црквена правила о клирицима који воде парнице, него и световни закони који имају општи значај, нарочито много законских одредаба о сведоцима на суду. Редактори СС врло су добро скратили ову неспретну главу: испустили су сва црквена правила, а осталим законима дали су тачан наслов, начинивши од њих главу СС. Δ—7. *Ο ἴσος ἐν ἐδρανιστῶν σκῆδ' ἑταίρων*¹⁾ Ова глава садржи 20 закона, узета већим делом из Прохирона²⁾ и Василика.³⁾ Ту се набрајају главни услови за сведоке. Не могу да сведоче: роб (*δουλος*),⁴⁾ ослобођеник (*libertinus, ἀπαλωθερος*) против патрона,⁵⁾ сваки коме странка може наредити (*cui imperari potest ut testis fiat*),⁶⁾ не може син за или против оца и отац против сина.⁷⁾ Не може ни сиромаш (ништин, *πένης*),⁸⁾ ни глув ни нем, ни лудак (невостови, рекше бѣснуги се, *furiosus, μαινόμενος*), ни расипник (блудни, *prodigus, ζωτος*), ни малодобан (недорасташи, *ἀνηθος*).⁹⁾ Не може да сведочи ни лице које је било осуђено за веће кривце (прељубу, лажна сведошба и др.).¹⁰⁾ Много су ограничена права женских као сведока.¹¹⁾

¹⁾ Од 13 страна шт. текста остале су само 2½ као гл. Δ—7, и 1 страна издвојена у СС. у засебну главу Δ—8. О њих правилне извржених.

²⁾ Proch. I. XXVII. *Περὶ μαρτύρων*.

³⁾ Basil. I. XXI.

⁴⁾ СС. Δ—7, 18 = Proch. XXVII, 28; у СС. је ова одредба знатно скраћена према ПС. (= Nov. 90, cap. 6).

⁵⁾ СС. Δ—7, 15 = Proch. XXVII, 23 = Dig. XXII, 5, 4 = Hartm. I, 2, 34.

⁶⁾ СС. Δ—7, 5 = Proch. ib. 25 = Dig. XXII, 5, 3 = Hartm. ib. 36.

⁷⁾ СС. Δ—7, 17 = Proch. ib. 27 = Dig. ib. dig. 9, 10.

⁸⁾ СС. Δ—7, 14 = Proch. ib. 22 = Dig. XLVIII, 2, 10 = Hartm. ib. 33.

⁹⁾ СС. Δ—7, 20 = Proch. XXVII, 33 = Theoph. Inst. II, 10, 6 = Hartm. I, 2, 51.

¹⁰⁾ СС. Δ—7, 2 и 16 = 13 Bas. XXI, 1 и Proch. XXVII, 24 и 26.

Врло је интересантно, што је у српском преводу Синтагме доба пунолетства одређено од 20 год., док у грчком оригиналу — 25 г., што је ближе староримском схватању. У Proch. XXVII, 33 стоји обично 20 г., ма да у једном рукопису — 25 г. (в. изд. *Zach.* p. 152).

¹¹⁾ СС. Δ—7, 8 и 9 = 17 Bas. XXI, 1 и Nov. 48 Leon.

Сведоци морају да се заведу пре сведоцбе. Сведочанство једног лица не важи, ма био он и властелин.¹⁾ У мањим парницама може да буде два и три сведока. Али у већим грађанским парницама (већим од 50 литри) и у свим кривичним потребна су најмање 5 заклетих сведока. Ако постоје писмени докази (кљисанини, *ἑγγράφα*), довољна су три сведока.²⁾ Сведоци морају да сведоче лично, не писмено; да сведоче оно што су видели, не оно што су од других чули.³⁾

Још неке одредбе о сведоцима долазе у ЗЈ. Чл. 5 понавља да могу 5 достоверних сведока да замене изгубљен писмени доказ. По чл. 6. ЗЈ у случају да се сведоцбе не слажу између себе, не верује се никоме.⁴⁾ Та два члана, којим нема тачних извора у византијским зборницима, изгледају да су већ постали на српском земљишту. То је прелаз од Дигестова гледишта на сведоке—средњевековном схватању сведока као саклетвеника (*conjuratores*). Пет заклетих сведока, са којима се куне и странка, то је заклетва „самошест“, позната словенском праву.⁵⁾ И тражење једнодушности познато је од постанка установе *conjuratores*.⁶⁾

Дакле, СС и ЗЈ дају врло много исцрпних одредаба о сведоцима. Стога је нама разумљиво, зашто ДЗ, који иначе врло много говоре о поступку, не спомиње *нигде* обичне сведоке и само на једном месту спомиње *свѣдоке*, али већ у улози поротника—*conjuratores* (чл. 80).⁷⁾ Зато што су многобројне одредбе византијског права (познате Србима још из Номоканона⁸⁾) исцрпеле тај предмет. Једини чл. 80 ДЗ говори

¹⁾ СС. А 7, 3 = 23 Bas. XXI, 1. Нејасна реч *σικλιτικὸν* замењена је у СС. речи *властелин*.

²⁾ СС. А—7, 4 и 11.

³⁾ СС. А—7, 13 и 12 = Proch. XXVII, 9 и 6.

⁴⁾ „Аше свѣдѣтели ивозы свѣдокують за едину вещь, и не свѣдокують вси однако, да се не вѣрують“ (Бар. пр.) *Флорински* Памјатника. Прил. 205. нанштампао је рђав текст.

⁵⁾ Винод. Ст. чл. 10; Пољички, чл. 65; Которски ст. чл. 82, 101; *Од. Слом.* 219.

⁶⁾ *Mažar*. Prinosi, str. 1018—1019 (ev. VII); уп. Пољички Ст. чл. 73-г.

⁷⁾ Сасвим тачно мисли др. Б. *Марковић*. О доказима у кривичном поступку, стр. 73—74, да су сведоци били познати старом српском праву. Дубр. писмо г. 1410 вели: „шо га правда обори писмомъ или свѣдочьбомъ или поротомъ“ *Пуцић*, I, 100.

⁸⁾ Градски Закон. гривъ 27, О свѣдѣтелих.

о *сведоцима*, којих сведоцба одлучује у споровима за сеоске међе. Тај начин суђења не спомиње се у византијским зборницима, али је добро познат обичајном праву Византије XIII—XIV в. (*σταυροβλαβία*).¹⁾

г) *Писмени докази*. У Властаревој Синтагми нећемо наћи ни једног прописа о другим врстама доказа (напр. о писменим доказима) ни о току парнице у опште. Ова празнина нешто се попуњава у ЗЈ, где чл. 4 и 5 говоре о писмени доказима. Писмени акт — најјачи је доказ на суду. Зато мора странка да га пружи за време парнице. Писмени доказ ако је изгубљен мора да се потврди од 5 сведока.

Још више одредаба о значају писмених доказа пружају чл. 78, 79, 83 и 105 ДЗ. Из чл. 79 види се да је једна врста доказа: *милошћ царева*, *милошћна књига*, најјачи доказ у парницама око земље. Само у једном случају нема милостна књига пресудног значаја — ако се сукоби са правима цркве (која су опет заснована на писменим доказима).²⁾ Сличан сукоб између две цареве повеље за исту земљу предвиђен је у чл. 83. Онда као и по чл. 78, решава о сукобу релација пред цара.³⁾ Цареве повеље које се косе са Законом, нису пресудан доказ; у том случају прописује се по чл. 105 релација пред цара.

ДЗ г. 1354 даји судији право по чл. 171 да се и не обазире на овакве повеље. У чл. 138 спомиње се и о фалсификованим доказима — о лажним хрисовуљама. Види се да су писмени докази у великој употреби у Душановој држави, исто као и у Византији.

д) *Заклетва*. ДЗ не говори нигде о заклетви као доказном средству. Не значи то ни пошто да би ДЗ заузео неко „негативно гледиште“ према заклетви, него о заклетви говори се у СС. А—7, 3, где се наређује заклетва свим сведоцима. Из закона СС. Е—6, 5 јасно је да је уобичајена и заклетва странке, по захтеву судије или друге странке.⁴⁾ Да је заклетва

¹⁾ Lemv. n. 1237 et 1293 (*Mikl.—M.* AGr. IV, 42 и 180), уп. *Панченко*, 130 и 138; српске примере *Нов. Зак. Сл.* 397 и *Од. Слом.* 214 и 215.

²⁾ Из многобројних повеља видимо да манастири обично доказују своја права владоцелим повељама.

³⁾ Већ сама стилизација овог члана: „за једну ипотес“ (*ἑνὴν ἰπότης*, уп. Синт. изд. *Нов.* стр. 1, 10, 230, 240) показује на византијски утицај при његовом стварању.

⁴⁾ СС. Е—6, 5 (изд. *Нов.* 308) = Proch. XXXIX, 46 = Harm. I, 7, 19.

сведока уобичајена у српском праву, видимо из неколико сачуваних судских записа.¹⁾ Судски протокол писан у Сребрници г. 1457²⁾ спомиње као пресудни доказ заклетву тужиоца „само-седам“, Богом и душом својом, и заклетву оптуженог „само-шест“.

Тачно дефинише заклетву само ДЗ г. 1354, и то већ као пропис за судске органе (чл. 151 — за поротнике); види се да се заклетва врши у цркви пред попом у ризама. Овај опис тачно се поклапа са споменутим прописом СС. Е—6, 5, по којем се заклетва странке врши „у цркви додирујући се пречистих еванђелија.“

ђ) *Божји судови*. Већ и заклетва може да се сматра као најблажи облик Божјег суда. Обично се ипак у Божји суд рачунају двобој и ордалије. Судски двобој — тај двострани облик Божјег суда познат је историји права свих старих Словена, као и старих Германаца.³⁾ Чешки *Ordo iudicii terrae* XIV в. зна за двобој и на коњима и пешке, са мачевима и са мачугама, између племића, грађана и сељака, чак и између мушкарца и женске.⁴⁾ И руско право XIII—XV в. зна за двобој мачевима и кијачама, између свих сталежа, и између женских. Допуштени су двобоји не само у кривичним парницама него и парницама о земљи.⁵⁾

Међутим од свих споменика српског права зна за двобој само чл. 131 ДЗ, којим је двобој строго ограничен на војску и забрањена је помоћ (поръвица) у војничком двобоју.⁶⁾ Овакво ограничење судског двобоја у Душановом законодавству можемо тумачити јаким утицајем византијског права. Писаном

¹⁾ Хтеговски запис око г. 1346, бољари и хора сматрају се за сведоке, их закљине епископ. Од Спом. 130 „присежи сведоци“ на босанској повељи г. 1353, ф. 154. Стрљаним заклетвијем куну се „стариници, дословјерни чловјци“ у парницама г. 1327 (*Нов. Зак. Спом.* 397), г. 1376 и 1454 (Од. Спом. 171 и 214—216); уп. *Б. Марковић*. О доказима, 64—65.

²⁾ То је једини српски судски записник, који се тиче не спора о земљи него кривичне парнице. Од. Спом. 217—219.

³⁾ *В. Кадлец-Тарановски*, стр. 118, 124—126.

⁴⁾ Куј — мачуга, кијача. *Streček*, *Prove*, 144.

⁵⁾ О двобоју у Псковској Сул. Грам. *Влад. Буданов*, *Обзор*, 645—648.

⁶⁾ Погрешно је тумачење чл. 102 „О узданн“, као забране двобоја у суду. (*Нов. Зак. Душ.* 206—208). Чешко *vzdání* није двобој него *actio per sacramentum*. *А. Јовановић*, *Принципи*, 2 в. 15—16.

византијском праву сасвим је непозната ова врста двобоја. Ипак из хроника знамо да је судски двобој (*μονομαχία*) био уобичајен између византијске властеле, нарочито у војсци.¹⁾ У вези с тим стоји и чл. 131 ДЗ. Ту се дефинише један правни обичај, који је био познат и Византији, али о којем нема спомена у Синтагми. И ордалије — једнострани Божји суд гвожђем или водом — познате су Словенима од памтивека. Ипак у XIII и нарочито у XIV в. осећа се под утицајем цркве јак покрет који ограничава и укида овај облик судског доказа.²⁾ И у историји српског права осећамо исту тежњу да се примена ордалија ограничи. У Скопској повељи г. 1300 изузети су сви људи Св. Ђорђа од котла; вероватно се ту осећа утицај цркве.³⁾ У Призренској повељи г. 1348 изузети су црквени људи од котла у парницама против жупљана, ипак остаје тај начин правдања у парницама црквених људи „међу собом“. ДЗ г. 1349 наређује у чл. 84 да се за „котао“ не плаћају судски трошкови (оправа), из чл. 106 ДЗ видимо да је правдање котлом ограничено на нижи сталеж (себре). Пронијари и пронијаревићи изузимају се од тог доказа (као и манастирски људи). Дакле ДЗ г. 1349 допушта *iudicium aquae candentis* само као доказно средство за нижи сталеж.

Византијски правни зборници не знају за ордалије. Ипак вреди споменути да је византијско обичајно право познавало и ову врсту Божјег суда у XIII и XIV веку. Утицај латинског и словенског света⁴⁾ био је јачи од римске традиције. Цар Јован Ватац наређује будућем цару Михаилу Палеологу да се правда *per ferrum candens purgatione*.⁵⁾ Пахимер спомиње

¹⁾ *Georgii Acropolitae Annales* (ed. Bonn) p. 102 — двобој на коњима у војсци између Михаила Палеолога и Ник. Мангавита описује се као *militaris probatio* (συναγωγὴ ἀποδείξις); *cum testimonia aliorum desiderantur, per pugnae scilicet experimentum... accusatus vincitur qui equo deiectus, victoriam accusatori concessit.* (уп. *Pachymeres* I, ed. Bonn, p. 2).

²⁾ *Кадлец-Таран.* 120—124. *Majestas Carolina* г. 1347 укида ордалије као увреду Божјанства.

³⁾ Од. Спом. 77; укинут је котао и у Душановим повељама 1343, 1349, 1355 (*Нов.* 401, 759, 431).

⁴⁾ *ib.* 141, уп. *Нов. Зак. Душ.* стр. 166—167.

⁵⁾ А може бити и јелинска традиција? У *Софокловој* Антигони, 264. спомиње се δ ρόβρος — *iudicium ferri candentis* (*M. Pape*, *Griech.-d. Handwörterbuch*, II, 263).

⁶⁾ Франца говори да је сам М. Палеолог молио за овај доказ, позн-

да је у XIII в. правдање железом било у великој употреби у Византијском царству.¹⁾ Овај начин — усијано гвожђе не спомиње се у српском праву пре Душана. У ДЗ. г. 1354 налазимо у чл. 150 за гусаре и тате опис „железа што га положило царство ми“.²⁾ Дакле Душан прописује г. 1354 за своје поданике нови начин Божјег суда, који није непознат Грцима, код којих је баш „железо“ (*ὁ ῥόδρος*) било више уобичајено него „котао“.³⁾

е) *Ток парнице*. Властарева Синтагма (као у осталом и Прохирон) не доноси никаквих одредаба о самом току парнице. Ова је празнина попуњена многим члановима ДЗ. Чл. 73 допушта заступнике на суду, који замењују „нејаке сироте“.⁴⁾ Чл. 78—80 и 83 говоре о писменим доказима и сведоцима на суду. Чл. 84 укида разне старосрпске глобе и обичаје поводом суђења. Најважнија је ту забрана „удава“ — самовласног хапшења за дуг. Ово словенско начело, које се коси са појмовима римског права, забрањује се већ г. 1302 у односу према Дубровчанима.⁵⁾ У чл. 84 ДЗ. видимо проширење ове забране на све судове што изгледа као уступка римско-византијским схватањима.⁶⁾ Ипак и у XV в. остаје *удава* у српским обичајима, што се види из тога да је деспот Ђурђе забрану удаве опет унео у уговоре с Дубровником г. 1428 и 1445.⁷⁾ Чл. 91 подробно говори о улози пристава на суду, вероватно за то што је ова словенска установа била мало позната Грцима —

вајући се на три младих у пећи Вавилонској; по Акрополиту изгледа да је М. Палеолог против овог варварског доказа, иако га митрополит убеђује да се покори царској наредби (*προσταξὴ βασιλική*) *Acropolis* I, 103—105.

¹⁾ *Rachut*, I, 33; доноси тачан опис ове врсте Божјег суда у Византији.

²⁾ Суд мора да се обавља у цркви, уп. *Кадлец—Тарап*, 122—123.

³⁾ Ипак изгледа да је после Душана остао котао у употреби, в. повеље госп. Константина Дејановића г. 1379 и 1388 (*Нов.*, 456 и 767).

⁴⁾ Адвокати (*ἀντιγόροι*) одавно су познати византијском праву (*Zach. Gesch.* 337). Пошто Синтагма нема ни речи о адвокатима, јавља се у Душ. Зак. чл. 73. Осим тога византијско право зна за *ἐκδίκαι*, *defensores*, *procuratores*, заступнике интереса државе или цркве. *De Cange*, *Gloss. graec.* I, 360.

⁵⁾ *Нов. Зак. Сп.* 160 и 161 (погрешна година 1308, уп. *Jur.* I—251^{*)}

⁶⁾ У манастирским повељама спомиње се *удава* два пут, у оба случаја као глоба коју узима црквена власт, не световна (Скопска 1300 и Хтетовска 1337—44. *Нов. Зак. Сп.* 616 и 660).

⁷⁾ Са нарочитом мотивацијом *Нов. Зак. Сп.* 236.

поданицима Душановим. Чл. 102 забрањује *узданице*. Вероватно да је то забрана великих кауција у поступку, *actionis per sacramentum* (познате и чешком праву као *wzdání*, и старом римском праву). И у позно-византијском праву излазе из употребе судске кауције (*ὁμολογία, ἀσφάλεια*), познате Јустинијанову праву.¹⁾ Чл. 132 говори о начину правдања у случају куповине плена из туђе земље.

ДЗ г. 1354 има још неколико одредаба о току суђења. Нарочито је описан поступак против гусара и тата (чл. 149 и 150) и поротни поступак (чл. 151—154). Проширење делокруга пороте описује се као повратак одредбама светог краља Милутина и изгледа нам као покушај реформе — повратка од сложених облика византијског поступка примитивном суду по савести одређеног броја саклетвеника.²⁾ Ипак чл. 162 и 163 прописују изрично записивање суђења и писмене наредбе приставима. Ове су наредбе опет ближе византијским схватањима, него словенским која су без сумње допуштала пре тога усмену расправу без записника.³⁾ Чл. 161 и 167 говоре о дужностима парничара у току расправе. Прве речи парничара имају пуну важност; потоње исправке не важе. То је формализам познат и римском и словенском праву. Противтужбе су забрањене у току расправе.

Многобројност одредаба ДЗ о току парнице изазвана је вероватно потребом да се празнине СС. попуне.

ж) *Апелација*. Властарева Синтагма садржи неколико одредаба о апелацији. Апелација (*ἐκκλησία, προσφώνημα, κτηριν σοφία*) дозвољена је против сваке пресуде⁴⁾. Апелира се пред више судије,⁵⁾ обично пред цара. Не може бити апелације против пресуде царева и патриархова.⁶⁾ Не сме се апелирати ни на пресуду изборног суда.⁷⁾ Све ове старе одредбе визан-

¹⁾ *Zach.* 367, пр. 1400.

²⁾ Држимо да има потпуно право др. Б. Марковић, кад тумачи пороту у чл. 151—154 као клетвенике (*Beweisjury*), не као *Gerichtsjury*. О доказима 45.

³⁾ Г. др. Н. Радојчић наводи доказе сличности између чл. 163, 181 ДЗ и Василика у Летопису Мат. Српске, књ. 315 (1928), св. 2. Прилози, 42.

⁴⁾ *Basli.* VII, 1.

⁵⁾ СС. А—6, 5 (изд. *Нов.* 230), ex 39 *Bas.* IX, 1; може се апелирати и двапут. СС. А—6, 8 — *Harm.* II, 1, 64.

⁶⁾ СС. А—6, 1 et 2 (ex *Ерал.* XI, 5 et 6).

⁷⁾ СС. А—4, 3 (19 *Bas.* VII, 2).

тијског права (у главном из Јустинијанових Новела) сачуване су и у СС. ДЗ не доноси нових одредаба о апелацији. Ипак једна Душанова повеља г. 1355 изрично допушта апелацију против баштинског суда: као друга инстанција јавља се кефалија, који мора да „исуди законом и судом царским“.¹⁾ Повеља цара Уроша г. 1361 спомиње „исужденце“ као прерогативу кефалије.²⁾ Једна пресуда из доба кнеза Лазара вели, у сагласности са СС. 4—6, 2, да се патриархова пресуда не сме „исудити“.³⁾

Начела византијског права о апелацији постепено продиру од Душанова доба у словенско право, који пре тога није познавало апелације. Сличну појаву видимо и у другим областима југословенског права. Напр. загребачки статут г. 1253 и Винодољски закон г. 1288 не знају апелације.⁴⁾ У статутима Корчуле и Будве појам апелације јавља се само у доцнијим допунама, под млетачким утицајем.⁵⁾ Пољички Статут г. 1440 доноси већ подробне одредбе „од апелла“.⁶⁾

а) *Извршење пресуде.* Византијско право нема много одредаба о извршењу пресуда (не говоре о томе ни речи ни Еклога ни Прохирон ни Епанагога). Матија Властар унео је у ПС гл. II—14. *Царі погуби*, само пет одредаба из Василика, које говоре о извршењу кривичних санкција.

Редактори СС сачували су ову главу без скраћења, али су је преместили на крају зборника као Т—4. О *казнехъ* (и додали 6 наслова: *законъ*). Врло је важна одредба о праву помиловања. Ни једна смртна пресуда не сме да се изврши

¹⁾ *Флорински*, *Авентске акти*, 73 (код *Нов. Зак. Сп.* 432 погрешно „или синь или“).

²⁾ *Д. Анастасијевић* у *Слом.* LVI, стр. 7.

³⁾ „Иако не посудити се ни потворити његову суду ни от њединого патриарха“. *Хил.* бр. 71 (много захваљујем г. акад. Љуби Стојановићу, који ме је преписом ове повеље љубавно послужно).

⁴⁾ *Mažuranić*, *Prinosi*, 224 seq. (ib. 6 et 961).

⁵⁾ Чл. XXV Корчул. статута, *De appellatione* јавља се само у II апелацији, која припада по нашем мишљењу — почетку XV века; чл. CXVII довет је год. 1420. У статуу Будве говори се о апелацији у чл. 243, 257, 277 и др. донетим већ под млетачком влашћу.

⁶⁾ Пољ. ст. чл. 64—66 „Тко се не би кунтентао о одлуци, ча допита купан збор Пољна, поган се је дингнати и апелати прид кнеза пољичкога, кад иде“ и т. д.

одмах, него треба да се сачека 30 дана јер цар има право да помилује кривца.¹⁾ Женска не може да се држи у тамници, него и за најтежи злочин (тежчаише съгрѣшеніе) треба да се држи у манастиру.²⁾ Деца не одговарају за кривице родитеља, ни отац за децу.³⁾ Закон забрањује да се кривцу одсеку обе руке и обе ноге.⁴⁾ После тих хуманих одредаба долази у СС. гл. Ф—2. О *дръжимыхъ къ оубахъ*. Ту су редактори СС. скупили законе из разних места ПС (Е—17 и Ф—10). Овде су хумана правила која прописују епископу да посећује тамнице сваке среде и петка и да се заузима за сужње, нарочито за робове.⁵⁾ Исто треба да раде и сами начелници (властела, *ѡρχυτες*), да долазе у тамницу сваке недеље и да се брину о храни апсеника.⁶⁾

ДЗ г. 1349 допуњује ове главе немногим одредбама. Чл. 51 и 52 труде се да тачније регулишу начело индивидуалне кривичне одговорности. Глава властееоске породице одговара за млађег само у нарочитом случају, ако је за њега изрично јамчио, шаљући га на царски двор. У подељеној кући не одговара отац за сина чак у случају невере (дакле у неподељеној одговара). Чл. 71 говори о неподељеној кући; ту одговара домаћин — он треба или да плати или да изда кривца. Исто начело примењује се и сеоским општинама и жупама. Јемство сматра се као сигурно средство за извршене пресуде против властелина (чл. 88). Чл. 108 прописује судске таксе за извршење пресуде.

ДЗ г. 1354 нарочито се брине за праведно извршење пресуде, против могућих злоупотреба пристава. По чл. 163 судије морају да пошаљу као извршиоце пресуде приставе „добре, праве и доверне“. По чл. 162 пристав не сме да изврши пресуду „без књиге судијине“ или царске. Судија мора да чува препис ове наредбе. У случају да пристав учини

¹⁾ СС. Т—4, 3 = 57 *Bas.* LX, 51.

²⁾ СС. Т—4, 1 и 2 = 7 *Bas.* VI, 19 (ex *Nov.* 134, cap. 9).

³⁾ СС. Т—4, 4 = 24 *Bas.* LX, 51.

⁴⁾ СС. Т—4, 5 = 9 *Bas.* VI, 19 = *Proch.* 39, 23 = *Nov. Just.* 134, c. 13. = *Harm.* VI, 10, 9.

⁵⁾ СС. Ф—1 = 22 *Cod.* I, 4.

⁶⁾ СС. Ф—1, 4 = ПС. Ф—10 (= изд. *Nov.* 524) = 39 *Bas.* VI, 3. Ово уједињење у СС на једном месту одредаба из три места ПС (II—14, E—17 и Ф—10) показује да су редактори СС имали доста логичког смисла и да су се на крају свог рада осетили више самостални.

злоупотребу и уради (счѣме) нешто¹⁾ што није у наредби написано, он одговара пред судом за превару, и као кривоклетник кажњава се најстрожијом византијском казном: одсецањем руку и језика. Ове одредбе наслањају се на прописе Василика: титули 4 и 6 седме књиге Василика брину се о извршењу пресуда и о извршиоцима (παρὶ τῶν ἐκβιβαστῶν, de executioibus). Пристав (ἐκβιβαστής) мора да буде снабдевен писменом пресудом, иначе има право осуђени да га одбије.²⁾

Пристав који затражи више него што је написано у пресуди, кажњава се конфискацијом имања и прогонством на пет година.³⁾ Он има право на судске трошкове (συνήθεια). Ако затражи више, кажњава се од судије затвором, мора да надокнади штету и да плати троструку глобу држави.⁴⁾ Ове одредбе нису ушле у Синтагму. ДЗак. доноси сличне: у чл. 108 тачно регулише плату приставу (издаву), у чл. 162 поштрава казну приставу опет у византијском духу.

У чл. 184 и 185 ДЗ г. 1354 доноси нове одредбе о затвору које се лепо надовезују на СС. Ф—1. „Ничији човек“ (дакле роб или зависан сељак) не може бити бачен у тамницу приватном одлуком, без нарочите царске заповести о томе. За то се кажњавају властела (ἄρχοντες) и кефалије, под чијом руком тамнице. Ови чланови ДЗ. подсећају на хумане прописе Василика, (напр. 22. Bas. LX, 35. Neminem oportet conici in custodiam sine iussu magnorum iudicum Urbis Regiae, et in provinciis sine iussu rectorum earum vel defensorum locorum), чак иду и даље јер траже царску наредбу и за провинцијалне тамнице. Тешко је веровати да би се тај облик Habeas corpus-а заиста извршивао у Душановом царству.⁵⁾ Ипак и ови чланови показују да је цар Душан у свом законодавном раду прихватао из Византије њезина најбоља начела.⁶⁾

¹⁾ Тачнији облик него „счѣме“, уп. Јаречек, Asl. Phil. XXII, 207.

²⁾ 20 Bas. VII, 6.

³⁾ 2 Bas. VII, 4 (ex Nov. 112 Just. c. 2).

⁴⁾ 5 Bas. VII, 4 (ex Nov. J. 124 c. 3).

⁵⁾ Један запис из г. 1360 (?) сачувао је дирљиву жалбу неких Рајчина и Кијевца, којих је неки неспр (вероватно Војехна) држао 5 месеци у пругу без суда. А. Соловјев, Од. Сп. 165.

⁶⁾ Већ је ова глава била у штампи, кад прочитасмо у Летопису Матице Српске, књ. 317 (1928), св. 2, интересантан чланак г. дра Г. Гарановског. Политичке и правне идеје у Синтагмату Владара, у којем има много финих опажања о сличним питањима и на који упозоримо читаоце.

ГЛАВА XI

Каснија судбина Душанова законодавства.

Велико је питање, је ли се Душанов кодекс дуго одржао у животу као зборник обавезних закона. О томе имамо врло мало података. Несумњиво је да је важио за живота Душанова. У три повеље г. 1355 спомиње цар свој Законик. Две су од тих повеља познате одавна.¹⁾ Ономе који „потвори“ или „пречује“ цареву повељу, прети се расипањем и казном „по Законнику царства ми“. Вероватно ту има цар на виду чл. 136 ДЗ, који ипак нема никакве кривичне санкције. Кривичну санкцију — расап и смртну или телесну казну треба да тражимо у првом делу Душанова Кодекса — у СС. II—5, 3. О невѣрничехъ. Трећа повеља (недавно објављена од нас) наводи тачно чл. 68 ДЗ као закон „меропхом по всю земли“.²⁾

И цар Стефан Урош у својим првим повељама г. 1356 и 1357 наглашује свој законодавни рад „по примеру великог Константина и њих православних царева“, проглашује да ће и он да „царствује и правду пише“. Изгледа да је чак цар Урош нарочитим актом на сабору у пролеће 1357 потврдио законодавство свог отца;³⁾ и после тога у две повеље 24 априла 1357 позива се цар Урош на свој „законик царски“ који је без сумње исти Душанов кодекс.⁴⁾ Врло је вероватно да у то време спадају неке нове редакције Душанова кодекса (можда Раковачка). Видимо из уговора Урошева с Дубровником 25 априла 1357 да то утврђивање сваких правила и закона Душанових није само преписивање, него и нека ревизија Душанових одредаба, у којим се може нешто додати, преиначити или испустити. Велики уговор 25 априла 1357 у свему потвр-

¹⁾ Хиландару — јуни 1354 (Флор. Ав. акта, 72). Мароју Гучетићу — 5 децембра 1355 (М. Пуцаћ, II, 24).

²⁾ Хиландару — маја 1355 (А. Соловјев, Гласник Св. Н. Др. II, стр. 23).

³⁾ „Иже вса добръ устраниоу ми по закону установленному всечистиаго збора, иже отъ прѣжде господиномъ и родителемъ царства ми светопочинишмиъ царемъ, иже уставн всакага правила, та-зи вса утирь-кдагъеть царство ми, зговоривъ се... съ всьмиъ зборомъ Срьбьскыиъ“, повеља 10 априла 1357; Од. Спом. 160 (Mikl. 155; Нов. Зак. 147).

⁴⁾ 24 апр. 1357 — Дубровчанима „да ми естъ невѣрньи у невѣрно име и да плати все самоседмо що миъ буде струаъ по законнику царства ми“ (Нов. Зак. Сп. 178); слично у нов. Богородици Синајској истога дана (ib. 713).

ђује Душанов уговор 20 септембра 1349 г.¹⁾ Ипак долазе стилистичке промене готово у сваком члану; јавља се и испремештање појединих чланова ради логичког реда.²⁾ Нови логофет Драгослав нешто исправља у раду логофета Ђурђа. То је исти начин кодификаторских исправака дворске канцеларије, који можемо приметити и у редакцијама ДЗ: А, Б и В.

После 24 априла 1357 немамо никаквог спомена о Душановом законнику у српским повељама. Вероватно да је ова чињеница случајна и да налази своје објашњење у маленом броју сачуваних повеља. Видимо ипак да и после пропасти Урошева царства сматра сваки од независних династа да су Душанове одредбе за њега обавезне.

Душанов полубрат цар Синиша у Епиру издаје своје грчке повеље да потврди наредбе „светих царева и деспота и блаженог брата својег цара кир-Стефана“.³⁾ Без сумње су у царству полу-Грка Синише важали најпре сви грчки закони (Синтагма Властарева, *οι θεοι και ιεροι υβροι*) а затим и Душанов Законик.⁴⁾ Брза грецизација јужних српских династа позната је нама из оних крњих података, који се о њима сачуваху.⁵⁾ Једино о деспоту Томи Прељубовићу пише надугачко Јањинска хроника. Тај деспот није се много држао закона; видимо ипак да је он радо прихватио из византијског законодавства цео његов казни систем: кажњава своје противнике смртном казном и конфискацијом имовине, ископавањем очију, одсецањем руку и ногу, затварањем у тамнице.⁶⁾

Истим одредбама византијског кривичног права служе

¹⁾ *Нов. Зак. Сп.* стр. 169 и 177.

²⁾ Стилистичке исправке у чл. 1—4, 6, 8, 10—13, 15, 17—20, 22, 23. Члан 25 који у Душановој повељи стоји на крају после датума, умет је на право своје место после чл. 22.

³⁾ Повеља 1361 г. великом контоставлу Јовану Цафи Урсину. *Нов. Зак. Сп.* 789 (Гласн. XIV, 276).

⁴⁾ Синиша сматра се за Грка и потписује се „*αρχικρατωρ Ρομαίων και Σερβων ο Παλαιολογος* (ib. 791).

⁵⁾ „За владе Стефана Душана, српски владајући кругови на Југу државе беху већ у првој генерацији на најбољем путу да се погрче“, вели *Јурчек*, *Ист.* III, 284.

⁶⁾ Гласник XIV, 232—260. Деспот Тома покушава ипак да уводи неке порезе на српски начин, напр. порез на брачну постељу, против којег се Грци буне. Ово је „*нивадрица*“, позната из Арвиђеловске повеље. *Зак. Сп.* 696.

се српски владари не само на грчком југу, него и у северним земљама, као напр. кнез Лазар.

Најтачније говори о своме односу према законима пређашњих владара краљ Вукашин г. 1370. Он сматра за своју дужност да, као „*господин земље Српске и Грка и Западних страна*“ потврди „*сваке законе и хрисовуље својих претходника*“. Ова дужност везује га нарочито што се тиче закона у унутрашњости његове земље; на основу те дужности Вукашин потврђује и међународне уговоре српских краљева и царева.¹⁾ Из ове потврде можемо извести закључак да су сви доцније владари, који су потврђивали Душанове међународне уговоре,²⁾ без сумње сматрали и Душанов Законик као обавезан за своје судове. Ипак из упоређења уговора кнеза Лазара г. 1387 с Душановим г. 1349 видимо да је било увек допуштено нешто преименити у Душановим одредбама.³⁾ И у ово време могле су постати неке нове редакције Душанова законодавства са ситним редакционим исправкама.

За деспота Стефана мисли се обично да је он извршио неку нарочиту ревизију Душанова законодавства. Ми смо већ доказали да биографија деспотова не даје за то мишљење никаквих тачних података.⁴⁾ Можемо само рећи о деспоту Стефану да је он у уговорима с Дубровником исто чувао традицију старих уговора „*прве госпде србске, цара Стефана и кнеза Лазара*“⁵⁾ а да се у кривичном праву служио византијским телесним казнама.⁶⁾ И у грађанском праву деспотова доба налазимо исти византијски утицај. *Номици* спомињу се и у Метохији, и у Трпчи и у Новом Брду,⁷⁾ у баштинским

¹⁾ „И благозволи краљество ми повуждениемъ прѣсветаго Духа законъ закони и хрисовуле прѣжде бившихъ господъ испълнитъ сьвршати и не потварати, ну паче болше и крѣпчаше потврьждати... не тькмо въ земли краљества ми, ну паче и окрьстнимъ поморскимъ градовомъ потврьждати закони и хрисовуле прѣжде краљества ми бившихъ краљ и царь“. *Miri. Mon.* 179.

²⁾ Ђурађ Балшић 1373 и 1386, Балша II г. 1385, кн. Лазар г. 1387, Вук Бранковић г. 1387 (*Нов. Зак. Сп.* 192, 198, 199, 200—202, 203—205).

³⁾ Уп. *Нов. Зак. Сп.* 169—172 и 200—203.

⁴⁾ В. гл. III, стр. 47.

⁵⁾ *Нов. Зак. Сп.* 218—226.

⁶⁾ „*et ad alcuni di loro cavò un' occhio, et ad altri tagliò una mano*“. *Orbini.* 323.

⁷⁾ Номик Богит око г. 1403 у Метохији (Гласн. XI, 142), номик Стојан

повељама дефинише се баштинско право као и у Душаново доба: „коме хоће у свој *диашакс* записати, или цркви приложити или у *прикију* дати или заложити или продати“.¹⁾ У манастирским повељама налазимо на неко смањивање повластица, на увођење нових данака: *оуничч*, *оунични* (*оунич*),²⁾ *кошчатики*³⁾ и *телось царикь*.⁴⁾ Ипак у главноме остају исте прилике, што и за доба Душаново. Можемо слободно претпоставити да се традиција Душанова законодавства одржала до самог пада деспотовине. Правни конзерватизам тог доба најбоље се осећа по томе, што и деспот Ђурађ потврђује г. 1428 и 1445 исте уговоре с Дубровником, по закону „великог цара Стефана“.⁵⁾ Највероватније важило је Душаново законодавство у пуном свом обиму: и као СС и као ЗЈ и као ДЗ. Ипак тачних навода за то немамо, и морамо приметити да се та традиција држала на површини у делокругу дворског судије, црквеног суда и суда појединих кефалија. У народним масама превлађивало је обичајно право којим су се вероватно служили поротни и мешовити судови тог доба.⁶⁾ Из приморских споменика XV в. видимо да у парницама по делу убиства примењује се умир и плаћање вражде по старинским одредбама обичајног права.⁷⁾

Сасвим је тешко следити судбину Душанова законодавства у турско доба. Турски су закони истиснули хришћанске зборнике из судова, и поједини преписи Душанова законодавства чувају се само по манастирима као аманет прошлости. Имамо ипак неке основе да мислимо да није ДЗ у то доба постао само мртво слово на хартији, него да је било области где је он могао бити донекле примењиван.⁸⁾

у Трпчи г. 1410 (Спом. XI, 56), Степан у Н. Брду г. 1434 (Спом. III, 51), Гуњан у Трпчи г. 1437 (Спом. III, 52), уп. *Св. Синојевих* у Главу, CVI, 91—92 и *А. Соловјев*, Уговор о куповини, Архив правни XXXII, стр. 445.

¹⁾ Г. 1429 деспот Ђурађ, *Нов. Зак. Сп.* 334.

²⁾ *Нов. Љ.* 464, 475, 492, 496, 500, 528—530, 607.

³⁾ *Љ.* 528, 531 (1414 и 1428).

⁴⁾ *Љ.* 529 (уп. *Јур.* IV, 213).

⁵⁾ *Нов. Зак. Сп.* 231—236.

⁶⁾ Пресуде мешовитог и поротног суда г. 1447 и 1454; (*А. Соловјев*, *Од. Сп.* 210, 214 и 215) не спомињу писане законе.

⁷⁾ Пресуда г. 1437, *Љ.* 204.

⁸⁾ *Св. Синојевих*, Турско царство, 272—273.

Широка аутономија православне цркве под Турцима допуштала је епископима право суђења за свештенство, за брачне спорове, за кривице против вере. А свуда допуштен изборни суд у грађанским споровима преносио је у руке свештенства већи део тих спорова.¹⁾ У свим тим случајевима морали су епископи да се служе Синтагмом Властаревом (од које се сачувало толико преписа из XV—XVII в.) и неким одредбама ДЗаконика који уз ССинтагму долази.

Могла је традиција писаног хришћанског права да се сачува и у појединим аутономним српским кнежевинама и областима, као што су биле Крајина и Кључ, Скопска Црна Гора²⁾ и Грбаљ. Без сумње су ту обично обркнезови и кметови судили по обичају; ипак проналазак Грбаљског преписа Душанова законодавства показује да се једна аутономна кнежевина знала служити и старинским писаним правом.

Да је традиција Душанова законодавства имала неких веза са стварним потребама живота, види се најбоље из доцније његове прераде, претстављене Раваничким преписом. Највероватније, није ни то „рад здравих а беспослених калуђера“, него покушај да се оживи успомена на српску независност и да се најдражи аманет те независности прилагоди скромним потребама српске раје XVI—XVII века.

Ова је прерада вероватно постала под окриљем обновљене пећске патријаршије, која је г. 1557 обухватила готово све српске крајеве. Пећски је патријарх, сам или преко својих извршних органа, вршио делимиче и судску власт и то не само у духовним стварима.³⁾ Могла је већ за време организационог рада патријарха Макарија (1557—1574) да постане ова прерада Душанова законодавства. Доста је вероватно и мишљење Ст. Новаковића, да постање ове прераде треба

¹⁾ Интересантан је запис г. 1466, из којег видимо како Охридски архиепископ обилази сва села и градове своје државе и држи у Кратову сабор са клиром „и првими от бољар“ и ту наручује дијаку Димитрију српски препис „вѣсѣхъ вниѣ и правилъ свещенныхъ о вѣсѣлкои потрѣби црковнаго устава и вѣдѣвшихъ судилищъ съчиненіе, рекше кнѣгу именуемую Законикъ“. *Старине* XII—254; *Љ. Синојанових*, Записи I, 98. Г. др. М. Ласкарис доказао је да се овај податак односи на нови превод Потпуше Синтагме Властареве. (Охридска архиепископија служила се у XV веку у главноме грчком текстом Синтагме) *М. Lascaris*, Joachim métropolitte de Moldavie, Acad. Roum. Bull. hist. XII, p. 19.

²⁾ О аутономији ових области п. *Св. Новаковић*, Турско царство, 142 сл.

³⁾ *Св. Синојевих*, Историја српскога народа. Изд. 2, стр. 207.

тражити у времену патријарха Пајсија (1614—1648), који се патријарх истиче нарочитом ревносту да оживи старе успомене и да поврати некадашњи ред у народном животу.

Нарочито треба забележити да ова прерада није само ревизија ДЗ, него ревизија СС, ЗЈ и ДЗ заједно и још тешње њихово спајање заједно. У овој преради видимо да је традиција византијског права ухватила дубок корен у српској цркви и да та црква тежи да од зборника византијског права и од ДЗаконика направи један нови зборник прилагођен приликама XVII века.

Главна је одлика Раваничког (а за њим и Грбаљског, Софијског, Београдског, Текелијиног и осталих преписа) у томе што место три зборника — СС, ЗЈ и ЗД,¹⁾ јављају се у тим преписима само два — *Законик Константина Јустинијана* и *Законик Македонског цара Стефана*. Место старог *Codex tripartitus* налази се у свим тим преписима само један *Codex bipartitus*. Ипак не значи то да би Скраћена Синтагма била избрисана из ове прераде. Све што је било најважније у њезиној садржини, сад је расподељено између ЗКЈ и ЗД Раваничка прерада унела је у Законик Константина Јустинијана ове главе из СС и из ЗЈ.

- ЗКЈ чл. 1 (о казни неправедноме судији) — ?
 чл. 2—29 = чл. 1—28, 31—32 Зак. Јуст.
 чл. 30—34 = СС. А—6 (о купо-продаји)
 чл. 35—37 = СС. А—11 (о разбојницима)
 чл. 38 = СС. А—13 (о содомији)
 чл. 39—41 = СС. Δ—6 (о суду царском)
 чл. 42—43 = СС. Δ—7 (о сведоцима)
 чл. 44 = СС. Δ—11 (о поклону)
 чл. 45 = СС. Δ—2 (о залози)
 чл. 46 = СС. Е—3 (о азили)
 чл. 47—49 = СС. Е—4 (о паљевини)
 чл. 50—51 = СС. Е—6 (о заклетви)
 чл. 52 = СС. И—1 (о светотатству)
 чл. 53—56 = СС. К—2 (о службеностима)
 чл. 57—67 = СС. К—4 (о наследству)
 чл. 68 = СС. К—5 (о лишењу наследства)
 чл. 66 = СС. К—6 (о истоме)
 чл. 70—75 = СС. К—8 (о крађи)

¹⁾ Односно четири, ако узмемо у рачун и правила Св. Јована Посника.

- чл. 76 = СС. Т—2 (о крађи из гробова)
 чл. 77—78 = СС. Т—3 (о сметању служби Божјој)
 чл. 79—81 = СС. Т—4 (о извршењу кривичних пресуда)
 чл. 82 = СС. Ф—1 (о дужности епископа да поседује ухапшене)
 чл. 86—67¹⁾ = СС. А—12 (о отмици)

И Законик Душанов јавља се ту с нешто другом садржином:

- чл. 1—127 = ЗД чл. 1—169 (по Атонској версији)²⁾
 чл. 128 = из СС. А—7 (о скотолоштву)
 чл. 129—130 = СС. А—1 (о јеретицима)
 чл. 131 = СС. А—11 (о најезди)
 чл. 132 = ? (допуна претходњем)
 чл. 133 = СС. А—6 (о јавној дражби)
 чл. 134 = СС. В—6 (о другом браку удовице)
 чл. 135 = СС. Δ—5 (судска повластица за удовицу)
 чл. 136 = СС. В—7 (завера против цара)
 чл. 137—138 = СС. Г—3 (о жени војника)
 чл. 139 = СС. Г—15 (о силовању)
 чл. 140—141 = СС. Г—15 (о блуду)
 чл. 142 = СС. Г—16 (о блуду са малодобном)
 чл. 143—144 = СС. М—3 (о прељуби)
 чл. 145—146 = допуне тих одредбама
 чл. 147 = ? (о нереду на сабору)
 чл. 148—154 = ? (о крађи у сеоским приликама)

Видимо дакле како је текао прерађивачки посао редактора XVII века. Укинули су СС, као самостални део кодекса, избрисали су и Правила Јована Посника. На прво место у зборнику поставили су ЗЈ у новоме облику (као ЗКЈ): нешто су изоставили из старе његове садржине (3 члана), али додали

¹⁾ Чл. 83, 84, 85 не налазе се у Раваничком препису, него само у доцијим Соф.-Тек. в. *Флоринский*, Пам. 459 с.

²⁾ У Раваничком препису испали су из ДЗ чл. 59, 60, 63, 64, 75, 78, 82, 84, 91, 102, 103, 106, 113, 127, 129, 135, 137, 141, 149, 153—158, 165 и од 160—185, који се сви налазе у Атонском и Бистр. преписима. Дакле у пределима чл. 1—169 недостаје Раваничком препису 26 чл. против Ат.-Бистр. Ваља забележити да неки од ових чланова изостављени су и у Ходошком препису (чл. 60, 84, 106, 153—158, 165 и од 170 до краја). Ипак није Раванички рађен по Ходошком, јер налазе се у њему чл. 132, 142, 144, 159—164, 166—169, који опет фале у Ходошком, а налазе се у Атонско-Бистричком. Дакле Раванички је препис рађен по једном препису Ат.-Бистр. групе (то се види по систематисању чланова), али по препису, много потпунијем и од Атонског и од Бистричког и од Ходошког.

су њему 55 нових чланова, који су сви пренесени редом из СС. После тога прешли су на ЗД: знатно су га скратили. Од старог ЗД. остао је само 131 члан. Ипак приметивши, да су били сувише много изоставили из СС, нарочито из првих њених глава, додали су много важних одредаба СС својој редакцији ДЗ, као 20 нових чланова (чл. 128—147). Неке су од тих одредаба ССинтагме прерадили, неке — попунили; на крају додали су још неколико чланова о крађи.

Ова је прерада остала меродавна за цео XVII и XVIII в. Сва гомила новијих преписа (Соф.—Тек.—Грб. и др.) не уноси ништа ново, само изоставља при преписивању још по који члан ЗКЈ или ЗД. Јер и у тој преради остало је (нарочито у ЗД) много чланова који нису могли бити примењени у приликама XVII—XVIII века.

У том изабирању одредаба византијског права из СС и преношењу њиховом у ЗКЈ и ЗД видимо неко прилагођивање примитивним приликама XVII—XVIII века. Напр. изостављене су готово све одредбе црквеног права: остале су само оне које имају везе с кривичним правом — дужност епископа да обилази затворенике и одредба о цркви као азилу.

Изостао је и већи део одредаба о брачном праву — остале су само одредбе о томе како може да се уда жена, којој је муж пропао у рату — опет у вези с кривичним правом, јер ту прети опасност бигамије. Остале су готово све одредбе о наслеђивању и нарочито о лишавању наследства због разних кривица. Из грађанског права нешто је изостављено (одредбе о најму, о остави,¹⁾ али је већи део остао (купо-продаја, залога, поклон, чак службености).

Највише је пренето чланова из кривичног права. Ту су и нека кривична дела против државе и цара, против цркве, противу општег реда и противу службених дужности, противу брака и против морала, паљевина, разбојништво и крађа. Пада у очи да нису примљене одредбе СС о убијству.

Мало је одредаба о поступку (о сведоцима, о заклетви, о извршењу пресуда и др.), али треба се сетити, да сама СС није имала много одредаба те врсте, и већи део њихов налази се ипак у компилацији XVII века.

Ова опажања дају нам могућност да одредимо циљ те

¹⁾ Треба се сетити да ЗД много се брине за најам, споменице и аманет, зато су одредбе СС изгледале сувишне.

прераде. Макар и изашла из црквених кругова, она изгледа најмање подесна за црквене судове. Вероватно да се црква служила бољим зборницима црквеног права (Номоканоном, ПСинтагмом, штампаним Крмчијама, које су од г. 1653 почеле да долазе из Русије). Прерада Душанова законодавства изгледа нам да је намењена световном суду, вероватно народним судовима поменутих автономних области (Крајине и Кључа, Скопске Црне Горе, Црне Горе и Брда, Грбља у XVII веку). Ту су биле потребне главне одредбе византијских и српских зборника о грађанском и наследном праву и нарочито о кривичном праву. Што нису византијске одредбе о убијству реципиране, можемо објаснити тиме што је у том случају важила крвна освета и мирење вражде. Можемо приметити да је у ЗД и у тој редакцији остало доста чланова неподесних приликама XVII века, али ту је у питању пиетет према успомени великог православног српског цара. Јер нама изгледа да је редакција XVII века имала дуплу улогу. С једне стране, требала је она да буде намењена народним и изборним судовима као правничка збирка. С друге стране, требала је она да врши и политичку улогу, да оживи у доба турског робовања успомене на сјај Душанова царства, традицију хришћанског законодавства и православно-српске културе. С тога је гледишта интересантан спољашњи облик ове редакције.

Изостављена је СС као самостални део зборника. Није ли се то десило за то, што наслов СС „сложене од последњег између инока, Матије Солунског“ није ништа говорио људима XVII века. Скромни и заборављени од свију инок Матија није никакав ауторитет за XVII век. И нови Codex bipartitus кити се у сваком својем делу најзвучнијим именима и титулама из славне хришћанске прошлости.

Тобожњи Закон цара Јустинијана добија сад шумни наслов, у којем се слика сјај Цариградског царства.¹⁾ Велики цареви Константин и Јустинијан, спојени у једну личност (sic!), свети патријарх, кнежеви, велможи и бољари — то је „благочастиво царство“, успомену којег буди мало писмени, али искрени редактор. Као паралела том „благочастивом суду“

¹⁾ „Благочастиваго и христолюбиваго самодержавнаго великаго цара Константина Иоустинана Гречаскаго, съ стѣшшимъ гдиномъ ѿцемъ патриархомъ кур-Григоріемъ съ кнези и съ велможи и съ болгари блгочастиваго царства его въ Константинополѣ, законъ и уставъ поставленъ како подобаша строити царство“.

долази у другом делу нови наслов ЗД, где се Душан јавља у фантастичној улози „благочастивог и христолюбивог Македонског цара Стефана Србскога, Българскога, Угорскога, Далматинскога, Арбанаскога, Угровлахијскога и иним многим прѣделама и земљама самодржца, милошћу Вишегго Бога“.

Тај наслов треба да изазове осећај народне гордости, он циља чак много даље него на самосвест самих Срба, говори о неком уједињењу свих балканских хришћана под владом једног „христолюбивог Македонског цара“.

Ту видимо оно време кад на прелому XVI и XVII в. јавља се на Балкану акција за побуну свих хришћана против Турака, везана за име патријарха Јована.¹⁾ Буди се народна самосвест српска, буде се и словенофилски осећаји, и нарочито мисао о јединственом стану свих балканских хришћана против завојевача. У то доба буде се класичне успомене на Александра Македонског, Константина и Јустинијана.²⁾ А цар Душан велича се у делу Орбинија (1601) и Лукарија (1605) као владар не само Срба и Грка, него и Бугара.³⁾ И у хиландарским преписима повеља Душанових из XVII века додаје му се наслов цара Бугара и Арбанаса.⁴⁾ Цар Душан јавља се у то време као симбол жељеног уједињења свих Јужних Словена и балканских хришћана против Турака.

Прерада Душанова законодавства у XVII веку имала је осим практичног циља, и ту политичку сврху, — да пробуди успомене на величину Јустинијанова и Душанова царства, да романтичком сликом некадашњег уједињења свих балканских хришћана улије им истрајност и веру у ослобођење.

Као аманет прошлости, чувала се редакција XVII века и преписивала и у Македонији и у Далмацији и по фрушкогорским манастирима до краја XVIII века.⁵⁾

¹⁾ *Св. Спанојевић*, Историја 210—222.

²⁾ У *Гундулићевом* „Осману“ III—14, Александар Македонски добија име „Лесандра Србљанина“.

³⁾ *Лукари* (р. 88) је први тврдио да је бугарски цар био васал Душанов; а *Орбини* доноси сложан грб Неманића у који улазе грбови Србије, Бугарске, Далмације, Хрватске, Босне и др. (р. 242).

⁴⁾ „Самодржиць Срблемь и Грькомь и Българомь“ — повеља 12 дец. 1347, Хил. бр. 34; „Срблемь, Грькомь Българомь и Арбанасомь“ — 25 апр. 1348, Хил. бр. 33 — интерполације у преписима XVII века.

⁵⁾ Још г. 1776 јавља се рукописан румунски превод Душанова Закона по редакцији XVII века. *Jon Peretz. Istoria dreptului Român*, т. а. р. 447—448.

ПРИЛОГ.

Преглед садржаја Скраћене Синтагме

и

Законик цара Јустинијана

по Барањском и Хиландарском преписима XV века.¹⁾

СЪИ ЗАКОНЪНЪКЪ БЛГОЧЪСТИ
ваго и христолюбимаго гѣсподина
ѣра Стефана. начело прѣвааго
състава. глава - 14.

1. О православнѣй вѣрѣ. и о отврѣгших'се непорочнѣ вѣры христанские и како приѣмати сых подобаеть.
2. О еретицѣх, како их подобает приѣмати.
3. Сказаніе о светѣмь крщеніи.
4. О крщаемых младенцех агареньских.
5. О крщаемых от несвещен'н(ых).
6. О коупленіи и проданіи.
7. О бесловьствованшых. рекше животнаа растлѣвающихся.
8. О чѣт'цѣхь.
9. О хожденіи епископъ и клирикь.
10. Что же есть прѣдложеные.
11. О въсхищающихся разбойничьски тоуждаа.
12. О въсхищающихся жены на бракъ.
13. О моуженействовствѣ.
14. О начелиницѣхь, каковим подобаеть биты.

¹⁾ Због недостатка места, морали смо одустати од објављивања спремијених текстова: Скр. Синтагме (по Барањском и Раковачком преп.), Душ. Законик (по Барањском и Хиландарском) и ЗКЈ и ДЗ (по Грбљском зборнику).

начело · б · го състава.

1. О светѣмь крѣщеныхъ.
2. О степенѣхъ брака.
3. О сыноположеніи.
4. О иже от светаги крѣщеніа въсприеты дѣты.
5. О възбраненныхъ брацѣхъ.
6. О посагшой женѣ въ плачев'ное врѣме.
7. Іако царю не подобаєтъ досадити.
8. О ноуждею оумьр'шыхъ.

начело · г · го състава.

1. О брацѣхъ повелѣн'ныхъ.
2. О двоѣжен'цахъ и троѣжен'цѣхъ.
3. О иже въ вторіи бракъ приходещи женѣ, въ о(т)шѣстви или въ вонцѣ моужоу еє безъ вѣсти бив'шу.
4. Іако съ дваши женещими се не подобаєтъ ѣсты священ'никоу.
5. О посагающихъ дѣвиць безъволе родителъ своихъ.
6. О брацѣхъ закон'нопрѣстоуп'ныхъ.
7. Іако не подобаєтъ бракъ заменати съ еретици.
8. О распоустѣ.
9. О женахъ оброченыхъ.
10. От которіихъ винѣ обрученіа раздрешают'се.
11. О иже свое жены оузрокомъ благоговѣніа изгнавшихъ.
12. О иже жену имущемъ бѣснуему.
13. О женахъ, къ еже изврѣци младенца биліа пиющимъ.
14. О женѣ нерадивои имоущои, о рожденіи своемъ или пометающей.
15. О иже жены дѣвице нудешихъ.
16. О обрученной отроковици.

начело · д · състава.

1. О бѣсноующихъ се.
2. О заемницѣхъ, и залогоу.
3. Како подобаєтъ оучити люд(и) епископу.
4. О соудіахъ извольенныхъ.
5. О позваніи на соуд оумьршаго родителѣ.
6. О соудоу царьскомъ.
7. О иже въ соудилищихъ свѣдѣтелѣхъ.

8. О иже праведитѣ изврѣженныхъ.
9. Іако дваши отмѣщати не подобаєтъ.
10. О рабѣхъ свободженіи, и причѣтнику.
11. О даровѣхъ.

начело · е · състава.

1. О емствѣ.
2. О црьковномъ зданіи, и о (о)свещеніи.
3. О прибѣгающихъ къ црькви отъ напастѣи.
4. О запаленіи.
5. О епископѣхъ црьквы пріемлющихъ помощію властелскою.
6. О клетвопрѣстоупленіи.

начело · ж · състава.

1. О священнотат'ствѣ.

начело · к · състава.

1. О изврѣженныхъ епископѣхъ, и о причѣтницѣхъ.
2. О ново дѣло творещихъ.
3. Іако не подобаєтъ причѣтнику въ крѣчму входить.
4. О наслѣд'ствованіи.
5. О изганаемыхъ отъ наслѣдіа сыновѣ.
6. О изганаемыхъ отъ наслѣдіа родителѣ.
7. Іако причѣтнику иже къ бол'шемуу сану възити не хощетъ, да лишит'се и отъ того въ нѣмже ѣсть.
8. О тат'бѣ.

начело · л · състава.

1. О влѣвахъ и багал'ницѣхъ.
2. О наймованіи.
3. О прѣлюбодѣствѣ.
4. О имоущемъ двѣ женѣ.
5. О блоудѣ.
6. О растлѣвшимсе съ своею тщею.
7. О монастырѣхъ, и о мнѣсѣхъ.

начело · м · състава.

1. О законѣ.
2. О діатаксѣхъ.
3. О пастѣхъ.

начело · б · състава.

1. О покладѣ.
2. О выпадших въ блоуд причѣтннкѣ.
3. О прикѣннѣхъ иманіяхъ.
4. О прѣдательствѣхъ.
5. О невѣрничѣхъ.
6. Гако не подобает оудавленнаа части.

начело · в · състава.

1. О празничѣхъ.
2. О гроборителствѣхъ.
3. О досадахъ.
4. О казнѣхъ.

начело · г · състава.

1. О дрѣжимыхъ въ оузахъ.
 2. О оубыствѣхъ волнѣхъ.
 3. О оудавленныхъ младенцехъ.
 4. О раз'соужденіи оубѣства.
 5. О женахъ пометающѣхъ младенце.
 6. О хиротонисуемыхъ на иманіи.
- По сихъ напрѣдъ, ищи законъ благовѣрнаго христілюбиваго цара
Иоустиніана : И законъ благовѣрнаго цара Стефана.

СЪЧИНЕНІЕ ОБЪЕТИИ

въсѣхъ винъ, священныхъ и божѣствныхъ правилъ.
Потроужденно въкоупѣ и сложенно. Иже въ священноинокохъ
послѣднимъ, Матѣемъ Солун'скимъ : —

Съи законникъ избрахомъ изъ великаго законника,
гако въскоре обрѣтати искомаа о въскакой вещи,
и винахъ грѣховныхъ, и о соуду царскомъ : —

НАЧЕЛО · д · СЪСТАВА : — и т. д.

БЛАГОВѢРНАГО И ХРИСТОЛЮБИВАГО

цара Иоустиніана. Законъ о записаніи:

(1) Аще боудеть чловѣкъ върѣтомъ 25 лѣтъ и запишетъ
кою вещь никомъ пригонженіемъ, нь волѣю своею, и пакы

потворит'се расипати или поищеть соудомъ расипати, таковіи
не тъкмо срамоту да приметъ, нь и о вскакой рѣчи истиннои
да се не вѣроуетъ.¹⁾ и да плати²⁾ глобу колико боуде ондѣ
оуписана аналогіа, а ономуи всему оу чимъ³⁾ ище расипати, да
иѣсть господарь, нь да се дасть ономуи съ кымъ имать прѣние,
а обѣтъ несть съхраниль.

(2) Законъ. Аще кто діатакси⁴⁾ пишеть иѣкомуу, и при-
пишеть оу нѣеи гако и ономуи діаку кои есть писалъ, оставляемъ
что любо, да се не вѣроуетъ.¹⁾

(3) Законъ. Аще номикъ запишеть прикію иѣкомуу⁴⁾ а
послѣ не стече прикіа отъ очина иманія,⁵⁾ да плати⁶⁾ номикъ
отъ себе, понѣже есть писалъ що не видѣлъ.

(4) Аще се кто прить с кымъ⁷⁾ за кою вещь, а имать
писаніе о томъ тере га крие,⁸⁾ а послѣ му боудеть на помощь
тере га завить, да му се потомъ не приметъ ни въ что.

(5) Аще кто прю имать с кымъ о иѣкоеи вещи и речеть:
имать съмъ книгу записну,⁹⁾ нь ю съмъ изгоубиль, да дасть
5 свѣдѣтель достовѣрныхъ да га оправѣ.

(6) Законъ.¹⁰⁾ Аще свѣдѣтели мнози свѣдокують за едину
вещь, и не свѣдокують вси еднако, да се не вѣроуютъ.¹¹⁾

(7) О блудѣ. Законъ. Аще кого потвореть о блудѣ
или о татѣбѣ или о коеи любо таковѣи злои вещи, и боудетъ
повиннь и дасть мыто иѣкомуу да га оправѣ, а послѣди се
изнагнѣ тере есть кривь.¹²⁾ кою би подѣель казнѣ онзи татѣ,
да подиметь онзи кои га е оправдалъ.¹³⁾

(8) Законъ, о проданіи и о купленіи.¹⁴⁾ Аще кто
продастъ ниву или виноградъ или ино что и оузмѣ отъ цѣне
пол, и пакы се оупомене да не прода, да врати цѣну, а свое
да си оузмѣ опеть, аще ли се нагнѣ ере несть данью и мало
выше отъ пол цѣне, да стоять коупла како есть и продана.

(9) Законъ. Аще мужъ продастъ что отъ женина иманія,¹⁵⁾
а жена оумльчитъ боещи се моужа своего, а послѣ поищеть,
да се възвратитъ ей въсе, и да се расипле тази коупла.

(10) Законъ. Аще кто хошетъ продати оу селѣ какову
любо вещь, да ю не продастъ надворьнѣму чловѣкоу, нь то-

¹⁾ у Хиа : за не вѣрует'се — ²⁾ оу чѣмъ — ³⁾ діатаксемъ — ⁴⁾ комуу —
⁵⁾ иманія — ⁶⁾ платитъ — ⁷⁾ сѣннимъ — ⁸⁾ криетъ — ⁹⁾ записану — ¹⁰⁾ нема
на слова — ¹¹⁾ да не вѣроует'се — ¹²⁾ а послѣ се изнагнѣ кривь — ¹³⁾ оправ-
диль — ¹⁴⁾ О проданіи и о купленіи. Законъ. — ¹⁵⁾ иманія.

гази¹⁾ села селѣнину. понѣже не крѣпка ест коупла таа онзи коупецъ не иматъ ползу развѣ приети що естъ даль.

(11) Закон. Аще кто продаваетъ хлѣвиною или нивоу или виноградъ или млинъ. прѣжде да обличить ближникомъ²⁾ и общникомъ да они купеть. аще ли они не въсхотетъ купити а он да продас(т) надворнѣму кто хокѣ купити, аще ли не обличить ближникомъ³⁾ и общникомъ. нь продас(т) отаи надворнѣму чловѣкоу, да су волни общници и ближници⁴⁾ супротивити се и до десетаго лѣта супротивити се, и цѣну вратити⁵⁾ а дос(то)аніе оузѣти,⁶⁾ а по десетом лѣтѣ не искати нища⁷⁾

(12) Законъ. Аще коупит⁸⁾ кто кою вещь от чл(овѣ)ка млада кои іес(т) под очео областію и оузнаеть⁹⁾ іему от(ь)ць и оусхокіе расипати¹⁰⁾ куплю, да іес(т) расипана.¹¹⁾

(13) О виноградѣхъ и нивахъ. Законъ. Аще кто дас(т) виноградъ или ино что другому да направитъ, да аще не оуврѣшитъ како се е общаль направити, да си је вольнъ господарь оузети свое безъ речи, аще и много трудилъ іес(т) онзи.

(14) Закон. Аще кто оузмѣтъ виноградъ исполи. тере на врѣме¹²⁾ не обрѣже и оускопа¹³⁾ и опраши како іес(т) подобно, да іес(т) лихъ въсего троуда.

(15) Аще¹²⁾ ли онзи кои іес(т) оузелъ виноградъ расказав'се послеть¹⁴⁾ господару винограда глѣе : нес'мъ іакѣ¹⁴⁾ направити виноградъ, нь прѣжде врѣмен(е) пріими си виноградъ. и аще не радитъ господинъ винограда, несть повиннъ исполнительъ нища.

(16) Аще¹²⁾ ли іес(т) заишьль нѣкамо гос(поди)нъ винограда. а си расказавъ се оставитъ виноградъ. іегда пріидетъ гос(поди)нъ винограда, двоиноу плода да платитъ исполнительъ.

(17) Закон дѣлателем. Аще кто прѣоретъ чюжду оубразду и оумалитъ ближнемоу. аще іес(т) оучинилъ поновъ да іес(т) лихъ негѣ.¹⁵⁾ аще ли іес(т) посѣаль, да іес(т) лихъ и сѣмена браздопрѣемникъ.

(18) Закон. Аще два земле дѣлателя между собою зговорита се¹⁶⁾ замѣнити нивіе. аще будутъ между ими два или три вѣрніи свѣдѣтели, да прѣбиваетъ мѣна непоколѣбимо.

¹⁾ того — ²⁾ ближникомъ, ближници — ³⁾ и до десетаго лѣта цѣну вратити — ⁴⁾ възети — ⁵⁾ нищо — ⁶⁾ Аще кто коупит — ⁷⁾ и оувѣсть — ⁸⁾ и въсхотетъ разорити — ⁹⁾ да разоритъ — ¹⁰⁾ и оу врѣме — ¹¹⁾ и окона
¹²⁾ Хил. нема поделе на чланки — ¹³⁾ пошлеть — ¹⁴⁾ нес'мъ довольнъ —
¹⁵⁾ понова — ¹⁶⁾ събѣщета се.

(19) Закон. Аще два дѣлателя съдружита се, въ врѣме посѣанія. и оусхокіе¹⁾ іедина страна отлучити се, аще се боуде и сѣме посѣало да се не раздѣлетъ. аще ли іес(т) разарае опоновилъ, да опонови и другы такожде. потом да се раздѣлитъ. аще ли друга не иматъ с кым кие орати, да га не вольнъ оставити.

(20) Закон. Аще ли земли дѣлатель иматъ о нивѣ или о виноградѣ проу. и пріидеть безъ знанія дѣлавшаго и самовольно пожнеть, аще иматъ и правиноу о том, да іес(т) лихъ. аще ли іес(т) безъ правды крамолилъ, двоиноу да платитъ.

(21) Аще²⁾ двѣ селѣ имають³⁾ проу о прѣдѣлѣхъ или о нивахъ. да разсмотритъ судіа. и прѣдрѣжавшомоу многаа лѣта, томоу да іес(т) оправданіе. аще ли боудетъ оуставъ дрѣвний, да іес(т) непоколѣбимо.

(22) Закон. Аще дѣлатель раздѣлитъ снопіе десетное кромѣ воле имущаго ниву. и снопіе отнесеть, да отженеть се іако тать отъ всего плода нивнаго.

(23) Закон. Аще дѣлатель оузмѣтъ⁴⁾ ниву исполи и на врѣме не поновитъ, нь посѣетъ сѣме на лице, да се отженеть на бѣхъ⁵⁾ отъ плода нивнаго, іако лъжь,⁶⁾ прѣльгавъ гос(поди)на нивѣ.

(24) Законъ. Аще дѣлатель земли вънѣде оу лѣдину⁷⁾ иного дѣлателя съ оупросомъ и разьоретъ ниву, да ю дрѣжитъ 3 лѣта, потомъ да отстоупитъ.

(25) Законъ. Аще кто посѣеть чюжду ниву безъ оупроса, да іес(т) лихъ и сѣмена и оранія.

(26) О залогахъ. Законъ.⁸⁾ Аще кто заложитъ кою любу вещь и речеть : пріими залогъ. ото до коего дне⁹⁾ аще си не откоупиши залогъ, да га векіе не ищѣши. да га соудіа не чюнетъ за тозіи.¹⁰⁾ нь да га чека¹¹⁾ до третіаго рока. да аще моу до третіаго рока не откупитъ. да га потомъ не ищѣ.¹²⁾

(27) Законъ.¹³⁾ Аще кто залогъ загубитъ. да га плати а длѣгъ да си оузметъ.¹⁴⁾ аще ли га огонь вънезаану пожежетъ или разбонници въсхытеть. подобаеть изнаити¹⁵⁾ лѣнос(ть) и неражденіе пріемшомоу. аще іес(т) своја съхранилъ, а онава погубилъ, повиннъ іес(т).

¹⁾ и въсхотет. — ²⁾ Хил. има насловъ : Закон. — ³⁾ имѣють — ⁴⁾ възмет — ⁵⁾ да отженеть се свѣсма — ⁶⁾ іако и лъжь — ⁷⁾ вънѣдетъ въ лѣдину — ⁸⁾ само. О залогахъ. — ⁹⁾ пріими залогъ, до оуреченнаго дне, — ¹⁰⁾ да судіа се не послушаетъ — ¹¹⁾ нь да ждѣтъ его — ¹²⁾ не откупитъ залогъ. потомъ да го не ищѣт. — ¹³⁾ Хил. нема наслова. — ¹⁴⁾ възметъ — ¹⁵⁾ изьобрести.

(28) О крагі закон. Аще кто оукрадет що¹⁾ от цркви или въ дѣни или въ нощи,²⁾ да се ослѣпнеть. аще ли на дворѣ что црковно оукрадет, да се бие и осмуди и прожене от тогаи³⁾ мѣста.

(29) О потворенїи закон. Аще кто оухватить моужа съ своею женою или дъщерію⁴⁾ или инако ближикою,⁵⁾ да га додръжит и освѣдочит. аще ли га не додръжит ни освѣдочит да се не вѣруеть.

(30) Закон. Аще кто оухватит моужа съ своею женою тере⁶⁾ женоу оудрѣжит а моужа оупустить, да се каже тако тать и издавць.

(31) О женахъ закон. Аще кто женоу оузметъ по закону — или съ приком или без прике и оумреть моуж, а жена останет безчедна, да се придас(тъ) теи къ вьсему неиноу.⁷⁾ и от моужевнїе прике четврьты дѣль. аще ли моуж останет бес'чед'нь.⁸⁾ а жена оумрет. да не възметъ нища.⁹⁾ развѣ що му оставит жена своим хотѣнїем.

(32) Закон. Аще ли съгласит моужь съ женою своею да оумирающїи¹⁰⁾ онои наслѣдит ею, рекше да останет прикиа у неѣа. съгласїе не потребно іес(тъ).

(33) О раздѣленїи землїе закон. Аще кто раздѣлить землю и раздѣлить криво. да вьдас(т) двое толико кои іес(т) раздѣлили криво. аще ли боуде и мьто оузель да раздѣлить криво. да платить глобоу и онозы¹¹⁾ да вьдвоить.

¹⁾ что — ²⁾ или въ нощи, или въ дѣне, — ³⁾ того. — ⁴⁾ на своей женѣ или дъщерї — ⁵⁾ ближикоу — ⁶⁾ та — ⁷⁾ неинну — ⁸⁾ безъ чедъ — ⁹⁾ ничто — ¹⁰⁾ оумирающїи — ¹¹⁾ и оно.

Допуна и исправке.

При завршетку нашег рада добисмо из Москве од познатог палеографа, г. Григ. П. Георгијевског, чувара рукописа Румјанцовског Музеја, одговор на питање о воденим знацима московских рукописа ДЗ.

1. *Струшки рукопис* (уп. горе стр. 19) има на хартији исти знак, што талијанска акта Сиенског архива г. 1373 и 1374.¹⁾ Можемо тврдити да је Струшки фрагмент писан у годинама 1370—1380, за време краљевића Марка.

2. *Бистрички рукопис* (уп. стр. 25) не припада год. 1444. Она слова *вѣдѣвъ* на крају рукописа нису датум 6952, него означавају у тајној буквици дѣвѣдъ (вероватно име преписивача). Ипак водени знаци на хартији воде нас опет у године 1449—1454²⁾.

3. *Атонски рукопис* „несумњиво је XIV века“, пише г. Г. Георгијевски. На његовим листовима (и на СС. и на ЗЈ. и на ЗД.) налазе се три водена знака, који долазе у овом облику само у XIV, не у XV веку.³⁾ Можемо мислити да је Атонски рукопис писан год. 1370-х, најкасније 1380-х. Овај је закључак од највеће важности. Он показује да смо били на правом путу, кад смо тврдили да је „Атонска версија“ постала много раније него у време десп. Стефана, да и скраћивање Синтагме и разне редакције ДЗаконика јесу рад из Душанова доба.

¹⁾ Лахари код = бр. 173, 174 и 2115 у делу Н. П. Лихачева, „Палеографическое значение водяныхъ знаков“.

²⁾ У Бистр. рук. долазе: маказе = Briquet, Les philigranes, № 3668, а. 1454; кула са вратима, ib. № 15908, а. 1449 и № 15909, а. 1452.

³⁾ Најчешће долази у Атонском рук. злезла са 6 знакова = Briquet, № 6019, а. 1337—1347 et № 6020, а. 1347 (варијанти 1346—1389); затим воловски глава са крстом између рогова = Лихачев, бр. 137, г. 1367, и круна са 5 ластаха = Лихачев, бр. 213, г. 1382.

Errata.

стр.	22	ред	2	одозго	18...	треба	1865.
	59		4	"	Wege du	"	Wege der
	64		19	одозго	profē	"	profē
	67		7	одозго	ταβουλάριος	"	ταβουλάριος
	70		14	одозго	ларовима	"	обавреним лицима
	70		19	"	παιτες	"	παιτες
	75		12	"	изазвала	"	изазвала
	76		5	"	Кантакузениум	треба	Кантакузениу
	76		13	"	φιλανθρωπών	треба	φιλανθρωπών
	76		14	"	Ἐξάβιβλος	"	Ἐξάβιβλος
	76		15	"	и шест	"	у шест
	79		12	одозго	Histoire,	"	Histoire, III
	82		1	"	стр. 13	"	стр. 128
	82		2	"	стр. 128	"	избрисати
	86		9	"	византијском	треба	византијским
	95		13	одозго	§ 2 Црквена организација	треба	2. Црквена управа.
	99		4	одозго	si	треба	si
	99		9	"	protus	"	protus
	102		13	"	ἠπαρθεοίαι	"	ἠπαρθεοίαι
	107		1	"	anctae	"	anctae
	108		4	"	Prin 560	"	Prin 485 i 560.
	108		6	"	renitere non positi	"	избрисати
					Curz. XXXIV	"	Curz. XXXV
	109		9	"	Etym.	треба	Etym. Wört. der alban. Sprache, s. v.
	110		2	"	1894	"	1892, p. 330
	115		14	"	ἐκροῦθι	"	ἐκροῦθι
	117		9	"	συναλλάγρια	"	συναλλάγρια
	118		10	одозго	βουλή	"	βουλή
	120		9	"	μῆθος	"	μῆθος
	130		13	"	profē	"	profē
	132		2	одозго	Προικοσμήρινον	треба	Προικοσμήρινον
	139		18	одозго	„породи“	треба	„порода“
	139		24	"	а наслеђивању	треба	о наслеђивању
	155		5	одозго	Вут.	треба	Вут.
	157		3	"	са роенас	"	за роенас
	181		18	одозго	βικτοριένон	"	βικτοριένон
	191		6	одозго	§	"	на стр. 145.
	192		18	"	у XIII	"	у XVIII
	198		15	одозго	159	"	150
	206		2	одозго	чл.	"	чл. 23
	207		15	одозго	б)	"	треба пренети у ред 19
	210		15	одозго	Δ—14	"	Δ—14
	222		6	"	вругу	"	вару
	234		5	одозго	светага	"	светага
	235		16	одозго	наслађата	"	наслађата
	238		5	"	близинци	"	близинци

Библиографија.

- Jov. Asakumović.* Стара српска порота упоређена с енглеском. Глас, 44 (1894).
 Акта Русског на Св. Афонѣ манастира св. Пантелејмона. Киев. 1873.
Душ. Лалић. Управе власти у старој Српској Царевини. Београд, 1921.
Д. Н. Анастасијевић. Српски Архив Лавре Атонске. Споменик LVI (1922).
 Ami Boie, La Turquie d' Europe, T. IV, P. 426—441.
 Архим. *Арсениј.* Писмо Матвеја Властара к њ Гюн де Луизијану. М. 1891.
 Basilicorum libri LX, ed. C. G. E. Heimbach. Lipsiae 1833—1870. I—VI.
N. Vees. Ἐπιτομή jus primae noctis παρά Βυζαντινούς. Byzant. Zeitschrift XXI (1912).
М. Бенеманскиј. О ПРОХЕИРОС ХОМОС. Виз. I. Троицкиъ Посаљ, 1906.
В. Н. Бенешевич. Два списка слав. перевода Синагмы. Изв. отд. русск. яз. ИАН. т. VI. кн. 4 (1901).
С. С. Бобчев. Историја на старобългарското право (Лекции и изследвания).
 Софија 1910.
 — Старобългарски правни наметници. С. 1903.
 — Римско и византијско право въ старобългарска България. Год. на Соф. Унив. Юрид. фак. XXI (1926).
E. de Borchgrave. L'empereur Etienne Douchan de Serbie et la péninsule Balkanique au XIV siècle. Bruxelles, 1885.
V. Bogišić. Pisani zakoni na slovenskom Jugu I. U Zagrebu, 1872.
A. Васильев. Лекции по истории Византии. Петр. 1923.
Г. Вернадскиј. Замѣтки о византијскихъ купчихъ грамотахъ XIII в. Сборникъ въ честь на В. Н. Златарски. Софија 1925, стр. 35—43.
 — Византијскиа учениа о власти цара и патриарха. Recueil d'études dédiées à la mémoire de N. P. Kondakov. Prague 1926, p. 143—154.
М. Вескић. Тако звани Јустинијанови Закони и старо српско право. Бранич III (1889), 137—148 и 221—230.
М. Wainatz. Die agrarrechtliche Verhältnisse des mittelalt. Serbiens. Jena 1903.
Ј. Герасимовић. Старо српско право. Б. 1925.
Nic. Gregoras. Historia Byzantina. Corpus scr. hist. byz. ed. Bonn. I—III, 1829—55.
В. Григоровичъ. Очеркъ путешествия по Европ. Турци, 2 изд. М. 1877.
Р. Грујић. Властелинство Св. Борѣа код Скопља. Гласник Скопског Научног Друштва, кн. 1 (1925), 45—77.
Данило. Животи, в. Б. *Даничић.* Животи краљева српских, издао — З. 1866.
Б. Даничић. Рјечник из књижевних старина српских. I—III. Б. 1863—64.

- M. Dotenc.* Dušanov Zakonik. Primerjalni prikaz pravnih razmer po Dušanovom Zakoniku in po istodobnem germanskem pravu, s posebnim ozirom na Slovence. V Ljubljani 1925.
- Доменѣиам.* Живот Св. Симеуна и Св. Саве, изд. Ђ. Даничић. Б. 1865.
- Н. Дучић.* Крмчија Морачка. Гласник II од књ. VIII, Б. 1877.
- Da Cange.* Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis. I—II. Lugduni 1698.
- Fr. C. Engel.* Geschichte von Serbien und Bosnien, Halle 1801, 269—310.
- Ерапагоге аucta.* — *Jus Graeco-Romanum IV*, Lipsiae 1865.
- J. Борђевић.* Душанов Законик. Летопис Матице Српске, књ. 99 (1859) стр. 1.
- So. Gjorić.* Verbrechen und Strafe im Gesetzbuch des serbischen Zaren St. Duschau. Zeitschrift für vergl. Rechtswissenschaft. XXX (1923), 337—437.
- Са. Ђорић.* Постапак домаћих комплација византијских права код православних Словена. Архив права, VII (1909), 295—306.
- Основна питања о Душановом Законнику. Архив XVII (1914), 190 и 263.
- Dim. Gjurić.* Das öffentliche Recht im Mittelalterlichen Serbien. Freiburg 1926.
- T. Живановић.* Основи кривичног права. Општи део. Б. 1922. Посебни део I—II. Б. 1923.
- Житје св. Феодосія Търновскога.* Чтенія МОИДр. 1860, 1.
- Ө. Зигели.* Законникъ Стефана Душана. Петроград 1872.
- О сочиненія „Памятники“ Флоринскаго. Записки И. Ак. Наук т. LXIII, № 3 СПб. 1890.
- Н. Ильинский.* Синагма Матвѣя Властара. М. 1892.
- В. Иконниково.* Опытъ изслѣдованія о культурномъ влїянїи Византїи. К. 1866.
- V. Jagić.* Opisi i izvodi iz nekolicke južno-slovenskih rukopisa. Starine VI (1874) Јавњика кроника монаха Комнена. Гласник XIV (1862).
- C. Jireček.* Das Gesetzbuch des serbischen Zaren Stephan Duschans. Archiv für slav. Philologie, XXII (1900).
- K. Jurček.* Споменици српски. Споменик XI (1892).
- Историја Срба (превод Ј. Радоњић), св. I—IV, Б. 1922—23.
- Н. Jireček.* Průve. Historický slovar slovanského práva. Praha, 1884.
- Ал. Јовановић.* Историјски развитак српске задруге. Б. 1896.
- Приноси за историју старог српског права. II. Б. 1900.
- Д. Јовановић.* Како су се шириле међе српској држави за владе Стефана Душана. Гласник 68 (1889).
- K. Kadlec.* Valaši a valašké právo. Pr. 1916.
- K. Kadlec.* Првобитно словенско право пре Х века (прев. и доп. Ф. Тарановски). Б. 1924.
- Н. Калачовъ.* О значенїи Козмичей. Чтенія МОИДр. 1847.
- Е. Калужницѣи.* Обзоръ славяно-русскихъ памятникѣвъ. Кіевъ 1877.
- Самтацизениус* (Cognus p. XX, ed. Bonn. I—III. 1828—32.
- Константинъ Философъ.* Живот Стефана Лазаревића. Гласник 42 (1875).
- М. Коз.* Дрaшке приватно-правне Истине в XIII стол. Архив арбан. II (1924).
- Slovenski zapisi u rukopisu Basilika. Vjesnik Hrv. Arheol. Društva N. S. XV (1928), 275.
- М. Kostrenčić.* Hrvatska pravna povjest. Zakonik cara Stefana Dušana. Zagr. s. a.
- Vinodolski Zakon. Rad Jugosl. Akad. knj. 228 (1923), str. 110—230.

- Н. Крстић.* Разматрања о Душановомъ Законнику. Гласник VI (1854) и VII (1855).
- Разматрања о старимъ српскимъ правима. Гласник IX (1857) и XI (1859).
- K. Krumbacher.* Geschichte der byzantinischen Literatur. 2 Aufl. München 1897.
- S. B. Kougéas.* L'état actuel des études byzantines en Grèce. Acad. Roum. Bull. hist. XI, p. 164—169.
- A. Kucharski.* Antiquissima monumenta juris Slovenici. Vars. 1838.
- M. Lascaris.* Joachim mitropolitte de Moldavie. Acad. Roum. Bulletin de la section historique, t XIII (1927), p. 1—31.
- A. Лебедевъ.* Историческіе очерки состоянїя визант. вост. церкви. М. 1902.
- P. Lebl.* La Code Douchan. Etude sur l'histoire du droit public serbe. Paris 1912.
- Арх. Леонид (Кавелин).* Славено-српска књижица на Св. Гори. Гласник 44 (1877).
- Jov. Leunclavii.* Juris Graeco-Romani tam saxonici quam civilis. Tomi duo. Francofurti 1596.
- Н. Г. Лихачевъ.* Палеографическое значеніе бумажныхъ водяныхъ знаковъ. I—III. Петр. 1899—1901.
- Liber Statutorum civitatis Ragusii.* ed. Bogišić et Jireček. Z. 1904 (Mon. h.-j. IX).
- P. Luccari.* Annali di Ragusa. Ragusa 1790.
- S. Ljubić.* Listine o одноšajih izmedju Južnoga Slovenstva i Miet. republike I—III. Z. 1868—72 (= Monum. hist. Slav. mer. I—III).
- W. A. Maciejowski.* Historia prawodawstw słowiańskich 2-c w. Warsz. 1856, I—VI.
- VI. Mažuranić.* Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik I—X. Zagr. 1908—23.
- A. Майковъ.* Историја српскога народа (превод Ђ. Даничића). Београд 1858.
- Б. Марковић.* О доказима у српском кривичном поступку. Б. 1908.
- В. Марковић.* Православно монаштво и манастири у средњевек. Србији. Ср. Кара. 1920.
- Јесу ли средњевековни Срби сматрали Македонију бугарском? Крф 1918.
- L. Markowitch.* Die Grundbesitzverhältnisse in Serbien nach Duschans Gesetz. Zeitschr. f. vergl. Rechtw. XXII (1909).
- Д. Мајушковић.* Систем Душанова Законика. Српски Преглед 1895, бр. 4—6.
- F. Miklosich.* Lex Stephani Dušani. Vind. 1856.
- Monumenta Serbica. Vind. 1858.
- F. Miklosich et Müller.* Acta et diplomata Graeca Mediae Aevi. t. I—V. Vind. 1860—1890.
- Н. Милаи.* Крмчија Савинска. Задр 1884.
- Православно црквено право. 2 изд. Мостар 1902.
- Ч. Мидровић.* Црквено право. 2 изд. Б. 1921.
- М. Миловановић.* Наследно право у старом српском праву. Гол. Чупава V (1883).
- М. С. Милојевић.* Путање дела праве Србије. I—III, Б. 1871—1877.
- Н. Mannier.* Etudes sur le droit byzantin. L'épiloie. Nouv. Revue Hist. de Droit. Xvi (1892), XVII (1893), XIX (1895).
- J. A. Mortreuil.* Histoire du droit byzantin. I—III. Paris. 1843—46.
- М. Мурко.* Geschichte der älteren südslawischen Litteratur Leipz. 1908.
- W. Namysłowski.* Ustrój sądowny w średniowiecznej Serbiji. Lwów 1922.
- В. Намисловски.* Наупр развоја судства у средњевек. Србији. Архив пр. (1922).
- W. Namysłowski.* Serbskie prawo karne w wiekach średnich. Czasopismo prawno i ekon. Kraków 1923, № 10—12.

- *Zarys serbskiego prawa majątkowego*. Lwów 1925.
 — *Serbskie prawo sądowe w wiekach średnich*. Lwów 1926.
- L. Namysłowski.** Wege der Rezeption des byzantinischen Rechts im mittelalterlichen Serbien, *Jahrbücher f. Kultur u. Gesch. der Slaven N. F. V. I.* Heft II. Breslau 1926, s. 139—152.
- Св. Новаковић.** Законик Стефана Душана цара српског. У Биограду 1870.
 — Примери књижевности и језика српског и српско-словенског Б. 1877.
 — Провијари и баштиници. Глас Српске Краљ. Акад. I (1887).
 — Римско-византијско право и народни правни обичаји. Год. Чупића IX (1887).
 — Село. Глас Српске Краљ. Акад. 24 (1891).
 — Удава или самовласно апшење за дуг. Правник 1892.
 — Струмска област у XIV веку. Глас 36 (1893).
 — Законик Стефана Душана цара српског, на ново издао. — У Б. 1898.
 — Villes et Cités au moyen Age dans l'Europe Occidentale et dans la pén. Balcanique. *Archiv für slav. Phil.* XXV (1903), 321.
 — Средњевековна Србија и римско право. Архив права. I (1906).
 — Балканска питања. Б. 1906.
 — Турско царство пред српски устанак. Б. 1906.
 — Матије Властара Синтагмат. Б. 1907.
 — Охридска архиепископија у поч. XI века. Глас 76 (1908).
 — Византијски чинови и титуле у српским земљама. Глас 78 (1908).
 — Прилеп у првој пол. XIV века по трескавичким повесљама краља Стефана Душана. Глас 80 (1909).
 — Законски споменици српских држава средњег века. Б. 1912.
 — Les problèmes serbes. *Archiv f. slav. Phil.* XXXIII и XXXIV (1912).
 — Баштина и болар у југосл. терминологији Ср. Века. Глас 92 (1913).
- П. Никољ.** Материјали за средњев. историју на Бугарији. Годишњик на Соф. Унив. Ист.-фил. фак. XVIII (1922).
- В.д. Никодић-Земунски.** Историја цара Стевана Душана. Б. 1927.
- М. Orbini.** Il Regno degli Slavi, hoggi corottamente detti Schiavoni. Pesaro 1601.
- А. С. Павлов.** Первоначальный славяно-русский Номоканон. Казань 1869.
 — „Книги законная“. СПб. 1885.
 — Номоканонъ при большомъ Третьяковѣ. М. 1897.
- F. Palacký.** Pravo staroslovanské aneb slovnání zákonův cara srbského Stefana Dušana s nejstaršími řady zemskými v Čechách. *Časopis Českého Muz.* 1836 (srpski превод у Гласнику II, 1849).
- G. Pachtner.** (ed. Voyn.) I—II. 1835).
- В. Панченко.** Крестьянская собственность в Византии. Софиа 1903. (= Изв. Р. Арх. Инст. вь Конст. IX).
- L. Petit.** La réforme judiciaire d'Andronic. *Echos d'Orient* IX (1906).
- В. Петрановић.** О освети, мренију и врази. *Rad. Jugosl. Ak.* 6 (1868).
 — О робства. *Rad* 16 (1872).
 — О праву наследства код Срба. *Rad* 23 (1873).
 — О кметству по српскомъ обичајномъ праву etc. *Rad* 30 (1875).
- Б. Пејчовић.** Из старе српске књижевности. Ср. Кара. 1913.
- М. Подићевић.** Устројство правосудја у старој српској држави. Архив пр. XXIII (1923).

- Prochiron* (Ο ΠΡΟΧΕΙΡΟΣ ΝΟΜΟΣ), ed. C. E. Zachariae. Heidelberg 1837.
- М. Пуцић.** Споменици Српски. I—II. У Биограду 1858 и 1862.
- К. Радченко.** Религиозное и литературное движение в Болгарии. Киев 1898.
- Н. Радојчић.** Снага закона по Душанову Законнику. Глас 110 (1923).
- Н. Радојчић.** Die Gründe einer serbischen Entlehnung aus dem byzantinischen Rechte. *Acad. Rom. Bull. hist. t. XI* (1924), 228—235.
- Н. Радојчић.** Судије и закон у средњев. Србији и Угарској. *Летопис Матице Српске*, књ. 305 (1925), стр. 63.
- Ј. Радоњић.** О деспоту Јовану Оливеру. Глас 94 (1914).
- Th. Saturnik.** Přispěvky k šíření byzantského práva u Slovanů. Praha 1922.
- I. Рачић.** Историја разнихъ славенскихъ народокъ. Вь Виенѣ. I—IV. 1794—95.
- И. Соколов.** Крупные и мелкие владения в Фессалии. *Виз. Врем.* XXIV (1926).
- А. Соловьев.** Одабрани споменици српског права. Б. 1926.
 — Значај византијског права на Балкану. Годишњ. Чупића XXXVII (1928).
 — Уговор куповине и продаје у средњев. Србији. Архив пр. XXXII (1927).
- И. Срезневскиј.** Обзоръние Кормчей книги, Сборн. ИАН. т. LXV, № 2. (1897).
- I. I. Sreznovski.** Krmčaja kniga srpska XIII—XIV vijeka. *Starine III* (1871), 189.
- С. Станојевић.** Историја српског народа 2 изд. Б. 1910.
 — Цар Душан. Б. 1922 (= Браство XVI).
 — Студије о српској дипломатији. Глас 90, 92, 94, 96, 100, 106, 110, 132 (1912—1928).
- Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae.* Zagr. 1877 (*Mon. hist.-jur.* I).
- Statuta et leges civitatis Buduae.* Z. 1882 (*Mon. hist.-jur.* III).
- Statuta lingua croatica conscripta.* Z. 1890 (*Mon. hist.-jur.* IV).
- Statuta civitatis Cathari.* Venetiis 1616.
- Љ. Стојановић.** Стари српски записи и натписи, књ. IV. Б. 1902—23.
 — Светогорски акти. Споменик III (1890).
- R. Strohal.** Tako zvaní zakon cara Konstantina i Justiniana. *Mjesečnik.* 1911, str. 229.
- L. Thallóczy.** Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter. München u. Leipzig 1914.
- O. Tafarli.** Thessalonique au XIV siècle. Paris 1913.
- T. Тарановски.** Начело законности у Законнику цара Стефана Душана. Споменица С. Лозанића. Б. 1922.
 — Душанов Законик и Душаново царство (Преданања за народ, издаје Матица Српска, св. 12—13). Н. Саа 1926.
 — *Historia prawa południowo-słowiańskiego* (Najnowsze publikacje) Lwów 1927.
 — Политичке и правне идеје у Синтагмату Матије Властара. *Летопис Матице*, књ. 317 (1928), св. 2.
- Ф. В. Тарановскиј.** Нѣскольکو идиографическихъ чертъ старого сербскаго права. *Conférence des historiens des états de l'Europe orientale et du monde slave*, Varsovie 1928, t. II, p. 233—280.
- J. Tkalcic.** Pamice proti vješticam u Hrvatskoj. *Rad* 103 (1891).
- С. Трухелка.** Das mittelalterliche Staats- und Gerichtswesen in Bosnien. *Wiss. Mitt. des Landesmuseum f. Bosnien* X (1907).
- К. Уейленскій.** Эпическая-эпунитст. *Виз. Врем.* XXIII (1923).
- Арх. Порф. Уейленскій.** *Исторія Авопа.* I—III. Петр. 1837—1894.

- Ф. Успенский. Очерки по истории византийской образованности. ЖМНП. 1892 и 1893.
- Материалы для истории землевладения в XIV в. Одесса 1883.
- Ф. Успенский и В. Бенешевич. Визелонские акты. Ленинград 1927.
- Т. Флоринский. Афонские акты и фотограф. снимки с них в собраниях П. И. Севастьянова. Петр. 1880.
- Южные славяне и Византия во второй четверти XIV в. I—II. Петр. 1882.
- Политическая и культурная борьба на греч. Востоке в первой половине XIV в. Киев 1883.
- Памятники законодательной деятельности Душана царя Сербов и Греков. Киев 1888.
- М. *Handelsman* Prawo karne w statutach Kasimierza Wielkiego. Warsz. 1909.
- Р. *Hube*. O znaczeniu prawa rzymsko-byzantynskiego. W. 1868 (= Pisma, t. 1.)
- С. Е. *Zachariae v. Lingenthal*. Geschichte des griechisch-romischen Rechts. 2-e Aufl. Berlin 1877.
- *Collectio Novellarum*. = Jus Graeco-Romanum. Pars III. Lipsiae 1857.
- Р. *S. Šafarik*. Památky dfevního písemnictví Jihoslovánův. 2 vyd. Praha 1873.
- Geschichte der südslav. Literatur III, Prag 1865.
- Ј. *Štovič*. O razvoju krivnje u hrv. kaznenom pravu. Rad 194 (1912).
- Pokušaj u hrv. kaznenom pravu. Rad 209 (1915).
- М. *Sufflay*. Die dalmatinische Privaturkunde. Sitzungsberichte der K. Akademie. Philos.-histor. Klasse. Bd. CXLVII (Wien 1904).
- rbi i Arbanasi. Б. 1925.

Кратак животопис.

Рођен сам 18 септембра г. 1890 у Калишу од оца Василија († 1906 као члан апелационог суда у Варшави) и мајке Јелене. Год. 1908 положио сам у VI Варшавској гимназији матуру са одликом (златним медалом) и ступио сам на правни факултет Варшавског Университета.

Дипломирао сам г. 1912, а г. 1913 на основу тезе „Екстрадиција криваца у међународним односима Русије од г. 911 до XIX в.“, добио сам титулу *кандидата правних наука*. Ова теза, рађена по изворима у Моск. Архиву Иностран. Дела, требала је да буде штампана, по одлуци факултета (што је рат омео).

Г. 1912—1914 студирао сам славистику на философском факултету.

15 априла г. 1914 постављен сам за указног асистента правног факултета; положио сам зими 1916—1917 г. *магистерски испит* у Ростову на Дону и промовисан сам за приватног *доцента* Донског Университета.

Год. 1918—1920 предавао сам историју руског права на Донском Университету. Од 1 децембра г. 1920 предајем један део историје словенских права као *хонорарни професор* на правном факултету Београдског Университета.

АЛЕКСАНДАР В. СОЛОВЈЕВ.

У Београду, 15 јуна 1927.

Од истог писца.

1. Хиландарска повеља вел. жупани Стефана (Првовенчаног) из год 1200—1202. *Прилози за књижевност*, књ. V (1925), стр. 62—89.
2. Повеља краља Милутина барској породици Жаретића. *Архив за арбанаску историју*, III (1925), стр. 117—125.
3. Одабрани споменци српског права од краја XII до XV века. Београд, 1926, стр. III + 234 + XIX.
- 4—5. Два прилога проучавању Душанове државе: 1. Повеља цара Душана о метохији Св. Петра Коришког. 2. Печата на Душановим повељама. *Гласник Словенског Научн. Друштва*, II (1926), 25—46.
6. Ђаци у Душановој повељи г. 1355. *Прилози*, књ. VI (1926), 184—190.
7. Уговор о куповини и продаји у средњовековној Србији. *Архив за правне и друштвене науке*, XXXII (1927), 429—448.
8. Повеља краља Душана о манастиру Св. Николе у Врању. *Прилози*, VII (1927), 107—115.
9. Повеље цара Уроша у Хиландарском архиву. *Богословље*, II (1927), 281—299.
10. Једна српска жупа за време царства. *Гласник Словенског Научн. Друштва*, III (1927), 25—42.
11. Contributions à l'histoire du droit de vengeance au Monténégro et en Albanie Vénétienne. *Архив арбан. ист.* V (1927).
12. Значај византиског права на Блвану. *Годишњица Н. Чујића*, XXXVII (1928), 95—141.
13. Градски Закони у средњовековној Србији. *Архив правн.* XXXIII (1928), 342—349.
14. Себров збор. *Архив правн.* XXXIV (1928), 170—178.
15. Неколико нових преписа Душанова Законика. *Летопис Матице Српске*, књ. 318 (1928), 222—235.
16. Le droit byzantin dans la codification d'Etienne Doucma. *Revue Historique de Droit*, VII (1928), 387—412.
17. Повеље манастира Св. Николе Мрачког. *Прилози*, VIII (1928), у штампи.
18. Поставак и значај Душанова Законика. Б. 1928. (Библиотека Народног Университета, св. 4).
19. Галицко-русская грамота 1414 года. *Русский Филологический Вестник*, Москва, 1916, № 4.
20. Вновь открытый московский переводъ Литовскаго Статута. *Истор. Извѣстия*, М. 1917, № 1, стр. 25—48.
21. Национальное сознание въ русскомъ прошломъ. *Сборникъ „Русская Культура“* Бѣлградъ, 1925, стр. 41—79.
22. Святая Русь. *Сборникъ Русскаго Археолог. Общества въ Кор.* СХС. I. Б. 1927, стр. 77—112.